

**Latvijas Universitāte
Vēstures un filozofijas fakultāte**

JĀNIS ĶERUSS

**LATVIJAS NEITRĀLĀ POLITIKA UN
NEITRALITĀTE 1933. – 1940. GADĀ**

Promocijas darbs Dr. hist. grāda iegūšanai

Zinātniskais vadītājs:

Prof. I. Feldmanis

Rīga, 2008

Saturs

IEVADS.....	3
IZMANTOTO AVOTU UN LITERATURAS APSKATS.....	9
1. Avotu apskats.....	9
1.1. Arhīvu materiāli.....	9
1.2. Prese.....	14
1.3. Atmiņas un dienasgrāmatas.....	15
2.1. Literatūra par Rietumeiropas mazo valstu neitralitāti.....	16
2.2. Latvijas neitralitātes problēmu atspoguļojums Rietumeiropas vēsturnieku darbos.17	
2.3. Latvijas neitralitātes problemātika padomju vēsturnieku darbos.....	20
2.4. Latvijas neitralitātes problēmu atspoguļojums latviešu trimdas vēsturnieku darbos.....	21
2.5. Latvijas neitralitātes problēmu atspoguļojums mūsdienu Baltijas valstu vēsturnieku darbos.....	23
1. NEITRĀLĀS POLITIKAS UN NEITRALITĀTES JĒDZIENA LIETOJUMS DARBĀ.....	28
1.1. Neitralitātes politikas interpretācijas Rietumeiropas valstu historiogrāfijā.....	28
1.1.1. Neitralitātes politikas vēsture līdz 20. gadsimtam.....	29
1.1.2. Neitralitātes politika 20. gadsimtā.....	32
1.2. Latvijas neitrālā politika un neitralitāte.....	39
1.2.1. Neitrālā politika.....	39
1.2.2. Neitralitāte.....	41
2. LATVIJAS NEITRĀLĀ POLITIKA 1933. – 1939. GADĀ.....	46
2.1. Latvijas spēku līdzsvara politikas 1933. – 1939. gadā atspoguļojums vēstures literatūrā.....	46
2.2. Latvijas neitrālā politika 1933. – 1938.gadā.....	50
2.3. Latvijas neitrālā politika 1938. un 1939. gadā.....	71
3. LATVIJAS KURSS UZ “ABSOLŪTO” NEITRALITĀTI 1938. – 1939. GADĀ.....	82
3.1. Latvijas kursa uz „absolūto” neitralitāti atspoguļojums vēstures literatūrā (1938. gada septembris – 1939. gada septembris).....	82
3.2. Attieksmes maiņa pret Tautu Savienības statūtu 16. pantu un neitralitātes likuma pieņemšana.....	92
3.3. Latvijas kurss uz „absolūto” neitralitāti un Baltijas valstu sadarbība.....	110
3.4. Latvijas kurss uz „absolūto” neitralitāti un neuzbrukšanas līgums ar Vāciju 1939. gada 7. jūnijā.....	123
4. LATVIJAS NEITRALITĀTE 1939. GADA SEPTEMBRĪ – 1940. GADA JŪNIJĀ: PRIEKŠSTATI UN REALITĀTE.....	136
4.1. Latvijas ārpolitikas atspoguļojums vēstures literatūrā (1939. gada septembris – 1940. gada jūnijs).....	136
4.2. Vācijas un Polijas kara sākums un Latvijas neitralitātes politika.....	142
4.3. 1939. gada 5. oktobra līgums ar PSRS un Latvijas iluzorā neitralitāte.....	153
4.4. Latvijas neitralitātes tiesību normu izstrāde Otrā pasaules kara sākumposmā.....	168
4.6. Latvijas un citu neitrālo valstu sadarbības mēģinājumi.....	180
4.7. Neitralitāte kā autoritārās valdības ideoloģijas sastāvdaļa.....	182
4.8. Latvijas neitralitāte un iedzīvotāju attieksme pret karojošām valstīm.....	192
NOBEIGUMS.....	207
AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS.....	211

IEVADS.

Starpkaru periodā Latvija par savu drošības galveno garantu uzskatīja Tautu Savienību un tās pārstāvēto kolektīvās drošības principu. Līdzīgi kā pārejās *status quo* valstis, arī Latvija bija ieinteresēta pastāvošās starptautiskās kārtības saglabāšanā, bet to varēja nodrošināt vienīgi miers un stabilitāte Eiropā.

Līdz ar Lielās Baltijas savienības idejas sabrukumu divdesmito gadu pirmajā pusē iesaistīšanās vienpusējos militāros blokos Latvijai vairs nebija pieņemama. Lai arī izvairīšanās no lielvalstu konfliktiem starpkaru periodā bija viens no galvenajiem Latvijas ārpolitikas uzdevumiem, gandrīz visu valsts neatkarības laika periodu nepieņemama bija tradicionālā jeb absolūtā neitralitātes politika. Tā bija pretrunā kolektīvās drošības idejai. Izvēloties šādu politiku neitrālai valstij daudz lielākā mērā jāpaļaujas uz saviem spēkiem, nekā esot kādas kolektīvas drošības sistēmas sastāvdaļā.¹ Īpaši nedrošajā ģeopolitiskajā situācijā esošajai Latvijai, kurai blakus atradās revizionistiskās un nesalīdzināmi spēcīgākās PSRS un Vācija, izolēšanās neitralitātē nespēja stiprināt drošību.

Baltijas valstu vājums un neaizsargātība bīstamajā Eiropas ģeopolitiskajā telpā noteica to, ka viņu stāvoklis savā ziņā bija unikāls. Tās daudz lielākā mērā bija spiestas paļauties uz starptautiskajiem drošības mehānismiem, nekā drošākā ģeopolitiskā situācijā esošās valstis. Savukārt šiem mehānismiem pierādot savu nedzīvot spēju tās bija spiestas izrādīt dažādas koncesijas lielvalstīm lielākā mērā, nekā citas mazās Eiropas valstis.

Par neitralitāti Latvijā runāja un rakstīja nelabprāt un tad arī galvenokārt tikai kontekstā ar iespējamām starptautiskām neitralitātes garantijām. Starpkaru periodā neitralitāte pamatā tika uztverta kā 19. gadsimta spēku līdzsvara politikas sastāvdaļa. 1935. gada oktobra Latvijas pārstāvja Tautu Savienībā Jūlija Feldmaņa priekšlikumā starptautiski garantēt Baltijas valstu neitralitāti visskaidrāk izpaudās priekšstati par abu principu – kolektīvās drošības un neitralitātes pozitīvo aspektu apvienošanas teorētisko iespējamību. Viņaprāt, lielvalstīm kopīgi garantējot Baltijas valstu neitralitāti, tām savā neitralitātes politikā nebūtu

---

¹ Ar jēdzienu kolektīvā drošība šeit autors saprot ne tikai Tautu Savienību, bet arī reģionālās drošības konstrukcijas, kuru dažādas idejas pastāvēja starpkaru periodā, kā, piemēram, Austrumu, Ziemeļu Lokarno pakta varianti.

jāpaļaujas tikai uz šo lielvalstu spēku balansa neprognozējamo iznākumu, bet viņu drošību sargātu starptautiskas garantijas.

Pasliktinoties starptautiskajai situācijai trīsdesmito gadu otrajā pusē Eiropas mazajās valstīs aizvien vairāk pieauga bažas par līdzšinējā to drošības galvenā garanta – Tautu Savienības efektivitāti. Lai arī līdz 1938. gada septembrim gan Latvijas valdošajās aprindās, gan arī sabiedrībā bija vēlēšanās palikt neiesaistītiem citu valstu konfliktos, tikai pasludinot Tautu Savienības statūtu 16. pantu par fakultatīvu Latvija uzsāka reāli gatavoties neitralitātei kara gadījumā. Arī vēstures literatūra parasti par Latvijas neitralitāti sāk rakstīt kontekstā ar tās atteikšanos no Tautu Savienības statūtu 16. panta saistību obligātas pielietošanas.² Ar 1938. gadu iesākās Latvijas gatavošanās neitralitātes politikas realizācijai kara laikā.³ Trīsdesmito gadu beigās visā Eiropā bija izplatīta iluzorā t. s. absolūtās neitralitātes ideja, priekšstats, ka valsts var palikt pilnīgi neiesaistīta un indifereņa lielvalstu karā. Ideja, ka neitralitāte varētu būt glābiņš radās lēni un pakāpeniski, uz to mazās valstis spieda starptautisko attiecību saasināšanās loģika.

Mazajām valstīm ieraušana lielvalstu konfliktos ir vienmēr bijusi viena no lielākajām nelaimēm, no kā tās centušās sevi pasargāt. Baltijas tautas, kuras tikai īsu laiku baudīja dzīvi neatkarīgā valstī un nesen tikai pārcietušas Pirmā pasaules kara postījumus, jauna kara iespēju uztvēra ar neslēptām bailēm. Lielvalstīs dažādas agresīvas kara ideoloģijas varēja atrast dzirdīgas ausis, jo karš tām nenozīmēja dzīvības un nāves jautājumu. Tas pat varēja likties zināmā mērā plašām sabiedrības masām pievilcīgs, jo solīja stiprināt attiecīgās lielvalsts varenību un drošību bez pārlietu lieliem upuriem. Te gan jāatzīmē, ka pat tādā valstī kā Vācija, neskatoties uz oficiālās ideoloģijas kareivīgo retoriku, plašās tautas masās bija jūtams pretkara noskaņojums.⁴ Mazajām valstīm karš varēja nozīmēt bojā eju vai vismaz ārkārtīgus upurus un postījumus.

Trīsdesmito gadu beigās pieaugošie kara draudi Latvijā tika uztverti ar lielām bažām. Sabiedrība bija baudījusi neilgu miera un saimnieciskās labklājības periodu. Jauns karš to visu varēja izpostīt līdz pamatiem. No lielvalstu cīņas Latvija neko nevarēja iegūt, tā bija *status quo* valsts un varēja tikai zaudēt. Bez tam arī Baltijas valstu ģeopolitiskā telpa nesolīja nekādas priekšrocības pār potenciālajiem ienaidniekiem. Tādēļ izdzīvošanas jautājums bija izvairīšanās no lielvalstu konfliktiem, palikt ārpus kara. Šī nepieciešamība palikt ārpus kara, apziņa, ka

---

² Piem., Andersons, E. Latvijas vēsture 1920 - 1940. Ārpolitika. – 2. sēj. – Stokholma, 1984. – 22. lpp. (*Turpmāk – Andersons...*)

³ Saskaņā ar vispārpieņemtu neitralitātes politikas definīciju, tā apzīmē kādas valsts tiesiski definētu stāvokli citu valstu karos (piem., Henning – Setze, F. *Neutralitaet im Zweiten Weltkrieg.* – Hamburg, 1997. – S. 9)

⁴ Sk. piem., E. Krieviņa ziņojums no Berlīnes 1939. gada augusta beigās (*Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs, 2574.fonda, 4.apraksta, 7470.lietas., 23.lp.*)

ieraušana karā nozīmē valstiskuma un varbūt pat tautas bojā eju, izraisīja brīžam neadekvātu rīcību gan iekšpolitiskajā sfērā, gan arī ārpolitikā. Šis neadekvātums izpaudās gan propagandēto ārpolitisko mērķu neatbilstībā reālajām ārpolitiskajām iespējām, gan arī neitralitātes ideoloģizācijā. Ar bailēm no kara var skaidrot neitralitātes plašo interpretāciju Latvijas valdošajās aprindās. Pat iekšpolitiskās represijas 1939. gada beigās pieauga, par ko liecina t. s. baumotāju par karu apkarošana, vainojot viņus Latvijas neitralitātes apdraudēšanā.

Tēmas par Latvijas neitrālo politiku un neitralitāti Latvijā starpkaru periodā aktualitāti nosaka nepieciešamība dziļāk nekā līdz šim veiktajos pētījumos izvērtēt Latvijas valdošo aprindu un sabiedrības priekšstatus par to, kā palikt ārpus trīsdesmito gadu gaitā aizvien skaidrāk jūtamajiem Eiropas lielvalstu konfliktiem. Visai sarežģīta un pretrunīga bija līdzšinējā vēstures literatūrā pamatā negatīvi vērtētā Latvijas pāreja uz t. s. absolūto neitralitāti un Latvijas rīcība Otrā pasaules kara sākumā. Vēsturnieki ir viennozīmīgi novērtējuši Latvijas pievēršanos neitralitātei kā kļūdainu, jo Latvijai nebija nekādu līdzekļu neitralitāti aizstāvēt. Tomēr jānorāda, ka uz vairākiem jautājumiem atbildes nav vēl sniegtas pietiekoši pārliecinošas. Vai Latvija varēja palikt uzticīga Tautu Savienības dalībvalsts, ja visas reģiona mazās un lielās valstis mēģināja atbrīvoties no šīm saistībām? Vai mazo valstu paļaušanās kolektīvās drošības principiem trīsdesmito gadu beigās, kad saasinājās lielvalstu attiecības, no attiecīgā laika viedokļa raugoties nebija vēl nereālāka un vēl bīstamāka politika, nekā pasludinot neitralitāti? Būtiski arī pievērst uzmanību noskaņojumiem sabiedrībā, kāda bija sabiedrības attieksme pret iespējamā konfliktā iesaistītajām lielvalstīm un karojošajām valstīm pēc 1939. gada 1. septembra.

Darba mērķis ir izpētīt Latvijas neitrālo politiku un neitralitāti kā vienu no stratēģijām, kas vērsta uz izvairīšanos no lielvalstu konfliktiem. Teorētiski izvairīties no lielvalstu konfliktiem var visdažādākajos veidos – gan veidojot reģionālu mazo valstu savienību, gan mēģinot noslēgt savienības līgumus ar lielvalstīm, līdzdarbojoties kolektīvās drošības struktūrās. Tomēr vēsturiski mazajām valstīm neitralitāte citu valstu konfliktos ir bijusi vispieņemtākā un labākā alternatīva galveno mērķu – suverenitātes un teritoriālās neaizskaramības sasniegšanā. Darbā sniegsim atbildi uz jautājumu, cik lielā mērā neitralitātes jēdzienu var attiecināt uz Latvijas Republikas ārpolitiku dažādos aplūkojamā perioda posmos un kādus līdzīga rakstura jēdzienus varam lietot šīs politikas raksturošanā.

Minētā mērķa īstenošanai ir izvirzīti sekojoši uzdevumi:

1. Definēt un teorētiski pamatot darbā lietoto jēdzienu neitrālā politika un neitralitāte lietošanu;
2. Izvērtēt Latvijas balansa starp lielvalstīm trīsdesmito gadu vidū un neitralitātes politikas būtības raksturojumu vēsturnieku darbos;

3. Izpētīt Latvijas neitrālo politiku, pamatojot šī jēdziena lietošanas nepieciešamību no 1933. līdz 1939. gadam;
4. Izpētīt Latvijas gatavošanos neitralitātei no 1938. gada septembra līdz 1939. gada septembrim, kādēļ un kādā veidā norisinājās atteikšanās no visu starpkaru periodu tik stabilajiem kolektīvās drošības principiem par labu neitralitātes principam;
5. Izpētīt Latvijas mēģinājumus ieturēt neitralitāti Otrā pasaules kara sākumposmā, realizētās politikas adekvātumu neitralitātes principiem;
6. Izpētīt sabiedrībā valdošo noskaņojumu pret lielvalstīm – PSRS, Vāciju, Rietumvalstīm un Poliju darbā aplūkotajā laika periodā, bet jo īpaši Otrā pasaules kara sākumposmā.

Darba struktūra veidota, lai sasniegtu izvirzīto mērķi. Tā veidota hronoloģiski, izņemot pirmo nodaļu, kura paskaidro svarīgāko jēdzienu lietojumu. Pirmajā nodaļā ir aplūkoti un pamatoti abi svarīgākie darbā lietotie jēdzieni - neitrālā politika un neitralitāte, sniegts ieskats Eiropas valstu neitralitātes vēsturē. Lai raksturotu neitralitātes jēdziena tradicionālo lietojumu Eiropas valstīs līdz Otrajam pasaules karam un tā sākumposmā, pirmajā nodaļā sniegts ieskats Rietumeiropas valstu neitralitātes politikas vēsturē, tās interpretācijā dažādos laika periodos. Pēc tam raksturoti abi galvenie struktūras elementu jēdzieni – neitralitāte un neitrālā politika.

Darba pirmajā nodaļā pamatota jēdzienu neitralitāte un neitrālā politika lietošana, raksturojot Latvijas ārpolitikas virzienu, kas vērsts uz izvairīšanos no lielvalstu konfliktiem, nesaistoties ne ar kādu valsti vai to bloku. Šajā nodaļā sniegts arī ieskats Rietumeiropas valstu neitralitātes vēsturē, jo lielā mērā to pieredzi arī Latvija mēģināja pārņemt trīsdesmito gadu beigās. Tāpat nodaļā sniegts ieskats neitralitātes jēdziena interpretācijas adekvātuma problemātikā Rietumeiropas mazajās valstīs.

Darba otrajā nodaļā aplūkoti neitrālās politikas priekšstati Latvijā laikā no 1933. līdz 1939. gadam. Nodaļā sniegts arī ieskats sabiedrības priekšstatos par abu potenciāli bīstamāko Latvijas kaimiņvalstu – Vācijas un PSRS - radītajiem draudiem. Galvenie jautājumi ir šādi: vai šo valstu apdraudējumu uztvēra par vienlīdz nopietnu, kuru valsti kurā laika posmā uztvēra par galveno ienaidnieku, cik lielā mērā Latvijas neitrāla politika lielvalstu strīdos tika uztverta kā alternatīva kolektīvās drošības principam?

Trešajā nodaļā aplūkoti jautājumi, kuri saistās ar gatavošanos neitralitātes politikas realizācijai no 1938. gada septembra līdz 1939. gada septembrim, kad sākās Polijas un Vācijas karš un Latvija reāli sāka savu neitralitātes politiku. Šī nodaļa nosaukta par Latvijas kursu uz absolūto neitralitāti. Šī nodaļa sadalīta vēl divās daļās, kurās atspoguļoti t. s. Kurša jeb pārejas uz absolūto neitralitāti svarīgākie aspekti – Latvijas

atteikšanās no Tautu Savienības 16. panta, tās sadarbība ar pārējām Baltijas valstīm neitralitātes priekšnoteikumu sagatavošanā. Te arī izvērsti jautājums par neitralitātes un Baltijas valstu savstarpējās sadarbības principu savienojamību. Tāpat arī aplūkots jautājums par kursu uz neitralitāti kontekstā ar Vācijas un Latvijas neuzbrukšanas līgumu.

Darba ceturrtā nodaļa veltīta neitralitātes priekšstatiem un tās realizācijas mēģinājumiem Latvijā Otrā pasaules kara laikā. Neitralitātes politika aplūkota daudzās tās izpausmēs, lai arī atsevišķos gadījumos visai nebūtiskās un marginālās. Nodaļā izskatīti svarīgākie Latvijas valdības soļi, kuri liecināja par mēģinājumiem saglabāt neitralitāti. Sniegta atbilde uz jautājumu vai valdības rīcība pēc 1939. gada oktobra bāzu līguma ir dēvējama par neitralitātes politiku. Tāpat pievērsta uzmanība jautājuma noskaidrošanai, kādēļ un kādu motīvu vadīta Latvijas valdība līdz pat valsts bojā ejai stingri turējās pie uzskata, ka Latvija ir neitrāla, nevēloties atzīt tās politisko un militāro atkarību no PSRS. Visai liela uzmanība pievērsta arī sabiedrības attieksmei pret karojošām valstīm. Šim pēdējam aspektam pievērsta uzmanība galvenokārt tādēļ, ka Latvijas sabiedrības nostāja pret karojošām valstīm Otrā pasaules kara sākumā ir maz pētīta vēstures literatūrā. Arī Rietumu vēstures literatūra, kura veltīta mazo valstu neitralitātes problemātikai, karā neiesaistītās valsts sabiedrības attieksmi pret karojošām valstīm uzskata par būtisku indikatoru, kurš liecina par šīs sabiedrības gatavību būt neitrālai, neiestāties ne par vienas karojošās puses interesēm.⁵

Darba hronoloģiskās robežas ir 1933. - 1940. gads. Par darba sākuma robežu izvēlēts 1933. gads, kad Vācijā pie varas nāca Ā. Hitlers. Šis fakts noteica Eiropas valstu attiecību pasliktināšanās sākumu. Tiesa, būtiskākās pārmaiņas Eiropas valstu attiecībās iesākās 1934. gadā, bet Hitlera nākšana pie varas izsauca nemieru un diskusijas par plašāka konflikta iespējām. Arī Latvijā tieši šajā laikā iesākās diskusijas par to, kādi konflikti valsti varētu apdraudēt un kā no tiem izvairīties. Tomēr tās norisinājās tikai visai abstraktā un nekonkrētā līmenī. Notika diskusijas presē par Latvijas attiecību raksturu ar PSRS un Vāciju, par to, ar kuru no šīm valstīm Latvijai vairāk jāsaistās, ar kuru no tām tai jāveido ciešākas attiecības, kā arī par PSRS un Polijas attiecību raksturu 1933. un 1934. gada mijā. Darba hronoloģisko robežu beigas ir Latvijas okupācija un bojā eja 1940. gada jūnijā.

---

⁵ Iedzīvotāju bezpartejiska attieksme pret karojošām valstīm kā būtisks neitralitātes priekšnoteikums pirmo reizi tika formulēts Šveices literāta Karla Špitelera 1914. gadā nolasītajā lekcijā „Mūsu, šveiciešu viedoklis”. Autors aicināja ar līdz šim publiski neizteiktu tiešumu un daiļrunīgumu vāciskās un franciskās Šveices iedzīvotāju daļas atteikties no jebkādam simpātijām vienai vai otrai karojošai pusei un vienoties Šveices neitralitātes stiprināšanā (*Spitteler, C. Unser Schweizer Standpunkt // Neue Zuericher Zeitung. – 17. Dezember, 1914*)

Raksturojot darbā izmantotās metodes svarīgi uzsvērt vairākus aspektus. Pirmkārt, ļoti daudz uzmanības līdzšinējā historiogrāfija pievēršusi tikai ārpolitiku noteicošo aprindu priekšstatiem, mazāk rakstot par sabiedrības plašāku slāņu attieksmi pret PSRS, Vāciju un Poliju. Darbā mēģināts pēc iespējas vairāk atteikties no notikumu vērtēšanas pēc mūsdienu priekšstatiem, zinot jau, pie kādiem rezultātiem attiecīgajā laikā pieņemtie lēmumi noveduši. Lai parādītu notikumus no attiecīgā laika viedokļa, visai būtiska metode bija koncentrēšanās uz Latvijā esošo priekšstatu salīdzināšanu ar līdzīga rakstura problēmu risināšanas paņēmieniem tuvākajās mazajās kaimiņvalstīs, kuras sevi tāpat uzskatīja par neitrālām.

Darbā izmantotas galvenokārt vēsturiski ģenētiskā un salīdzinošā metode. Vēsturiskā ģenētiskā metode izmantota, lai atspoguļotu vēstures avota saturā ietvertu interpretāciju un aprakstītu notikumu un procesu attīstību. Salīdzināšanas metodes galvenais mērķis ir salīdzināt Latvijas un citu valstu atšķirīgās, bet īpaši jau kopīgās iezīmes neitralitātes interpretācijā. Darbā liela uzmanība pievērsta vēstures avota autora attiecīgā laika priekšstatu izpratnes interpretācijai. Tādēļ darba autors par uzticamākajiem avotiem uzskata tos avotus, kuri tapuši attiecīgajā laikā, nevis atmiņas vai presi.

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATURAS APSKATS.

1. Avotu apskats.

1.1. Arhīvu materiāli.

Lai analizētu tēmas ietvaros izmantotos vēstures avotus, gribētos vispirms raksturot vispārīgās to iezīmes. Avotos ietvertu informāciju lielā mērā ietekmē valsts politiskā uzbūve – K. Ulmaņa autoritārais režīms un ar to saistītā sabiedriskās dzīves ideoloģizācija vislielākā mērā negatīvi ietekmēja tāda avota nozīmības pakāpi kā prese. Šis faktors ietekmēja arī Latvijas sūtņu ārvalstīs ziņojumus, bet mazākā mērā. Režīma realizētās politikas viena no absurdākajām izpausmēm trīsdesmito gadu beigās bija vēršanās pret brīvu domu izpausmi publiskās vietās. Tomēr tā radīja veselu virkni jaunu un darbā izmantojamu avotu - Politiskās policijas lietas par iedzīvotāju attieksmi pret karojošām lielvalstīm. Tādējādi darbā var nedaudz parādīt to, kāda attieksme valdīja sabiedrībā pret karojošām valstīm. Otrs faktors, kurš būtu jāpiemin, raksturojot arhīva materiālus kopumā, īpaši jau tos, kuri attiecas uz pēdējā nodaļā apskatītajiem jautājumiem, ir tas, ka kara laikā daudzi notikumi, priekšstati par nākotni un līdz ar to rīcības motīvi sabiedrībā un valsts ārpolitiskajā vadībā ir atšķirīgāki, nekā miera laikā.

Galvenie avoti, kuri izmantoti promocijas darba izstrādē ir arhīvu materiāli. Viennozīmīgi svarīgākais ir Latvijas Valsts Vēstures arhīvs (LVVA). Izmantoti Latvijas Ārlietu ministrijas Politiski ekonomiskā departamenta Baltijas valstu, Rietumu un Austrumu nodaļas fondi. Tāpat izmantoti arī atsevišķu Latvijas sūtniecību Zviedrijā, Vācijā, PSRS, Igaunijā un Polijā fondi. Šie dokumenti satur ziņā ir diezgan vienveidīgi. Pārsvārā tie ir Latvijas sūtņu ziņojumi no valstīm, kurās viņi bija akreditēti. Īpaši daudz izmantoti Baltijas valstu nodaļas fondi, jo tajos sastopami Latvijas **sūtņu ziņojumi** gan no Baltijas valstīm, gan arī no Skandināvijas valstīm.⁶ Ziņojumos meklēta informācija: 1) par tās valsts ārpolitiku, kurā attiecīgais sūtņis bija akreditēts; 2) sūtņu viedokļi, ieteikumi, kas būtu jādara Latvijai, lai izvairītos no ieraušanas lielvalstu konfliktos; 3) ārvalstu pārstāvju priekšstati par Latvijas neitralitāti. Tieši

---

⁶ Darbā izmantoto dokumenti veidi neatbilst arhīva fondu nosaukumu saturam. Tā, piemēram, gan Baltijas valstu, gan Rietumu un Austrumu nodaļas izmantotajos fondos ir galvenokārt sūtniecību ziņojumi, tieši tāpat kā atsevišķo sūtniecību fondos.

Baltijas valstu nodaļas fondos plaši pārstāvēto ziņojumu no Skandināvijas valstīm dēļ, tiem pievērsta sevišķa vērība. Šajos ziņojumos sūtņi informēja par galvenajām norisēm attiecīgās valsts ārpolitikā, kā arī daudz vērtēja valsts saimniecisko un iekšpolitisko stāvokli. Skandināvijas valstis arī sevi uzskatīja par neitrālām, savā ziņā to politika kalpoja par Latvijas neitralitātes politikas paraugu. Sevišķi būtiski bija ziņojumi no Zviedrijas, Somijas un Norvēģijas kara sākumposmā, jo tajos plaši izklāstīta šo valstu problēmas, ko izraisīja kara sākums un karojošo pušu vēršanās pret neitrālo valstu tirdzniecību. Dokumenti ļauj gūt ieskatu šo valstu politikā un neitralitātes uztverē, pat salīdzināt to starptautisko situāciju un saimniecisko stāvokli ar Latvijas situāciju.

Līdzās Latvijas un Skandināvijas stāvokļa salīdzinājumam, darbā liela uzmanība pievērsta arī dokumentiem no pārējām Baltijas valstīm. Darba otrajā un trešajā nodaļā liela uzmanība pievērsta arī priekšstatiem Igaunijā par tās neitrālo politiku un analīzei par tās gatavošanos neitralitātes politikas realizācijai. Tādējādi salīdzinot valdošo aprindu priekšstatus Latvijā un Igaunijā par izvairīšanos no lielvalstu konfliktiem, varēja secināt, ka atšķirīgais galvenā ienaidnieka *numur viens* vērtējums visai būtiski apgrūtināja Latvijas un Igaunijas sadarbību, tai skaitā arī neitralitātes jautājumos. Tomēr šie avoti nepalīdz labāk izprast Igaunijas neitrālās stājas priekšstatus. Uzskati Igaunijā, ka Vācija ir mazāks drauds kā PSRS, tomēr nenozīmēja, ka šis valsts valdošās aprindas bija tik provāciskas, ka būtu gatavas atteikties no palikšanas ārpus abu šo lielvalstu konflikta par labu draudzībai ar Vāciju. Igaunijas vācisko orientāciju Latvijas diplomāti daudz apskatīja savos ziņojumos, nepievēršot uzmanību mazās kaimiņvalsts ārpolitikas citam aspektam – tās valdošo aprindu priekšstatiem par neitralitāti. Līdz ar to šī darba ietvaros nav iespējams pietiekoši objektīvi izvērtēt Igaunijas neitrālo un neitralitātes politiku, tur būtu nepieciešami pašu igauņu avoti.

No ārlietu ministrijas fondiem svarīgu vietu ieņem **Baltijas Antantes ārlietu ministru regulāro konferenču materiāli**. Darbā izmantoti vairāku konferenču, kas notika no 1936. līdz 1940. gadam, materiāli. Jau sākot ar 1936. gadu Baltijas valstu ārlietu resoru vadītāji sāka apspriest, kā kopīgi izvairīties no ieraušanas kādā Eiropas valstu un pirmām kārtām Vācijas un PSRS iespējamā konfliktā. Neitralitātes jēdziens šajos ziņojumos parādās jau trīsdesmito gadu otrajā pusē, tomēr tas tika lietots ļoti vispārīgi. Sākot ar 1938. gada rudeni Baltijas valstu ārlietu ministri kopīgi apsvēra neitralitātes saglabāšanas iespējas, lai gan arī kara laikā nekāda nopietna kopīga politika nebija vērojama. Baltijas Antantes pēdējās sanāksmes materiāli 1940. gada pavasarī sniedz samērā labu pārskatu par trīs valstu mēģinājumiem saskaņot savu saimniecisko darbību tā, lai sadarbojoties tās kopīgiem spēkiem varētu pārvarēt kara izraisītās grūtības.

Latvijas Ārlietu ministrijas dokumenti ir salīdzinoši objektīvs vēstures avots. Lai arī Latvija pētāmajā laika periodā nebija demokrātiska valsts un daudzos ziņojumos vērojama notikumu atspoguļošana, balstoties uz oficiālās ārpolitikas un propagandas izvirzītajām prasībām, tomēr šo aspektu nedrīkst pārspīlēt. Latvijas sūtņi lielā mērā puda savu viedokli par starptautiskajiem notikumiem un ierosināja ieteikumus arī Latvijas valdībai neitrālās politikas un neitralitātes sakarā.

Tomēr arī sūtņu ziņojumi nesniedz pietiekošu atbildi uz jautājumu par Latvijas diplomātisko pārstāvju priekšstatiem par pētāmo objektu – neitralitāti un neitrālo politiku. Ja sūtņi arī lielā mērā pārstāvēja oficiālajai propagandai tuvu viedokli par Latvijas ārpolitiku, tad te robeža starp viņu personīgo viedokli un vēlmi atkārtot oficiālās dogmas, pielāgoties oficiālajai propagandai vai vienkārši atkārtot tās nostādnes savos ziņojumos, ir grūti novelkama. Piemēram, O. Grosvalds, kurš vienmēr savos ziņojumos ministrijas vadībai bijis kritiski noskaņots pret PSRS ārpolitikas mērķiem, uzskatījis, ka Latvijai vairāk jāorientējas uz Vāciju, 1939. gada oktobrī jau sāka aizstāvēt bāzu līgumu kā nepieciešamu un vērtējis to kā neitralitātei atbilstošu. Šis viņa ziņojums nesniedz līdz galam atbildi uz jautājumu, vai šī viedokļa maiņa saistās ar pielāgošanās mēģinājumiem vai patiesu pārliecību. Šai ziņā nepārprotami atšķiras M. Valtera ziņojumi, kuros viņš asi iebilda Latvijas valdības realizētajai neitralitātes politikas interpretācijai, paužot savu no oficiālās ārpolitikas vadības atšķirīgo viedokli.

Atsevišķi Ārlietu ministrijas materiāli ir īpaši svarīgi konceptuāla rakstura secinājumiem par neitralitātes un neitrālās politikas priekšstatiem Latvijā trīsdesmito gadu pirmajā pusē. Te būtu jāmin 1933. gada aprīlī notikušās Ārlietu ministrijas padomes sēdes secinājumus, kurus tā paša gada 24. aprīlī apkopoja ministrijas Rietumu nodaļas vadītājs Ludvigs Ēķis apkārtrakstā Latvijas sūtņiem. Tie liecināja par Latvijas ārpolitiskās vadības priekšstatiem par Vācijas, PSRS un Polijas draudiem tūlīt pat pēc Hitlera nākšanas pie varas. Tāpat arī nozīmīgi ir Latvijas sūtņu Otrās konferences materiāli 1935. gada vasarā. Šie ir gandrīz vienīgie avoti, kuros konceptuāli atspoguļojās Vācijas un PSRS draudu uztvere Latvijas valdošajās aprindās. Sūtņu nolasītie referāti un dažādie viedokļi šajā jautājumā liecina par visai lielu šo materiālu objektivitāti un ticamības pakāpi. Lai arī šie dokumenti ir izmantoti vēstures pētījumos, tomēr šajā darbā bija nepieciešams izanalizēt gandrīz katra sūtņa referātā izteikto attieksmi pret PSRS un Vāciju, lai tādējādi iegūtu pārliecinošu priekšstatu par Latvijas ārpolitiskās vadības attieksmi pret to, kas ir Latvijas ienaidnieks *Nr. 1*.

Pavisam cita daudzskaitlīgi izmantotā Latvijas Valsts Vēstures arhīva fondu daļa saistās ar Latvijas iedzīvotāju nostājas pētīšanu pret iespējamā kara pusēm – Poliju, PSRS un Vāciju. Vislielākā vērtība šajos

materiālos ir informācijai par iedzīvotāju attieksmi pret PSRS un Vāciju. Šie materiāli izmantoti gan 3. nodaļā, rakstot par pāreju uz neitralitāti Latvijā, gan daudz lielākā mērā 4. nodaļā, kur aplūkota neitralitātes problemātika kara laikā. Tieši kara laikā īpaši asi pret dažādu viedokļu paudējiem vērsās Politiskā policija un šī vērsšanās bija kļuvusi par valdības realizētās neitralitātes politikas sastāvdaļu, tiesa, no mūsdienu viedokļa raugoties visai absurdā un bezjēdzīgā veidā. Šie avoti ir Latvijas Politiskās pārvaldes ziņojumi par iedzīvotāju noskaņojumu. Ļoti līdzīga rakstura materiāli ir Latvijas Valsts arhīva 271. fonda, 1. apraksta 2. lietā, kurā apkopoti Latvijas Republikas pastāvēšanas pēdējā pusgadā par „baumošānu” un „spriedelēšanu” administratīvi sodīto iedzīvotāju lūgumi jaunajai valdībai atmaksāt viņiem piespriesto soda naudu. Šis ir visai sarežģīts un grūti izmantojams vēstures avots savas lielās subjektivitātes dēļ. Lietās ir apkopotas Politiskās pārvaldes reģionālo punktu vadītāju ikmēneša un gada atskaites par noskaņojumu sabiedrībā, aģentu ziņojumi. Strādājot ar šiem materiāliem jāņem vērā galvenokārt divi apstākļi – avota autora (parasti attiecīgā pārvaldes reģionālā punkta vadītāja) subjektivitāte ziņojuma sagatavošanā un grūtības ar konkrētā likumpārkāpēja patieso uzskatu noskaidrošanu.

Attiecībā uz pirmo aspektu jāuzsver apstāklis, ka Politiskās pārvaldes ierēdņi savos ziņojumos centās mazināt dažādu pretvalstisku izpausmju esamību sabiedrībā, gandrīz katrā ziņojumā ierakstot standarta frāzi „noskaņojums sabiedrībā ir valstisks”. Tāpat arī šajos ziņojumos raksturīga attiecīgā laika ideoloģisko klišeju lietošana. Neskatoties uz dažādu pretvalstisku grupu vai personu aktivitātēm, parasti ziņojumu autori mēdza arī minēt tendenci, ka šīs pretvalstiskās aktivitātes samazinās. Objektīvu priekšstatu par tautas masu attieksmi pret karojošām pusēm apgrūtina iegūt tas apstāklis, ka Politiskā policija salīdzinoši maz pievērsa uzmanības turīgās pilsonības un zemniecības noskaņojumiem. Šie materiāli liecina, ka strādniecībā bija pret PSRS labvēlīgi noskaņojumi. Arī līdzšinējos pētījumos, kuros izmantoti šie vēstures avoti, norādīts, ka galvenokārt šajos materiālos atspoguļojas iedzīvotāju attieksme pret Padomju Savienību.⁷ Katrā ziņā ne Politiskās policijas ziņojumos, ne arī citos avotos nav norādes uz to, ka Latvijas sabiedrībā provāciskums būtu plaši izplatīts strādniecībā vai kādā citā iedzīvotāju grupā, izņemot vācbaltiešus. Tomēr darbā nav atsevišķi pētīta dažādo nacionālo minoritāšu attieksme pret Poliju, PSRS un Vāciju.

Par spīti augstākminētajiem trūkumiem šie avoti zinātniskos nolūkos ir izmantojami pateicoties lielajam faktoloģisko materiālu daudzumam. Tāds būtisks aspekts, kā biežie antivāciskie incidenti Latvijā sabiedrībā 1939. gada rudenī un 1940. gada pavasarī, par kuriem

---

⁷ Dūra, D., Gundare I. Okupācijas vara un Latvijas cilvēks // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti – 10.sēj. – R., 2004. – 95. lpp.

liecības ir saglabājušās Politiskās policijas dokumentos, ļauj tomēr ar zināmu pārliecību secināt, ka PSRS tika uztverta kā mazāks ļaunums. Lai arī pavisam neliels bija Politiskās policijas fiksētais prietumniecisko izteikumu skaits Otrā pasaules kara sākumposmā, tomēr tas liecināja, ka sabiedrībā simpātijas pret Rietumvalstīm, īpaši Franciju bija daudz lielākā mērā izplatītas kā pret jebkurām citām karā iesaistītajām valstīm, jo nebija sastopami tās nosodoši „baumotāji”. Visai bagātais faktoloģiskais materiāls šajos avotos ļauj samērā precīzi spriest par sabiedrības noskaņojumu pret PSRS un Vāciju.⁸

Attiecībā uz Politiskās pārvaldes dokumentos fiksētajiem attieksmes pret vienu vai otru karojošo valstu piemēriem, jāuzsver tas apstāklis, ka šie izteicienu piemēri bija galvenokārt kāda Politiskās policijas rajona pārvaldes ierēdņa protokolētas iedzīvotāju „baumas” vai „plāpāšana”. Galvenais šādu baumu iemesls, kuru saturs bija dažādi prokomunistiski izteikumi, neapšaubāmi bija valsts sliktais saimnieciskais stāvoklis, bezdarba palielināšanās un Darba centrāles organizētie piespiedu darbi. Šāda veida avoti raksturīgi ar savu apšaubāmo patiesīguma pakāpi, jo attiecīgais „baumotājs” parasti izrunājies dzērumā vai pavisam nejauši, nenojaušot par šīs izrunāšanās sekām. Tomēr var arī piekrist apgalvojumam, ka alkohola ietekmē cilvēka paškontrolē mazinās un viņi izteikuši domas daudz atklātāk⁹, pateikuši to, ko savādāk autoritārajā valstī būtu noklusējuši. Paši tiesātie centās noliegt savus izteikumus, pasludināt tos par maldiem. Vairākkārt paskaidrojumos policijai apsūdzētie norādījuši, ka dzērumā sacīto frāzi, par kuru viņiem pārmesta pretvalstiska rīcība, viņi paši uzskatījuši par „murgiem, kurus neviens nopietni neņems”.¹⁰ Citos gadījumos apsūdzētie centušies attaisnoties ar to, ka ir uzticamāki valstij, nekā tie, kuri viņus apvaino, ka apvainojošās personas motīvi nav valstiski, bet gan tikai personiski. Piemēram, 1940. gada 6. martā kāds pircējs Āgenskalna tirgū apvainots, ka dusmās izsacījies, ka „tikai Kūsinens varētu Latvijā kārtību ieviest”.¹¹ Viņš savā paskaidrojumā policijā norādījis, ka miesnieks, kurš liecinājis par šādu attiecīgā pircēja izteikumu, pats ignorējis „mūsu Valsts prezidenta cēlos nodomus”.¹² Šie attaisnojumi gan šķiet visai samāksloti un vairumā gadījumu tomēr apsūdzētie atzinuši attiecīgā pretvalstiskā izteiciena, par kuru viņus apvaino, lietošanu.

---

⁸ Neapšaubāmi, ka neitralitātes pētniecības kontekstā būtu nepieciešams lielāko uzmanību pievērst tieši attieksmei pret aktīvi karojošajām valstīm – sākotnēji pret Vāciju un Poliju, Vāciju un Rietumvalstīm. Tomēr avoti par šo jautājumu sniedz visai skopas ziņas, iedzīvotāju attieksmi var analizēt galvenokārt pētot antivāciskos un antikomunistiskos noskaņotajumus.

⁹ Dūra, D., Gundare I... - 96.lpp.

¹⁰ Latvijas Valsts Arhīvs (*turpmāk – LVA*), 271.f., 1. apr., 2.l., 81.lp.

¹¹ Turpat... - 211.lp.

¹² Turpat

Darbā izmantoti arī Vācijas Ārlietu ministrijas arhīva dokumenti – Vācijas sūtniecības ziņojumi no Rīgas trīsdesmito gadu vidū. Šie avoti ir būtiski tādēļ, ka sniedz ieskatu neitrālās politikas izpratnē Latvijā. Vācijas sūtniecība pievērsa pastiprinātu uzmanību Latvijas attiecībām ar PSRS un Rietumvalstīm, tādēļ šajos ziņojumos daudz tika rakstīts par Latvijas vadības realizētajiem ārpolitiskā līdzsvara mēģinājumiem. Daudz mazāk ziņojumus skarta Polijas un Latvijas attiecību problemātika. Ļoti nozīmīgi šajā sakarā ir arī Vācijas sūtniecības ziņojumi no Igaunijas, kuros tika salīdzināta Latvijas un Igaunijas attieksme pret Vāciju, parasti konstatējot, ka Latvijas politika ir tuvredzīgāka, resp. Vācijai nedraudzīgāka. Tomēr šie ziņojumi bija visai subjektīvi. Reizēm rodas iespaids, ka vācu sūtnis aiz savas nepatikas pret Latvijas realizēto ārpolitiku, nepietiekamo labvēlību Vācijai un vietējiem vāciešiem, cenšas to atspoguļot kā pārāk draudzīgu Maskavai.

1.2. Prese.

Preses nozīme šī darba izstrādē ir salīdzinoši mazāka nekā arhīva materiāliem. Šis avots ir visai ideoloģizēts un ārpolitiskajiem jautājumiem veltītos rakstus lielā mērā ietekmē valdošās ideoloģijas nostādnes. Visnozīmīgākie preses materiāli saistījās ar laika periodu pirms 1934. gada 15. maija apvērsuma, jo tad pastāvēja dažādu politisko spēku preses izdevumi. Vislielākā viedokļu dažādība parādījās labējo nacionālo spēku izdevumā „Latvis” un sociāldemokrātu „Sociāldemokrāts”. Šajos izdevumos ārpolitiskajiem jautājumiem nebija pievērsta visai liela uzmanība un diskusijas par ārpolitiku notika samērā reti. Tomēr ārpolitisko notikumu atspoguļojumā abos laikrakstos nebija tik daudz tukšas demagoģijas kā rakstos par iekšpolitiskajiem notikumiem. „Latvī” par starptautiskiem notikumiem un Latvijas ārpolitiku visnopietnākos rakstus publicēja Arveds Bergs, bet „Sociāldemokrātā” - partijas līderis Fricis Menders.

Abu laikrakstu publicistu domas starptautisko notikumu atspoguļojumā dalījās galvenokārt jautājumā par attieksmi pret PSRS. Ja sociāldemokrāti uzskatīja, ka Latvijai jāuztur ar to labas attiecības, tad labēji nacionālās aprindas centās ievērot piesardzību. Faktiski 1934. gadā „Latvis” bija vairs vienīgais Latvijas laikraksts, kas uzdrošinājās norādīt uz PSRS ārpolitikas divkosīgo raksturu un to, ka tā nav kolektīvās drošības patiesa aizstāve. Tāpat arī „Latvis” kritizēja Vācijas ārpolitiku, publicējot Vācijai kritiskus Rietumu preses materiālus. Šī laikraksta publicisti vērsās pret Latvijas neitralitātes politiku uzskatot, ka Latvijai tā nav pieņemama un tā ir pretrunā kolektīvās drošības principiem. Savukārt „Sociāldemokrāts” trīsdesmito gadu pirmajā pusē bija vienīgais

laikraksts, kas uzskatīja, ka neitralitātei būtu jābūt Latvijas ārpolitikas galvenajam līdzeklim, ar neitralitāti saprotot izvairīšanos no visādām kombinācijām ar Vāciju vai Poliju. „Latvis” savukārt sociāldemokrātu aizstāvētajā neitralitātes kursā saskatīja pārlietu nosvērēšanos par labu Maskavai. Abus laikrakstus slēdza jau 1934. gadā, pēc 15. maija apvērsuma.

Līdz 1938. gadam Latvijas prese neitralitātes jautājumam pievērsa visai fragmentāru uzmanību un skāra to kontekstā ar citiem jautājumiem – rakstot par Baltijas Antanti un visu trīs valstu iespējām kopīgi izvairīties no iespējamā kara vai dažādiem abstraktiem neitrālo valstu blokiem. Kopumā šie raksti bija visai sekli un frāžaini. Vienīgi Latvijas sūtnis Beļģijā M. Valters uzdrošinājās izteikt no ārpolitiskās vadības uzskatiem atšķirīgu viedokli. Viņš nopublicēja vairākus rakstus „Latvijas Kareivī”, kuros iebilda Latvijas pārejai uz neitralitāti 1938. gada rudenī.¹³

Visai daudz izmantoti dažādi ar neitralitātes propagandu saistīti raksti no 1939. gada septembra līdz 1940. gada jūnijam. Tie tika publicēti Latvijas lielākajos latviešu valodā izdotajos laikrakstos – „Jaunākajās Ziņās”, „Brīvajā Zemē”. Tieši šie laikraksti arī galvenokārt tika izmantoti pētījumā. Netika pievērsta uzmanība nacionālo minoritāšu preses izdevumiem „*Rigasche Rundschau*” un „*Segodņa*”, kas saistās ar to, ka prese darbā izmantota vairāk kā valdošo aprindu viedokļa pētīšanas avots. Attiecībā uz propagandas rakstiem, būtu jāuzsver, ka to autori bija galvenokārt Latvijas amatpersonas, kuras aicināja iedzīvotājus, piemēram, atteikties no „liekas pļāpāšanas”, jo saskaņā ar tā laika propagandas nostādņām, tādā veidā tiktu apdraudēta Latvijas neitralitāte. Tāpat arī vairākkārt Latvijas presē tika mēģināts skaidrot neitralitātes tiesiskos aspektus, šīs politikas vēsturi. Galvenā nozīme ir tiem preses materiāliem, kuros publicētas Latvijas ārlietu ministra runas. Šai ziņā visai pateicīgas bija, piemēram, V. Muntera runas analīze Latvijas kameru pārstāvju sanāksmē 1937., 1938. un 1939. gada pavasarī, jo visās šajās runās ministrs izteica attieksmi pret Latvijas neitralitāti un tajās varēja labi saskatīt šīs attieksmes maiņu – no noraidošas uz negribīgi pieņemamu.

1.3. Atmiņas un dienasgrāmatas.

Šim avotam darbā vismazākā nozīme. Lielākoties izmantotas Latvijas Republikas laika politisko darbinieku – Latvijas Sabiedrisko lietu ministra Alfrēda Bērziņa un Latvijas sūtņa Vācijā Edgara Krieviņa atmiņas. A. Bērziņš savās atmiņās mēģināja attaisnot Latvijas realizēto

---

¹³ Valters, M. To pašu ceļu tālāk // Latvijas Kareivis. – 1938. gada 16. oktobrī; Valters, M. Tautu savienības jaunā gadskārtējā sanāksme // Latvijas Kareivis. – 1938. gada 14. septembrī

neitralitātes politiku, tiesa, šī attaisnošana sanākusi visai vāja un neargumentēta, pamatā balstoties uz nekritisku tā laika ideoloģisko nostādņu akceptēšanu.¹⁴ Savukārt E. Krieviņš nav kritisks pret valdības realizēto neitralitātes politiku. Par Latvijas neitrālo un neitralitātes politiku rakstījis arī Latvijas Bankas padomes priekšsēdētājs Ādolfs Klīve. Viņš neitralitātes jēdzienu attiecina uz visai ilgu Latvijas ārpolitikas posmu, tiesa, sīkāk neizvēršot tā izpratni. Attiecībā uz Latvijas nostāju Austrumu pakta jautājuma sakarā, viņš raksta par „senieņemto” Latvijas neitralitāti.¹⁵ Šķiet, autors pārspīlē Latvijas prietumniecisko noskaņojumu un Latvijas neitrālās stājas nopietnību aplūkojamajā laika periodā. Viņš iepretim Latvijai kā negatīvu piemēru min tā saucamās neitrālās valstis – Šveici, Zviedriju, Somiju, Norvēģiju un Dāniju, kuras 1936. gada 25. jūnijā „viegli vienojās par sankciju izbeigšanu pret Itāliju.”¹⁶ Ulmanim savukārt šāda „neitrālā” politika neesot bijusi pieņemama un viņš paziņoja, ka Latvija turpmāk ies kopā ar Angliju.¹⁷ Tiesa, Latvija nevēlējās trīsdesmito gadu vidū atbrīvoties no Tautu Savienības 16. panta saistībām, tomēr tas nebūt nenozīmē, ka tās politika būtu vērtējama kā neitrālāka iepretim revizionistiskajām valstīm. Šķiet, Klīve arī pārspīlē K. Ulmaņa pārlieku lielo orientāciju uz Angliju.

Darbā izmantota arī Latvijas ārlietu ministra V. Muntera npublicētā dienasgrāmata. Tā sniedz ieskatu Muntera priekšstatos par Latvijas neitrālo politiku trīsdesmito gadu vidū. Dienasgrāmatas savas specifikas dēļ ir samērā objektīvas, vēlākā laikmeta priekšstatu un vērtību „uzslāņojumu” nesabojātas un tādēļ visai pateicīgs avots vēstures pētniecībā. Zīmīgi, ka Munters, saskaņā ar dienasgrāmatā rakstīto, trīsdesmito gadu vidū samērā reālistiski izpratis PSRS un Vācijas draudus ne tikai Latvijai, bet arī Polijai. Tiesa, viņš pārspīlēja Tautu Savienības nozīmi šo abu lielvalstu agresīvo tieksmju mazināšanā.¹⁸

2. Literatūras apskats.

2.1. Literatūra par Rietumeiropas mazo valstu neitralitāti.

Rietumeiropas valstu un īpaši jau Šveices un Zviedrijas neitralitātes pētniecībai pievērsta salīdzinoši neliela uzmanība. Darba pirmajā nodaļā ievietota apakšnodaļa par šo valstu neitralitātes politikas

¹⁴ Bērziņš, A. 1939. Lielo notikumu priekšvakarā. – New York, 1976. (*turpmāk – Bērziņš...*)

¹⁵ Klīve, Ā. Latvijas neatkarības gadi. Latvijas politiskā veidošanās un augšana. – Grāmatu Draugs, 1976. – 389. lpp.

¹⁶ Turpat... – 403. lpp.

¹⁷ Turpat

¹⁸ Latvijas Valsts Vēstures arhīvs (*turpmāk – LVVA*), 2630.fonda, 1. apraksta, 7.lieta., 11.lp.

galvenajām īpatnībām Otrā pasaules kara laikā. Tomēr šīs nodaļas rakstīšanā izmantota visai daudzskaitlīga literatūra, jo pētījumu par neitralitāti ir daudz, tāpat arī daudz pētāmo tēmu, kas saistījās ar šo politiku. Tieši 90. gados notikušās diskusijas par to, cik neitrālas bijušas valstis, kas izvairījās no ieraušanas karā, deva būtisku impulsu šī darba koncepcijai. Rietumeiropas vēstures literatūrā, pirmām kārtām te būtu jāmin Šveices vēsturnieku komisijas izdots rakstu krājums, kurā norādīts uz tiesisko un politisko neitralitātes kritēriju savstarpējo neatbilstību.¹⁹ Tāpat arī nodaļā izmantoti vēsturnieku un politologu darbi, lai parādītu dažādos abstraktos un ne visai veiksmīgos Eiropas valstu neitralitātes tipoloģijas mēģinājumus. Lielākajā daļā darbu nav minēti nekādi konceptuāli jauni neitralitātes politikas skaidrojumi, tie tikai pievēršas atsevišķu notikumu un faktu savādākai interpretācijai. Izņēmums ir 1997. gadā ASV senatora Stjuarta Eizenstata vadībā sagatavotais ziņojums „Sabiedroto un ASV mēģinājumi sameklēt un atdot Vācijas Otrajā pasaules karā salaupīto zeltu un cita veida īpašumu.”²⁰ Autors uzskata, ka neitralitāte nav bijusi iespējama un pieņemama, jo Otrais pasaules karš bijis cīņa starp „labo” un „ļauno”, kur neitrāla pozīcija nav iespējama. Lielākā daļa citu autoru darbi nav tik kategoriski un vispārinoši, tajos pievērsta uzmanību galvenokārt atsevišķu politikas aspektu neatbilstībai neitralitātes principiem. Varētu minēt vienīgi zviedru autori Mariju Boetusu, kura līdzīgus morāla rakstura argumentus izmanto arī Zviedrijas neitralitātes politikas izvērtēšanai un ieņem tādējādi vienpusīgu nostāju, uzskatot, ka tikai sadarbojoties ar sabiedrotiem bija iespējams realizēt patiesu neitralitāti.²¹

2.2. Latvijas neitralitātes problēmu atspoguļojums Rietumeiropas vēsturnieku darbos.

Rietumu pētnieki, kuri pievēršas darbā apskatāmo jautājumu pētniecībai, parasti Latvijas neitralitātes vēstures jautājumus atspoguļojuši samērā vispārīgi, ko lielā mērā nosaka tas apstāklis, ka Baltijas valstīm šie autori pievēršas kontekstā ar kādu citu plašāku tēmu. Šai ziņā būtu jāmin pats pirmais Rietumeiropā izdots pētījums par Baltijas valstu pirmskara ārpolitikas vēsturi - Borisa Meisnera 1956. gadā Rietumvācijā izdots pētījums „Padomju Savienība, Baltijas valstis un starptautiskās tiesības”.²² Autors visai uzmanīgi vērtē karu izraisījušo

¹⁹ Hug, P. Schweizer Ruestungsindustrie und Kriegsmateriallhandel zur Zeit des Nationalsozialismus – Teil. 2 – Zuerich, 2002.

²⁰ [HTTP://FCIT.USF.EDU/HOLOCAUST/RESOURCE/GOLD/GOLDMENU.HTM](http://fcit.usf.edu/holocaust/resource/gold/goldmenu.htm) (skatīts 2008. gada 23. jūlijā)

²¹ Liljefors, M. Zanders, U. Der Zweite Weltkrieg und die schwedische Utopie // Mythen der Nationen. – Bd. II. – Berlin, 2005. - S. 574

²² Meissner, B. Die Sowjetunion, Baltische Staaten und das Voelkerrecht. – Koeln, 1956.

lielvalstu – PSRS un Vācijas politiku kara sākumposmā un aprobežojas tikai ar svarīgāko faktu pieminēšanu. Darbā nav aplūkoti PSRS un Vācijas rīcības tiesiskie aspekti. Kā pamatoti rakstīja vēstulē Arnoldam Spekkem Latvijas diplomāts Juris Vīgrabs, kurš nepacietīgi gaidīja šīs grāmatas iznākšanu, „...rodas iespaids, ka Meisners attaisno Hitleru un Ribentropu.”²³ Ar skumjām Vīgrabs secināja, ka Meisnera darbā vērojama Vācijas politikas attaisnošana, slēdzot paktu ar PSRS, jo pēc Meisnera domām Baltijas valstis tāpat nonāktu PSRS ietekmes sfērā. Īpaši šo Meisnera uzskatu apstiprināja neilgu laiku vēlāk izdotās britu diplomāta Viljama Stranga atmiņas, kurās Strangs apgalvoja, ka angļi arī netiešās agresijas jautājumā būtu piekāpušies Maskavai.²⁴ Meisnera darbs un neilgi pēc tam izdotās Stranga atmiņas it kā relativizē Vācijas noziedzīgo rīcību pret Baltijas valstīm, atdodot tās Staļinam. Pēc abu šo autoru domām to pašu būtu izdarījuši arī briti.

Nozīmīgāks, neapšaubāmi, ir mūsdienu vēsturnieku devums tēmas pētniecībā. Te būtu pirmām kārtām jāmin vācu autori. Tas saistās ar Vācijas un Latvijas vēsturiskajiem kontaktiem un vācu vēsturnieku salīdzinoši lielo interesi par Baltijas reģionu. Savā ziņā arī Vācijas lielā nozīme Baltijas valstu ārpolitikā sekmē mūsdienu vācu vēsturnieku interesi par Latvijas ārpolitikas vēsturi. Tomēr darbā izmantoto mūsdienu Rietumeiropas vēsturnieku pētījumu skaits ir salīdzinoši neliels. Pirmām kārtām jāmin vācu vēsturnieka Rolfa Āmana divi darbi – monogrāfija par neuzbrukšanas līgumiem starpkaru periodā²⁵, bet īpaši nozīmīgs ir šī paša autora raksts, kurā viņš aplūko divas Baltijas valstu ārpolitiskās alternatīvas - neitralitātes un trīs lielvalstu garantiju pieņemšanas iespējas 1939. gada vasarā²⁶. Tieši šajā pēdējā darbā Latvijas neitralitātes politikai ir pievērsta salīdzinoši liela uzmanība. Autors Latvijas neitralitātes politiku vērtē nekritiski, ar ko arī viņa uzskati atšķiras no lielākās daļas Latvijas vēsturnieku viedokļiem. Viņš, acīmredzot visai pamatoti, konstatē, ka trīspusējo lielvalstu garantiju pieņemšana Latvijai tāpat nozīmētu bojā eju, kā izvēloties neitralitātes kursu. Vienlaikus arī jāatzīmē zināma virspusība darbā – pirmkārt, autors rūpīgi neizvērtē, vai patiešām Baltijas valstīm bija alternatīva saņemt garantijas no trīs lielvalstu puses 1939. gadā, jo šai laikā notika tikai trīs lielvalstu savstarpējās sarunas par kopīgu rīcību pret Vāciju un garantijas Baltijas valstīm tika izskatītas tikai iespēju līmenī. Pastāvēja arī iespējamība, ka lielvalstis nopietni nemaz nedomāja šīs garantijas Baltijas valstīm sniegt.

²³ LVVA, 293.f., 1. apr., 351.l., 145.lp.

²⁴ Turpat, 148.lp.

²⁵ Ahmann, R. Nichtangriffspakte: Entwicklung und operative Nutzung in Europa, 1922-1939. Mit einem Ausblick auf die Renaissance des Nichtangriffsvertrages nach dem Zweiten Weltkrieg. - Baden – Baden, 1988

²⁶ Ahmann, R. Die baltische Staaten zwischen Deutschland und Sowjetunion 1933 – 1939. Neutralitaet oder Allianz – zwei Wege zu ihrem Untergang // Contact or Isolation. – Stokholm, 1989

Āmans, šķiet, pārspīlē Baltijas valstu rīcības iespējas, uzskatot, ka viņas varējušas izvēlēties starp neitralitāti un lielvalstu garantijām. Te gan jāpiemin, ka 1989. gadā, kad tapa šis raksts, šāda jautājuma nostādne bija visai pamatota, jo tikai tad tikko arī bija pavērušās gan vietējo, gan Rietumu vēsturnieku iespējas pētīt Baltijas valstu ārpolitiku bez „aukstā kara” ideoloģiskajiem ierobežojumiem, Rietumu vēsturniekiem radās iespēja piekļūt Baltijas valstu vēstures avotiem, bet vietējiem pētniekiem – izmantot Rietumu pētnieku secinājumus un arhīvu materiālus.

Latvijas neitralitātes problēma apskatīta arī citā šī paša autora darbā „Rusofils, anglofils vai ģermanofils: neizprastais Latvijas ārlietu ministrs Vilhelms Munters nacionālsociālistu skatījumā.”²⁷ Autors darbā uzmanību pievērš Latvijas balansa politikai starp Vāciju un PSRS trīsdesmito gadu otrajā pusē, balstoties uz Vācijas sūtniecības materiāliem. Sevišķi noderīgs šis Āmana raksts ir promocijas darba nodaļā par Latvijas neitrālo politiku līdz 1939. gadam. Rakstā izmantotie Vācijas ārlietu ministrijas Baltijas nodaļas vadītāja Venera Grundhera un Vācijas sūtņa Latvijā Eberharda Šaka ziņojumi sniedz samērā objektīvu ieskatu Muntera priekšstatos par PSRS un Vācijas draudu vērtējumu. Lielā mērā to objektivitāti nosaka apstākļi, ka tajos daudz atreferēts paša Muntera sacītais un tādējādi lasītājs vieglāk var izprast tieši mūs visvairāk interesējošo aspektu – Latvijas ārpolitiskās vadības priekšstatus.

Arī 1998. gadā nodibinātās Latvijas vēsturnieku komisijas rakstu krājumos publicēts viens raksts par šajā darbā aplūkotajiem jautājumiem. Vēsturnieku komisijas rakstu pirmajā sējumā Maincas universitātes profesors Ervīns Oberlenders pētīja Latvijas vietu Vācijas saimniecībā kara sākumposmā. Autors secināja, ka Baltijas valstu nozīme Vācijas saimniecībā Otrā pasaules kara sākumā tik lielā mērā pieauga, ka Berlīnē pat sāka nozēlot Baltijas valstu atdošanu PSRS.²⁸

Visai būtisku ieguldījumu neitralitātes vēstures pētniecībā sniedz somu vēsturnieka Seppo Milliniemi 1977. gadā sarakstītajā darbā „Baltijas krīze 1938. – 1941.”²⁹ Autors pievērš uzmanību Baltijas valstu ārpolitikai to liktenīgajos gados, kā arī pirmajam padomju okupācijas gadam un vācu okupācijas sākumposmam. Baltijas valstu neitralitātei autors veltījis salīdzinoši daudz uzmanības. Lai gan attiecībā uz Latvijas neitralitātes politikas vērtējumu darbā nav konstatējams nekas oriģināls un vēlākajā latviešu vēstures literatūrā nepieminēts, tomēr autors ir labi saskatījis Lietuvas pievēršanās neitralitātei nozīmi šīs valsts ārpolitikas

---

²⁷ Āmans, R. Rusofils, anglofils vai ģermanofils: neizprastais Latvijas ārlietu ministrs Vilhelms Munters nacionālsociālistu skatījumā // Latvijas Vēstures institūta žurnāls. – 1993., Nr.3.

²⁸ Oberlaender, E. Latvian – German relations, 1939 - 1940 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. – R., 2000. – 35-41.lpp.

²⁹ Myllyniemi, S. Die Baltische Krise 1938. - 1941. – Helsinki, 1977.

kontekstā, uzsverot, ka pāreja uz neitralitāti 1938. gadā nozīmēja būtisku pārmaiņu Lietuvas ārpolitikā.

2.3. Latvijas neitralitātes problemātika padomju vēsturnieku darbos.

Arī Padomju vēstures literatūrā pievērsta uzmanība Latvijas neitralitātei Otrā pasaules kara sākumā. Tās interpretācija organiski iekļāvās padomju vēstures zinātnes teorētiskajā doktrīnā. Saskaņā ar šo doktrīnu Otrā pasaules kara cēlonis bija imperiālistisko valstu savstarpējās pretrunas, kuras tās spēja risināt tikai ar bruņotu spēku. Padomju vēsturnieki nosodīja mazo valstu neitralitāti kā nostāšanos agresora, resp. Vācijas pusē. Viņu priekšstats neitralitāte karā nevarēja pastāvēt, jo neitrālā valsts tikai ar to vien, ka ir neitrāla un neiestājas „pret agresoru” *a priori* atrodas imperiālisma noietnē. Neitralitāte padomju historiogrāfijā bija morāla kategorija un kopīga pretošanās „agresoram” – visu „miermīlīgo” valstu obligāts pienākums. Nacionālās intereses, sabiedrībā valdošie priekšstati par to, kuras valstis tiek uzskatītas par reālo draudu Latvijas drošībai, tika ignorēti vai atspoguļoti vienpusēji. Darbā izmantota Jurija Jegorova disertācijas „Skandināvijas un Baltijas valstu „neitralitāte” kā Otrā pasaules kara izraisīšanas paņēmieni”³⁰ tēzes un Viļņa Sīpola darbs „Dzimtenes nodevība: buržuāziskās Latvijas ārpolitika no 1933. līdz 1939. gadam”.³¹ Daudz mazākā mērā izmantota Viļņa Sīpola grāmata „Pirmskara politiskā krīze Eiropā”.³²

Padomju vēstures literatūrai raksturīgā virspusība un tendenciozitāte šajos darbos izpaudās galvenokārt lielvalstu ārpolitiku, bet mazāk – Baltijas valstu ārpolitiku. Autori izmanto samērā plašu faktu materiālu, bet izdara visai vienpusīgus secinājumus. Īpaši jau viņi cenšas sameklēt Vācijas „roku” aiz katra Baltijas valstu ārpolitiskā soļa, kas nesaskanēja ar tā laika padomju vadības interesēm. Vairāki Sīpola darbā esoši pārspīlējumi tika pamanīti un kritizēti jau 1963. gadā. Vēsturnieks Ēriks Žagars recenzijā par augstāk minēto darbu pamatoti rakstīja, piemēram, ka pārspīlēti ir dēvēt visas vācbaltu organizācijas Latvijā par

---

³⁰ Егоров Ю.А. "Нейтралитет" Скандинавских и Прибалтийских стран - как одно из средств развязывание второй мировой войны и содействия германской агрессии. - Тарту, 1949 (Автореферат диссертации)

³¹ Sīpols, V. Dzimtenes nodevība: buržuāziskās Latvijas ārpolitika no 1933. līdz 1939. gadam. - R., 1963.

³² Sīpols, V. Pirmskara politiskā krīze Eiropā. – R., 1976.

„hitleriešu atbalsta punktiem”.³³ Lielu daļu recenzijas viņš veltījis Sīpola darba kļūdu un sīkāku neprecizitāšu izvērtēšanai.³⁴

2.4. Latvijas neitralitātes problēmu atspoguļojums latviešu trimdas vēsturnieku darbos.

Tieši latviešu emigrācijā tika izdoti pirmie darbi, kuru mērķis bija izpētīt un izvērtēt Latvijas ārpolitikas vēsturi starpkaru periodā, t. sk. arī tās realizēto neitralitātes politiku. Trimdas vēsturnieki nebija pakļauti totalitāras ideoloģijas spiedienam, kas noteica vienotu metodoloģiju, pētījumu rezultātu jau iepriekš sagatavotu ideoloģisko pamatojumu. Tomēr arī trimda nebija brīva no laikmeta ideoloģijas prasībām. Par to liecina jau pieminētā Jura Vīgraba vēstules Latvijas pārstāvim ASV Arnoldam Spekkem par saviem pētījumiem Latvijas Republikas ārpolitikas vēsturē. Viņš 1955. gadā mēģināja publicēt Baltijas pētniecības gadagrāmatā Bonnā rakstu par Baltijas valstu nostāju pret trīs lielvalstu sarunām 1939. gada vasarā, bet to redakcija atteicās pieņemt, jo tajā bija kritizēts PSRS un Vācijas 1939. gada augusta pakts.³⁵ Pirms publicēšanas mēģinājuma šajā gadagrāmatā Vīgrabs iesniedza savu raksta manuskriptu latviešu vēsturniekam Eduardam Šturmam un bijušajam Igaunijas ārlietu ministram Karlam Selteram „palasīšanai”. Viņi rekomendēja izņemt no raksta teikumu „Vācijai nebija sirdsapziņas pārmētumu atdot Rietumeiropas tautas boļševiku patvaļai”.³⁶ Lai gan Vīgrabs atteicās no PSRS un Vācijas līguma vērtēšanas, bet viņa rakstu tomēr atteicās publicēt tikai šī pakta pieminēšanas dēļ. Latvijas sūtniecības ASV fondā saglabājies Vīgraba monogrāfijas manuskripts vācu valodā „Baltijas valstu ārpolitika 1918. – 1940.”³⁷ Autors sevišķu uzmanību Latvijas neitralitātes politikai neveltī, bet to attēlo tikai visas ārpolitikas kontekstā. Kopumā autora nostāja pret Latvijas izvēli 1939. gada vasarā turēties pie neitralitātes ir pozitīva. Šāds neitralitātes politikas vērtējums atbilst darba vispārējai koncepcijai par to, ka Latvijas ārpolitika kopumā nav bijusi kļūdaina. Vīgraba darbs ir viens no pirmajiem darbiem par Latvijas ārpolitiku, ko sarakstījis latviešu trimdas pārstāvis. Tādēļ vienīgais tajā izvirzītais polemiska rakstura jautājums bija par to, vai Latvijai bija iespējams izglābties no bojā ejas. Atbildot kāda Jāņa Dzelziša publikācijai, kurā apgalvots, ka no okupācijas varēja izglābties

³³ Žagars, Ē. Nopietns pētījums Latvijas PSR jaunāko laiku vēsturē // Latvijas zinātņu akadēmijas vēstis. – 1963.g. – 12. Nr. – 135.lpp.

³⁴ Turpat... - 135. – 137. lpp.

³⁵ LVVA, 293.f., 1. apr., 351.l., 139.lp.

³⁶ Turpat, 10.lpp.

³⁷ Turpat, 65-120.lp.

izveidojot ciešu militāru Baltijas savienību, Vīgrabs iebilst, jo uzskatīja pretošanos par utopiju.³⁸

Ar laiku trimdas autori sāka aizvien kritiskāk vērtēt Latvijas ārpolitiku. Viens no ievērojamākajiem latviešu trimdas vēsturniekiem un Latvijas Republikas ārpolitikas vēstures lielākais speciālists Edgars Andersons astoņdesmitajos gados sarakstīja divsējumu darbu „Latvijas vēsture 1920. - 1940. Ārpolitika”³⁹. To varētu uzskatīt kvantitatīvi par lielāko pētījumu šajā jomā, milzīgu faktu apkopojumu. Latvijas valdības trīsdesmito gadu beigās realizētajai neitralitātes politikai autors pievērsis salīdzinoši lielu uzmanību, meklējot šīs politikas sākumu kolektīvās drošības sistēmas sabrukumā un 1938. gada Baltijas valstu septembra Ženēvas deklarācijās par Tautu Savienības statūtu 16. pantu. Autora pamatojums, kādēļ Latvijai nedrīkstēja pāriet uz absolūto neitralitāti 1938. gadā, pamatā nav apstrīdēts arī mūsdienu vēsturnieku darbos. Neitralitātes politiku autors uzskata par kļūdainu, jo tādējādi Latvija atteicās no vienīgās starptautiskās garantijas – Tautu Savienības statūtu 16. panta. Tomēr neitralitātes politikas satura analīzei, tās juridisko un politisko kritēriju izpratnei Latvijā autors nepievērš pienācīgo uzmanību. Viņš galvenokārt koncentrējas uz starptautisko notikumu izklāstu, kas ietekmēja Latvijas ārpolitiku trīsdesmito gadu beigās un Otrā pasaules kara sākumā, parādot gan Igaunijas, gan Skandināvijas un citu reģionālo kaimiņvalstu ietekmi uz Latvijas nosliekšanos neitralitātes virzienā.

Daudz mazākā mērā Latvijas ārpolitikai pievērsies trimdas vēsturnieks Edgars Dunsdorfs darbā par Kārli Ulmani.⁴⁰ Autors izsakās kritiski par Latvijas realizēto ārpolitiku trīsdesmito gadu beigās, bet galveno uzmanību pievērš tieši Ulmaņa darbības vērtējumam, viņa informētības pakāpei par Molotova – Rībentropa pakta saturu.⁴¹ Neitralitātes politikas sākums nav īpaši skaidri parādīts, šķiet, ka autors to saista galvenokārt ar 1938. gada decembrī pieņemto neitralitātes likumu. Nepieminot tiesiskās konsekvences, kādas izrietēja no 1939. gada PSRS un Latvijas bāzu līguma parakstīšanas, autors tomēr pamatoti uzskata, ka neitralitātes politikas beigu posms ir tieši šis līgums. Saskaņā ar viņa darba koncepciju, daudz vairāk uzmanības tiek pievērsts tieši Ulmaņa rīcības dažādu aspektu vērtēšanai, viņa bezdarbībai un tuvredzībai kara sākumā, nerūpējoties par valsts aizsardzību un nedodot iespēju padomju iespējamās okupācijas potenciāli apdraudētajiem iedzīvotājiem izbraukt.

---

³⁸ Turpat, 11.lp.

³⁹ Andersons, E. Latvijas vēsture 1920 - 1940. Ārpolitika. – 2. sēj. - Stokholma, 1984. g.

⁴⁰ Dunsdorfs, E. Kārļa Ulmaņa dzīve. – R., 1992.

⁴¹ Turpat... – 335.lpp.

2.5. Latvijas neitralitātes problēmu atspoguļojums mūsdienu Baltijas valstu vēsturnieku darbos.

Vislielākā uzmanība Latvijas t. s. absolūtās neitralitātes politikai pievērsta tieši mūsdienu Latvijas vēstures literatūrā, uz kuru tiek attiecināti tie darbi, kas sarakstīti galvenokārt pēc 1991. gada, kā arī jau padomju perioda beigās un kuros nebija vairs vērojama padomju ideoloģizācija. Aplūkota arī Latvijas balansēšanas politika starp lielvalstīm trīsdesmitajos gados un Latvijas ārpolitika līdz 1940. gadam. Šajā darbā mūsdienu vēsturnieku pētījumiem pievērsta īpaša nozīme gan tādēļ, ka tajos iekļauts plašs faktoloģiskais materiāls, gan jo īpaši tādēļ, ka šajā literatūrā jau izteikti būtiski un svarīgi secinājumi, kuri skar Latvijas politiku, kas saistāma ar Latvijas neitrālo politiku un neitralitāti. Lai gan darbs pamatā balstīts uz avotiem, nevar neveltīt lielu darba daļu tieši historiogrāfijas un pirmām kārtām mūsdienu vēsturnieku sasniegtā analīzei. Pirms izvērtēt darba nodaļās formulētās problēmas, jāizpēta attiecīgā aspekta pētniecības līmenis, kas paveikts pirms nodaļām ievietotajā historiogrāfijas pārskatā.

Tieši Latvijas ārpolitiskās vēstures pētniecība bija viena no pirmajām Latvijas politiskās vēstures tēmām, kuras padziļinātai izpētei tika pievērsta uzmanība pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas, daļēji jau padomju varas pēdējos gados. Literatūrā salīdzinoši daudz pētīti tādi jautājumi kā politiskās elites priekšstati par Latvijas drošību, tās kļūdas un pārrēķināšanās. Šai sakarā arī Latvijas neitralitātes politikai pievērsta salīdzinoši liela uzmanība, lai gan tā parasti atspoguļota kontekstā ar pārējiem ārpolitiskajiem notikumiem. Par pievēršanos neitralitātei parasti uzskata Latvijas deklarāciju par Tautu Savienības statūtu 16. panta fakultatīvo raksturu 1938. gada 19. septembrī un neitralitātes likumu pieņemšanu tā paša gada 21. decembrī.

Tomēr samērā maz uzmanības pievērstas neitralitātes satura izpratnei Latvijā attiecīgajā laikā. Neitralitātes tiesiskie aspekti bija tikai viena no tās izpratnes formām, kas tika interpretēta ļoti brīvi. Tāpat arī ar neitralitātes izpratni varētu saistīt karojošo lielvalstu vai potenciālā konfliktā esošo valstu (PSRS un Vācijas) uztveri plašākas sabiedrības priekšstatos. Vēstures literatūrā nav vēl pienācīgi veikta neitralitātes tiesību interpretācijas salīdzināšana Baltijas valstīs un Skandināvijas valstīs.

Latvijas mūsdienu vēsturnieku nostādnes galvenajos ārpolitikas vēstures jautājumos veidojās jau padomju perioda beigās. Te varētu pieminēt 1990. gadā rakstu krājumā „Pretstatu cīņā” publicēto Ineša Feldmaņa, Aivara Strangas un Mārtiņa Virša rakstu „Krustceļi un sānceļi

(Vācija – Latvija – PSRS 1939. gada kolīzijās),⁴². Autori šajā rakstā pilnīgi atsakās no padomju ideoloģijai raksturīgā starptautiskā stāvokļa un Latvijas ārpolitikas problēmu vienkāršošanas, primitīvas shematizācijas. Lai gan darbā galvenā uzmanība veltīta toreiz aktuālajiem Molotova – Ribentropa pakta satura, rašanās priekšvēstures un tā uztveres Latvijā jautājumiem, darbā skarti arī ar Latvijas neitralitātes politiku saistīti jautājumi. Būtiskākais mūs interesējošais jautājums ir Latvijas un Vācijas attiecību atspoguļojums, jo tieši caur šo attiecību prizmu var izprast autoru priekšstatus par Latvijas neitralitātes politiku.

Autori uzskatīja, ka Latvijai bija jāpieņem Anglijas un ASV iniciatīvas, „kas tā vai citādi bija vērstas pret Vācijas agresīvo darbību.”⁴³ Tāpat arī rakstā sastopams uzskats, ka Latvija kļūdaini rīkojās noraidot PSRS 1939. gada 28. marta iniciatīvu.⁴⁴ Vēlākajos pētījumos gan tika pierādīts, ka PSRS Baltijas valstīm neko konkrētu ar šo priekšlikumu nepiedāvāja, tas drīzāk bija vērstas pret pašas Latvijas un Igaunijas drošību. Par to, ka PSRS nemaz nebija reāli ieinteresēta šo valstu drošības garantijās liecina kaut vai tās vienaldzība Klaipēdas krīzes laikā.⁴⁵ Tomēr attiecībā uz neitralitātes politikas vērtējumu, valda priekšstats, ka neitralitāte bijusi kļūda, jo nolēmusi Latviju pasivitātei. Pēc autoru domām, Latvijai bija iespēja kaut kā izmainīt savu stāvokli ne tikai atbalstot Ļitvinova augstākminēto iniciatīvu, bet arī atbalstot 1939. gadā iesāktu Anglijas garantiju politiku.⁴⁶

Pēc 1991. gada daudzi Latvijas vēsturnieki pievērsušies Latvijas ārpolitikas analīzei un devuši ieguldījumu tās pētniecībā. Darbos iesaistīti jauni avoti, izpētīti visai daudzi aspekti dažādās perspektīvās. Gandrīz visos darbos lielākā vai mazākā mērā skarta arī Latvijas neitralitātes politika un jautājumi par izvairīšanos no lielvalstu konfliktiem. Galvenokārt te būtu jāmin Ineša Feldmaņa, Aivara Strangas un Mārtiņa Virša apkopojošais pētījums par Latvijas ārpolitiku „Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30.gadu otrā puse)”. Neitralitātes problemātikai pievērsusies arī Lilita Zemīte darbos par Latviju un Tautu Savienību, Jānis Taurēns disertācijā par Latviju un Baltijas valstu savienību. Apjomīgi pētījumi veikti arī kaimiņvalstīs. Ievērojamākais darbs, kas izmantots disertācijā ir igauņu vēsturnieka Magnusa Ilmjarva monogrāfija „*Silent submission*”⁴⁷. Šajos pētījumos par neitralitāti izteiktajās atziņās raksturīga kontinuitāte ar trimdas ievērojamāko

⁴² Feldmanis I., Stranga A., Virsis. M. Krustceļi un sānceļi // Pretstatu cīņā – R., 1990. – 185. – 208. lpp.

⁴³ Turpat... - 190.lpp.

⁴⁴ Turpat

⁴⁵ Feldmanis, I., Stranga, A., Virsis, M. Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis trīsdesmito gadu beigās. – R., 1994. - 234.lpp. (*Turpmāk – Feldmanis, Stranga, Virsis...*)

⁴⁶ Krustceļi un sānceļi... - 190.lpp.

⁴⁷ Ilmjarv, M. *Silent submission: formation of foreign policy of Estonia, Latvia and Lithuania.* – Stockholm, 2004

vēsturnieku E. Andersona un E. Dunsdorfa darbiem. Autori kritiski izsakās par K. Ulmaņa valdības realizēto ārpolitiku, īpaši jau tās pastāvēšanas beigās. Viņi tāpat kā trimdas un pat padomju vēsturnieki uzskata, ka neitralitātes politika bija kļūdaina, traktēta kā Latvijas padošanās citu valstu spiedienam un cenšanās palikt neitrālai Vācijas un PSRS, PSRS un Polijas un vēlāk arī Vācijas un Polijas konfliktā tikai atviegloja agresoru politiku.⁴⁸ Mūsdienu vēsturnieku darbos neitralitātes politika aplūkota atsevišķi no pārējiem Latvijas ārpolitikas vēstures jautājumiem, tai parasti veltīta viena vai vairākas nodaļas.

Līdzīgi kā E. Andersons, arī mūsdienu vēsturnieki pastiprinātu uzmanību pievērsuši Latvijas politiskā režīma nedemokrātiskā rakstura un tā tuvredzīgās ārpolitikas, tai skaitā arī neitralitātes, savstarpējo sakarību atspoguļošanai. Tomēr mūsdienu pētnieku darbos šie aspekti parādīti kvalitatīvi un kvantitatīvi augstākā līmenī. Šis aspekts visvairāk pētīts A. Strangas darbos. Tiek norādīts, ka iestājoties it kā par neitralitātes aizstāvēšanu, valdība tikai vēl vairāk ierobežoja pilsoņu brīvības.⁴⁹ Otrs būtiskākais ieguldījums neitralitātes politikas pētniecībā ir šīs politikas attīstības posmu un to konceptuālo atšķirību izstrādāšanas mēģinājumi. Tā, piemēram, vēsturnieks I. Feldmanis norāda, ka jau ar trīsdesmito gadu vidu var runāt par t. s. relatīvās neitralitātes posmu Latvijas ārpolitikā. To noteica apstākļi, ka Latvijas valdība tāpat nebija gatava iesaistīties Tautu Savienības rīkotajās sankcijās un faktiski jau realizēja neitralitātes politiku.⁵⁰ J. Taurēns izvērtē Baltijas valstu savienības kopīgo ārpolitiku trīsdesmitajos gados un nelielu apakšnodaļu veltī arī šo trīs valstu neitralitātes politikai. Autors pievērš uzmanību tādām aspektam kā dažādā Baltijas valstu neitralitātes pakāpe, par galveno kritēriju neitralitātes vērtēšanai izvēloties to attiecības ar Vāciju. Viņš secina, ka Latvijas un Vācijas attiecība bija tuvākas neitralitātei, nekā Vācijas un Igaunijas sakarā ar pēdējās provāciskumu.⁵¹ Kopumā autors pārstāv Latvijas mūsdienu vēstures literatūrā tradicionālo Rietumu liberālo vērtību un kolektīvās drošības pārākumu pār Baltijas valstu izvēlēto neitralitāti.

Lilita Zemīte teorētiski aplūkojusi jautājumu par Tautu Savienības un neitralitātes principu savienojamību. Lai gan 16. pants tika izprasts vairāk kā aicinājums, nevis stingra prasība piedalīties militārās sankcijās, tomēr teorētiski neitralitāte neiekļāvās Tautu Savienības principos, kuru būtība izslēdza neitralitāti.⁵² Jāpiekrīt, ka teorētiski 16. pants radīja šķēršļus neitralitātes politikas realizācijai un tikai tad, kad tā saistības tika

⁴⁸ Feldmanis, Stranga, Virsis... – 161.lpp.

⁴⁹ Turpat... - 389.lpp.

⁵⁰ Turpat... - 44.lpp.

⁵¹ Taurēns, J. Baltijas virziens Latvijas Republikas ārpolitikā 1934. – 1940. gadā. – Disertācija, aizstāvēta Rīgā 1999. gadā. – 164.lpp. (*Turpmāk: Taurēns...*)

⁵² Zemīte, L. Neitralitāte Tautu Savienības ietvaros // Latvijas Vēsture. – 1998.g. – Nr. 1. – 93.lpp.

pasludinātas tiesiski par neobligātām, var sākt uzskatīt, ka Latvijas valdība bija gatava nostāties uz neitralitātes ceļa.

Jaunākās atziņas mūsdienu Latvijas vēstures literatūrā noformulētas pētījuma „Latvija Otrajā pasaules karā”⁵³ ievadnodaļā par Latvijas Republikas ārpolitiku. Šajā nodaļā uzmanība pievērsta Latvijas ārpolitikai no 1938. līdz 1940. gadam. Neliela apakšnodaļā arī veltīta Latvijas neitralitātes problēmām. Autori secina, ka Latvijas izvēlēta neitralitātes politikas kritika līdzšinējā vēstures literatūrā ir tikai daļēji pamatota.⁵⁴ Salīdzinot ar līdzšinējiem un trimdas vēsturnieku pētījumiem, šajā darbā vairāk ir akcentēta starptautiskās situācijas ietekme uz Latvijas neitralitātes politikas izvēli. Tomēr vienlaikus arī atzīts, ka Latvijas neitralitātes politika gribot vai negribot radīja labvēlīgus apstākļus agresīvo lielvalstu – PSRS un Vācijas darbībai.⁵⁵ Īpaši būtu jāuzsver šajā darbā pieminēto problēmu par Latvijas ārpolitikas alternatīvām. Darbā visai skeptiski raksturota Andersona piedāvātā alternatīva, proti, ka Latvijai labāk būtu pieņemt trīs valstu garantijas, nevis izvēlēties neitralitāti.⁵⁶ Līdz ar to būtu tikai loģiski, ka tiktu uzstādīti citi jautājumi šīs problēmas sakarā, no kuriem svarīgākais vairs nebūtu par alternatīvām, bet gan par apstākļiem, kas noteica attiecīgajā laikā pievēršanos neitralitātei.

Savādāku viedokli pārstāv vēsturnieks Indulis Ronis dokumentu krājuma „Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā” ievada esejā. Viņš kritizē vēstures literatūrā dominējošos apgalvojumus, ka Latvija pēc 1939. gada 21. septembra Polijas vēstniecības slēgšanas un bāzu līguma pieņemšanas būtu atteikusies no neitralitātes un nostājusies agresora pusē.⁵⁷ Tai pašā laikā viņš gan neapgalvo, ka Latvija būtu turpinājusi neitralitātes politiku, bet uzskata, ka apzināti un pamatoti pielāgojās PSRS prasībām, attiecinot uz šo politiku pēckara Somijas ārpolitiku raksturojošo finlandizācijas jēdzienu. Piekrītot autora mēģinājumiem vērtēt attiecīgos notikumus no tā laika uztveres viedokļa, tomēr pārāk samāksloti un aiz matiem pievilkti šķiet viņa mēģinājumi parādīt Latvijas ārpolitikā kādu stingru plānu, ārpolitisku koncepciju.

Tāpat būtu jāpiemin arī igauņu un lietuviešu vēsturnieku darbi, kā, piemēram, igauņu vēsturnieka Magnusa Ilmjarva apjomīgo pētījumu „Klusā pakļaušana”. Darbs jāvērtē uzmanīgi, jo autors ieguvis samērā skandalozu slavu sakarā ar it kā dokumentos neesošu citātu izmantošanu savā pētījumā, ar kuru palīdzību viņš centās pierādīt K. Peta valdības lielo atkarību no Maskavas trīsdesmitajos gados. Attiecībā uz Igaunijas

⁵³ Bleiere, D., Butulis I., Feldmanis I. u. c. *Latvija Otrajā Pasaules karā (1939 – 1945)*. – R., 2008.

⁵⁴ Turpat... – 75.lpp.

⁵⁵ Turpat

⁵⁶ Turpat... – 76.lpp.

⁵⁷ Ronis I., Žvinklis A. (sast.) *Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā*. – R., 1994. – 142.lpp. (*Turpmāk – Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā...*)

neitralitātes politikas vērtējumu viņa viedoklis ir līdzīgs Latvijas vēsturnieku darbos paustajiem uzskatiem – Igaunijas ārpolitika līdz Molotova – Ribentropa paktam bija visai provāciska, bet pēc tam tā faktiski kļuva propadomiska. Igaunija aiz neitralitātes lozunga maskēja uz ciešu politisko un militāro sadarbību ar Vāciju vērstu ārpolitiku, kas faktiski neļauj vairs runāt par Igaunijas neitralitāti. Pārāk lielā orientācija uz Vāciju radīja viltus paļāvību uz šīs valsts iespējamu atbalstu pret PSRS.⁵⁸ Faktiski šī vāciskā orientācija ir liegusi Tallinai izmantot alternatīvas. Lielā mērā var piekrist autoram, ka provāciskās orientācijas dēļ Igaunijas ārpolitiskā vadība ignorēja sadarbību ar Baltijas valstīm un patiešām neizmantoja šo alternatīvu, tomēr līdz galam neatbildēts Ilmjarva darbā šķiet jautājums par to, kādas alternatīvas pastāvēja Igaunijas valdībai un vai Petsa opozicionāra Ilmāra Tenisona ieteikumi orientēties uz Rietumvalstīm bija arī praktiski izpildāmi. Tiesa, Latvijas neitralitāti autors nevērtē augstāk, Latvijas neitralitāte tāpat bijusi visai formāla un nevērtīga. Šai ziņā Ilmjarva viedoklis daudz neatšķiras no mūsdienu Latvijas vēsturnieku viedokļa.

Lietuviešu autoru darbiem nav pievērsta liela uzmanība galvenokārt Lietuvas atšķirīgā ģeopolitiskā stāvokļa un līdz ar to tās specifiskās neitralitātes politikas dēļ. No lietuviešu autoru darbiem nozīmīgākais izmantotais darbs ir Česlava Laurinaviča raksts „Baltijas valstis starp diviem pasaules kariem: ārpolitikas un neitralitātes problēmas”.⁵⁹ Autors aplūko visu Lietuvas ārpolitiku kā savā veidā vērstu uz izvairīšanos no lielvalstu konfliktiem un tādējādi raksturojamu kā neitralitātes politiku.

---

⁵⁸ Ilmjarv... – p. 489

⁵⁹ Laurinavičius, Č. The Baltic States between the World Wars: Foreign Policy options and the problems of Neutrality // Die Baltischen Staaten im Schnittpunkt der Entwicklungen. – Basel, 2002.

1. NEITRĀLĀS POLITIKAS UN NEITRALITĀTES JĒDZIENA LIETOJUMS DARBĀ.

1.1. Neitralitātes politikas interpretācijas Rietumeiropas valstu historiogrāfijā.

Neitralitāte (no latīņu *ne-uter* – neviens no abiem) ir viens no vispretrunīgāk vērtētākiem un visdažāk interpretējamajiem ārpolitisko līdzekļu veidiem. Tās saturs un izpratne var būt dažādās valstīs pavisam atšķirīgi, īpaši liela šī atšķirība var būt starp lielajām un mazajām valstīm. Ja lielajām valstīm neitralitātes politiku nosaka bieži acumirkļīgā izdevīguma apsvērumi, kas vērsti uz izdevīga brīža gaidīšanu, lai vēlāk iejauktos konfliktā, tad mazajām tā parasti ir izdzīvošanas līdzeklis. Šajā ievadā pievērsīsim uzmanību Rietumeiropas valstu neitralitātes, tās tiesisko un politisko normu attīstības vēsturei. Lai gan Latvijai nebija nekādu ārpolitikas, tai skaitā, protams, arī neitralitātes tradīciju, tomēr 1938. gadā, pievērsoties neitralitātes politikai, Latvija centās, vismaz teorētiski, izmantot citu valstu neitralitātes politikas vēsturisko pieredzi.

Pats neitralitātes jēdziens tiek iedalīts divās daļās - tiesībās un politikā, kas ir šī jēdziena juridiskais un politiskais aspekts.⁶⁰ Neitralitātes tiesības ir tikai politikas līdzeklis, bet cik lielā mērā tās tiek pielietotas – atkarīgs no dažādiem politiskajiem apstākļiem. Rietumeiropā vēsturiski neitralitātes politiku miera laikā realizēja tikai t. s. ilgstoši jeb permamenti neitrālās valstis, izvairoties no iestāšanās jebkādos militāros blokos vai demonstrējot savu gatavību palikt ārpus tiem citu valstu konflikta gadījumā. Par pārējo valstu neitralitāti šī jēdziena zinātniskā izpratnē var runāt tikai kara gadījumā.

Starptautiskajās tiesībās ar valstu neitralitāti apzīmē kādas valsts nepiedalīšanos citu valstu karos, kā arī mērķtiecīgu politiku miera laikā, kuras uzdevums ir sagatavot priekšnoteikumus attiecīgās valsts palikšanai ārpus militāra konflikta. 20. gadsimta neitralitāte iedalās divos veidos - parastajā (dēvēta arī gadījuma rakstura vai vienkāršajā), saskaņā ar kuru kāda valsts nepiedalās kādā konkrētā citu valstu karā un ilgstošajā, kas dēvēta arī par pastāvīgo jeb permanento un tā bieži vien saistās arī ar lielvalstu garantijām⁶¹. Neitralitātes tiesību galvenā funkcija jau līdz ar to izveidošanos bija regulēt karojošo un neitrālo valstu savstarpējās attiecības, tās veidojās paralēli kara tiesībām un nav uzskatāmas par kaut kādu atsevišķu tiesību veidu.

⁶⁰ Neitrālo un karojošo valstu tiesības un pienākumus abos 20. gadsimta pasaules karos noteica 1907. gada Hāgas konvencija.

⁶¹ 1815. gadā tika garantēta Šveices, 1831. gadā Beļģijas, bet 1867. gadā – Luksemburgas neitralitāte

1.1.1. Neitralitātes politikas vēsture līdz 20. gadsimtam.

Neitralitāte kā jēdziens kādas valsts ārpolitikas paņēmiena apzīmēšanai pazīstams jau no senajiem laikiem. Tas ir tikpat sens kā jēdziens karš, jo to var izprast tikai kontekstā ar esošu vai potenciālu karu. Mūsdienīgā jēdziena izpratnes sākums meklējams viduslaiku beigu posmā. Jau viduslaikos parādījās zināmas neitralitātes politikas iezīmes, tomēr par kaut kādām neitralitātes juridiskajām normām vēl nevarēja runāt. Jau viduslaikos bija pazīstama dažādu valstisku veidojumu politika, kura bija vērsta uz izvairīšanos no citu konfliktiem un to sauca par „klusu sēdēšanu”⁶². Tikai 17. gadsimtā šī politika sāka ieņemt stingrākus kritērijus un kļuva pazīstama kā tiesiski definēta politika, kuru apzīmē ar neitralitātes nosaukumu.

Saskaņā ar vairāku pētnieku domām, pirmais konkrētais starptautiski tiesiska rakstura dokuments, kurā tika minēta kādas puses apņemšanās palikt neitrālai ir Francijas karaļa 1408. gada deklarācija par palikšanu neitrālam Romas pāvesta un Aviņjonas konfliktā.⁶³ Svarīgākais priekšnoteikums valstu neitralitātei mūsdienīgā izpratnē bija atziņa, ka nav augstāka varas avota par laicīgo valdnieku, t. i. pats zemes valdnieks ir tiesīgs pieņemt lēmumus par karu un neitralitāti. Tikai suverēnu valstu veidošanās un viduslaiku mācības par taisnīgo karu beigām, radīja neitralitātes kā ārpolitikas paņēmieni apzīmējoša jēdziena rašanās priekšnoteikumus.

Pirmo reizi neitralitātes normas tika kodificētas 17. gadsimtā ievērojamā holandiešu jurista Hugo Grocija (1583 – 1645) darbā „Par kara un miera tiesībām” („*De iure belli et pacis*”). Šajā darbā skaidri izpaudās 17. gadsimtam raksturīgie zināmā mērā no viduslaikiem pārmantotie priekšstati par to, ka kari iedalās taisnīgajos un netaisnīgajos. Viņš uzskatīja, ka neitrālai⁶⁴ valstij ir jādara viss, lai novērstu, ka kaut kādā veidā tiek stiprināta „sliktā” jeb par „netaisnīgu” lietu karojošā valsts. Tikai gadījumā, ja nav skaidra „labā” un „sliktā” puse konfliktā, neitrālai valstij pret tām jāizturas vienlīdzīgi.⁶⁵ Tādējādi Grocijs ar neitralitāti izprata ne tikai nepiedalīšanos karā, bet arī piešķīra tai zināmas vērtību kategorijas – paredzēja, ka ārpus kara esošajai valstij obligāti jāatbalsta „pareizajā” pusē karojošo valsti. Kura puse ir „pareizā” un kura „nepareizā”, to vajadzēja izšķirt katrai valstij pašai. Šo mācību par

⁶² Bonjour, E. Geschichte der Schweizerischen Neutralität. – Bd. 1. – Zuerich, 1968. – S. 48

⁶³ Karsh, E. Neutrality and small states. – London, 1988. – p.14

⁶⁴ Tiesa, Grocijs neizmantoja mūsdienu terminu neitralitāte, bet gan „*medii in bello*” (starp karojošām pusēm esošais) un „tas, kurš nekarot” („*qui bello abstinent*”) (Schweizer, P. Die Geschichte der Schweizerischen Neutralität. – Frauenfeld, 1895. - S. 9).

⁶⁵ Karsh... - P.15

„pareizo” un „nepareizo” karojošo pusi jau Aurēlijs Augustīns apzīmējis ar latīnisko jēdzienu *bellum iustum*. Neitralitāte neparedzēja bezpartejisku un līdzvērtīgu attieksmi pret karojošām valstīm. Vēlāk, attīstoties valstu suverenitātes idejai, jautājums par taisnīgumu (*iusta causa*) karos vairs nebija svarīgs. Sākot ar 18. gadsimtu jebkurš karš no tiesiskā viedokļa tika uzskatīts par pamatotu un iesaistīšanos vai neiesaistīšanos karā regulēja dažādi līgumi, šie jautājumi tika lemti vadoties no valstu nacionālajām interesēm. *Bellum iustum* ideja bija cieši saistīta ar neitralitātes pieļaušanu starptautiskajās tiesībās. 20. gadsimtā, kad valstis vai starptautiskās organizācijas karus atkal vērtēja ar taisnīguma un netaisnīguma kritērijiem, neitralitātei vairs nebija vietas.

Tieši 17. gadsimts bija laika periods, kad pagrīma *bellum iustum* mācība un sāka attīstīties kara tiesības. Tādējādi no teorētiskā viedokļa atkrita pēdējais šķērslis neitralitātes tiesību attīstībai. 16. un 17. gadsimtā neitralitātes jēdzienu starptautiski tiesiskajā nozīmē lietoja itāļu, franču un latīņu valodā. Nikolo Makiaveli, piemēram, to apskatīja cīņās par ietekmi starptautiskajā politikā kontekstā. Viņš ieteica valdniekiem palikt neitrāliem, bet tikai tad, ja karojošās puses ir vājas – iejaukties.⁶⁶ Žans Bodēns savukārt uzskatīja, ka neitralitātei ir mieru stabilizējoša funkcija. Karojošās valstis savstarpēji novājinās un uzvarējušajai pusei nav nekāda iemesla kaut ko pārņemt neitrālajai un līdz ar to paplašināt karadarbības areālu⁶⁷.

Visai strīdīgs ir jautājums, cik lielā mērā līdz pat 1815. gadam, pat līdz 20. gadsimta sākuma neitralitātes tiesību izveidošanos var runāt par politikas realizācijas mēģinājumiem kaut kādas tiesiskas izpratnes ietvaros. Tomēr jau Trīsdesmitgadu kara laikā var konstatēt neitralitātes politikas zināmu principu izveidošanos. Pirmām kārtām šie principi izveidojās Šveices Konfederācijas kantonos. Tika sekots tam, lai algotņi no kantoniem svešu valstu armijās netiktu nostādīti kaujas laikā dažādās karojošajās valstīs viens pret otru. Tāpat arī tika izstrādātas tiesību normas, kurās paredzēja svešu karaspēka tranzītu caur savai teritorijai. Kopumā neitralitātes praksei un tiesībām šai laikā nebija vēl raksturīgs izteikts bezpartejiskums. Neitrālā puse drīkstēja ierobežotā veidā atbalstīt kādu no karojošām valstīm.

18. gadsimtā, kad *bellum iustum* mācība vairs nebija aktuāla un līdz ar to jautājums par neitralitātes politikas pieļaujamību principā netika izvirzīts dienas kārtībā, priekšplānā izvirzījās jautājumi par neitralitātes tiesiskajiem aspektiem, t. i. neitrālās valsts tiesībām un pienākumiem. Tikai tagad sāka attīstīties ideja par stingro jeb bezpartejisko neitralitāti. Ievērojamākais jurists, kurš šīs normas formulēja 1758. gadā izdotajā

⁶⁶ Schweitzer, M. Neutralitaet. Voelkerrechtliche Begriffsbildung und Ausgestaltung // Geschichtliche Grundbegriffe. – Stuttgart, 1978. – S. 322

⁶⁷ Turpat

darbā „*Le droit de gens ou principes de la loi naturelle*” bija Emeriks de Fatēls (1714 – 1767). Šo ideju attīstību noteica attiecīgā laika karu realitāte – karojošās valstis sāka traucēt viena otras tirdznieciskajiem sakariem, kas īpaši spilgti izpaudās Septiņgadu kara laikā. Parādījās karos jauna dimensija – saimniecība, kuras traucēšana ar militāriem līdzekļiem likās ļoti svarīga pretinieka vājināšanai. Pirmā valsts, kura uzsāka šādu politiku bija Anglija, traucējot Francijas sakarus ar aizjūras kolonijām. Neitrālās valstis bija tās, kuras „neieņēma nevienas no karojošo valstu pusi, palika draugos ar abām un nepabalstīja nevienas armiju, tādējādi stiprinot to iepretim otrai konfliktējošajai pusei.”⁶⁸ Līdz ar to izvairīšanās no šo abu lielo valstu konflikta kļuva visai svarīga mazākajām valstīm. Tieši šajā gadsimtā bija vērojama neitrālās puses dažāda veida līdzdalības samazināšanās konfliktos, līdzdalība bija pieņemama, tikai tik lielā mērā, cik to paredzēja pirms konflikta slēgtie līgumi. Būtiski, ka neitralitātes tiesību veidošanos noteica galvenokārt jūras, nevis sauszemes kari, tādēļ, ka tie visvairāk skāra neieinteresētās puses, bet arī šai jomā tiesību attīstība būtiski nevirzījās uz priekšu līdz pat 19. gadsimtam. Sākotnēji nekarojošās valstis centās pasargāt savas tirdznieciskās intereses ar visai vienkāršiem praktiskiem paņēmieniem un 18. gs. beigās radās t. s. „bruņotā neitralitāte”⁶⁹. Visplašāk šī prakse tika pielietota Amerikas Neatkarības kara laikā, kad Krievija, Prūsija, Austrija, Dānija, Holande un Zviedrija 1780. gadā izveidoja pirmo „bruņotās neitralitātes” savienību. Tās mērķis bija aizsargāties no karojošo pušu, galvenokārt Lielbritānijas, mēģinājumiem apdraudēt tirdzniecības brīvību, saglabāt iespējas brīvi apmeklēt karojošo valstu ostas un izmantot to piekrastes ūdeņus tirdznieciskiem nolūkiem. 1800. gadā izveidojās otrā „bruņotās neitralitātes” savienība. Karojošās puses daudz nerēķinājās ar šīm savienībām, tomēr tās atstāja būtisku ietekmi uz modernās objektīvās neitralitātes principu veidošanos, nešķirojot karojošās puses pēc dažādiem taisnības kritērijiem. 1793. gadā izdotā ASV Neitralitātes deklarācija pirmo reizi juridiski noteica bezpartejiskās, pret visām pusēm līdzvērtīgās neitralitātes principus, kā arī definēja neitrālās valsts tiesību un pienākumu jēdzienus.

Daudz aktuālāka neitralitātes normu izstrāde bija Eiropas valstīm to nemitīgo 18./19. gadsimta mijā notiekošo karu dēļ. Pēc kara radītais spēku balansa principa sastāvdaļa bija mazo valstu neitralizācija: lai nepieļautu kādas no piecu lielvalstu nostiprināšanos uz kādas mazās valsts rēķina, lielvalstis savstarpēji vienojās par mazo valstu neitralizāciju. Pirmā šāda vienošanās bija 1815. gadā Vīnes kongresā panāktā Šveices neitralizācija. 1831. gadā līdzīgi tika neitralizēta Beļģija,

⁶⁸ Karsh... - p. 15

⁶⁹ Pirmais līgums, kurš paredzēja kopīgu tirdzniecības aizstāvēšanu bija parakstīts 1691. gadā starp Zviedriju un Dāniju

bet 1867. gadā – Luksemburga. Tieši 19. gadsimtā pirmo reizi tika starptautiski kodificētas neitralitātes tiesības. Tā, 1856. gadā Parīzē tika pieņemta jūras kara tiesību deklarācija.

1.1.2. Neitralitātes politika 20. gadsimtā.

Nevienā vēstures posmā neitralitāte nav pieredzējusi tik būtiskas pārmaiņas kā 20. gadsimtā. Gadsimta sākumā tika izstrādātas un kodificētas klasiskās neitralitātes tiesības. Par objektīvās un bezpartejiskās neitralitātes starptautisko tiesību attīstības augstāko punktu varētu uzskatīt 1907. gada Hāgas otro konferenci, kuras Piektajā konvencijā noteiktas neitrālās valsts tiesības un pienākumi sauszemes kara gadījumā, bet Trīspadsmitajā – jūras kara gadījumā. Šo konvenciju pamatprincipi joprojām nosaka neitrālo valstu tiesības un pienākumus kara gadījumos, tos citēja, lai argumentētu vienu vai otru neitrālās valsts soli un lielā mērā šie principi bija pamatā nacionālajos neitralitātes likumos Otrā pasaules kara laikā.

Pirmais pasaules karš pierādīja šo tiesību neatbilstību kara īpatnību realitātei. Pēc kara atkal starptautiskajā sabiedrībā popularitāti ieguva mācība par taisnīgu un netaisnīgu karu un izveidojās kolektīvās drošības sistēma. Šķiet, ka nevienā citā starpkaru perioda starptautisko tiesību aktā negatīvā attieksme pret karu kā starptautisko problēmu risināšanas līdzekli principā, nebija tik skaidri pausta kā 1928. gadā parakstītajā Briāna – Kelloga paktā. Šie apstākļi mazināja neitralitātes popularitāti, lai gan pilnībā šis tiesiskais institūts neatmira. Jau kara laikā karojošās puses kritizēja neitrālo valstu nostāju, pārmetot tām vienaldzību pret dažādām universālām cilvēces vērtībām. Piemēram, 1917. gada 2. aprīlī ASV prezidents Vudro Vilsons kādā runā Kongresā deklarēja, ka neitralitāte vairs nav pieņemama, jo uz spēles likta cilvēces brīvība.⁷⁰ Līdz pat trīsdesmito gadu vidum attieksmi pret neitralitāti noteica uzskati, ka agresija pret vienu valsti ir noziedzīga un apkarojama ar karu.

Pasaules kari pierādīja šo tiesību abstrakto un realitātei neatbilstošo raksturu. Pirms abiem kariem valdīja pārliecība, ka agrāko Eiropas karu sākumā pieņemtās neitralitātes deklarācijas arī šoreiz izrādīsies pietiekošas. Tomēr toreizējie ģeopolitiskie priekšnosacījumi mazajām valstīm bija labvēlīgāki, un šīs deklarācijas bija pietiekošs pamats, lai radītu karojošajās valstīs pārliecību par mazās valsts gatavību aizstāvēt savu neitralitāti. Tomēr izrādījās, ka kariem bija pavisam cits raksturs, kuru izraisīja modernā kara tehnikas attīstība un galvenais – valstu savstarpējā saimnieciskā atkarība piešķīra bruņotiem konfliktiem jaunu

---

⁷⁰ Geschichtliche Grundbegriffe... - S. 332

dimensiju. Dažas valstis Otrā pasaules kara sākumā nemaz nepieņēma neitralitātes deklarācijas. Spānija, Itālija un Turcija Otrā pasaules kara sākumā pieņēma deklarācijas par statusu, kādu nemaz toreiz nepazina starptautiskās tiesības - par nekarošānu (*non belligerency*), stāvokli vidū starp neitralitāti un karu. Ja Itālija jau 1940. gadā iesaistījās karā ass valstu pusē, tad Turcija 1945. gadā Sabiedroto pusē. Tikai Spānija 1943. gadā deklarēja savu neitralitāti. Jau 1938. gadā ASV politologs H. Morgentavs norādīja uz to, ka neitralitātes politika ne vienmēr var tikt cieši saistīta ar tās tiesībām: „tiesiskais un politiskais statuss, ko mēs saucam par neitralitāti, ir cieši saistīts ar starptautiskās sabiedrības tiesisko un politisko struktūru attiecīgajā momentā”.⁷¹

Līdz ar Tautu Savienības izveidošanos neitralitātei kā ārpolitikas instrumentam zuda jēga gandrīz pilnībā. Vienīgi Šveice saskaņā ar 1920. gada Londonas deklarāciju ieguva izņēmuma tiesības realizēt t. s. diferencēto neitralitāti – tiesības neiesaistīties Tautu Savienības militārās sankcijās pret to statūtu pārkāpēju, bet tās pienākums bija iesaistīties tikai saimnieciskajās sankcijās. Klasiskās neitralitātes galvenā principa – bezpartejiskuma neievērošana lika pēc Pirmā pasaules kara izmantot tādus karā neiesaistīto valstu apzīmējumus kā „nekarjošās”, vienai vai otrai pusei „labvēlīgi neitrālas” valstis, ieviesās jēdziens „diferencētā neitralitāte”.⁷² Tomēr saskaņā ar starpkaru perioda neitralitātes tiesību izpratnes koncepciju, tādi jēdzieni kā „labvēlīgā”, „nepilnīgā” vai citi neitralitātes politikas apzīmējumi, nesaskanēja ar šī laika perioda starptautisko tiesību nostādņēm, tika pieļauta tikai absolūtās neitralitātes iespējamība.⁷³ Arī 1935. gadā izdotajā Brokhauza enciklopēdiskajā vārdnīcā minēts, ka labvēlīgā neitralitāte, lai gan praksē dažkārt realizēta, tomēr nav savienojama ar neitralitātes tiesībām.⁷⁴ Diemžēl samērā ātri arī

---

⁷¹ Amstrup, N. The perennial problem of the small states: survey of the research efforts. – *Cooperations and conflict* XI, 1976. – p.10; Vēsturnieks J.F. Kēvers norāda uz vairākām neitralitātes pakāpēm, tiesa, rakstot par „aukstā kara” Eiropu – ilgstošo (Šveice), gadījums rakstura (Zviedrija) un „tirgošanās” neitralitāti (Īrija, kas atsacījās no iestāšanās NATO, jo nespēja samierināties ar to, ka Lielbritānija ir ieņēmusi atsevišķus tās apgabalus). Šīs neitralitātes pakāpes tāpat bija atkarīgas no attiecīgās politiskās situācijas „tiesiskās un politiskās struktūras” (*Koever, J. F. Drei Stufen der Neutralitaet in Europa // Aussenpolitik. Zeitschrift fuer internationalen Fragen. - V. Jg. - Heft V. - Mai, 1954- S. 317*).

⁷² Henning-Setzen, F. *Neutralitaet im Zweiten Weltkrieg. Irland, Schweden und der Schweiz im Vergleich.* – Hamburg, 1997. – S. 11 (*turpmāk: Henning-Setzen...*)

⁷³ Starpkaru perioda starptautiskajās tiesībās sastopami dažādi neitralitātes „absolūtuma” pakāpes raksturojumi, kuros ir viena tendence – neitralitāte var būt tikai pilnīgi bezpartejiska. Karla Strupa izdotajā starptautisko tiesību vārdnīcā lasāms: „Labvēlīgās neitralitātes jēdziens (*neutralite bienveillante*) saskaņā ar konsekventu modernā neitralitātes jēdziena lietojumu ir nepieņemams; 1935. gadā izdotajā Herša Lauterpahta darbā par kara un neitralitātes tiesībām lasāms: „kvalificētai [t. i. labvēlīgā neitralitāte – J. K.] neitralitātei vairs nav jēgas, tai jebkurā gadījumā jābūt perfekta”; 1925. gada izdotā darbā par starptautiskām tiesībām viena no lielākajām autoritātēm šai jomā, Berlīnes universitātes profesors Francis Lists rakstīja: „Neitralitātes jēdziens nepieļauj sīkākas pakāpes... Šādi tā diferencēšanas mēģinājumi ir pretrunā ar tā galveno jēgu.” (*Politis... - p. 323*.) Šo tiesību teorētiku priekšstati bija pilnīgā pretrunā ar to realitāti, ar kādu nācās sastapties Eiropas mazajām neitrālajām valstīm sākoties Otrajam pasaules karam.

⁷⁴ *Neutralitaet // Der grosse Brockhaus.. – Bd. 13. - Leipzig, 1932. – S. 332*

kolektīvās drošības idejas izrādījās utopija un jauna kara briesmu iespaidā mazās Eiropas valstis mēģināja atgriezties pie agrākās „absolūtās” neitralitātes.

Lai gan var piekrist apgalvojumam, ka starpkaru periods principiāli neko jaunu neitralitātes tiesisko principu attīstībā neienesā, tomēr šajā laikā notika zināmi mēģinājumi pielāgot tos kolektīvās drošības principiem. Tikai šoreiz ne vairs kā tradicionālā, neierobežotā jeb absolūtā neitralitāte, bet galvenā uzmanība tika pievērsta centieniem realizēt tādu politiku, kas sekmētu konfliktu novēršanu mierīgiem līdzekļiem. Teorētiski šo ideju pirmo reizi nopamatoja Dānijā jau 1924.gadā Georga Kona disertācijā „*Neutralite et la Societe des Nations*”. Viņš uzskatīja, ka karš kā starptautisko attiecību problēmu risināšanas līdzeklis nav pielietojams nekādos apstākļos. Izvairīšanās no kara ir tik svarīgs valstu uzdevums, ka tam jābūt pāri visiem citiem morāla vai politiska rakstura apsvērumiem, kuri varētu motivēt iesaistīties bruņotā konfliktā. Saskaņā ar Kona uzskatiem, neitrālo valstu uzdevums bija novērst karus, ja tie rodas, izolējot karojošās valstis.⁷⁵

Līdz ar kolektīvās drošības ideju lēno sabrukumu 30jos gados, līdzīgas idejas izplatījās arī citās valstīs. Ja 19. gadsimtā kari tika uzskatīti par zināmā mērā neizbēgamību un neitralitāte – pasīva izvairīšanās no tiem, tad starpkaru periodā tika uzskatīts, ka neitrālajām valstīm aktīvi jāsadarbojas konflikta izplešanās nepieļaušanā un tā novēršanā. Kona un ASV tā laika starptautisko tiesību teorētiķa Fīlipa Džesupa darbi par neitralitātes politiku un vēsturi trīsdesmito gadu beigās kļuva par pamatu t.s. noneitralitātes teorijai.⁷⁶ Lieki atzīmēt, ka šīs idejas bija tikai akadēmiska līmeņa abstrakti un teorētiski prātojumi. Trīsdesmito gadu beigās veselai virknei valstu (1936. gadā – Beļģija un Nīderlande, 1938. gadā Skandināvijas un Baltijas valstis) atgriešanās pie neitralitātes principiem nozīmēja pirmām kārtām atteikšanos no kolektīvās drošības sistēmas.

Apstākļi trīsdesmito gadu otrajā pusē sen vairs nebija labvēlīgi klasiskās neitralitātes principiem, tie nebija pat tādi kā Pirmā pasaules kara laikā. Vēsturnieki jau atzīmējuši, ka lielvalstu iespējas palikt neitrālām 20. gadsimta konfliktos bija visai niecīgas - 1:5, galvenokārt globalizācijas procesu dēļ, bet mazās varēja tādās palikt tikai tad, ja atradās pietiekoši tālu no konflikta vai to neitralitāte bija konfliktējošo pušu interesēs⁷⁷.

Citu valstu vēstures literatūrā arī ir jau konkrētāk norādīts uz galvenajiem trim apstākļiem, kas padarīja neitralitātes politiku tās tiesību ietvaros jau pirms Otrā pasaules kara sākuma par nereālu:

⁷⁵ Carsten, H. Danish Neutrality. – Berlin, 1991. – p. 82

⁷⁶ Turpat. – p. 84

⁷⁷ Bindschedler, R. Die Neutralitaet im modernen Voelkerrecht. - Berlin, 1973. - S.27

- a) militāri politiskā līdzsvara zudums (ja 1919. gadā tas bija pa labu Sabiedrotajiem, tad sākot ar 1938. gadu – par labu Vācijai);
- b) līdz Pirmajam pasaules karam Eiropas valstu kopīgo morālo un tiesisko principu atmešana⁷⁸;
- c) militārās tehnikas attīstība, kuras rezultātā ģeogrāfiskie faktori vairs nebija vērā ņemams priekšnoteikums neitralitātes politikas realizēšanā. Tā, piemēram, ja Skandināvijas valstis varēja Pirmā pasaules karā palikt neitrālas, tad Otrā pasaules kara sākumā jau tās kļuva par Sabiedroto (Norvēģija) un Vācijas (Norvēģija un Dānija) konkurences objektu. Tāpat arī Holande kara sākumā kļuva stratēģiski nozīmīga sakarā ar iespējām izveidot militāros lidlaukus Anglijas tuvumā⁷⁹.

Protams, šo ģeopolitisko apstākļu lomu nedrīkst pārvērtēt. Polijas ārlietu ministrs Jozefs Beks, viesojoties Zviedrijā 1938. gadā, centās iestāstīt saviem zviedru kolēģiem, ka aviācijas attīstības dēļ Zviedrijas ģeopolitiskais stāvoklis starp Vāciju un Krieviju ir tikpat bīstams, kā Austrumeiropas valstīm.⁸⁰ Tie bija tikai abstrakti un pārspīlēti apsvērumi.

Uz 20. gadsimta sākuma Hāgas konvenciju balstījās vesela virkne likumdošanas aktu. Daļa no tiem tika pieņemti tūlīt pēc Pirmā pasaules kara. Tie regulēja jaunākās tehnikas izmantošanu neitrālo valstu ūdeņos (zemūdeņu karš) un gaisa telpā. Daļa šo likumu tika pieņemti vēlāk, Otrā pasaules kara priekšvakarā. Šie likumi tāpat palika tikai uz papīra.

Militārās tehnikas attīstības pakāpe bija radījusi apstākļus, ka neitralitātes tiesības apdraudēja pašu neitrālo valstu militārās vadības, uzskatot, ka kara gadījumā tām vajadzēs veidot militārās alianses ar kādu no karojošām pusēm. Visās valstīs, līdzās oficiālajai ārpolitikai, pastāvēja arī ģenerālštābu politika, kas bija vērsta uz gatavošanos aizsardzībai sadarbībā ar kādiem sabiedrotajiem. Ja Beļģijā sadarbības plāni ar Franciju jau pirms Pirmā pasaules kara nebija pārāk slēpti, tad Šveices sadarbības plāni ar Vāciju gan bija jāslēpj tās deklarētās permanentās neitralitātes dēļ. Jau 1908. gadā Lielbritānijas militārais atašejs Bernē novēroja, ka Šveice kļūst aizvien atkarīgāka no Vācijas, zaudējot „šveiciešu nacionālo pašapziņu”.⁸¹ Viņš uzskatīja, ka mentālās tuvības ar Vāciju dēļ, valsts varētu Eiropas mēroga konflikta gadījumā nostāties Vācijas pusē. Arī Francijas diplomātiem bija līdzīgi vērojumi. Tikai pēc

⁷⁸ Par padomju neitralitātes koncepciju un to starptautisko tiesību interpretāciju starpkaru periodā skat. arī Fiedler, H. *Sowjetisches Neutralitaetsbegriff in Theorie und Praxis*. – Koeln, 1959. Autors parāda, ka starptautiskās tiesības PSRS tiesību zinātne interpretēja pēc savas šķiriskās pieejas – buržuāziskās ekspluatatoru starptautiskās tiesības nav saistošas Padomju Savienībai. Tādēļ visiem starptautiskiem līgumiem ir tikai pārejas raksturs, kas noteica to, ka PSRS drīkst neievērot esošās starptautiskās tiesības.

⁷⁹ Morgenthau, H. The Resurrection of Neutrality in Europe // *The American Political Science Review*. – Vol. 33, 1939. – p.483.-486

⁸⁰ LVVA, 293.f., 1. apr., 506.l., 57.lp.

⁸¹ Mittler, M. *Der Weg zum Ersten Weltkrieg*. – Zuerich, 2003. – S. 709

kara kļuva zināms par t. s. eventuālo alianšu sarunām kā ar Vāciju, tā arī ar Austroungāriju. Tika konstatēts, ka sarunu raksturs bija visai abstrakts un nekonkrēts, bez kādu vienošanos sasniegšanas. Tomēr būtiski, ka šādas sarunas notika tikai ar ass valstu pārstāvjiem, ne Francijas vai Itālijas⁸². Tikai kara beigu posmā, kad Vācijas nespēja uzvarēt kļuva skaidra, iesākās sarunas arī ar Francijas militāriem pārstāvjiem par kopēju rīcību vācu uzbrukuma caur Šveici gadījumā. Visai līdzīga situācija atkārtojās Otrā pasaules kara laikā. 1940. gada vasarā vācu uzbrukuma rezultātā kādā Dienvidfrancijas stacijā Vērmahta karavīru rokās nonāca dokumenti ar šveiciešu un franču ģenerālštāba pārstāvju sarunām par kopīgu karadarbību, ja vācu armija iebruktu Šveicē. Militārās stratēģijas dimensijas ļoti reālu padarīja uzbrukuma iespējas mazajām valstīm lielu militāru operāciju ietvaros, kas savukārt pastiprināja mazo neitrālo valstu nedrošību un lika tām tuvināties kādai no karojošām pusēm.

Vislielākās pretrunas starp klasiskās neitralitātes tiesībām un tās politiku Otrā pasaules karā sagādāja *saimnieciskā sfēra*. Uz to attiecās tādi 1907. gada Hāgas konvencijas principi kā aizliegums izvest karamateriālus uz karojošām valstīm, pieļaut militāra tranzīta iespējamību cauri savai teritorijai. Privātuzņēmumu tirdzniecība ar karojošām pusēm ir atļauta. Lielā atkarība no ārējiem tirgiem, ko noteica Eiropas valstu saimniecības augstais attīstības līmenis un atkarība no izejvielām, pārtikas, nostādīja mazās valstis visai sarežģītā situācijā, apdraudot to saimniecisko patstāvību⁸³.

Jau pirms Pirmā pasaules kara izcelšanās Šveicē uzskatīja, ka atkarība no izejvielām un pārtikas produktiem neitralitāti padarīs vispār neiespējamu. Tā 1912. gadā, kad sākās pirmais Balkānu karš un tika konstatēts, ka Šveice spēs tikai 60 dienas pati saviem spēkiem apgādāt sevi ar pārtiku, kāds Šveices parlamentārietis izsacījās, ka neitralitāte iespējama tikai 60 dienas, pēc tam vajadzēs pieslēties kādai no karojošām pusēm⁸⁴. Kara laikā pieslēšanās gan notika, bet savas nostājas deklarēšana par neitrālu atmesta netika. Ārējā tirdzniecība kļuva par ārpolitikas galveno sastāvdaļu, jo valsts apgāde kara apstākļos bija tās izdzīvošanas priekšnoteikums.

Saimnieciskās sadarbības ar karojošajām valstīm motīvi nav izskaidrojami tikai ar izdzīvošanas interesēm. Otrajā pasaules karā Eiropas mazo valstu saimnieciskā atkarība no ārējās tirdzniecības izraisīja daudz smagākas sekas karā neiesaistīto valstu patiesai neitralitātes politikai. Aukstā kara laikā, kamēr arhīvi, kuros atspoguļojās Šveices saimniecības politika Otrā pasaules karā, nebija pieejami, Šveices

---

⁸² Turpat

⁸³ Šveice Otrā pasaules kara sākumā spēja apgādāt sevi tikai ar 52% nepieciešamo pārtikas produktu (Kreis, G. *Die Schweiz im Zweiten Weltkrieg*. – Zuerich, 1999. - S. 70)

⁸⁴ Mittler... - S. 710

saimnieciskās sadarbības ar Vāciju interpretācija balstījās uz šādiem galvenajiem punktiem – kara materiālu eksports nebija pretrunā ar pastāvošajām neitralitātes tiesībām, tas bija nepieciešams, lai iegūtu no karojošām valstīm nepieciešamās izejvielas un nodrošināja nodarbinātību rūpniecības nozarē. Šveices vēsturnieku komisijas pētījumi pierādīja pretējo – Otrā pasaules kara laikā neitralitātes tiesības tika pārkāptas septiņkārtīgi un saimnieciskā sadarbība ar karojošām valstīm, galvenokārt Vāciju un tās sabiedrotajiem, nospēlēja nozīmīgu lomu valsts apgādē⁸⁵.

Ja līdz 1940. gada vasarai ieroču, munīcijas, militārās optikas un detonatoru ražošana privātajos uzņēmumos kalpoja galvenokārt Sabiedroto apgādei, tad vēlāk tā tika ātri pārorientēta galvenokārt uz Vācijas tirgus apmierināšanu⁸⁶. Jau 1940. gada pavasarī valsts institūcijas lika lielākajiem privātajiem karamateriālu eksportētājiem meklēt iespējas pārdot produkciju arī Vācijā, kas sākotnēji nemaz nebija tik vienkārši, jo Vācijas militārā rūpniecība vēl nebija tik ieinteresēta dārgajos Šveices ražojumos. Šos tirgus meklējumus noteica neapšaubāmi neitralitātes politikas apsvērumi – nedrīkstēja pieļaut vienpusēju orientēšanos uz Sabiedrotajiem. Tikai daļēja nonākšana ass valstu ielenkumā 1940. gada maijā vācu lieluzbrukuma rezultātā Šveice apturēja gandrīz visu militāro sadarbību ar Rietumvalstīm un orientācija uz ass valstīm kļuva objektīvi neizbēgama. Tas gan nenozīmēja tūlītēju eksporta pārorientēšanu. Tikai tad, kad Vācija sāka gatavoties uzbrukumam PSRS, pieauga tās nepieciešamība pēc Šveices ražojumiem, vēlāk vāciešu iepirkumu apjomi auga visai strauji, īpaši kopš 1942. gada, tālu pārsniedzot piegāžu apjomus Sabiedrotajiem 1939/40. gadā. Vēlāk, kara laikā, jautājums par to, cik lielā mērā šāda sadarbība ar Vāciju ir savietojama ar neitralitāti, pat netika izvirzīts. Formāli neitralitātes tiesību pārkāpumi notika visai bieži.

Lai gan kvantitatīvi Šveices ieguldījums Vācijas apgādē ar ieročiem un munīciju sastāda tikai 0,5% no visas kopējās saražotās bruņojuma vērtības, tomēr netiešais ieguldījums, galvenokārt dodot iespēju Vācijai iegūt tai nepieciešamo valūtu bija daudz lielāks. Līdz šim gan nav izdevies pierādīt ar konkrētu skaitļu palīdzību tieši cik liels bija Šveices ieguldījums Vācijas un tās sabiedroto militārās rūpniecības stiprināšanā. Lai atbildētu uz šo jautājumu vēl nepieciešami pētījumi par to kādas

---

⁸⁵ Tas saistījās ar tādiem aspektiem kā valsts uzņēmumos ražotā karamateriālu eksports, valsts sniegtie kredīti ieroču eksportētājiem, aizliegumi pārdot licenses ASV ieroču firmām utt. (*Hug, P. Schweizer Ruestungsindustrie und Kriegsmaterialhandel zur Zeit des Nationalsozialismus – Teil. 2 – Zuerich, 2002. - S.777*)

⁸⁶ Kara sākumposmā Šveicē Sabiedrotie bija pasūtījuši preces 130 milj. franku vērtībā, bet Vācija – tikai 8 milj. franku vērtībā. Arī šīs piegādes notika par spīti 1939. gada pavasarī valdības apstiprinātā formālā karamateriālu izvešanas aizliegumam. Tomēr no 1940. – 1944. gadam Vācijai un tās sabiedrotajiem tika piegādātas preces 900 milj. franku vērtībā. 1944. gadā valdība atkal Sabiedroto spiediena rezultātā aizliedza izvest karamateriālus, lai gan tā kara sākumā tieši Sabiedroto spiediena rezultātā bija tos izvedusi par spīti savam 1939. gada lēmumam (*Kreis... – S. 70.*)

izejvielas Vācija varēja iegūt okupētajās teritorijās vai kādas alternatīvas bija par valūtu pirktu izejvielu iegādei maiņas, atklātas laupīšanas vai kreditēšanas veidā⁸⁷.

Kā liecina jaunākie pētījumi, Zviedrija arī pārkāpa neitralitātes tiesības attiecībā pret Sabiedrotajiem kara pirmajā pusē, bet pēc 1943. gada – attiecībā pret Vāciju. Šai sakarā jāatzīmē, ka šo pretimnākšanu arī nevar izskaidrot tikai ar izdzīvošanas interesēm. Tā, piemēram, Zviedrijas valdība pilnīgi brīvprātīgi nodeva Vācijas rīcībā 500 valsts un privātos dzelzceļa vagonus rūdas pārvadāšanai, pārbūvēja Luleo ostu tās transportēšanai uz Vāciju pa Baltijas jūru⁸⁸. Arī pēc tam, kad vācu spiediens un draudi, kā arī viņu piegādes Zviedrijai samazinājās kara otrajā pusē, saimnieciskos sakarus ar Vāciju valdība būtiski nemēģināja samazināt.

---

⁸⁷ Turpat... – S. 94

⁸⁸ Setzen... - S.71

1.2. Latvijas neitrālā politika un neitralitāte.

1.2.1. Neitrālā politika.

Ar neitrālo politiku šajā darbā tiek saprasta Latvijas līdzsvara politika starp lielvalstīm, lai izvairītos no to konfliktiem laika periodā no 1933. līdz 1938. gadam. Neitrālās politikas jēdziens ne no teorētiskā, ne arī no praktiskās politikas pētījumu viedokļa nav bijis īpašu pētījumu objekts. Par vienīgo teorētiska rakstura darbu, kurā minēta neitrālā politika kā atsevišķs, no neitralitātes politikas izpētes objekta atšķirīgs fenomens ir Šveices politologa Daniela Freija darbs „Neitrālās politikas dimensijas”⁸⁹. Autors norāda, ka galvenā atšķirība no neitralitātes jēdziena ir tā, ka neitrālā politika nav saistīta ar kādām juridiska rakstura normām, kas ietekmē neitralitātes politikas realizāciju, tā nav tik „stingri” definēta.⁹⁰

Izvērtējot Latvijas ārpolitiku starpkaru perioda trīsdesmitajos gados, jākonstatē, ka līdz 1938. gadam Latvijas ārpolitiku nav pareizi raksturot ar neitralitātes jēdzienu. Latvija gan visu starpkaru periodu nevēlējās iesaistīties lielvalstu konfliktos, bet šo politiku diezin vai var dēvēt par neitralitāti tās starptautiski tiesiskajā izpratnē. Neitrālās politikas jēdziena ieviešanu šajā darbā nosaka tas apstākļi, ka Latvijā par galveno drošības instrumentu tika uzskatīta kolektīvā drošība. Par spīti trīsdesmito gadu otrajā pusē vērojamajai Latvijas valdošo aprindu ticības zudumam Tautu Savienībai, tās tomēr vēl neiedrošinājās spert kādus politiska vai tiesiska rakstura soļus, kuri liecinātu par Latvijas gatavošanos neitralitātes realizācijai kara laikā.

Neitrālā politika nav saistīta ar kādām juridiska rakstura normām, ar kurām saistīta neitralitātes politika, tā nav tik „stingri” definēta. Tiesa, vēstures literatūrā tiek lietoti tādi jēdzieni kā „faktiski ilgstošā neitralitāte”, „faktiskā neitralitāte”.⁹¹ Ar tiem apzīmē tiesiski stingri nenoteiktu, bet ilgākā laika periodā novērojamu valsts ārpolitikas principu. Pie šādām valstīm pieskaitītas, piemēram, Zviedrija, Īrija, Somija, pat starpkaru perioda Afganistāna.⁹² Tomēr šāda pieeja rada vairākas iebildes, kuras īpaši labi varētu attiecināt uz Baltijas valstu ārpolitikas vērtējumu. Ja par Zviedriju kā ilgstoši neitrālu, t. sk. arī miera laikā, mēs varam runāt galvenokārt pateicoties tās neitralitātes tradīcijām un tās ģeopolitiskajam stāvoklim, kas veicināja neitralitātes politiku, tad Baltijas valstu situācija šai sakarā bija būtiski citāda. Jau vēsturnieks Valters Ščerbinskis trāpīgi norādīja, ka Baltijas valstīm raksturīgā „bezierunu orientācija uz Antantes valstīm Stokholmu un Oslo interesē

⁸⁹ Frei, D. Die Dimensionen der Neutraler Politik. – Bern, 1972

⁹⁰ Turpat... - S. 25

⁹¹ Geschichtliche Grundbegriffe... - S. 334

⁹² Turpat

krietni mazāk (...)”⁹³ Pārāk vispārīga neitralitātes jēdziena lietošana radītu maldīgu iespaidu par Baltijas valstu vadību galvenajiem ārpolitiskajiem principiem, izvairoties no lielvalstu konfliktiem. Latvijā līdz 1938. gadam neitralitātes princips nebija galvenais tās ārpolitikas princips, drīzāk nekonkrēti izprastā kolektīvā drošība, starptautiskās lielvalstu drošības garantijas. Nav šī darba uzdevums izvērtēt Somijas ārpolitiku neitralitātes kontekstā, bet arī attiecībā uz šo valsti neitralitātes jēdziena lietošana varētu būt ne pārāk precīza. Starpkaru periodā par neitrālām apzīmēja arī tās valstis, kas nebija iesaistījušās Pirmajā pasaules karā, lai tādējādi uzsvērtu viņu atšķirīgo lomu Eiropas politikā no Antantes valstīm⁹⁴.

Tautu Savienība formāli neaizliedza neitralitātes politiku un neitralitātes līgumus. Joprojām neitralitāte tika pieminēta atsevišķos starptautiskos līgumos. Piemēram, 1922. gada konvencijā par preču transportēšanu pa Elbas upi, vai arī 1923. gada starptautiskajā konvencijā par Turcijas šaurumiem⁹⁵. Īpaši jau neitralitātes saistības bija pieminētas PSRS un Vācijas neuzbrukšanas līgumos ar to kaimiņvalstīm. Tomēr uz Latvijas un Igaunijas⁹⁶ ārpolitiku neitralitātes apzīmējums diez vai būtu pareizs. Šīs valstis taču par katru cenu centās izvairīties, no savu saistību vājināšanu ar Tautu Savienību un 1923. gada savstarpējās palīdzības līguma. Latvijas un Igaunijas ārpolitikā neitralitātes izpaudās tikai tādā veidā, ka šīs valstis pilnīgi dabīgi mēģināja atturēties no iesaistīšanās Eiropas lielvalstu konfliktos, pirmām kārtām jau PSRS un Vācijas iespējamā sadursmē. Šī politika dažādās Baltijas valstīs izpaudās atšķirīgi, jo tajās bija dažādi priekšstati par ienaidnieku numur viens. Visai atšķirīgas bija arī neitrālās nostājas mēģinājumu pret Vāciju un PSRS izpausmes. Tās var konstatēt, piemēram, valdību centienos atturēt presi no vienu vai otru lielvalsti pārāk slavinošiem vai peļošiem komentāriem, atturīgi izturoties pret vienas vai otras lielvalsts militāro, politisko vai citu pārstāvju delegācijām, nevēlēšanos nosvērties uz vienu vai otru lielvalsti sarunās par Austrumu paktu. Kā mēs vēlāk redzēsim, Latvija, nespēja radīt priekšstatu par neitrālu stāju iepretim lielvalstīm. Sākoties Otrajam pasaules karam varam uz Latvijas stratēģiju, kas vērsta uz izvairīšanos no lielvalstu konfliktiem, attiecināt neitralitātes jēdzienu.

---

⁹³ Ščerbinskis, V. Latvija un Ziemeļvalstis: tuvināšanās un neitralitātes politika // Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XII zinātniskās konferences materiāli. – VI sēj. – Daugavpils, 2003. – 76.lpp.

⁹⁴ Piemēram, Veritas. Eiropas valstu ārējā politika // Latvis. – 1934. gada 3. janvāris

⁹⁵ Neff, S. The rights and duties of neutral powers. – London, 2000. – p. 169

⁹⁶ Tā kā Lietuva 1926. gadā parakstīja neuzbrukšanas līgumu ar PSRS, kurā bija arī neitralitātes klauzula, tad attiecībā uz Lietuvas ārpolitiku starpkaru periodā būtu lielāks pamats tomēr daļēji lietot neitralitātes jēdzienu attiecībā uz tās politiku, kura bija vērsta uz izvairīšanos no lielvalstu konfliktiem.

1.2.2. Neitralitāte.

Latvijas neitralitātes politika darbā iedalīta divos posmos. Laika periods no 1938. gada septembra līdz kara sākumam 1939. gada 1. septembrī darbā tiek dēvēts par gatavošanos neitralitātes politikas realizācijai jeb attiecīgā laika terminoloģiju lietojot, kursu uz absolūto neitralitāti. Te jāpiezīmē, ka attiecīgā laikā lietotajam jēdzienam „absolūtā neitralitāte” netiks pievērsta atsevišķa uzmanība. Ar neitralitātes „absolūto” raksturu izprata tās kardinālo atšķirību no „relatīvās” neitralitātes, kad neitralitāti ierobežoja Tautu Savienības saistības. Promocijas darbā „relatīvās” neitralitātes jēdziens netiek uzskatīts par īsti adekvātu Latvijas realizētajai ārpolitikai, bet tā raksturota ar jēdzienu „neitrālā politika”. Laikabiedru priekšstatos neitralitātes „absolūtais” raksturs arī daudz netiek uzsvērts. Vairāk tika rakstīts par stingro, bezpartejisko, klaisko neitralitāti. Arī citās valstīs jēdziens „absolūtā neitralitāte” lietota tikai kontekstā ar atteikšanos no Tautu Savienības 16. panta obligātas lietošanas.

Latvijas apstākļos tikai kara laikā ir iespējams runāt par faktisku neitralitāti, tādēļ periods no 1939. gada septembra līdz 1940. gada jūnijam raksturots kā neitralitātes politikas posms. Tiesa, tas nav attiecināms uz visu šo periodu, jo pēc bāzu līguma un PSRS karaspēka izvietošanas Latvijas teritorijā zuda svarīgākais neitralitātes priekšnoteikums – neitrālās valsts teritoriālā neaizskaramība. Par neitralitāti var runāt tikai attiecīgā laika neitralitātes izpratnes kontekstā. Galvenais šī uzskata pamatojums bija apstākļi, ka Latvija nebija iesaistīta karā. Tādēļ, lai precīzāk raksturotu šo politiku, vajadzētu izmantot tādu neitralitātes apzīmējumu, kurš sevī ietvertu norādi uz tās iluzoro, šķietamo raksturu. Darba autors izvēlējies nodēvēt šo politiku par iluzoro neitralitāti.

Eiropas mazajās valstīs, kuras neatkarību ieguva pēc Pirmā pasaules kara, neitralitāte ilgu laiku netika uztverta kā nopietns ārpolitikas paņēmieni, jo galvenā nozīme tika ierādīta kolektīvajai drošībai un Tautu Savienībai. Tas saistījās lielā mērā ar mazas un vājas valsts drošības uztveres īpatnībām, ar to, ka pašu spēkiem nekas daudz nav panākams neatkarības nodrošināšanā, ja to apdraudēs nesalīdzināmi spēcīgākās lielvaras. Tautu Savienības izveidošanā tika saskatīta pievilcīga alternatīva, iedomas, ka nu visas valstis kolektīvi iestāsies par miera sargāšanu un vērsīsies pret agresoru un kari vairs nebūs tik „dabiski”. Latvijas ārpolitikas vadības un diplomātiskajās aprindās neitralitātes ideja trīsdesmito gadu vidū nebija vēl populāra. Arī citur pasaulē šī ideja sāka kļūt populāra tikai ap 1934. gadu.⁹⁷

⁹⁷ Cohn, E. Neo neutrality. – Columbia University, 1939. – p.3

Negatīvo attieksmi pret neitralitāti šai laikā noteica apstākļi, ka par spīti kolektīvās drošības idejas sabrukumam, arī neitralitāte pati par sevi nav nekāds līdzeklis, ar kura palīdzību izvairīties no kara. Neitralitāte asociējās gan šim ārpolitikas paņēmienam veltītajā juridiskajā literatūrā, gan sabiedrības apziņā ar 19. gadsimtam raksturīgajām kara tiesībām. Dāņu tiesību zinātnieks E. Kons šai sakarā trāpīgi rakstīja, ka neitralitātes tiesībām veltītajos darbos līdz Pirmajam pasaules karam „karš tika uzskatīts par normālu un dabisku starpvalstu stāvokli, bet neitralitāte – kā tā nevēlams blakus produkts.”⁹⁸ Kolektīvās drošības nepieciešamības priekšstati bija balstīti Pirmā pasaules kara, pēc kura jebkāda kara izraisīšanās Eiropā demokrātiskās valstis uzskatīja par lielu nelaimi un nepieļaujamu. Tādējādi 19. gadsimta starptautisko tiesību un politikas principi, kas pieļāva karu esamību, nu kļuva neatbilstoši laikmetam.

Vēsturnieks I. Feldmanis raksta, ka Baltijas valstis kopš 1935. gada jau faktiski realizēja neitralitātes politiku, jo to līdzdalība Tautu Savienības sankcijās pret kādu pārkāpēju bija kļuvusi nereāla, jo pašas šīs sankcijas vairs nešķīta iespējamās.⁹⁹ Saskaņā ar vēsturnieka domām, Latvija jau ar trīsdesmito gadu vidu realizēja t. s. relatīvās neitralitātes politiku. Šķiet, ka attiecīgajā laika periodā, vismaz līdz 1938. gadam, neitralitāte tika uzskatīta par nepieņemamu ārpolitikas koncepciju. Latvijā, tāpat kā citur Eiropā, dominēja priekšstats, ka tā var būt tikai klasiska, bezpartejiska. Latviešu Konversācijas vārdnīcā 1937. gadā bija rakstīts: „Neitralitātes jēdziens ir pilnīgi noteikts un nav dalāms pakāpēs, tāpēc izteiciens „labvēlīgā n.”, kas bieži sastopams diplomātijas vēsturē, juridiski neiespējams, jo katra labvēlība ir starptautisko tiesību laušana un kvalificējama par starptautisku deliktu.”¹⁰⁰ Izņemot Latvijas sūtņa Tautu Savienībā J. Feldmaņa 1935. gada Baltijas valstu neitralizācijas ierosinājumā, gandrīz nekur neparādās uzskats, ka Latvijas stāvoklis būtu apzīmējums par „relatīvi” neitrālu.

Nevienā Eiropas mazajā valstī neitralitātes priekšstati neieguva konceptuāli skaidri apjaustas ārpolitiskās līnijas izpausmi, tā bija visai vispārīga rakstura novēršanās no Tautu Savienības 16. panta, atgriešanās pie tiem ārpolitikas principiem, kas bija raksturīgi līdz Tautu Savienības izveidei. Neitralitātes koncepcijas pietrūka, protams, arī Latvijas valdībai. Kā norādīts vēstures literatūrā, tad Latvijas ārlietu ministrs V. Munters vispār neuzskatīja nekādas ārpolitikas koncepcijas par noderīgām.¹⁰¹ Latvijā ar dažādu neitralitātes plānu aplūkošanu nodarbojās gan publicistika, kurā bija vērojama visai liela abstraktu, no realitātes diezgan

---

⁹⁸ Turpat... - p.12

⁹⁹ Feldmanis, Stranga, Vīrsis... - 44.lpp.

¹⁰⁰ Neitralitāte // Latviešu Konversācijas vārdnīca. – 15. sēj. – R., 1937. – 28859.lpp. (Turpmāk:

Neitralitāte...)

¹⁰¹ Turpat

tālu neitralitātes ideju varianti, gan arī diplomāti. Likumdošanas akti šai ziņā bija ļoti vispārīgi un daudzējādā ziņā neatbilstoši modernajiem karošanas paņēmieniem. Par to liecina kaut vai polemika ar Lielbritāniju 1939. gada vasarā, kad Lielbritānija iesniedza Skandināvijas un Baltijas valstīm memorandumus, kuros kritizēja to Neitralitātes likumus. Lielbritānija vērsās pret neitrālo valstu apņemšanos neieļaut savos teritoriālajos ūdeņos nevienam karojošam valstij karakuģi, pat ja tas veic „*passage inoffensif*”.¹⁰² Neapšaubāmi, ka britu kara laikā bija ieinteresēti pēc iespējas vairāk gūt pieeju dažādiem jūras ceļiem sakarā ar šīs nācijas ģeopolitisko izvietojumu un kara flotes milzīgo nozīmi valsts aizsardzībā. Tāpat kā Pirmajā pasaules karā, arī nākamajā karā tie paredzēja izmantot pretinieka tirdzniecības blokādi, plaši pielietot savus jūras spēkus un tādējādi neitrālo valstu (īpaši Norvēģijas, Zviedrijas dienvidu daļas) teritoriālajos ūdeņos viņu nelielo ātrgaitas kuģu militārās operācijas varētu tikt traucētas. Latvijas Tieslietu ministrijas viedoklis bija pretējs Lielbritānijai un paredzēja stingrāku jeb „absolūtāku” neitralitātes interpretāciju: „Šāds [t. i. Lielbritānijas memorandā formulētā prasība atļaut neofensīva rakstura braucienus karojošam valstij karakuģiem – J. K.] uzskats nav vispārīgi atzīts. Taisni otrādi. Daudz plašāk atzīts ir princips, valstij ir tiesības aizliegt visiem ārvalstu karakuģiem miera un kara laikos iebraukt teritoriālajos ūdeņos.”¹⁰³ Neiedziļinoties sīkāk šī jautājuma dažādās juridiskās niansēs, jāatzīst, ka tiesiski patiešām Tieslietu ministrijas juriskonsulta N. Vīnzarāja viedoklis bija pamatots. Bet, ja Latvijai būtu svarīgi šai laikā izrādīt lojalitāti par katru cenu savam galvenajam sabiedrotajam – Lielbritānijai, tad nebūtu nekāda pretruna ar neitralitātes tiesību normām šīs „angļu – sakšu tiesību doktrīnas” akceptēšana. Tomēr Latvijas neitralitātes likumus ietekmēja galvenokārt tuvākā reģiona valstu ārpolitika, nevis vairs starptautiskās solidaritātes un uzticības Rietumvalstīm principi.

Latvijas presē trīsdesmitajos gados pirmo reizi sākās diskusijas par neitralitāti tikai 1934. gada sākumā saistībā ar PSRS 1933. gada 14. decembra „Baltijas deklarācijas” projektu Polijai.¹⁰⁴ Īsti nezinot vai nemēģinot noskaidrot, ko tad PSRS Polijai bija piedāvājusi, Latvijas prese sāka rakstīt par PSRS un Polijas kopīgo Baltijas valstu

---

¹⁰² Domāta miermīlīga neitrālās valsts teritoriālo ūdeņu šķēršošana (*LVVA*, 2575.f., 8. apr., 79.l., 22.lp.)

¹⁰³ Turpat, 50.lp.

¹⁰⁴ PSRS Ārlietu tautas Komisārs Maksims Ļitvinovs 1933. gada 13. decembrī iesniedza Polijai šādas kopīgas deklarācijas projektu: „PSRS un Polija kopīgi apņemas aizsargāt mieru Austrumeiropā. Šāda miera neatņemama sastāvdaļa ir bijušo Krievijas impērijas provinču saimnieciskās un politiskās neatkarības saglabāšana. Šo valstu neatkarības aizsargāšana ir abu valstu ārpolitikas uzdevums. Ja Baltijas valstis tiktu apdraudētas, tad PSRS un Polija apņemas uzsākt konsultācijas par radušos situāciju” (*Документы и материалы внешней политики СССР. – Москва, 1968. - Том 16 - с.747*).

neitralizācijas piedāvājumu.¹⁰⁵ Arī Latvijas diplomāti izstrādāja vairākus neitralitātes garantiju variantus. Parasti visos šajos plānos nebija ne kritēriju, ar kuriem tika izprasta neitralitāte, ne arī nopietns pamatojums, kā realizēt šo politiku. Plānu amplitūda svārstījās no visai nekonkrētiem paņēmieniem, kā izvairīties no lielvalstu konfliktiem, gan arī dažādi viedokļi par iespējamām lielvalstu neitralitātes garantijām. Tāpat nebija nekādas konsekvences neitralitātes kritēriju pieminēšanā, nepamanot problēmu, ka Baltijas Antantes un Tautu Savienības saistības varētu būt pretrunā ar vienu vai otru neitralitātes variantu.

Tieši tad, kad varam konstatēt konkrētu rīcību, kas liecina par gatavošanos ievērot neitralitāti kara laikā, mēs varam runāt par šīs politikas esamību. Galvenais, kas liecināja par gatavošanos neitralitātes realizācijai bija atteikšanās no 16. panta obligātas lietošanas. Tiesa, teorētiski neitralitāte un līdzdalība Tautu Savienībā varēja būt savienojamas, par ko liecina diskusijas par šo jautājumu gan attiecīgā laika periodā, gan arī vēsturnieku vidū.¹⁰⁶ No Tautu Savienības statūtu 16. panta teksta arī nebija saprotams vai neitralitātes tiesiskais statuss var tikt paturēts, vai arī no tā jāatsakās, iestājoties Tautu Savienībā. Ne velti Šveicei izdevās panākt neitralitātes atzīšanu, vienlaikus kļūstot arī par Tautu Savienības dalībvalsti. Tomēr vismaz sākotnēji, pakts bija iecerēts tā, ka neitralitātei tajā nebija vietas un tieši tā to arī līdz 30. to gadu vidum izprata Latvijā – neitralitāte bija pretrunā ar kolektīvo drošību. Latviešu Konvencijas vārdnīcā bija rakstīts: „Tautu savienības pakts nepazīst neitralitātes un katras valsts pienākums ir iet palīgā, ja Tautu savienība to prasa.”¹⁰⁷ Arī Latvijas vēstures literatūrā netieši atzīts, ka, par spīti tam, ka Munters apstiprināja vārdos uzticību Tautu Savienībai, patiesībā tikai atsacīšanās no šī panta obligātas pielietošanas liecināja, ka kolektīvai drošībai vairs nav reāla vērtība.¹⁰⁸

Sākoties Otrajam pasaules karam, Latvijas valdība faktiski pieņēma divas neitralitātes deklarācijas – 1939. gada 1. septembrī Polijas un Vācijas kara gadījumā un 3. septembrī arī Vācijas un Rietumvalstu kara gadījumā. Šī pēdējā deklarācija bija mazliet izvērstāka kā pirmā un, lai gan tiesiski pilnīgi pietika ar jau 1. septembra deklarāciju, tomēr tā bija adresēta arī pašai Latvijas sabiedrībai ar vēstījumu – mēģinājumu turpināt dzīvot kā līdz šim. Neitralitāte te parādījās kā simbolisks apzīmējums visiem paņēmieniem, ar kuriem šis mērķis – visa iesāktā „jauncelms darba” turpināšana - tika mēģināts sasniegt. Līdzās vadonības tradicionālajai ideoloģijai „vienprātīgi un apzinīgi atbalstīt

¹⁰⁵ Pacelts svarīgais Baltijas valstu neitralizācijas jautājums // Jaunākās Ziņas – 1934. –4. janvāris; Neutralisierung der Baltischen Staaten. Litvinovs Versuchsballon geplatzt // Rigasche Rundschau – 1934. – 5. Januar

¹⁰⁶ Zemite, L. Latvia in the League of Nations. – R., 2002. – p. 110

¹⁰⁷ Neitralitāte... - 28860.lpp.

¹⁰⁸ Feldmanis, Stranga, Virsis... – 160.lpp.

Valsts prezidenta noteikto neitralitātes politiku” te parādījās tāds motīvs kā nepieciešamība turpināt miera laika politiku, pielāgojoties jaunajiem apstākļiem. „Mierīgi un cienīgi, neizraujoties no jūtām, visa tauta turpinās savu darbību un pārvarēs visas grūtības un ierobežojumus, ko karš ar ārvalstīm varētu nest arī mūsu zemei.”¹⁰⁹ Kādi līdzekļi bija šīs „mierīgās un cienīgās” dzīves turpināšanai? Tie bija tie paši, uz kuriem Latvija paļāvās visu starpkaru periodu – diplomātiskie. Būdama maza un vāja valsts viņa arī nevarēja daudz paļauties uz savu militāro spēku. Šai kontekstā arī jāvērtē PSRS spiediena uztvere Latvijā. Līdz ar šo brīdi, tas ir, neitralitātes deklarēšanu, šis jēdziens kļūst ļoti plaši interpretējams un, rakstot par neitralitātes priekšstatiem kara laikā, uz to var attiecināt gan konkrētu juridiska rakstura normu interpretāciju, gan arī ar to var apzīmēt ļoti vispārīga rakstura politiku, kas vērsta uz izvairīšanos no lielvalstu konfliktiem. Pēc bāzu līguma parakstīšanas Latvijas izvairīšanās politika no ieraušanas karā mainījās un neitralitātes koncepcija tādā izpratnē kā iepriekš nevar tikt attiecināta uz Latvijas ārpolitiku. Tādēļ neitralitātes jēdziens kara laikā būtu jāskata divos posmos – līdz un pēc bāzu līguma.

Galvenais kritērijs, kurš izmantots neitralitātes koncepcijas attiecināšanā uz Latvijas ārpolitiku laika periodā no 1939. gada septembra līdz 1940. gada jūnijam, ir attiecīgā laika priekšstati. Saskaņā ar šiem priekšstatiem neitralitātes svarīgākais priekšnoteikums bija valsts neiesaistīšanās karadarbībā. Darbā varētu izvirzīt tēzi, ka Latvijas valdošo aprindu un sabiedrības priekšstatos neitralitāte izprotama kā palikšana ārpus kara par katru cenu, lai uzturētu saimniecisko labklājību, iekšējo stabilitāti līdz tādām līmenim, kas nenovestu pie iekšpolitiskās un saimnieciskās krīzes padziļināšanos. Šajā laikā neitralitāte vairs bija tikai pašas Latvijas valdības iedomāts ārpolitikas līdzeklis, tā reāli vairs neatbilda nevienam tiesiska vai politiska rakstura kritērijam, kurš ļautu mums atzīt, ka Latvija patiešām bijusi neitrāla, ar neitralitāti izprotot bezpartejisku nostāju pret karojošām pusēm. Vienīgais neitralitātes kritērijs šai laikā bija valsts nepiedalīšanās karā. Tieši šādā veidā tā arī tika interpretēta visās Eiropas valstīs, kuras bija deklarējušas neitralitāti. Tā bija visu Otrā pasaules karā neiesaistīto valstu problēma, ka, sākoties karam, neitralitātes jēdziens bija pazīstams tiesiski tikai tā klasiskajā un striktajā izpratnē. Šīs normas reālajā politikā ievērot nebija nekādu iespēju ne klasiski neitrālajai Šveicei, ne Zviedrijai, nerunājot nemaz mazajām Baltijas valstīm. Klasiskās neitralitātes principi zaudēja savu galveno sastāvdaļu – bezpartejiskumu citu valstu konfliktos.

---

¹⁰⁹ 1939. gada 3. septembra valdības sēdes vēstījums // Latvijas okupācija un aneksija. – R., 1995. - 86.lpp.

2. LATVIJAS NEITRĀLĀ POLITIKA 1933. – 1939. GADĀ.

2.1. Latvijas spēku līdzsvara politikas 1933. – 1939. gadā atspoguļojums vēstures literatūrā.

Baltijas valstu ārpolitika 1933. – 1938. gadā neapšaubāmi ir daudz pētīts laika periods. Tomēr vēsturnieki aplūko galvenokārt svarīgākās un būtiskākās Latvijas ārpolitikas problēmas, tādas kā Latvijas divpusējās attiecības ar lielvalstīm, Baltijas valstu sadarbību, Latvijas ārpolitiskās vadības rīcību, tai skaitā arī spēku līdzsvara politikai starp lielvalstīm. Tomēr mazāka uzmanība pievērsta teorētiska rakstura jautājumam vai uz Latvijas realizēto spēku līdzsvara politiku var raksturot aplūkojamajā laika periodā ar neitralitātes jēdzienu. Šis salīdzinoši nelielās uzmanības cēloņi meklējami neitralitātes koncepcijas izteikti abstraktajā raksturā pirms 1938. gada. Latvijas vēstures literatūrā Latvijas līdzsvara politika starp Vāciju un PSRS, jo tieši šo valstu iespējamais konflikts sagādāja Latvijas ārpolitiskajai vadībai vislielākās bažas, problemātika aplūkota galvenokārt kontekstā ar plašākiem Latvijas ārpolitiskās vadības, konkrēti, K. Ulmaņa un V. Muntera priekšstatiem par Latvijas drošību. Šī politika mūsdienu vēstures literatūrā parasti pētīta kā neitrālā balansēšana, līdzsvara uzturēšana starp Maskavu un Berlīni.¹¹⁰ Vēstures literatūrā šī balansēšanas politika dažkārt tiek dēvēta par relatīvās neitralitātes politiku.¹¹¹ Mazāk uzmanība pievērsta neitralitātes pienākumu un Tautu Savienības saistību savienojamības izpratnei Latvijā pirms 1938. gada.

Pirmām kārtām te būtu jāmin I. Feldmaņa, A. Strangas un M. Virša pētījums "Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrajā pusē)." Darbā pamatoti uzsvērts, ka Tautu Savienības saistības nebija savienojamas ar neitralitātes saistībām.¹¹² Trimdā uzrakstītajā ievērojamākajā darbā par Latvijas ārpolitiku vēsturnieks E. Andersons, nav mēģinājis sīkāk vērtēt neitralitātes interpretāciju Latvijā kontekstā ar tās realizēto spēka līdzsvara politiku starp Poliju, Vāciju un PSRS trīsdesmito gadu vidū un otrajā pusē. Neitralitātes politiku trīsdesmitajos gados mēģinājuši analizēt Latvijas mūsdienu vēsturnieki. Viņi balstās uz Latvijas sūtņa Tautu Savienībā J. Feldmaņa 1935. gadā publicēto rakstu par Tautu Savienības garantēto Latvijas neitralitātes projektu. Piemēram, vēsturnieks I. Feldmanis šādi raksturoja Latvijas ārpolitiskās vadības neitralitātes interpretāciju pirms 1938. gada: iespēja, ka Latvijai būtu

---

¹¹⁰ Stranga, A. Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis: 1934. – 1938. // Starptautisko attiecību problēmas. Profesoram Varoslavānam 70. – Rīga, 2005. – 96.lpp. (*turpmāk – Stranga. Profesoram Varoslavānam 70...*)

¹¹¹ Feldmanis, Stranga, Virsis.. – 44.lpp.

¹¹² Turpat... - 160.lpp.

jāpiedalās Tautu Savienības rīkotajās sankcijās pret kādu šīs organizācijas statūtu pārkāpēju bija visai nereāla jau sākot ar 1935. gadu. Balstoties uz sūtņa Tautu Savienībā J. Feldmaņa referātu Latvijas 2. sūtņu konferencē 1935. gada vasarā, I. Feldmanis secina, ka jau trīsdesmito gadu vidū "...jebkura dalībvalsts var palikt neitrāla, izņemot gadījumus, kad uzbrucēja valsts ir jau noteikta."¹¹³ Taču tā kā jebkurai valstij ir tiesības noteikt, kura no konfliktējošām pusēm ir uzbrucēja, tad tai ir iespējas saglabāt neitralitāti visu laiku, aizbildinoties, ka nevar noteikt uzbrucēju.¹¹⁴

Nedaudz vairāk jautājumam par neitralitātes un Tautu Savienības principu savienojamības iespējamību pievērsusi uzmanību Latvijas vēsturniece Lilita Zemīte. Par šo jautājumu autore izmanto Rietumu historiogrāfijas darbus. Viņa uzskata, ka līdz ar Tautu Savienības izveidošanos tās dalībvalstij „teorētiski nebija atļauts realizēt neitralitātes politiku.”¹¹⁵ Tiesa, Tautu Savienības paktā arī nebija nekā tāda, kas uzspiestu tās dalībvalstīm ar varu līdzdalību militārās sankcijās.¹¹⁶ Attiecībā uz Baltijas valstu nostāju pret neitralitāti apskatāmajā laika periodā, autore piemin to pretrunīgo nostāju: „Baltijas valstis atbalstīja Savienības principus, (..) tās vēlējās būt neitrālas Tautu Savienības dalībvalstis.”¹¹⁷ Šis secinājums ir precīzs, bet nesniedz skaidru atbildi uz jautājumu kā un vai Baltijas valstu valdības mēģināja atrisināt pretrunīgo problēmu, kas saistījās ar dalību šajā organizācijā un vēlmi palikt neitrālām. Acīmredzot, lai precīzāk definētu politiku, kas vērsta uz izvairīšanos no lielvalstu konfliktiem, jāatbild uz jautājumu, kāda bija Latvijas ārpolitikas prioritāte – Tautu Savienība un kolektīvā drošība vai neitralitāte. Kā mēs to redzēsīm, tad trīsdesmito gadu vidū tā bija Tautu Savienība un tādēļ uz Latvijas ārpolitiku šai laikā nevarētu tik vienkārši attiecināt neitralitātes koncepciju.

Lielākā daļa vēsturnieku gan nemaz nelieto neitralitātes jēdzienu, rakstot par Latvijas ārpolitiku trīsdesmito gadu vidū. Tā, piemēram, vēsturnieks A. Stranga, raksturojot Latvijas valdošo aprindu priekšstatus par Latvijas drošības modeļiem trīsdesmito gadu vidū min kolektīvo drošību, reģionālos vai bilaterālos savstarpējos paktus, bilaterālus neuzbrukšanas līgumus.¹¹⁸ No šiem trim modeļiem tikai neuzbrukšanas līgumi uzskatāmi par tādiem, kas ietvertu arī neitralitātes pienākumus citu valstu, resp., otras līgumslēdzējas valsts konflikta ar kādu trešo valstu gadījumā. Latvijas un PSRS 1932. gada neuzbrukšanas līgums bija tieši

¹¹³ Feldmanis, Stranga, Virsis... – 44.lpp.

¹¹⁴ Turpat

¹¹⁵ Zemite, L. Latvia in the League of nations. – R., 2002, - p.110

¹¹⁶ Turpat

¹¹⁷ Turpat... – p.111

¹¹⁸ Stranga, A. Anglijas – Polijas savienība un Baltijas valstis (1939.g.) // Latvijas Arhīvi. – 1994.gada 3. Nr. – 27. – 28.lpp. (*Turpmāk – Anglijas – Polijas savienība...*)

šāds neitralitātes līgums, kas saglabāja Latvijas iepriekšējās saistības, neierobežoja tās neitralitātes vai alianšu (nebija pretrunā ar esošo 1923. gada Latvijas un Igaunijas savstarpējās palīdzības līgumu) politiku. Munters vēlējās, lai tiktu noslēgts neuzbrukšanas līgums arī ar Vāciju un beigās Latvijai būtu jāiegūst vēl PSRS, Francijas, Polijas garantijas. Tādā gadījumā Latvijai būtu iespējams izvairīties no lielvalstu pretrunām, saglabājot ar tām labas attiecības.¹¹⁹ Šis Latvijas ārpolitikas priekšstatu raksturojums ir visai precīzs. Tomēr tas vēlreiz skaidri apliecina, ka neitralitātei kā Latvijas ārpolitikas koncepcijai trīsdesmito gadu vidū nebija nekāda nozīme. Tiesa, arī pilnīgi pretēja alternatīva – līdzdalība defensīva rakstura blokā likās reāla visai īslaicīgi – tikai līdz 1936. gadam.¹²⁰ Latvija centās izvairīties no iespējamajiem lielvalstu konfliktiem pirmām kārtām izmantojot kolektīvās drošības institūcijas un ieturot līdzsvaru starp Poliju, Vāciju un PSRS.

Vēsturnieks E. Andersons Latvijas pievēršanos neitralitātes politikai saista ar vilšanos Tautu Savienībā, kas visskaidrākās aprises ieguva tikai 1938. gadā. Autors gan citē Muntera atmiņas par Tautu Savienības Padomes 101. sesiju 1938. gada maijā, kurā Latvijas ārlietu ministrs minēja, ka „Eiropas mazo neitrālo valstu sabiedriskā doma ir bijusi naidīgi noskaņota pret agresiju” [domāta Itālijas agresija pret Abesīniju – J. K.].¹²¹ Nav pamata un nozīmes apšaubīt Muntera sacītā patiesumu, bet tikai jānorāda, ka šeit viņa lietotais jēdziens „neitrālo valstu” attiecināšana uz Baltijas un citām Eiropas valstīm nesaistās ar kādiem konkrētiem politiska vai tiesiska rakstura kritērijiem, kas ļautu uzskatīt tās par neitrālām. Vienkārši neitralitātes jēdziens šeit lietots, lai parādītu mazo valstu miermīlību, to nevēlēšanos iejaukties Eiropas valstu konfliktos.

Igaņu vēsturnieks M. Ilmjarvs arī izvairās no neitralitātes jēdziena lietošanas attiecībā uz Baltijas valstu ārpolitiku pirms 1938. gada. Viņš uzskata, ka Baltijas valstīm kļūstot par Nāciju Līgas dalībvalstīm, „neitralitātes politika bijusi grūtāk realizējama”.¹²² Par neitralitātes un pilnvērtīgas līdzdalības Tautu Savienībā nesavienojamību liecina arī Igaunijas ārlietu ministra Frīdriha Akela ārpolitikas vērtējums. Ilmjarvs raksta, ka Akelam otršķirīga šķita Baltijas valstu sadarbība un Tautu Savienības saistības, kas tuvināja viņa ārpolitiku „beznosacījumu neitralitātei”.¹²³ Tomēr Igaunijā nebija lielas ticības lielvalstu palīdzībai un visu laiku esot mēģināts iegūt kādas papildus drošības garantijas.¹²⁴ Protams, tas pats ir attiecināms arī uz pārējām Baltijas valstīm.

---

¹¹⁹ Turpat.. – 28.lpp.

¹²⁰ Turpat

¹²¹ Andersons, E. Latvijas vēsture 1920. - 1940. Ārpolitika. - 1. sēj. – Stokholma, 1982. - 679.lpp.

¹²² Ilmjarv... - p.274

¹²³ Turpat... P. 208

¹²⁴ Turpat... - p. 274

Neitralitātes pienākumi vienīgi Latvijai, kaut visai nekonkrēti un abstrakti, nebija atrunāti 1920. gada miera līgumā ar Padomju Krieviju.¹²⁵ Neitralitātes principiem gan Latvijā, gan Igaunijā ļoti simpatizēja šo valstu vācbaltu aprindas, piemēram, Igaunijas vācbaltu politiķis Aksels de Frīss un Latvijā laikraksta „*Rigasche Rundschau*” līdz 1933. gadam redaktors Pauls Šimans. Tādējādi Ilmjarvs arī nedod viennozīmīgu atbildi uz jautājumu, vai uz Baltijas valstu ārpolitiku pirms 1938. gada var attiecināt neitralitātes koncepciju, uzskatot to, acīmredzot, par pārāk nebūtisku un abstraktu jautājumu. Nemot vērā šo ne visai lielo uzmanību, kas vēstures literatūrā pievērsta Latvijas līdzsvara politikas starp lielvalstīm definēšanas mēģinājumiem, darbā to aplūkosim ar neitrālās politikas jēdziena palīdzību.

Var piekrist vēsturnieku vērtējumam, saskaņā ar kuru reāli Tautu Savienības saistības vairs nedarbojās un tām praktiski vairs nebija nozīmes pēc neveiksmēm apturēt 1935. gada rudenī iesākušos Itālijas uzbrukumu Abesīnijai. Tomēr vienlaikus arī jānorāda, ka ne Latvijas, ne arī citu Baltijas valstu valdošās aprindās nebija manāma kāda vēlme kolektīvās drošības saistības upurēt par labu neitralitātei, ja izceltos kāds Eiropas konflikts. Lai arī starptautiskā situācija lielā mērā noteica to, ka Latvijas iesaistīšanās citu valstu konfliktos Tautu Savienības ietvaros ar trīsdesmito gadu vidū vairs nebija aktuāla, tomēr Latvijas valdība nekādā ziņā nebija deklarējusi gatavību atteikties no kolektīvās drošības principiem. Līdz ar to pamatoti var uzdot jautājumu, vai relatīvās neitralitātes koncepcijas attiecināšana uz Latvijas ārpolitiku ir pamatota? Pat 1938. gada aprīlī Latvijas Darba kamerā noturētajā Muntera runā, kurā viņš pirmo reizi asi kritizēja Tautu Savienību, redzama viņa vēlēšanās par katru cenu saglabāt uzticību brūkošai Tautu Savienībai, vilšanās šajā organizācijā interpretēta kā nevēlamu apstākļu spiesta.¹²⁶ Turpmāk šajā nodaļā mēs mēģināsim sniegt atbildi uz šo izvirzīto jautājumu.

---

¹²⁵ Igaunijas, kā arī Lietuvas un Padomju Krievijas 1920. gada miera līgumu 5. pantā bija noteikums, ka Krievija ievēros Igaunijas neitralitāti, ja tā tiks starptautiski atzīta (*Feldmanis, Stranga, Virsis.. – 163.lpp.*)

¹²⁶ Munters, V. Vienīgi nacionāla, stipra un vienota valsts var pastāvēt tais pārvērtībās, kas mūsu acu priekšā norisinās // *Brīvā Zeme – 1938. gada 4. aprīlī*;

2.2. Latvijas neitrālā politika 1933. – 1938.gadā.

Trīsdesmito gadu vidū Latvijā vislielākās bažas sagādāja PSRS un Vācijas iespējamais konflikts. Polijas nozīme kontekstā ar izvairīšanās politiku no lielvalstu konfliktiem bija otršķirīga. Polijas un PSRS attiecības sagādāja bažas drīzāk par Baltijas sadalīšanu vai nevēlamām to garantijām. Šajā darbā jau pieminēts 1933. gada beigās PSRS izteiktais ierosinājums Polijai vienoties par Baltijas valstīm. Iespējams, līdzīgu priekšlikumu Polijai PSRS iesniedza 1938. gada oktobrī un novembrī.¹²⁷ Tikai 1939. gada augustā, pēc Molotova – Ribentropa pakta parakstīšanas kļuva acīmredzams, ka Baltiju apdraud nevis PSRS un Vācijas karš, bet to vienošanās. Trīsdesmitajos gados bija dažādi viedokļi par to, vai Latvijai izdevīgākas saspīlētas vai labas PSRS un Vācijas attiecības. Katrā ziņā Latvija nebija ieinteresēta ne pārāk tuvās Berlīnes un Maskavas attiecībās, ne arī to militārā konfliktā.

Lai atbildētu uz jautājumu, kā precīzāk raksturot Latvijas līdzsvara politiku trīsdesmito gadu vidū, nepieciešams noskaidrot, vai patiesi Latvija bija gatava ieturēt neitrālu nostāju iespējamā lielvalstu konfliktā, vai arī tomēr zināmas tendences liecināja par gatavību pieslēties kādai lielvalstij? Šī problēma – apziņa, ka lielvalstu karā mazā neitrālā valsts nespēs izdzīvot nesamērīgo spēku samēru, kara mobilā rakstura un saimnieciskās ievainojamības dēļ, radās Pirmā pasaules kara pieredzes rezultātā. Kā liecināja šis karš, 19. gadsimta beigās radusies iluzorā ideja par objektīvu un absolūtu neitralitāti bija nereāla un neitrālās valstis vairāk vai mazāk bija spiestas atbalstīt kādu no karojošām pusēm. Baltijas valstīs pret abām visiespējamāk karojošām valstīm – PSRS un Vāciju nebija līdzvērtīga nostāja – kā galvenais sabiedrotais trīsdesmitajos gados Igaunijā tika uzskatīta Vācija, Lietuvā līdz 1938. gadam PSRS, bet Latvijā nostāja bija pretrunīgāka, lai gan ar izteiktāku orientāciju uz PSRS līdz 1938. gadam.

No visām trim lielvalstīm Polijai šajā darbā pievērsta vismazāk uzmanības, jo tās kā atsevišķa spēka faktora nozīme bija salīdzinoši neliela. Pēc 1934. gada neuzbrukšanas līguma parakstīšanas ar Vāciju, Polija parasti tika uzlūkota kā daļējs Vācijas sabiedrotais. Tiesa, Polija vēlējās, lai Latvija parakstītu neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju, ko uz ko Berlīne nebija gatava. Tomēr arī šajās poļu vēlmēs bija saskatāmi vairāk

---

¹²⁷ Feldmanis, Stranga, Virsis... – 177.lpp.

mēģinājumi novērst PSRS un Latvijas pārlietu lielu tuvināšanos¹²⁸, līdzīgi mērķi, kādus realizēja arī Vācija aplūkojamajā laika periodā. Polijas izolēts konflikts ar PSRS vai jo īpaši jau Vāciju aplūkojamajā laika periodā bija nereāls.

Lai gan galvenās briesmas Latvijas drošībai trīsdesmito gadu otrajā pusē tika saskatītas Vācijas un PSRS iespējamā sadursmē, šo aspektu nedrīkstētu pārspīlēt – PSRS un Vācijas kara draudi tika uztverti kā diezgan abstraktas, tālas nākotnes briesmas. Par to, ka tieši PSRS un Vācijas iespējamais konflikts sagādāja lielākās bailes Latvijas valdošajās aprindās, liecina Latvijas sūtņu ziņojumos atrodamais salīdzinoši lielais informācijas daudzums, kuros parādās dažādi abu šo lielvalstu attiecību rakstura un to tālākās attīstības vērtējumi. Piemēram, Latvijas sūtnis Berlīnē Hugo Celmiņš 1936. gadā rakstīja, ka „mūsu tautas lielākā nelaime būtu, ja uz tās zemes notiktu divu pretēju spēku sadursme”.¹²⁹ Šāda kara gadījumā Baltijas valstīm draudētu neizbēgama bojā eja, to saprata gan Baltijas valstīs, gan atzina paši krievi¹³⁰, gan prognozēja ārvalstu prese.¹³¹

Gandrīz viennozīmīgi var konstatēt, ka Latvijas diplomātiskās aprindās Maskavas un Berlīnes saspīlētās ideoloģiskās attiecības tika uztvertas vairāk kā pagaidu stāvoklis, „sasprindzinājums aiz idejiskiem iemesliem.”¹³² Arī Latvijas presē visai izplatīts bija viedoklis, ka Vācijas un PSRS konfliktam vairāk ir ideoloģiska rakstura pamatojums.¹³³ 1936. gada beigās arī E. Krieviņš no Berlīnes rakstīja, ka „Vācijas ieroču žvazdināšana pret komunismu neesot bīstama, tā notiek iekšējās nomierināšanas un kaimiņu iebiedēšanas dēļ. Sabiedrības nopietnā daļa par karadarbību nemaz nedomā.”¹³⁴ Daudz asāk Vācijas un PSRS attiecības vērtēja Ā. Klīve, tiesa, savās trimdā publicētajās atmiņās, kurām nav tik liela vērtība, kā laika biedru vērtējumiem: „Toreizējos apstākļos Hitlera – Staļina sadursme ar ieroču lietošanu tēlojās neizbēgama.”¹³⁵ Visai izplatīts bija priekšstats, ka antikomunistiskā propaganda Vācijā ir nacionālsociālistu partijas iekšpolitikas sastāvdaļa,

---

¹²⁸ Stranga, A. Latvia and the Baltic policies of the USSR, Poland and Germany in late 1930s. Part I: Competition among the USSR, Poland and Germany, 1934 to 1938 // Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis. – 1993. gada Nr. 11. – p.12

¹²⁹ LVVA, 2575., 14. apr., 9.l.55.lp.

¹³⁰ Sarunā ar Latvijas vēstnieku Vācijā Celmiņu viņa padomju kolēģis Surits 1936. gada 3. decembrī sacīja, ka PSRS ir ieinteresēta Baltijas valstu neatkarībā, bet gadījumā, ja Vācija tām uzbruktu, krievi būs spiesti gribot negribot „spert pretsoļus” (*Turpat, 9. lp.*)

¹³¹ Piemēram, 1936. gada 14. septembrī zviedru laikraksts „*Aftonbladet*” rakstīja, ka PSRS un Vācijas kara gadījumā „nevarot būt runas par Baltijas valstu kaut kādu neitralitāti” (*LVVA, 2575.f., 14. apr., 7.l.*)

¹³² Turpat

¹³³ Piem., Nīgrands, J. Ceļā uz jaunu līdzsvaru Eiropā // Brīvā Zeme. – 1938. gada 8. novembrī

¹³⁴ LVVA, 2575.f., 14. apr., 9.l., 4.lp.

¹³⁵ Klīve... – 407.lpp.

tās nolūks propagandistisks.¹³⁶ Latvijā līdz galam netika apzinātas briesmas, ko varētu radīt šo abu lielvalstu vienošanās. Par Latvijas drošības svarīgu garantu tika uzskatīta abu lielvalstu draudzība, vismaz tādas attiecības, kas nenovestu līdz to militārai sadursmei. Baltijas valstis nekādā veidā nespētu pastāvēt nesamērīgā spēku samēra dēļ.

Latvijā neitrālā stāja bija deklarēta kā ārpolitikas viens no galvenajiem stūrakmeņiem līdzās darbībai Tautu Savienībā un radīja vilinošas iedomas par šo abu principu savienojamību. Tomēr, lai sniegtu atbildi uz jautājumu par relatīvās neitralitātes koncepcijas pielietojamību Latvijas ārpolitikas raksturošanai jāsalīdzina valdošo aprindu priekšstatus par to, kādi bija galvenie paņēmieni drošības stiprināšanā – neitralitāte vai kolektīvās drošības principi. Līdz pat 1938. gadam Latvija neiedrošinājās atteikties no viena no svarīgākajiem drošības stūrakmeņiem – Tautu Savienības statūtu 16. panta. Starptautiskās neitralitātes garantijas jeb neitralizāciju kā alternatīvu reģionālās drošības paktam, bet vienlaikus arī kā aktīvu drošības garantiju instrumentu aicināja izmantot Latvijas sūtnis Tautu Savienībā J. Feldmanis. Vairākiem mūsdienu vēsturniekiem tieši viņa uzskati ļauj attiecināt uz Latvijas ārpolitiku trīsdesmito gadu vidū relatīvās neitralitātes koncepciju.¹³⁷ Pirmo reizi šis savā ziņā no starptautisko tiesību izpratnes viedokļa unikālais dokuments tika publicēts 1935. gada oktobra „Tieslietu Ministrijas Vēstnesī” ar nosaukumu „Baltijas valstu neitralizācija”, bet J. Feldmanis to bija jau uzrakstījis 1935. gada vasarā.¹³⁸

Neitralizācijas jēdziens diplomāta referātā un vēlāk publikācijā ietvēra sevī atšķirīgu jēgu, nekā reģionālie drošības pakti: „Mēs esam par mazu tautu, lai piedalītos cīņās (...). Neitralitātes līgums turpretim uzliktu mums par pienākumu sargāt vienīgi mūsu pašu robežas. (...) Citu tautu cīņā mūsu politika var būt tikai viena – pilnīga neitralitāte.”¹³⁹ Viņš skaidri parādīja, ar kādiem līdzekļiem sasniedzama Latvijas drošība, par ko šai laikā daudz tika runāts un rakstīts – ar neitralitātes starptautiskām garantijām. Lai arī šauboties, sūtnis uzskatīja, ka arī Tautu Savienība būtu gatava atzīt šāda rakstura garantijas, līdzīgi kā tā 1920. gadā atzina Šveices diferencēto neitralitāti. Samērā argumentēts bija arī pamatojums, kādēļ lielvalstis šādas garantijas varētu akceptēt. Pirmkārt jau tādēļ, ka nekas būtisks pēc sūtņa domām nemainīsies to spēku līdzsvarā Baltijas garantiju gadījumā. Tāpat jau faktiski Baltijas valstis realizē neitralitātes politiku un tagad to

¹³⁶ Holandes sūtnis Vācijā, piemēram, sacīja Krieviņam, ka „vācu – japāņu līgums slēgts no partijas (...)” (LVVA, 2575.f., 14. apr., 9.l., 10.lp.). Nav īpaši daudz avotu, kuri liecinātu par to, ka Latvijas ārpolitiskajā vadībā Vācijas un PSRS karš tiktu uzskatīts par kaut kādu visai reālu un gandrīz neizbēgamu nākotnes notikumu.

¹³⁷ Piem., Feldmanis, Stranga, Virsis... – 44. lpp.

¹³⁸ LVVA, 2574.f., 3. apr., 3079.l., 216.lp.

¹³⁹ Feldmanis, J. Baltijas valstu starptautiskā neitralizācija. // Tieslietu Ministrijas Mēnešraksts. – 1935. gada oktobris. – 639.lpp. (turpmāk – Feldmanis, J...)

tikai nepieciešams tiesiski atzīt: „pienācis laiks šo mūsu faktisko politiku ietvert noteiktās juridiskās saistībās.”¹⁴⁰ Lieki gan piebilst, ka realitātē arī Baltijas valstu neitralizācija neatbilda ne mazākā mērā lielvalstu interesēm un tā nebija par matu reālāka kā visi pārējie priekšlikumi. Tomēr šo dokumentu varētu dēvēt par pirmo argumentēto Baltijas valstu (J. Feldmanis paredzēja kopīgas visu trīs Baltijas valstu neitralitātes garantijas – J. K.) neitralizācijas priekšlikumu, kur tika paredzēti arī līdzekļi tās realizācijai, nevis tikai minēts šis jēdziens, apzīmējot faktiski citus drošības modeļus. Savā ziņā J. Feldmaņa priekšlikums ir bijis tālredzīgs – turpmākie gadi skaidri parādīja, ka neitralitātei tāpat būs jāpievēršas Tautu Savienības pamatprincipu sabrukuma rezultātā. Armīns Rūsis pat izteica viedokli, ka gadījumā, ja J. Feldmanim būtu izdevies noteikt Latvijas ārpolitiku un realizēt šo plānu, tad varbūt Latvija nebūtu vēlāk zaudējusi politisko neatkarību.¹⁴¹ Šis uzskats gan ir pārspīlēts, jo Baltijas valstu neitralitātes atzīšana nebija lielvalstu interesēs. Savukārt iespējas, ka Tautu Savienība varētu tikt izmantota lielvalstu interesēs uz mazo valstu rēķina bija viens no briesmīgākajiem scenārijiem.¹⁴²

Sākoties Vācijas un PSRS attiecību šķietamam ideoloģiskam saspīlējumam trīsdesmito gadu sākumā un lēnām grūstot kolektīvās drošības principiem, Baltijas valstis sāka meklēt ceļus, kā palikt ārpus lielvalstu konfliktiem. Tomēr šķiet, ka neitralitātes interpretācija bija ļoti ikdienišķa, trūka gatavība konkrētai tiesiskai vai politiskai rīcībai, kas paredzētu tādu līdzekļu pielietošanu, kas būtu pretrunā Tautu Savienības saistībām. Laikabiedri attiecināja arī neitralitātes jēdzienu uz Latvijas Republikas ārpolitiku trīsdesmito gadu vidū. Piemēram, Ādolfs Klīve savās atmiņās rakstīja, ka bez Vācijas piedalīšanās Austrumu paktā arī Latvijas dalība nebūtu iespējama, jo „tāda parakstīšana būtu atteikšanās no senieņemtās neitralitātes.”¹⁴³ Trīsdesmito gadu otrajā pusē mēs varam redzēt arī neitralitātes priekšstatu neatbilstību reāli īstenotajai politikai – vārdos deklarējot neitrālu stāju, realitātē tomēr bija vērojama nosliešanās uz vienu vai otru pusi (PSRS vai Vāciju).

Latvijas sūtņu 2. konferencē trīsdesmito gadu vidū lietotie formulējumi „neitrāla izturēšanās” un „neitrāla politika” nepārprotami liecināja par lielo nozīmi, kuru Latvijas ārpolitiskā vadība piešķīra

---

¹⁴⁰ Turpat

¹⁴¹ Rūsis, A. Sūtņa Jūlija Feldmaņa ierosinājums // Jūlijs Feldmanis. – Vaidava, 1962. – 137.lpp.

¹⁴² Latvijas vēstnieks Igaunijā Roberts Liepiņš 1935. gada 26. aprīlī ziņojumā Latvijas Ārlietu ministrijai satraukts atreferēja kādu „*Paehvalet*” ievietotu rakstu, kas tapa, acīmredzot, Krievijas ietekmes rezultātā. Tajā bija norādīts, ka Francijas un PSRS paredzamais savstarpējās palīdzības līgums atļaus sniegt tām savstarpējo palīdzību tikai ar Tautu Savienības sankciju. Raksta autori norādīja, ja Baltijas valstis nevēlēšoties pieņemt PSRS palīdzību, Maskava varēs pilnīgi likumīgi pieteikt tām karu. Liepiņš pamatoti norādīja, ka tas būtu daudz bīstamāk, jo vairs nebūtu iespējas iegūt multilaterālas lielvalstu garantijas (*LVVA, 2575.f., 7.apr., 1693.l., 28.lpp.*).

¹⁴³ Klīve, Ā. Latvijas neatkarības gadi. Latvijas politiskā veidošanās un augšana. – Grāmatu Draugs, 1976. – 389. lpp.

mēģinājumiem izvairīties no lielvalstu konfliktiem¹⁴⁴, realizējot neitrālu stāju pret iespējamām tā pusēm. Konference norisinājās 1935. gada jūnija beigās un jūlija sākumā. Tajā ar referātiem uzstājās gandrīz visas Latvijai nozīmīgajās valstīs akreditētie pārstāvji. Pārliecinošu vērtējumu par to, kura no divām lielvalstīm tika uzskatīta par galveno ienaidnieku no sūtņu konferences materiāliem nav iespējams iegūt. Jau tā samērā fragmentārie viedokļi par šo jautājumu bieži netika pausti īpaši pārliecinoši un viennozīmīgi. Tomēr no konferences sarunu protokoliem var secināt, ka trīs sūtņi uzskatīja, ka galvenais ienaidnieks ir Vācija (sūtnis Vācijā E. Krieviņš, Itālijā A. Spekke un Tautu Savienībā J. Feldmanis), bet divi – ka PSRS (sūtnis ASV R. Bīlmanis un Somijā V. Šūmans).¹⁴⁵ Savukārt sūtnis Igaunijā R. Liepiņš uzskatīja, ka, lai gan „mēs esam dabīgi sabiedrotie ar Krieviju pret Vāciju, tomēr palīdzība no Krievijas puses mūs neglābs”.¹⁴⁶ Viņaprāt Latvija, atšķirībā no Igaunijas un Lietuvas, jutās vienlīdz apdraudēta kā no Krievijas tā Vācijas. Līdz ar to varētu secināt, ka Latvijas diplomātiskās aprindas daudz maz līdzvērtīgi uztvēra PSRS un Vāciju kā iespējamus nākotnes draudus. Laika gaitā šie viedokļi mainījās un E. Krieviņš, piemēram, 1939. gada sākumā galvenās briesmas saskatīja jau no PSRS, kas tiks pieminēts darba pēdējā nodaļā. Katrā ziņā ne J. Feldmaņa izstrādātais Baltijas valstu drošības garantiju plāns, ne arī Latvijas sūtņu 2. konference neliecināja, ka neitralitātes saistības tiktu uzskatītas par svarīgākām, nekā saistības iepretim Tautu Savienībai. Līdz ar to neitralitātes koncepcijas attiecināšana uz Latvijas ārpolitiku trīsdesmito gadu vidū visai neprecīzi un nepilnīgi raksturo tās valdības izpratni par līdzekļiem, ar kuriem izvairīties no iespējamā lielvalstu konflikta.

Lai gan diplomātiskajās aprindās, kā to liecina Latvijas 2. sūtņu konference 1935. gada vasarā, galvenokārt viedokļi bija līdzīgi un patiešām aptuveni līdzvērtīgi tika vērtēta PSRS un Vācija kā iespējamie ienaidnieki *Nr. 1*, sabiedrības noskaņojums lielā mērā bija Vācijai naidīgāks. Vēsturnieks R. Cerūzis, balstoties gan uz šajā darbā izmantotajiem Latvijas Politiskās pārvaldes arhīviem, gan arī Vācijas ārlietu ministrijas materiāliem, secinājis, ka „Vācijas stratēģiskā nostiprināšanās Eiropā daudziem Latvijā šķita spilgts agresivitātes apliecinājums, tādēļ reizēm sāka izpausties viedokļi, kas Latvijas austrumu totalitāro kaimiņvalsti – PSRS – vērtēja kā miermīlīgāku un mazāk bīstamu kā Vāciju.”¹⁴⁷

Kādi bija argumenti, ar kuriem tika pamatoti uzskati par vienas vai otras lielvalsts draudu pakāpi? Te jāuzsver, ka šie motīvi bieži bija visai

¹⁴⁴ Taurēns... 164.lpp.

¹⁴⁵ LVVA, 2574.f., 3. apr., 3079.l., 286. lp.

¹⁴⁶ Turpat... - 290.lpp.

¹⁴⁷ Cerūzis... - 170.lpp.

pretrunīgi un balstījās pamatā uz samērā abstraktiem, spekulatīva rakstura apsvērumiem. Vienas vai otras lielvalsts draudu pamatošanai tika izmantoti galvenokārt šādi svarīgākie argumenti: 1) PSRS un Vācijas ārpolitisko mērķu uztvere; 2) vēsturiskās pieredzes un ideoloģiska rakstura; 3) abu lielvalstu politiskie režīmi. Ja Vācijas draudus galvenokārt saistīja ar tās ārpolitiskām aktivitātēm, tad PSRS – ar Krievijas faktora vēsturisko ietekmi uz Baltijas likteņiem. Tomēr jāatgādina, ka attiecībā uz Vāciju šie vēsturiskā rakstura argumenti tās draudu pamatošanai tika minēti daudz biežāk.¹⁴⁸

Ar vēsturiskajiem argumentiem jāsaprot: Vācijas un Padomju Krievijas trīsdesmito gadu ārpolitikas saistība ar to vēsturisko ekspansīvo politiku. Sūtņi J. Feldmanis un A. Spekke laikam visskaidrāk pamatoja Vācijas draudus ar vēsturisku argumentu palīdzību, sakot: „...ja vācieši ienāks, viņus nevarēs izdzīt”.¹⁴⁹ Spekke pamatoja savus apsvērumus par Vāciju kā lielāko ienaidnieku ar to, ka „...lielākais spiediens vēsturiski nācis no vakariem”.¹⁵⁰ Šūmans uzskatīja pavisam pretēji, ka galvenais ienaidnieks ir PSRS, lietojot līdzīgu virspusēju uz vēsturiskās pieredzes balstītu terminoloģiju – „Vācija nekad nevarētu ilgi noturēties Baltijas valstīs”.¹⁵¹ Arī raksturojot Krieviju kā ienaidnieku numur 1 tika izmantota vēsturiska rakstura argumentācija, tiesa daudz mazākā mērā – „...ja Krievija iegūtu Baltijas valstis, tad to uzskatītu par zināmu dabiskumu. Mēs vienmēr gribējām pierādīt, ka neesam Krievija”.¹⁵²

Neapšaubāmi, šāda veida argumentiem piemita visai liels teorētiskuma un abstraktuma līmenis. Tomēr toreiz nebija arī nekādu nopietnu argumentu uz kuriem balstīties šajā diskusijā par Latvijas galveno ienaidnieku. Lai gan E. Krieviņš galvenokārt izmantoja Hitlera „*Mein Kampf*” rakstīto par vācu plāniem pret Baltiju,¹⁵³ tas, kas bija rakstīts šai darbā nevarēja būt pārāk nopietns avots, jo tas tapis laikā, kad Hitlers vēl nebija fīrers. Latvijas vēstnieks Vašingtonā, šķiet, saprata labāk šīs Hitlera grāmatas patieso jēgu un, tiekoties 1936. gadā Vašingtonā ar PSRS pārstāvi Trojanovski, sakot, lai taču viņš neņemot galvā „*Mein Kampf*”, „tā ir tikai grāmata”.¹⁵⁴

Nozīmīgāks aspekts nekā šīs diskusijas, kas liecina par to, cik tad neitrāla bija Latvijas ārpolitika trīsdesmito gadu vidū un otrajā pusē, ir tās praktiskās izpausmes. Arī šai ziņā var konstatēt ciešākus kontaktus ar PSRS, īpaši jau 1937. gadā. Šim lielākajam naidīgumam pret Vāciju bija vairāki kompleksa rakstura iemesli – gan iekšpolitiski, gan ārpolitiski.

¹⁴⁸ Īpaši bieži tika pieminēts vācu „*Drang nach Osten*” motīvs (LVVA, 2574.f., 3. apr., 3079.l.)

¹⁴⁹ Turpat. – 294.lp.

¹⁵⁰ Turpat... - 287.lp.

¹⁵¹ Turpat... - 286.lp.

¹⁵² Turpat

¹⁵³ Krieviņš, E. Viņās dienās. – Melburna, 1966. – 171.lpp

¹⁵⁴ LVVA, 2574.f., 4. apr., 6481.l., 146.lp

Nozīmīgākais no tiem ir Hitlera nākšana pie varas Vācijā un tās ietekme uz Latvijas sabiedrību. Vāciju un vāciešus Latvijas sabiedrība jau tradicionāli uzskatīja kā iespējamu agresoru. Šādu reakciju arī lielā mērā provocēja vācbaltiešu preses nostāja.¹⁵⁵ Arī Hitlera ārpolitiskajai programmai, grāmatai „Mein Kampf” bija sava nozīme Vācijas tēla veidošanā Latvijā. Vēsturnieks Pēteris Krupņikovs pat uzskata, ka Latvijā, atšķirībā no citām valstīm, lasīja un "pareizi saprata Hitlera darbu "Mein Kampf"". ¹⁵⁶ Te gan jāpiebilst, ka šī grāmata patiešām radīja bailes un nepatiku pret Vāciju un tās līderu, tomēr diez vai sabiedrība un īpaši jau diplomātiskās aprindas, Latvijas politiskā elite bija pārliecināta par to, ka Hitleri reāli ķersies pie šīs programmas īstenošanas. Ja patiešām Latvijā „pareizi” to saprastu, resp. saprastu, ka Hitleri sāks cīņu par „dzīves telpu”, tad attieksmei pret Vāciju būtu jābūt vēl naidīgākai, prokrieviskākai.

Vācijas un PSRS draudu uztvere pirmām kārtām atspoguļojās 1933. gada aprīļa Latvijas ārlietu ministrijas padomes sēdes materiālos. Padomes sēdes dalībnieki konstatēja, ka: "PSRS vispārējās tieksmes Baltijas valstīs nav labvēlīgas (..), bet tuvākā nākotnē nav jārēķinās ar Padomju Krievijas militāru uzbrukumu Baltijas valstīm".¹⁵⁷ Savukārt attiecības ar Vāciju raksturotas kā visai sliktas, tomēr vienlaikus ministrijas ārpolitikas padomē arī apzinājās, ka nekādas reālas iespējas apdraudēt mieru pasaulē Vācijai neesot.¹⁵⁸

Sabiedrības lielākā daļa PSRS uztvēra par mazāku ļaunumu, nekā Vāciju. Tas norādīts arī iepriekš minētajā zinātniskajā pētījumā: simpātijas pret Maskavu bijušas izplatītas galvenokārt vecākās paaudzes virsnieku vidū.¹⁵⁹ 1938. gada maija beigās Latvijā viesojās kreiseris „Koeln”. Latvijas Politiskās pārvaldes ziņojumā rakstīts: „Latviešu publika pret viesos atbraukušajiem jūrniekiem izturējās atturīgi, vēsi, bet visumā korekti, atskaitot atsevišķu cilvēku vāciem veltītās naidīgās piezīmes. (..) Vāciešus nepatīkami pārsteigusi latvju tautas vēsā izturēšanās pret tiem, atskaitot oficiālo pieņemšanu. Vietējo vācu pārspīlētās draudzības uzplūdu vietā tie būtu labāk redzējuši draudzīgāku attieksmi no latviešu puses.¹⁶⁰ (..) Kuģī notverts kāds ielavījies vīrietis, kurš saucis „lai dzīvo Krievija.””¹⁶¹

Latvijas valdībai šādi starpgadījumi bija visai nepatīkami, jo tā centās par katru cenu tomēr saglabāt labas attiecības arī ar Vāciju. Par to, ka

---

¹⁵⁵ Cerūzis... - 133.lpp

¹⁵⁶ Krupņikovs, P. Latvija Krievijas un Vācijas ietekmes spēku laukā // Sarunas IV. Jaunā akadēmija - Rīga 2003 - 107.lpp.

¹⁵⁷ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 13.lpp.

¹⁵⁸ Turpat

¹⁵⁹ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 96.lpp

¹⁶⁰ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 725.l., 9.lp.

¹⁶¹ Turpat.. - 57.lp.

Latvija centās ievērot neitrālu stāju pret PSRS un Vāciju liecina kaut vai Latvijas sūtņa Maskavā Friča Kociņa ziņojums Ārlietu ministrijai, kurā, rakstot par padomju žurnālistu vizīti un tās veiksmīgo norisi, vienlaikus viņš arī it kā attaisnojoties piemin analogas vācu žurnālistu vizītes neizdošanos iemeslus: „Vāci arī bija aicināti, bet aizbildinoties ar problēmām savstarpējās attiecībās un to, ka žurnālisti ir pakļūduši, nekāda vizīte nenotika”.¹⁶² Latvijas valdība bija vēlējusies arī attiecīgu vācu pārstāvju vizīti.

Jau trīsdesmito gadu vidū Latvijā valdīja pārlicība, ka iespējama tikai kopēja trīs Baltijas valstu neitrālā politika. Somijas atbalsts kopējai trīs Baltijas valstu neitrālās politikas līnijai atsevišķiem Latvijas diplomātiem likās nereāls un nevajadzīgs. Tā, savā referātā Latvijas vēstnieks Helsinkos Vilis Šūmans, runājot par Latvijas un Somijas attiecībām, sacīja, ka „neatkarīgās Baltijas valstis var labāk sadzīvot blakus Krievijai, nekā Somija”.¹⁶³ Šis pieņēmums balstījās pārspīlētos priekšstatos par PSRS un Somijas attiecību raksturu, kuras sabojā tikai visai nebūtiskas „psiholoģiska rakstura problēmas” – somu dziļais naidis pret Krieviju, un ģeopolitiskiem motīviem šeit nebūtu galvenā nozīme. No šādas PSRS un Somijas attiecību uztveres radās it kā loģisks, bet nepareizs priekšstats par to, ka Latvijas ciešāka saistīšanās ar Somiju varētu to nostādīt apdraudētā situācijā, „ar līdzšinējo tuvošanos Somijai nevajadzīgā kārtā radītu Padomju Krievijā aizdomas pret mums par šādas politikas nolūkiem”.¹⁶⁴ Viņš domāja, ka Latvijā vajadzētu „...revidēt nodibināto ieskatu, ka Somijas patstāvība ir labāk nodrošināta un it kā tādēļ zināmos apstākļos varētu gūt atbalstu mūsu konfliktā ar Padomju Krieviju”.¹⁶⁵ Pēc vēstnieka domām Somijas politika nebija „īsti neitrāla” un tā labprāt orientētos uz kādu PSRS naidīgu lielvalsti, ja būtu iespējams, noteikti slēgtu ar to aliansi. Šeit nav jāizvērtē sūtņa viedokļa pareizība vai nepareizība attiecībā uz Somijas ārpolitikas vērtējumu, bet gan tikai jānorāda, ka Somijai tika piedēvētas ne vairs neitrālas politikas iezīmes, salīdzinot ar Latviju, kurai būtu jāizvairās no sekošanas Somijai tās slikto attiecību ar PSRS dēļ, tātad atteikšanās no īsti neitrālas politikas dēļ. Diemžēl šajā Latvijas diplomāta ieteikumā nevar saskatīt patiesas neitralitātes centienus, tas ir vairāk domāts kā ieteikums prokrieviskai politikai. Tiesa, Somijas vai Igaunijas¹⁶⁶ ārpolitika arī varētu tikt uzskatīta par patiesai neitralitātei neatbilstošu sakarā ar to provācisko orientāciju, bet šī jautājuma, vismaz attiecībā uz Somiju, dziļāka analīze nav šī darba mērķis.

¹⁶² LVVA, 2574.f., 2. apr., 6832.l., 4.lp.

¹⁶³ Turpat, 3. apr., 3079.l., 67.lpp.

¹⁶⁴ Turpat

¹⁶⁵ Turpat

¹⁶⁶ Igaunijas nosacītā orientācija uz Vāciju pastiprinājās ar sūtņa Berlīnē Frīdriha Akela iecelšanu par ārlietu ministru 1935. gada jūnijā.

PSRS un Vācijas ārpolitisko mērķu uztvere trīsdesmito gadu vidū arī deva lielāku pamatu uzskatīt Maskavu par vienu no diviem mazāk draudīgiem spēkiem. Tā nebija tikai Latvijas ārpolitiskās vadības uztveres īpatnība. Maskavas sāktā tuvināšanās Tautu Savienībai nevarēja neradīt priekšstatus par tās ārpolitikas miermīlīgo raksturu, salīdzinot ar Vāciju. 1935. gada 22. augustā Latvijas Ārlietu ministrijas pārstāvis Ludvigs Sēja apsveica PSRS uzņemšanu Tautu Savienībā.¹⁶⁷ PSRS iestāšanās Tautu Savienībā nozīmēja vēl vienu attiecīgā laikā visai pamatotu iemeslu priekšstatiem par Baltijas valstu drošības pieaugumu. Ja PSRS un Vācija saprastos kā tas notika 1922. gadā, tad Tautu Savienība būtu tā institūcija, kas mazina iespējamo abu lielvalstu patvaļu šādas rīcības rezultātā, jo PSRS šādā gadījumā būtu „jātaisa Eiropas politika.”¹⁶⁸ Saskaņā ar šiem priekšstatiem, PSRS līdzdalība kolektīvās drošības organizācijā kopā ar Baltijas valstīm nenozīmētu to nosliekšanos Maskavas virzienā, bet gan drīzāk tā būtu garantija tam, ka PSRS „taisīs Eiropas politiku”, tātad rīkosies civilizēti. Bez tam PSRS līdzdalība šajā organizācijā spiedīs arī Vāciju ievērot starptautiskās normas. Arī sarunā ar Lielbritānijas ārlietu ministru Ženēvā Munters sacīja, ka „ir labi novērst Krievijas un Vācijas tuvošanos.”¹⁶⁹ Diemžēl Munters neizprata līdz galam abu valstu separātās saprašanās briesmas, abu valstu antagonisms toreiz likās pārāk nepārvarams.

Būtu jāmin arī tāds formāls apstāklis, ka ar PSRS jau pastāvēja neuzbrukšanas līgums ar Latviju, kas 1934. gada aprīlī tika pagarināts uz 10 gadiem, 1933. gada decembrī parakstīts jauns tirdzniecības līgums. Tas bija vēl papildus faktors, kas radīja Latvijā drošības sajūtu iepretim vācu nacionālsociālisma agresivitātei.

Grūtāk atbildēt uz jautājumu, cik lielā mērā PSRS iekšējais stāvoklis un tā attīstības tendences ietekmēja priekšstatus par to kā mazāku draudu, salīdzinājumā ar Vāciju. Komunisma ārpolitiskā agresivitāte, vismaz retoriskā līmenī, salīdzinot ar divdesmitajiem gadiem, bija mazinājusies, nekādu ekscesu pēc 1924. gada Tallinas puča mēģinājuma vairs nebija. Kā liecina A. Bīlmaņa referāts Latvijas sūtņu 2. konferencē, viņš norādīja uz to, ka PSRS savā iekšējā būtībā vairs nav tik agresīva kā agrāk, jo

---

¹⁶⁷ Andersons... – 1. sēj.- 484.lpp.

¹⁶⁸ Zīmīgi, ka Munters, acīmredzot pārāk pats to labi neapzinoties, visai pareizi saskatīja PSRS un Vācijas attiecīgajā brīdī slikto attiecību iespējamo pagaidu raksturu. Savā dienasgrāmatā jau 1934. gada 11. septembrī viņš rakstīja: „Polijai nepareiza koncepcija – domā, ka abi Vācija un Krievija būs ienaidnieki. Bet tas nav pareizi. Vācija ar Krieviju atkal sapratīsies un tad Polijai būs grūti. Jau tagad Hitlers maina politiku un tiklab Vācijā kā Krievijā ir aprindas, kuras grib atjaunot sadarbību. Tādēļ ir liels ieguvums, ka Krievija iestājas Tautu Savienībā. Ja viņa iestāsies, tad arī Vācija grozīs savu izturēšanos” (*LVVA, 2630.f., 1. apr., 7.l., 11.lpp.*)

¹⁶⁹ Turpat... - 21.lpp.

„iekšējā dzīve piemērota pirmām kārtām zemes aizsardzībai”, kas gan viņam neliedza to uzskatīt par ienaidnieku numur viens.¹⁷⁰

Vācu ārpolitiskajos priekšstatos Latvijas orientācija uz Maskavu tika krietni pārspīlēta un tā attēlota kā prokrieviska valsts. Vācijas sūtņa Latvijā Eberharda Šaka ziņojumos viennozīmīgi atspoguļojas Latvijas kā prokrieviskas valsts tēls.¹⁷¹ Tas nav nekāds brīnums – neatkarīgi no tā, cik lielā mērā šādu viedokli apstiprināja objektīvi avoti, Vācijas priekšstatos Latvija vienmēr tika uztverta kā ļoti promaskaviska. Šo viedokli ietekmēja naidīgās attiecības, kādas tobrīd bija Vācijai ar PSRS. Jau 1934. gada februārī sūtņis Marciuss uztvēra Latvijas ārpolitiku kā PSRS ķīļūdenī esošu.¹⁷² Pat F. Kociņa nozīmēšana par sūtņi Maskavā izraisīja Vācijas diplomātos bažas par Latvijas un PSRS militāro attiecību nostiprināšanos. 1936. gada 24. novembrī Vācijas sūtņi Kauņā rakstīja, ka šī diplomāta iecelšana „modina interesi”, jo relatīvi jauns virsnieks pēkšņi ieņēmis vienu no svarīgākajiem diplomātiskajiem posteņiem. Vēstnieks no tā secināja, ka Latvijai ar PSRS priekšplānā izvirzās militāra rakstura jautājumi.¹⁷³ Arī visādas baumas un nepārbaudīta informācija, kas pienāca galvenokārt no visai pretpadomiski noskaņotajām vācbaltu aprindām šāda rakstura priekšstatus tikai stiprināja.¹⁷⁴ Pats Šaks savā 1937. gada beigu pārskatā atzina, ka baumas par kaut kādiem Latvijas nolīgumiem ar PSRS izrādījušās nepareizas, „lai gan nevar noliegt, ka, par spīti deklarētajai neitralitātei, Latvija priekšroku dod labu attiecību ar PSRS izveidei.”¹⁷⁵ Šī pēdējā frāze arī uzskatāmi pierāda kādu neizbēgamu patiesību – patiesi neitrālu nostāju Latvija nespēja ieturēt ne viena, ne arī kopā ar citām Baltijas valstīm. Vienalga, lai kā arī tā censtos demonstrēt savu gatavību aizstāvēt neitralitāti, tai vairs neticētu, jo gan PSRS, gan Vācija saskatīja savās kaimiņvalstīs *a priori* iespējamu pretinieka sabiedroto. Tiesa, šis avots nedod iespējas mums viennozīmīgi apgalvot, ka Latvijas ārpolitiskā vadība nav centusies ieturēt neitrālu

---

¹⁷⁰ Bīlmanis savā referātā pat minēja, ka Padomju Krievijā saimniecībā aizvien vairāk sāk „pielietot kapitālistiskās metodes”, ar tām izprotot prēmiju ieviešanu, darba „otļičņiku” apbalvošanu, nodokļu atlaides kolhoziem, pat „papirosu un minerālūdeņu” izņemšanu no apgrozības iedzīvotāju apgādes vajadzībām (*LVVA*, 2574.f., 3. apr., 3079.l., 22.lpp.)

¹⁷¹ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 40.lpp.

¹⁷² PAAA., R31276, E495285

¹⁷³ PAAA., R.104628

¹⁷⁴ 1936. gadā kāds barons Vrangels bija izklāstījis vēstulē Vācijas ārlietu ministrijai savus priekšstatus par Latvijas un PSRS attiecībām. Līdzās nenopietnām baumām par mutisku vienošanos starp Latviju un PSRS, kas atļautu PSRS izmantot stratēģiski nozīmīgus ceļus Latgalē PSRS un Vācijas kara gadījumā, viņš minējis arī kādu konkrētu Latvijas un PSRS sadarbības piemēru, kur varētu būt zināma patiesības deva. Tā paša gada 14. oktobrī Daugavgrīvas ostā tika ielādēti lielgabali un munīcija, kas bija sūtīti no Ļeņingradas vienā Baumaņa rēderejai piederošā kuģī „*Vincenia*”, kurš šos karamateriālus vēlāk transportēja uz Spāniju republikāņiem. Ziņojuma autors tik precīzi zinājis dažādas šī notikuma detaļas, ka grībot negrībot jānotic, ka zināma deva patiesības šajā stāstījumā varētu būt. Vrangels pat zinājis, ka 31. oktobrī Kurzemes jūrmalas ciematos atkal vervēti strādnieki karamateriālu no Ļeņingradas pārlādēšanai kuģī (*turpat*).

¹⁷⁵ PAAA., R.102395

stāju. Latvijai nedraudzīgās Vācijas pārstāvji regulāri centās attēlot Latvijas ārpolitiku Vācijai pēc iespējas nelabvēlīgākā gaismā. Arī cits Vācijas ārlietu ministrijas darbinieks – Baltijas departamenta vadītājs Verners Grundhers 1937. gada oktobrī norādīja, ka Munters ir Tautu Savienības ideoloģijas piekritējs.¹⁷⁶ Tātad vācu priekšstats Latvijā viennozīmīgi 1937. gadā bija ieņēmusi propadomisku nostāju.

Tiesa, šo viedokli lielā mērā apstiprina arī citi ārvalstu novērotāji. Tā 1937. gada Šveices liberālais laikraksts „*Nationalzeitung*” pēc Latvijas pārstāvja Tautu Savienībā J. Feldmaņa domām dīvaini apgaismojis Muntera vizīti Maskavā: „Muntera vizīte Maskavā liecina par to, ka Baltijas telpā, caur kuru Vācija varētu uzbrukt Ļeņingradai, nu triumfē krievu ietekme pār vācu. (..) Ir paredzams, ka vācu uzbrukuma gadījumā Latvija nostāsies krievu apkampienos. Ir tikai laika jautājums, kad trešā Baltijas valsts – Igaunija - arī izšķirsies par šādu rīcību.”¹⁷⁷

Šķiet, ka Latvijas un Vācijas attiecības trīsdesmito gadu vidū apgrūtināja svarīgāki jautājumi, kā šķietamais Latvijas prokrieviskums. Piemēram, kad E. Krieviņam Vācijas sūtnis Latvijā U. Koce 1939. gada aprīlī kādā sarunā bija izteicies, ka vienīgais punkts, kas varētu radīt pārpratumus abu valstu attiecībās ir Berlīnes viedoklis par Latvijas propadomisko orientāciju, Latvijas pārstāvis tomēr ļoti labvēlīgi raksturoja jauno sūtni, neuzskatot šos pārmetumus par pārāk nopietniem. Viņš norādījis uz to, ka Latvijas armija esot „orientēta tikai uz austrumiem”¹⁷⁸, kas arī lielā mērā atbilda patiesībai.

Latvijas valdība gan centās panākt, lai tiktu mazināts iespaids par tās pārlikto orientēšanos uz PSRS, neitralitāte nebija tikai pilnīgi tukša frāze. 1937. gada augustā, pieņemot padomju žurnālistu delegāciju, Latvijas prese izvairījās no sīkāku komentāru sniegšanas presē un abu valstu labo attiecību uzsvēršanas, lai gan šī delegācija visur tika uzņemta ar sajūsmu un žurnālistiem bijuši ļoti labi iespaidi Latvijā.¹⁷⁹ Pavisam līdzīgi tika pieņemts PSRS ģenerālštāba vadītājs A. Jegorovs.

Labvēlīgo attieksmi pret PSRS Latvijā nodrošināja lielā mērā arī tāds apstāklis, ka tā spēja būt nozīmīgs faktors, kas varētu apturēt draudošo vācu agresiju un radās priekšstats, ka šai ziņā tās intereses ir līdzīgas Francijas interesēm. Pat A. Bergs jau 1934. gadā kādā no pēdējiem laikraksta „Latvis” numuriem bija ievietojis rakstu, kurā viņš ierindoja PSRS pie *status quo* valstu grupas.¹⁸⁰ Kārlis Skalbe pēc sava ceļojuma uz Maskavu 1934. gada maijā „Jaunākās Ziņās” rakstīja: „(..) Padomju Krievija radījusi lielu militāru spēku. Bet šis spēks patlaban neapdraud

¹⁷⁶ Āmans, V. Munters... - 129.lpp.

¹⁷⁷ LVVA, 2574.f., 2. apr., 6934.l., 3.lp.

¹⁷⁸ Turpat., 4.apr., 7679.l., 185.lp.

¹⁷⁹ Turpat., 2. apr., 6832.l., 4.lp.

¹⁸⁰ Bergs, A. Lielā politika // Latvis, 1934. gada 23. septembris

nevienu miermīlīgu tautu pasaulē”.¹⁸¹ Ne vienā vien ziņojumā Latvijas diplomāti uzsvēra, ka no Padomju Krievijas draudu nav.¹⁸²

Lielu lomu samērā labvēlīgajā attieksmē pret PSRS spēlēja tas, ka Maskavas attiecības ar Rietumvalstīm kļuva ārēji labas. Vēstnieks Londonā K. Zariņš 1936. gada 2. martā rakstīja, „Anglijas un PSRS attiecības kļūst labākas ar katru tās [PSRS – J. K.] miermīlības manifestāciju.”¹⁸³ Rietumvalstis vēlējās redzēt pēc iespējas labākas Baltijas valstu un PSRS attiecības. Francijas vēstnieks Berlīnē F. Fransuā-Ponsē Latvijas sūtņa vietas izpildītājam Celmiņam 1936.gada maijā sacīja, ka Baltijas valstīm būtu „jāseko Vācijas politikai, (..) ja tā uzbrūk, tad tūlī jābūt skaidrībā par savu pozīciju.”¹⁸⁴ Kā secināja Celmiņš sarunas beigās, šī „skaidrība” franču diplomāta izpratnē bija ar PSRS kopīga darbība pret Vāciju, kas nevarēja patikt Latvijas pārstāvim, kuru daudz vairāk interesētu kādas neitralitātes vai neaizskaramības garantijas. Arī Zviedrijas diplomāti norādīja uz Somijas pārāk lielo provāciskumu, izsakot minējumus, ka Skandināvijas valstu prese izdarīs spiedienu uz Somiju, norādot, ka šāds provāciskums nav savienojams ar kopīgo Skandināvijas valstu neitralitāti.¹⁸⁵

Tomēr nedrīkstētu pārāk paļauties uz vācu vēstniecības ziņojumiem par pārāk draudzīgām Latvijas un PSRS attiecībām. Tie paši vācu avoti norāda arī uz Latvijas augstākās vadības neuzticību iepretim Maskavai, tie katrā ziņā liecina arī par to, ka Latvija necentās par katru cenu izveidot labas attiecības ar PSRS, tātad liecina par neitrālas stājas saglabāšanu. Spilgtākā liecība ir attieksme pret maršalu Jegorovu, kad viņš 1937. gada sākumā apmeklēja Rīgu. Vācijas sūtnis Šaks rakstīja 26. februāra ziņojumā: „Latvieši Jegorovu nesagaidīja īpaši mīļi. Uzkrītoši, ka Latvijas presē nebija neviens apsveikuma raksta. (..) Īpaši uzkrītoši, ka Ulmanis atteicās no tikšanās ar Jegorovu (..)”¹⁸⁶. Vēstulē secināts, ka vizīte nav noritējusi, kā krievi to plānojuši. Savādāk tika vērtēta Muntera vizīte Maskavā tā paša gada vasarā. Vācijas vēstnieks Lietuvā rakstīja 21. jūnijā: „tosti starp Ļitvinovu un Munteru, (..) ilgā tikšanās ar Staļinu ir izraisījusi šeit lielu interesi.”¹⁸⁷ Vācijas pārstāvja argumenti, ka tosti un ilgā tikšanās ar Staļinu liecinātu par kādu nopietnu Latvijas mēģinājumu panākt ar PSRS ciešākas militāras attiecības kā līdz šim vai arī norādes, ka Staļinu interesētu kāda alianse pret Vāciju ar Latviju, vai ka Munters tādu meklētu Maskavā, ir nevietā. Par to, ka Latvija mēģināja ievērot

¹⁸¹ Skalbe, K. Jaunā Krievija // Jaunākās Ziņas. – 1934. gada 8. maijā

¹⁸² Piemēram, Latvijas vēstnieks ASV A. Bīlmanis rakstīja, ka „no austrumiem briesmas nedraud” (LVVA, 2574.f., 4. apr., 6481.l., 146.lpp); 1937. gada decembra Baltijas valstu ārlietu ministru apspriedē arī konstatēts – „attiecības ar PSRS nav bijušas labākas” (Turpat. – 3.apr., 3146.l.)

¹⁸³ Turpat, 6482.l., 40.lpp

¹⁸⁴ LVVA, 2575.f., 14. apr., 9.l., 4.lp.

¹⁸⁵ Turpat, 2575.f., 14. apr., 10.l., 6.lp.

¹⁸⁶ PAAA., R.411514., E. Šaka 1934. gada 26. februāra ziņojums

¹⁸⁷ Turpat

neitrālu stāju starp Vāciju un PSRS liecināja tās attieksme pret Maskavas ierosināto 1935. gada 6. aprīļa Austrumu pakta projektu. Tā kā šis pakts neparedzēja Vācijas un Polijas līdzdalību, tad, lai nesabojātu attiecības ar šīm valstīm, Latvija un Igaunija nolēma novilcināt atbildi Padomju Savienībai.¹⁸⁸

Vēl viens būtisks faktors, kas līdz 1938. gadam Latvijas valdošajās aprindās stiprināja PSRS kā draudzīgākas valsts tēlu, salīdzinājumā ar Vāciju, ir Maskavas ārēji pozitīvā attieksme pret Baltijas valstu savienību. Latvijas ārpolitikas vadībai bija zināma PSRS relatīvi labvēlīgā nostāja pret Baltijas Antanti trīsdesmito gadu beigās. Par to liecina kaut vai 1934. gada 20. septembra ieraksts Muntera dienasgrāmatā: „Saruna ar B. Šteinu. Apsveic ar Baltijas ūniju, domā, ka poļiem tā nepatīk”.¹⁸⁹ No šī ieraksta uzreiz ir skaidri redzams viens iemesls, kādēļ PSRS atbalstīja Baltijas savienību – „poļiem tā nepatīk”. Maskavai visas trīs Baltijas valstis kopā bija izdevīgāk izmantot savās diplomātiskajās spēlēs pret Vāciju un Poliju nekā katru atsevišķi. Kad 1935. gada pavasarī Latvijas Kara ministrs vēlējās apmeklēt Maskavu, padomju sūtnis Rīgā Brodovskis saņēma instrukciju no PSRS Ārlietu Tautas komisāra, ka priekš padomju mērķiem būtu labāk uzaicināt visu trīs Baltijas valstu ģenerālštābu vadītājus, jo tas būtu pret Poliju un Vāciju vērsts žests. Šis solis patiešām mazliet pabaidīja tās abas – Polijas un Vācijas sūtni nekavējoties sāka ievākt informāciju Baltijas valstu galvaspilsētās, kolīdz uzzināja, ka šo trīs valstu ģenerālštābu vadītāji ir ielūgti uz 1. maija svinībām.¹⁹⁰ Lai arī igauņu vēsturnieks Ilmjarvs uzskata, ka ar šo soli Maskavai izdevās sasniegt savu mērķi – nodemonstrēt to, ka Baltijas valstis ir promaskaviskas, tomēr kā liecina Vācijas ārlietu ministrijas Baltijas nodaļas vadītāja ziņojumi, vācu pārstāvji tāpat saprata, ka šis PSRS solis ir tikai blefs un tam ir vairāk demonstratīva nozīme. Uzaicinājums nācis tieši pirms Baltijas valstu ārlietu ministru konferences, lai radītu priekšstatu par šo valstu ārpolitiku, kā Maskavai labvēlīgu.¹⁹¹ Trīs Baltijas valstis pašas par sevi vien nebija tik spēcīgs varas faktors, kas varētu apdraudēt PSRS vai Vācijas intereses. Tādēļ abu lielvalstu agrākā nepatika pret Polijas piesliešanos Baltijas valstu blokam, kāds gan trīsdesmitajos gados jau bija pilnīgi nereāls, nebija izzudusi, jo tikai kopā ar Poliju Baltijas valstis būtu spēks, kas nepatīktu ne Vācijai, ne PSRS. Latvijas ārpolitiskā vadība trīsdesmito gadu otrajā pusē vairs neuzskatīja attiecības ar Poliju par tik būtiskām, lai to dēļ pasliktinātu attiecības ar Vāciju un PSRS.

¹⁸⁸ Feldmanis, I., Stranga, A. The destiny of the Baltic entente. – R., 1994. – p.47

¹⁸⁹ LVVA, 2630.f., 1. apr., 7.l., 34.lpp.

¹⁹⁰ Ilmjarv... - p.258

¹⁹¹ PAAA., R. 84404

Iespējams, ka sabiedrībā un politiskās aprindās tomēr pret augsto krievu delegāciju bija cita, draudzīgāka nostāja. Ja var ticēt Politiskās policijas informācijai, pat ģenerālis Hugo Rozenšteins un pulkvedis Jūlijs Ķikulis pavadījuši nakti no 20. uz 21. februāri krogā ar kādu padomju delegācijas majoru Kalmikovu, jo viņš nākamajā dienā nav paspējis uz ieplānoto Ķemeru apmeklējumu.¹⁹² Tiesa, Latvijas sabiedrība neizrādīja ne īpašu draudzību, ne arī naidu pret šo delegāciju. Atsevišķi cilvēki tikai mēģināja piekļūt Jegorovam, lai painteresētos par savu tuvinieku likteni PSRS.¹⁹³

Latvijas diplomāti visai piesardzīgi uztvēra PSRS demonstratīvo „miera politiku”. Piemēram, sūtnis Francijā O. Grosvalds 1936. gada 8. augustā pēc kādas sarunas ar Francijas ārlietu ministru Delbosu, kurā pēdējais „Tautas frontes stilā sacījis, ka Krievija nekādā ziņā nav iesaistījies” [Spānijas pilsoņu karā – J. K.], atļāvās savā ziņojumā Latvijas ārlietu ministrijai apšaubīt šo Francijas ārlietu ministra sacīto ar nievājošu piezīmi, ka Francijas nevēlēšanās redzēt padomju palīdzību Spānijas republikāņiem ir „viena liela liekulība un izlikšanās komēdija”.¹⁹⁴ Tieši O. Grosvalds bija viens no tiem retajiem Latvijas pārstāvjiem, kurš konsekventi kritiski vērtējis PSRS mērķus Baltijā un Eiropā kopumā. Viņš arī 1939. gada 5. maija ziņojumā Latvijas ārlietu ministrijai uzsvēra, ka bijis ļoti iepriecināts par Francijas ārlietu ministrijas ģenerālsekretāra Ležē sacīto, ka Krieviju nevar ietilpināt starptautiskā defensīvas alianses sistēmā uz tādiem pašiem pamatiem kā citas valstis, jo tās ideoloģija un iekārta nevienai valstij nav pieņemama.¹⁹⁵ Līdzīgi viņš rakstīja arī krietni vēlāk, 1939. gada 23. septembrī, kad Padomju Krievija iesaistījās karā pret Poliju Vācijas pusē: „Francijai vajadzētu pieteikt Padomju Krievijai karu.”¹⁹⁶ Vēsturnieks E. Andersons šajā Latvijas sūtņa negatīvajā nostājā pret PSRS saskatīja pārāk naivo uzticēšanos Vācijai un tās valdības dotajiem solījumiem.¹⁹⁷ Lielā mērā šim vērojumam var piekrist, Vācijā sūtnis saskatīja zināmu pretsvaru un glābiņu no PSRS. Varētu šķist mazliet neparasti, bet sūtnis mazliet vēlāk visai dedzīgi atbalstīja Latvijas valdības rīcību, pieņemot PSRS uzspiesto bāzu līgumu. Pēc Molotova – Ribentropa pakta un Polijas faktiskās sadalīšanas izzuda cerības uz Vāciju kā pretsvaru PSRS. Diezin vai šis sākotnējais antikomunisms un pēc tam PSRS bāzu akceptēšana būtu skaidrojama ar autoritārajā režīmā raksturīgajām apakšnieku vēlmēm pielāgoties vadības realizētās politikas ģenerālajām līnijām un ar to saistīto „pareizo” notikumu interpretāciju. Drīzāk te

¹⁹² LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 920.l., 404.lp.

¹⁹³ Turpat

¹⁹⁴ Turpat, 2574.f., 3. apr., 3107.l., 213.lp.

¹⁹⁵ Turpat, 4. apr., 7489.l., 39.lp.

¹⁹⁶ Turpat, 170.lp.

¹⁹⁷ Andersons...- 26. lpp.

varētu uzskatīt, ka šī viedokļa maiņa saistījās vairāk ar sūtņa priekšstatiem par Latvijas drošību – tiklīdz Vācija kļuva par PSRS sabiedroto, tad arī viņš bez iebildumiem atbalstīja nenovēršamo - valdības lēmumu pieņemt ultimātu un pievienojās valdošajās aprindās izteiktajiem tuvredzīgajiem un ideoloģiskajiem līguma pamatojumiem. PSRS un Vācijas kara laikā sūtnis atkal nostājās Vācijas pusē, aicinot latviešus ne tikai „kollaborēt” ar vāciešiem, bet arī ņemt dalību bruņotajā cīņā pret komunismu.¹⁹⁸

Latvijas sabiedrībā propadomiskās tendences bija novērojamas lielākā mērā kā diplomātiskās aprindās. LKP ietekme sabiedrībā bija neliela, tādēļ šīs partijas darbība nav atsevišķa pārskata vērtā. Mēģināsim tikai nodaļas ietvaros pievērsties galvenokārt plašāku latviešu sabiedrības slāņu noskaņojuma vērtēšanai. Varētu tikai atzīmēt, ka LKP darbībai trīsdesmito gadu beigās radās vēl viens papildus ideoloģisks pamatojums, kuru tā izmantoja kā būtiskāko argumentu savā propagandā un kurš noteikti atrada samērā dzirdīgas ausis plašākos sabiedrības slāņos. Tas bija visai izteiktais latviešu sabiedrības antivāciskums un antinacisms. Ja tradicionāli LKP ideoloģijā būtiskākā vieta bija sociāla rakstura problēmām, tad Hitlera nākšana pie varas deva pamatu vēl vienam aģitācijas instrumentam – antivāciskumam.¹⁹⁹ Lielā mērā ar šo antivāciskumu varēja aizstāt tradicionālo argumentu pavājināšanos, tādu kā cīņas par strādnieku dzīves uzlabošanu. Trīsdesmitajos gados strādnieku dzīves līmenis Latvijā bija acīmredzami labs, tikai 1939. gadā pats režīms ar savām neļūdzībām radīja tautā, īpaši strādniekos, neapmierinātību, piemēram, ar Darba centrāles izveidošanu un pilsētnieku sūtīšanu darbos uz laukiem.²⁰⁰ Pat Latgalē 1939. gada pavasarī komunistu ietekme bija neliela, jo tur „tagad var labi nopelnīt un tādēļ iedzīvotāji noskaņoti naidīgi komunismam.”²⁰¹ Tiesa, kara sākumā saasinoties saimnieciskajām problēmām valstī, Latgalē jo īpaši pieauga neloyalitāte Ulmaņa režīmam un valstij kopumā, īpaši krievu aprindās.²⁰²

¹⁹⁸ Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V. Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918 – 1991. Biogrāfiskā vārdnīca. – R., 2003. – 126.lpp.

¹⁹⁹ Līdzīga rakstura parādības var vērot arī LSDSP ideoloģijā, pēc Hitlera nākšanas pie varas sociāldemokrātiem radās jauns ienaidnieks – Hitleriskā Vācija (*Stranga, A. LSDSP un 15. maija apvērsums Latvijā. – R., 1998 - 132. lpp.*)

²⁰⁰ Darba centrāle izveidota 1939. gada 28. jūnijā darbaspēka efektīvākai pārvietošanai. Tās darbības un mērķu kritika bija plašu pilsētas strādnieku un daļas inteligences viens no galvenajiem valdošās iekārtas kritikas aspektiem, cik nu vispār sabiedrība bija spējīga un vēlējās kritizēt valdību. Iedzīvotāji sūtīja, gan rokrakstā rakstītas, gan no avīžu burtiem līmētas sašutuma pilnas anonīmas vēstules gan Ulmanim, gan Darba centrāles direktoram par acīmredzamajām neļūdzībām – strādnieku un pilsētu jaunatnes sūtīšanu uz lauku darbiem, vienlaikus palielinot birokrātisko aparātu, nedarot neko, lai laukos atgrieztos tieši siltajās Rīgas vietās sēdošie „Saimniekdēliņi un saimniekmeitiņas”, t. i. tie, kuriem ir kāds sakars ar laukiem. Bieži tika šajām vēstulēm pievienoti avīžu izgriezumi ar oficiālajiem rakstiem, bet vēstulēs par slastiem saukti neskaitāmie ierēdņi (*LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 922.l.*)

²⁰¹ LVVA, 3235.f., 1/8.apr., 343.l., 18.lp.

²⁰² Stranga, A. LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums Latvijā. – R., 1998. – 222.lpp.

Saasinoties starptautiskajām attiecībām 1938. gadā un Vācijai kļūstot agresīvākai, Latvijas kreisi noskaņotās aprindas izvērta vāciešiem aizvien naidīgāku aģitāciju. Šīs aprindas vācu iespējamo agresiju Latvijā uztvēra ļoti histēriski, kā nenovēršamu. Septembrī Rīgā vien tika atrastas 140 proklamācijas ar antihitleriskiem uzsaukumiem.²⁰³

Profesors A. Stranga atzīmējis, ka 1939. gada pavasarī Latvijas sabiedrībā palielinājās antivāciskums un pat divi savos politiskos uzskatos dažādi cilvēki – sociāldemokrāts B. Kalniņš un konservatīvais Latvijas sūtnis Lietuvā J. Sesks pauduši krasi pretvācisku nostāju.²⁰⁴ Te vēl būtu jāuzsver, ka šāda nostāja pret Vāciju nebūtu iedomājama, ja Hitlers neizvērstu savu agresīvo politiku. Tā pamatoti nobiedēja Latvijas sabiedrību, lejot eļļu tradicionālā antivāciskuma ugunī. Kā atzīmēja politiskās policijas vadītājs J. Frīdrihsons, „Vācijas agresija radījusi nospiedošu iespaidu uz strādniecību. Par vienīgo glābiņu tie uzskata PSRS.”²⁰⁵ Šajā laikā plašos iedzīvotāju slāņos radās vispārēja nedrošība, sākās noguldījumu izņemšana no bankām, lielākā daļa atprasītāju bija latviešu strādnieki. Tomēr diez vai varētu runāt, ka šī parādība – „glābiņa gaidīšana no PSRS” būtu vispārīga. Tai pašā 1938. gada novembra ziņojumā Frīdrihsons konstatēja, ka kopumā komunistu aktivitātes samazinājušās, salīdzinot ar attiecīgo laika posmu iepriekšējā gadā.²⁰⁶ Palielinājusies neapšaubāmi bija pret Vāciju vērstā propaganda un antinacisms.

Uz esošo avotu pamata grūti spriest, cik lielā mērā šī parādība bija izplatīta, tomēr droši, ka ne jau tikai kreisi noskaņoto aprindās. Tiesa, antivāciskie noskaņojumi ne vienmēr nozīmēja nelojalitāti valstij. Arī zemniekos, īpaši jaunsaimniekos valdīja līdzīga rakstura noskaņojumi, bet to cēlonis meklējams vēsturiska rakstura aizspriedumos un stereotipos – vācu varas atgriešanās nozīmētu agrārās reformas rezultātu anulēšanu un „pilnīgas nebrīves un verdzības laika atgriešanos.”²⁰⁷ Tomēr tikai komunisti un sociālisti atklāti atzina, ka Latvijai būtu jācīnās tikai pret vienu ienaidnieku – Vāciju, pret kuru jācīnās līdz pēdējam, savukārt, ja „Latvija nonāktu konfliktā ar PSRS jāveicina Padomju Krievijas uzvara.”²⁰⁸ Te vēl būtu jāpieskaras jautājumam, vai komunisti atklāti iestājās pret Latvijas neatkarību. Acīmredzot, ka šai laikā viņi patiesi ticēja Vācijas uzbrukumam. Politiskās policijas vadītājs Frīdrihsons pat konstatēja, ka Latvijas komunisti iestājas ne tik daudz pret Latvijas valstiskumu kā pret iedomāto Vācijas agresiju, „viņu galvenais mērķis,

²⁰³ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 922.l., 59.lp.

²⁰⁴ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 167.lpp.

²⁰⁵ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 922.l., 71.lp.

²⁰⁶ Turpat... - 98.lp.

²⁰⁷ Turpat... - 66.lp.

²⁰⁸ Turpat... - 212.lp.

lai pastāvētu tagadējais stāvoklis.”²⁰⁹ Protams, šo aprindu galvenais mērķis nebija Latvijas valstiskuma nosargāšana principā, bet gan tā nosargāšana tikai pret Vāciju un, sākot ar 1938. gada beigām, arī no poļiem.

Kreiso aprindu ideoloģiskie priekšstati lielā mērā atbilda PSRS ārpolitiskajām nostādnēm, saskaņā ar kurām galvenais miera drauds bija Vācija, bet līdzās tai – arī Polija. Savukārt Maskavu šīs aprindas viennozīmīgi uzskatīja par miera spēku, kas vienīgais var pretoties vācu agresijai. Attieksme pret Latvijas neitralitāti komunistu un sociālistu aprindās bija negatīva – tās ļoti aktīvi iestājās par Latvijas aizstāvēšanu no Vācijas, nožēloja, ka Rietumvalstis nav sākušas karu ar to ne martā par Austriju, ne arī septembrī par Čehoslovākiju.

Par PSRS labvēlīgiem noskaņojumiem galvenokārt var runāt visai relatīvi, jo tos jāvērtē kontekstā ar bailēm no Vācijas. Pieaugot Vācijas agresijai, daļā sabiedrības pieauga arī iedomas, ka PSRS var būt pretpēks vācu ietekmes pieaugumam. Arī vācbaltiešu uzvedība veicināja šādu vāciešiem un Vācijai naidīgu noskaņojumu rašanos. Līdz ar Austrijas okupāciju pieauga vācu sabiedrības bravūrība un cerības, ka Hitlers to atbrīvos no iedomātās latviešu apspiestības.

Vēl lielāka sabiedrības daļa pret PSRS izturējās samērā neitrāli, varbūt ar bažām raudzījās uz Maskavas ietekmes pieaugumu, bet par galveno draudu avotu uzskatīja Vāciju, PSRS briesmas tika uzskatītas par mazāko ļaunumu.

No Latvijas atšķirīgi PSRS un Vācijas draudus vērtēja Igaunijas politiskā vadība. Par sabiedrības attieksmi un PSRS un Vācijas tēlu Igaunijas sabiedrības priekšstatos šī darba ietvaros nav iespējams neko daudz uzrakstīt. Igaunija, kas Latvijas ārpolitikai pārmeta neitrālas stājas trūkumu, pati nemaz nerealizēja stingru neitrālu politiku. Igaunijai bija divas ārpolitikas – oficiālā, kas sludināja valsts neitrālu nostāju un otra, kas centās slepus veidot militāras attiecības ar Vāciju, cenšoties to iegūt par sabiedroto kara gadījumam ar PSRS. Tas bija arī vācu puses interesēs, jo radīja visai nepārprotamu priekšstatu par Tallinas uzticību, lai gan neko vairāk arī tai nevajadzēja, nerunājot nemaz par kādiem konkrētiem soļiem pretim igauņu vēlmēm. Igaunijas vēsturnieks M. Ilmjarvs uzskata, ka orientācija uz Vāciju bijusi viena no lielākajām Igaunijas ārpolitiskās vadības kļūdām, jo tā dzīvoja iedomās, ka nākamo karu Vācija tāpat uzvarēs – gan, ja uzbruks PSRS, gan arī piespiedīs angļus pārtraukt bezjēdzīgo pretošanos, ja karos ar Rietumiem.²¹⁰ Kā liecina 1938. gada 5. jūlija saruna starp Igaunijas armijas štāba priekšnieku N. Rēku un Vācijas sūtni Igaunijā H. Froveinu, Igaunija nemaz nedomāja palikt neitrāla, jo

²⁰⁹ Turpat... - 108.lp.

²¹⁰ Ilmjarv... p. 489; Līdzīgi uzskati nebija sveši arī Latvijā, piemēram finansu ministram A. Valdmanim, sūtnim O. Grosvaldam

igauņu puse, baidoties no PSRS, lūdza vācu tehnisku atbalstu gadījumam, ja izceltos Vācijas un PSRS konflikts.²¹¹

Pēc vēsturnieka Ilmjarva domām, šāda paļaušanās bija kļūdaina arī tādēļ, ka Vācijas orientācija ne tikai nevarēja nodrošināt Igaunijas aizsardzību pret PSRS, bet šīs cerības uz Vāciju kā iespējamo sabiedroto mudināja Igaunijas valdību atteikties no trimdas valdības veidošanas, baidoties, ka izveidojot to kādā neitrālā vai Vācijai naidīgā valstī, Igaunija tādā veidā izraisītu Berlīnes dusmas. Igaunijas ārlietu ministrs Selters pēc kara rakstītajās atmiņās gan noraidīja uzskatu, ka viņa ārpolitika vispār būtu provāciska.²¹² Neapšaubāmi, ka šie apgalvojumi neatbilda patiesībai, ne Seltera darbība ārlietu ministra amatā, ne arī viņa sarakste ar trimdiniekiem neliecina par viņa neatkarīgu un stingri nacionālu stāju.²¹³

Šādos apstākļos Igaunija uzskatīja, ka Baltijas savienības saistības tai ir nebūtiskas, jo galvenā uzmanība tika pievērsta attiecībām ar Vāciju. Pēc 1936. gada decembra ārlietu ministru konferences kādā intervijā vācu laikrakstiem „*Deutsche Allgemeine Zeitung*” un „*Frankfurter Zeitung*” Selters uzsvēra, ka Baltijas valstu sadarbība notiks tikai Tautu Savienības ietvaros. Baltijas valstis tuvinās tikai kultūras un saimniecības sfērā. Tomēr pats svarīgākais intervijā, ko vajadzēja zināt vācu „draugiem” bija tas, ka Baltijas valstis nevēlas ne tikai pieslieties nevienam blokam, kas it kā bija skaidrs, bet tās nevēlas arī radīt savējo.²¹⁴ Šis pēdējais apgalvojums bija domāts, lai relativizētu Baltijas Antantes militārā aspekta nozīmību.

Tagad vajadzētu pievērsties jautājumam par Igaunijas un Latvijas attiecību pasliktināšanās vērtējumu no to kopīgās neitrālās politikas priekšstatu viedokļa. Raugoties no Baltijas valstu sadarbības viedokļa ir pamats Igaunijas provāciskumu kritizēt, jo tieši Tallinas orientācijai uz Berlīni galvenokārt jāpateicas par Baltijas valstu ciešākas sadarbības neizveidošanos. Bet vai tas bija tik iracionāls, kā to mēs to parasti uztveram, uzskatot, ka Baltijas savienība apriori bija galvenā un vienīgā pamatotā orientācija? Spēka līdzsvara princips balstās uz lielvalstīm un attiecībām starp tām, Baltijas valstu savstarpējo attiecību nozīme tajā bija niecīga, lai gan to ģeopolitiskās intereses pilnīgi objektīvi sakrita. Bet vai šī nostāja ir tik nepārdomāta attiecīgā laika situācijā? Vai tas nebija lielā mērā dabiski un neizbēgami, ka mazās Baltijas valstis meklēja kaut kādā veidā atbalstu tieši lielvalstīs un līdzās neitrālas stājas deklarēšanai pilnīgi

---

²¹¹ Taurēns... - 140.lpp

²¹² Ilmjarv... - p. 495

²¹³ turpat

²¹⁴ LVVA, 2574.f., 3. apr., 3143.l., 93.lp.

neizbēgami radās vilinājums būt noderīgai tai lielvalstij, kuras draudi attiecīgajā brīdī nelikās tie lielākie?

Igaunijas provāciskums arī ir diezgan relatīvs jēdziens, tas saistīts ar īpašu neitrālā stāvokļa izpratni, ko noteica ne tikai personību loma politikā, bet arī ģeopolitiskā situācija. Varētu pat apgalvot, ka Igaunija orientāciju uz Vāciju jau 1937. gadā izprata kā sava neitrālā stāvokļa stiprināšanu, tieši tāpat kā Latvija 1939. gada jūnijā slēdzot neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju. 1937. gada beigās, kad sākās Igaunijas orientācija uz Vāciju, Baltijas valstu ārlietu ministru konferences laikā Akels sacīja, ka Krievija „mēģina atvilkt mūs no neitrālā stāvokļa”.²¹⁵ PSRS ģeogrāfiski bija tuvāka Igaunijai nekā Vācija un tādēļ arī saprotami, ka no tās Igaunijā bija vairāk bail, bet tas nenozīmēja, ka Igaunija nevēlētos realizēt neitrālu politiku starp abām lielvalstīm. Tāpat kā Latvija, par galveno drošības garantu 1936. gada decembra Baltijas valstu ārlietu ministru konferencē Igaunija deklarēja abus juridiski pretrunīgos principus – piederību Tautu Savienībai un neitralitāti.²¹⁶ Pēc gada 1937. gada decembrī notikušajā Baltijas valstu konferencē šīs idejas tika atkārtotas bez īpašām izmaiņām.²¹⁷ Tas atbilda arī Latvijas ārpolitikas pamatlīnijām. Iespējams, ka spilgtākais un naivākais igauņu pārrēķināšanās ar Vācijas atbalstu piemērs bija Vācijas sūtņa Igaunijā H. Froveina 1938. gada 5. jūlija saruna ar Igaunijas armijas štāba priekšnieku N. Rēku, kur pēdējais lūdza Vācijas militāru atbalstu kara gadījumā ar PSRS. Viņš pat piedāvāja palīdzību un, ja Vācija sāktu karu ar PSRS, tad Igaunija varētu mīnēt Somu jūras līci.²¹⁸ Vācijas sūtnim šādi palīdzības piedāvājumi nelikās aktuāli.

Tomēr šie priekšstati par vācu palīdzību nebija tikai Igaunijas vadības iedomu un vēlmju augļi, tie pamatojās lielā mērā uz cerībām, ka Vācija patiešām palīdzēs Igaunijai cīņā pret PSRS, ja tik tālu nonāks attiecības ar Austrumu kaimiņu. Kā liecina Itālijas sūtņa Igaunijā Cikonardi ziņojumi ārlietu ministrijai, Igaunijas ārpolitiskā vadība arī ticējusi, ka padomju uzbrukuma Igaunijai gadījumā, Vācija tai nāks palīgā un ieņems Igaunijai piederošās salas stratēģisku apsvērumu dēļ.²¹⁹ Sarunas par iespējamo Igaunijas sadarbību ar Vāciju kara gadījumā turpinājās arī 1939. gadā, tiesa, tur gan runa nebija par iespējamu palīdzību Igaunijai, ja tai uzbrūk padomju karaspēks, bet drīzāk par to, ko Igaunija var dot Vācijai, ja tai būs jākaro Rietumos. Vācu pusi šajās sarunās pārstāvēja reihā militārais atašejs Helsinkos Bonins. Kā liecina viņa ziņojumi 1939. gada 21. jūnijā un 3. augustā, viņš pārrunājis ar Igaunijas militāro vadību sekojošus

---

²¹⁵ Turpat... - 3146.l., 28.lp.

²¹⁶ Turpat... - 97.lp

²¹⁷ Turpat... - 293.lp.

²¹⁸ Taurēns... - 140.lpp.

²¹⁹ Ilmjarv... - p. 325

jautājumus: pārtikas un izejvielu importa iespējas no Igaunijas un Somijas vācu kara gadījumā Rietumos, Pērnavas ostas izmantošanas iespējas, arī Somu jūras līča slēgšanas iespējas. Atašejam nebija nekādas tiesības dot konkrētus palīdzības solījumus.²²⁰ Tā kā Igaunijai nebija neviena sabiedrotā pret iedomāto galveno ienaidnieku – Maskavu, bet Rietumvalstis pat ar PSRS runāja par kopīgām garantijām Baltijai, neapšaubāmi šādas sarunas ar Vāciju Igaunijas valdībā nostiprināja iedomas, ka Vācija varētu būt tās sabiedrotais pret PSRS. Īpaši tādēļ, ka Berlīne radīja Tallinai priekšstatus, ka tā ir patiesi ieinteresēta Igaunijas neitralitātē. Prakse, kad valstis, kas par svarīgāko uzdevumu uzskata palikšanu ārpus kara un būt neitrālām, tomēr gatavojās iespējamai militārai sadarbībai ar kādu karojošo pusi, visskaidrāk sāka izpausties tieši Otrā Pasaules kara priekšvakarā. Nedrošība, ko izraisīja karu iespējamie mērogi, armiju lielā mobilitāte nevarēja neizraisīt domas par potenciālo sabiedroto meklēšanu, ignorējot papīra neitralitāti. Loģiski, ka tik mazās un vājās valstīs kā Igaunija vai Latvija, mēģinājumiem ieņemt patiesi neitrālu stāju pret PSRS un Vāciju netika pievērsta liela nozīme.

Šī trīsdesmito gadu beigu it kā provāciskā politika bija galvenokārt Igaunijas ārpolitiskās vadības pārrēķināšanās sekas, pārāk augstu novērtējot Baltijas valstu kā spēku līdzsvara nozīmi PSRS un Vācijas iespējamā konfliktā, lai gan tā nebija arī būtībā pretrunā iedomātajai neitralitātei. Tiesa Igaunijas sabiedrība neizjuta pret Vāciju tādas simpātijas kā tās valdošās aprindas. Piemēram, kad Tallinā ieradās viesoties līnijkuģis „Admirālis Hipers”, izcēlās sadursmes starp tā jūrniekiem un igauņiem. Tiesa, tas nekādi neietekmēja abu valstu politiskās attiecības.²²¹

Jāatzīmē, ka Berlīne tieši trīsdesmitajos gados bija ieinteresēta Baltijas valstu savienības vājināšanā, jo kā liecināja jau 1934. gada neuzbrukšanas līgums ar Poliju, tās galvenais ārpolitikas princips bija kaimiņvalstu izolācija.²²² Arī pret Baltijas valstu savienību tā attiecās tāpat kā Maskava 20.jos gados – šī savienība tika uztverta kā iespējams pamats lielākam naidīgam blokam. Par to vislabāk liecina kāda saruna starp Latvijas sūtni Berlīnē Krieviju un kādu Vācijas ārlietu ministrijas darbinieku, kurš esot tik samāksloti uzslavējis Krieviju par Baltijas Antantes ārlietu ministru sanāksmē valdošo neitralitātei labvēlīgo noskaņojumu, iepretim Skandināvijas valstīs valdošajai bloku dibināšanas tendencei, ka Krievijam radies pilnīgi drošs priekšstats, ka ierēdnis runā savas augstākās vadības uzdevumā.²²³ Krieviņš arī pamatoti jautāja, kādēļ Vācijai nepatīktu neitrālo valstu bloks, „runas par kuru gan esot pilnīgi

---

²²⁰ Turpat... - p. 326

²²¹ Ilmjarv... - p. 321

²²² Ahmann. Nichtangriffspakte... - S. 492

²²³ LVVA, 2574.f., 4. apr., 6780.l.

bez pamata”, jo esot taču dabīgi, ka starp Krieviju un Vāciju esošās valstis vēlas „ciešāk saslēgties savā starpā.” Uz to vācu pārstāvis norādījis, ka Skandināvijas un Baltijas valstu bloka gadījumā lielu nozīmi atstātu tā dalībvalstu ciešās attiecības ar Vācijai naidīgām lielvalstīm, piemēram, Norvēģijas un Anglijas attiecības.²²⁴ Tādā gadījumā visa šī lielā savienība kļūtu Lielbritānijai tuvāka. Trīs Baltijas Antante vien nesagādāja Vācijai kādas sevišķas bažas.

Vācijas briesmas tolaik visai pamatoti sabiedrība īpaši asi sāka izjust pēc Čehoslovākijas okupācijas un Mēmeles apgabala aneksijas 1939. gada pavasarī. Šie Vācijas agresīvie soļi izraisīja sabiedrībā ne tikai sašutumu, bet arī bailes no kara. K. Ulmaņa materiālos ir saglabājušās vairākas iedzīvotāju tieši šai laikā rakstītās vēstules. Kāda sieviete 1939. gada martā rakstīja: „Mūsu mīļo Latviju taisās norīt vaļā palaistais bandīts Hitlers. Lai latviešiem nebūtu jāvergo zem šī briesmoņa nagiem, tad esiet tik prātīgi un atdodiet mīļo Latviju zem kādas citas lielvalsts protektorāta.”²²⁵ Šādi tieši lūgumi „atdot mīļo Latviju” kādai citai valstij bija sastopami reti, bet šis viedoklis skaidri apliecināja daļas sabiedrības, īpaši jau vecākās paaudzes bailes no kara, no tā, ka atkal var atkārtoties Pirmā pasaules kara notikumi un Vācijas iebrukums ar visām kara izraisītām nelaimēm. Biežāk sastopamas vēstules, kurās iedzīvotāji izpauž gatavību aizstāvēties. Tomēr iedzīvotāji neko labu latviešu tautai kara gadījumā neparedzēja. Kāds vīrietis 25. martā Ulmanim rakstīja: „Kad pienāks mūsu kārta, tad mīļo Vadoni, ved mūs pretim nāvei, ne negodam, kā čehi. Mēs maza tauta, mūsu sievas grib vieglu dzīvi, tādēļ mēs skaitliski nepieaugsim arī dažos simtos gadu tā, lai varētu lielu tautu jūgu nokratīt. Ja mums nav izredzes paturēt savu neatkarīgu valsti – labāk mirsim.”²²⁶ Arī vēl dažās citās vēstulēs bija izteikta gatavība aizstāvēties, pat bravūra: „...Mēs nepadosimies šai laupītāju tautai [domāts vāciešiem – J. K.] un nekādus neuzbrukšanas līgumus ar to neslēgsim.”²²⁷ Vēsturnieks M. Virsis ir izmantojis šos dokumentus monogrāfijā par Latvijas ārpolitiku trīsdesmito gadu beigās. Tomēr viņš pamatā aprobežojas ar to pieminēšanu, secinot, ka šīs vēstules „pauž ne tikai izmisumu, bet arī apņēmību cīnīties pret Vācijas iespējamo agresiju.”²²⁸ Šķiet, ka Latvijas politiskā elitē dominēja tieši piesardzības un bezizejas motīvs. Vai bija daudz tādu cilvēku, kuri patiesi bija gatavi mirt, ja nebūtu „izredzes paturēt savu valsti” un vai šajos apņēmības pilnajos vārdos nebija vien retorika? Gribētos pievērst uzmanību tieši šim aspektam - vēstulēs izteiktajiem priekšstatiem, ka Latvijai, tās tautai

²²⁴ Turpat

²²⁵ LVVA, 5696.f., 1. apr., 95.l., 144.lp.

²²⁶ Turpat... - 147.lp.

²²⁷ Turpat... - 96.lp.

²²⁸ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 233.lpp.

pretošanās nozīmētu nāvi. Tie liecināja pirmkārt par jebkurā sabiedrībā un jebkurā laikā pastāvošu vismaz retorisku bravūru, no kuras, protams, nav izsecināms cik lielā mērā attiecīgie cilvēki būtu gatavi arī reāli pretoties agresoram. Tomēr svarīgākais, ka šajos priekšstatos izteikts nepārprotams fatālisms – apzināšanās, ka pretošanās izraisītu tautas bojā eju, tā būtu pat pašnāvība. Vai Latvijas politiskā elite bija gatava šādam solim? Te nu būtu jāatbild drīzāk negatīvi – lai arī jaunākās un izglītotākās paaudzes Latvijas armijas augstākās virspavēlniecības aprindas, iespējams, bija lielākā mērā gatavas pretoties, tomēr pamatā dominēja uzskats, ka šī cena varētu būt pārāk augsta. Pēc postošā Pirmā pasaules kara sasniedzot kaut kādu saimnieciskās stabilitātes līmeni, droši vien salīdzinoši mazāk bija cilvēku, kuri būtu tiešām gatavi to visu upurēt. Savā ziņā arī šādi motīvi droši vien ietekmēja augstākā līmeņa politisko lēmumu pieņemšanu. 1939. gada starptautiskā kontekstā, atteikšanās no trīs lielvalstu iespējamajām garantijām šķita labākais risinājums, kurš mazinātu kara iespēju un līdz ar to nepieciešamību vest tautu „pretī nāvei”.

Sabiedrības noskaņojums kopumā nebija sakāvniecisks, iedzīvotājiem Latvijas liktenis nebija vienaldzīgs, daļa bija gatava cīnīties, lai gan galvenais pretinieks, ar kuru lielākās daļas iedzīvotāju apziņā visticamāk nākotnē būtu jākarō, bija Vācija. Tā martā, pēc Čehoslovākijas pakļaušanas politiskā policija konstatēja latviešu sabiedrības naidīguma pieaugumu pret Vāciju. Piemēram, aizsargu organizācijas svinībās Kuldīgas apriņķī ģenerālis Oskars Dankers sacījis, ka Latvija nepadosies kā čehi, bet cīnīsies līdz pēdējai patronai.²²⁹ Zemnieki, galvenokārt jaunsaimnieki runāja, ka „vācieši tik mierīgi nemaz Latvijā neiesoļoši, jo zemnieki stāšoties iekarotājiem kaut vai ar izkapti pretim.”²³⁰ Starpvalstu attiecību līmenī Vācijas vērtējums bija pakārtots tieši šai vāciešu uztverei. Iespējams, ka Vācijas un Latvijas neuzbrukšanas līguma parakstīšana patiesi izraisīja zināmu nomierinošu iespaidu Latvijas sabiedrībā.²³¹

2.3. Latvijas neitrālā politika 1938. un 1939. gadā.

Trīsdesmito gadu otrajā pusē pēc Minhenes līguma mainījās Latvijas attieksme pret Vāciju un nu Latvijas valdība sāka nosliekties vairāk Vācijai vēlamā virzienā, mēģinot formāli tomēr saglabāt neitrālu stāju starp trim lielvalstīm. Tomēr faktiski mēs varam konstatēt nepārprotamu

²²⁹ LVVA, 3235.f., 1/8. apr., 343.l., 39.lp.

²³⁰ Turpat

²³¹ Turpat., 40.lp.

novirzi no balansēšanas par labu spēcīgākai reģiona lielvalstij – Vācijai.²³² Tomēr tādējādi Latvijas neitrālā politika nebeidza pastāvēt. Tā modificējās un turpinājās, pirmām kārtām cenšoties pielāgoties Vācijas un tās īslaicīgās sabiedrotās – Polijas²³³ ārpolitikai. Tāpat arī nosacītā novirzīšanās uz Vāciju kļuva par iedomātu pretsparu krievu „garantiju un protekcionalisma” pieteikumam sākot ar 1939. gada pavasari.²³⁴

Latvijas sabiedrībā pret PSRS labvēlīgā nostāja pieauga līdz ar Vācijas nostiprināšanos, jo tajā tika saskatīta iespējas stāties pretim Berlīnes agresīvajām tieksmēm, bet valdošajās aprindās tieši pretēji – varēja vērot aizvien pieaugošu labvēlību Vācijai, par ko arī liecināja pirmām kārtām Latvijas preses nostāja. Visus trīsdesmitos gadus attiecības ar Vāciju bija viena no smagākajām Latvijas ārpolitikas problēmām. Atšķirībā no otra lielā kaimiņa – PSRS – Vācija atteicās parakstīt neuzbrukšanas līgumu. Uz abu valstu attiecībām negatīvu iespaidu atstāja arī vācu pārmetumi Latvijai vācu minoritātes politikas jomā. Autoritārā režīma ideoloģija propagandēja savas spējas izveidot labas attiecības ar Vāciju, uzsverot, ka „parlamentārā Latvija nebūtu spējusi tikt ar šo problēmu galā. Mēs bez vajadzības būtu nonākuši nevajadzīgos saspīlējumos ar Vāciju, mūsu politiku būtu diktējušas jūtas, visādi emocionāli faktori.”²³⁵ Savstarpējie stereotipi un vēstures atstātais mantojums bija vēl viens papildus slogs abu valstu attiecībām.

Visai precīzi Latvijas attieksmes pret Vāciju maiņu raksturojis igauņu vēsturnieks M. Ilmjarvs. Viņš raksta, ka Latvijas prese pēc Minhēnes līguma mainīja nostāju par 180 grādiem un nostājās Vācijai labvēlīgās pozīcijās.²³⁶ Lai gan prese minēja arī čehu viedokli par notiekošo, tai tomēr bija jāpasvītro oficiālais optimisms.²³⁷ Minhēnes līgums bija demokrātisko Rietumvalstu nespējas iestāties par mazo valstu interesēm, kolektīvo drošību rezultāts. Mazajām valstīm pašām bija jāpaļaujas uz sevi, nevis kādu palīdzību no Rietumiem. Šai kontekstā būtisku lomu ieņēma agrāk tik ļoti nepatīkamās bilaterālās attiecības ar abām lielvalstīm PSRS un arī Vāciju. Tiesa šo labo attiecību izpratne tika pārspīlēta, Latvijas valdošo aprindu priekšstatos tas nozīmēja pārlietu lielu centību uzsvērt labas attiecības pret Berlīni, līdzīgi kā tas būs redzams arī pret Maskavu pēc bāzu līguma parakstīšanas 1939. gadā. Laikraksts „Brīvā Zeme” 1938. gada 1. novembrī rakstīja: „Vācija tagad izvirzījusies Eiropas politikā spēku pirmajā vietā un nav redzama

²³² Stranga, A. Anglijas - Polijas savienība... – 30.lpp.

²³³ Polijas faktoram Latvijas neitrālajā politikā pievērsta daudz mazāka uzmanība, nekā pārējām divām lielvalstīm. Lai gan Latvijas un Polijas attiecības sākot ar 1938. gadu saasinājās, Polija šai laikā vairs nebija aktīvs drošības faktors Baltijā (*Stranga, A. Anglijas – Polijas savienība un Baltijas valstis (1939.g.) // Latvijas Arhīvi. – 1939. gada Nr.4. – 22.lpp.*).

²³⁴ Feldmanis, Stranga, Virsis... – 184.lpp.

²³⁵ Turpat, 1313.f., 1. apr., 141.l., 40.lp.

²³⁶ Ilmjarv.... – p. 297

²³⁷ Andersons... - 25.lpp.

koalīcija, kura varētu stāties tai pretim.”²³⁸ Tuvredzīgs un kļūdainis bija secinājums, kas bija izplatīts arī citās Eiropas valstīs, bet kura cēlonis Latvijā droši vien bija vienkārši bezizejas apzināšanās: „Minhene izšķīra ļoti svarīgu problēmu miera ceļā. Cerams, ka tā izšķirs arī nākamās. (..) Baltijas valstu neitrālā politika atrod arī Vācijā pozitīvu vērtējumu”. (..) Vāciju mēs varam dažādi morāli novērtēt, bet svārstīgi raksturojumi nav vietā politikā, vienīgā pareizā nostāja - neitralitāte.”²³⁹ Šādi papildu mudinājumi oficiālajā valdības laikrakstā vērtēt neitrāli šo agresīvo Vācijas soli liecināja drīzāk, ka neitralitāte šai gadījumā tika interpretēta galīgi neatbilstoši tās būtībai - ar to tika saprasta Vācijas ārpolitikas kritikas aizliegums. Tomēr nevar nepieminēt arī kādu racionālu un toreiz izplatītu Minhenes vērtējuma minētajā citātā aspektu – šis līgums izšķīris „ļoti svarīgu problēmu miera ceļā”. Vēl būtiskāka liecība par valdības aizvien pieaugošajiem centieniem izdabāt Vācijai izpaudās mēģinājumos attaisnot Vācijas agresīvo ārpolitiku. Tā 8. novembrī „Brīvā Zeme” rakstīja: „(..) Ir pilnīgi dabīgi, ka Vācija centās izmantot agrāko sabiedroto nesaskaņas, lai atbrīvotos no [Versaļas] miera līguma uzliktajiem pienākumiem un važām. (..) No kara izdevās izvairīties, jo tam nebija pietiekošas morālas bāzes – nevar taču uzsākt karu par to, lai Sudetu vācieši dzīvotu kopā ar tautu, ar kuru tā nevar sadzīvot.”²⁴⁰ Vācijas vadība bija apmierināta ar šādu Latvijas nostāju un Munteru, kuru 1938. gadā Vācijas ārlietu ministrijā dēvēja par politiķi ar nenoteiktiem uzskatiem, 1939. gada vasarā nu augsti novērtēja sakarā ar viņa konsekvento iestāšanos par neitralitāti.²⁴¹

Kā novērtēt šo Latvijas provācisko ārpolitikas stāju? Drīzāk gan šī nostāja bija svarīgākā neatkarības balsta – kolektīvās drošības idejas sabrukuma sekas, kādas izraisīja Minhenes līgums un liecināja par naiviem pielāgošanās centieniem starptautiskajai situācijai un Eiropas trīsdesmito gadu „dinamiskajam centram” - Vācijai. M. Valters 1939. gada 8. maija vēstulē V. Munteram trāpīgi norādīja, ka Latvija nevajadzīgi atsakās no pašas deklarētās neitralitātes morāli un ideoloģiski, „mēs doktrināri stāvam tuvāk Vācijai.”²⁴² Vācijas sūtniecības Latvijā padomnieks Štāmers 1939. gada 25. maijā sacīja, ka joprojām Latvijas presē parādās raksti ar vāciešiem nevēlamu ievirzi. Norādīdams uz valdības stingrā kontrolē esošā „Latvijas Kareivja” 22. maija numurā ievietoto rakstu par Rīgas atbrīvošanu no boļševikiem 1919. gadā, kurā atzinīgi tika pieminēti arī landesvēra nopelni šajā cīņā, viņš kā negatīvu piemēru minēja „*Segodņa*”, kas „par nožēlošanu ieturēja citādu

²³⁸ Vegda, P. Minhēnes konference un mūsu neitralitāte // Brīvā Zeme. – 1938. gada 1. novembris

²³⁹ Turpat

²⁴⁰ Nīgrands, J. Ceļā uz jaunu līdzsvaru // Brīvā Zeme. – 1938. gada 8. novembris

²⁴¹ Ilmjarv... - p. 326

²⁴² Mana sarakste... – 45.lpp.

nostāju”.²⁴³ Tāpat arī Latvija ieņēma Vācijai labvēlīgu nostāju 1939. gada pavasarī Čehoslovākijas iznīcināšanas jautājumā, slēdzot šīs valsts sūtniecību Rīgā.²⁴⁴ Pats K. Ulmanis savās izsūtījumā Vorošilovskā rakstītajās piezīmēs minēja, ka Latvija joprojām nebija zaudējusi cerības uz Angliju. Viņš uzskatīja, ka iespējamā kara rezultātā ar bruņotu spēku izdarītās teritoriālās pārmaiņas Baltijā palīdzēs likvidēt Anglija, līdzīgi kā 1918. gadā.²⁴⁵ Tomēr nekādu sīkāku vienošanos Latvijai pirms kara sākuma nav bijis vajadzīgs ar to slēgt, jo tas varētu „likvidēt mūsu neitralitāti.”²⁴⁶ Nekādas iespējas arī panākt kaut kādu vienošanos ar Angliju šai sakarā nemaz nebija pirmām kārtām jau pašu angļu nostājas dēļ.

Cits jautājums ir par praktisko ārpolitiku un iespējas alternatīvām šajā sfērā. Ne jau Latvijā vienā skanēja vārdi par atbalstu Vācijas politikai. Pat Šveicē 1940. gada 25. jūnijā Francijas krišanas sakarā tās prezidents M. Pilē Golā sacīja, ka tagad jāsamierinās ar jauno stāvokli, kas izveidojies Eiropā Vācijas uzbrukuma rezultātā, atsakoties no demokrātijas un to vērtību aizsardzības nepieciešamības.²⁴⁷ Arī Zviedrijas karalis, Munteram viesojoties Stokholmā 1938. gada maijā, bijis pēc Austrijas „anšlusa” noskaņots optimistiski un izteicies, ka Austrijas pievienošana Vācijai ir bijis jau iepriekš paredzams un nepieciešams solis.²⁴⁸ Tuvināšanās Vācijai sākot ar 1938. gada beigām rezultējās pirmkārt augstākminētajos ideoloģiska rakstura soļos – preses draudzīgākā tonī, valdības mēģinājumos demonstratīvi uzlabot priekšstatu par latviešu un vācbaltiešu attiecībām, lai gan tas ne pārāk izdevās.

Vēl būtisks iemesls attieksmes maiņai pret Vāciju bija notikumi PSRS – staļiniskais terors pret tās augstāko vadību, kā arī totalitārisma un represiju atmosfēras padziļināšanās. Arī Latvijas diplomāti ievēroja savas vēstniecības Maskavā „pastiprinātu novērošanu.”²⁴⁹

Padomju Savienībā, protams, šie Latvijas valdības draudzības žesti pret Vāciju nepalika nepamanīti un tikai apstiprināja Kremļa jau agrāk esošās, bet nepamatotās aizdomas par Latvijas pārāk provācisko nostāju. Te gan diezin vai būtu kaut kas jāpārmet Latvijas valdībai – Vācijas ietekmes pieaugums un Rietumu bezdarbība Minhēnes krīzes laikā radīja Maskavā *a priori* bažas par mazo kaimiņu iespējamo padošanos Vācijai arī turpmāk, Rietumvalstīm klusējot, vai to pat atbalstot. Vesela virkne parādību liecināja par šo līdz šim ārēji visai draudzīgo attiecību starp

²⁴³ LVVA, 2574.f., 4.apr., 7679.l., 63.lp.

²⁴⁴ Feldmanis, Stranga, Virsis... – 167.lpp.

²⁴⁵ Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā... – 305.lpp.

²⁴⁶ Turpat

²⁴⁷ Suter, A. Neutralitāte – Prinzip, Praxis, Geschichtsbewusstsein // Kleine Geschichte der Schweiz. – Zuerich, 1998. – S.133; <http://www.geocities.com/Athens/Delphi/8730/pilet1.html>

²⁴⁸ LVVA, 293.f., 1.apr., 506.l., 5.lp.

²⁴⁹ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 7081.l., 142.lp.

Latviju un PSRS pasliktināšanos. Pirmkārt, tā izpaudās Latvijai vēltos pārmetumos neitrālas stājas neievērošanā. Padomju sūtnis Rīgā Aleksandrs Zotovs atrada pat samērā smieklīgus argumentus, ko izmantoja, lai pārmetu Latvijai provāciskumu. Kādā sarunā ar Latvijas sūtni Kociņu 1938. gada vasarā, pēdējam uzturoties Rīgā, Zotovs „nespēja saprast vācu karakuģa „Leipzig” silto uzņemšanu Rīgā, turpretim padomju līnijkuģis „Marat” netika laists Daugavā pretim pilij.”²⁵⁰ Zotovam, protams, nebija ko teikt, kad Kociņš sacīja, ka „Marat” vienkārši ir pārāk liela iegrimē.²⁵¹ Līdzīga rakstura nenopietnus argumentus padomju diplomāti izmantoja jau agrāk, lai pamatotu Igaunijas provāciskumu. Piemēram, 1937. gada 2. decembrī kādā sarunā ar Latvijas sūtņa Berlīnē vietas izpildītāju H. Celmiņu, Padomju Savienības vēstnieks Vācijā Surics sacīja, ka „viņam liekoties, ka Igaunija it kā nosveroties uz vācu pusi”, jo kādā kopīgā mielastā Igaunijas vēstnieks Tepfers nav nemaz ar viņu runājis.²⁵² Arī Celmiņa iebildumi, ka Igaunijas ģenerālštāba vadītāja Reka vizīte Berlīnē ir tikai atbilde Vācijas ģenerālštāba vadītāja Blomberga ielūgumam, Suricu nespēja pārliecināt par Igaunijas neitrālo stāju. Arī PSRS sūtnis Igaunijā Konstantins Ņikitins kā iespējamu Igaunijas provāciskuma piemēru 1939. gada pavasarī minēja gaidāmo vācu tūristu skaita ievērojamu pieaugumu.²⁵³ Neskatoties uz to, ka Igaunija patiešām centās vairāk tuvoties Vācijai nekā pārējās Baltijas valstis, šie piemēri liecināja, cik nenozīmīgi un nenopietni aspekti radīja Maskavā priekšstatus par Baltijas valstu orientāciju uz toreiz it kā tai naidīgo Vāciju, iespējams, augstāk minētie argumenti bija tikai iemesls, lai atrastu pierādījumus abu mazo valstu provāciskumam tur, kur tie nemaz nebija. Šķiet, ka trīsdesmito gadu vidū padomju valdība neizrādīja īpašas raizes par to, vai Latvija cenšas būt neitrāla vai nē, jo Vācijas ietekme nebija vēl īpaši bīstama, šīs padomju bažas sāka parādīties ar 1938. gada otro pusi.

Padomju pārstāvji izvirzīja arī pamatotākus un nopietnākus argumentus, ar kuriem kritizēja it kā Latvijas provāciskās politikas izpausmes. Piemēram, 1938. gada janvārī, pēc tam, kad Munters bija pacēlis bēdīgi slaveno tostu Romā uz „Abesīnijas ķeizara veselību”, E. Krieviņam sanāca garāka saruna ar PSRS vēstnieku Vācijā Astahovu, kur pēdējais nosodīja Latvijas un citu mazo valstu atkāpšanos no Tautu Savienības statūtu 16. panta saistībām, kas, viņaprāt, bija vienlīdzīgs ar provācisku politiku. PSRS sūtnis runājis ar Krieviņu kā dedzīgs kolektīvās drošības sistēmas aizstāvis. Viņaprāt „mazām valstīm jāturas

---

²⁵⁰ Jāatzīmē, ka līnijkuģis „Marat” Rīgā uzturējās 1937. gada jūnijā, atgriežoties no Anglijas karalienes kronēšanas svinībām, t. i. gandrīz gadu pirms Zotova un Kociņa sarunas (*Turpat*, 73.lp.)

²⁵¹ *Turpat*

²⁵² *Turpat*, 2574.f., 14.apr., 9.l., 7.lp.

²⁵³ Feldmanis, *Stranga, Virsis...* - 178.lpp.

pie Tautu Savienības, jo tām nepieciešama citu valstu palīdzība”.²⁵⁴ Latvijas līdzdalība Tautu Savienībā Maskavas diplomātu un Ulmaņa režīma opozicionāru - M. Valtera un F. Cielēna acīs izskatījās kā vismaz zināmas distancēšanās no Vācijas izpausme. Tomēr padomju ārpolitiskā vadība nepiešķīra lielu vērtību Tautu Savienībai kā savu Baltijas politikas mērķu sasniegšanas līdzekli, par ko liecina tās samērā lielā vienaldzība pret Baltijas valstu neitralitātes pasludināšanu 1938. gada septembrī. Astahovs uzskatīja, ka Latvija bijusi neitrāla tieši līdz brīdim, kad tā sāka atvirzīties no Tautu Savienības un īpaši jau pēc Muntera tosta. „Līdz šim Latvija vedusi pareizu, neatkarīgu politiku. Ar Abesīnijas ķeizara atzīšanu tā nostājusies uz cita ceļa.”²⁵⁵ Šī saruna liecina vēl par kādu PSRS neitralitātes politikas izpratni – tās priekšstatos Latvijas neitralitātei bija cita jēga nekā Latvijas politiķiem – Maskavai tā nozīmēja ne tik daudz Latvijas saistības ar Tautu Savienību, bet gan netuvošanos Vācijai. Kā trāpīgi norādīja vēsturnieks A. Stranga, „PSRS aizdomas izraisīja ne tik daudz Baltijas valstu formālā attieksme pret 16. pantu, bet padomju priekšstats, ka Baltijas valstu attiecības pret Tautu Savienību atspoguļo augošu Vācijas ietekmi.”²⁵⁶

Nopietnākā līmenī PSRS centās ietekmēt Baltijas valstis atkāpties no iedomātā provāciskā kursa ar 1939. gada 28. marta notām Latvijas un Igaunijas vēstniekiem Maskavā, kurās izteica ieinteresētību Latvijas un Igaunijas Republiku politiskās un ekonomiskās neatkarības saglabāšanā. Tajā abas valstis aicinātas nepieļaut kādas trešās valsts „ekonomisku vai kāda cita veida kundzību tajās.”²⁵⁷ Jāpiekrīt jau literatūrā izteiktai tēzei, ka nekas formāli bīstams šajās prasībās nebija,²⁵⁸ bet nota skaidri liecināja par Maskavas aizdomām par Vācijas ietekmes pieaugumu Latvijā un Igaunijā.

PSRS attieksme pret Baltijas valstu neitralitāti bija pilnīgi pretēja Vācijas pozīcijai. Kopš Maskava sāka pievērst uzmanību kolektīvai drošībai kā savu mērķu sasniegšanas instrumentam, tā mazo valstu attālināšanos no Tautu Savienības statūtu 16. panta, sāka uzskatīt par provāciskuma izpausmi. Te arī kļūst redzams, ka nekāda neitralitāte faktiski nebija iespējama. Latvijas absolūtās neitralitātes deklarēšana Maskavā tika izprasta kā provācisks solis.

Jau neilgi pēc kara iznākušā disertācijā par Igaunijas un Zviedrijas neitralitātes kopīgām un atšķirīgām iezīmēm padomju vēsturnieks Jurijs Jegorovs rakstīja: "Neitralitāte imperiālisma periodā pakāpeniski pārvēršas par īpašu līdzdalības karā formu.”²⁵⁹ Šāda attieksme pret

²⁵⁴ LVVA, 2575.f., 15.apr., 110.l., 29.lp.

²⁵⁵ Turpat

²⁵⁶ Feldmanis, Stranga, Virsis... – 176.lpp.

²⁵⁷ Год кризиса 1938 – 1939: Документы и материалы. – Том. 1. – Москва, 1990 – С. 431

²⁵⁸ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 168.lpp.

²⁵⁹ Jegorov... - сmp. 6

neitralitāti izskaidrojama ar to, ka Maskavas priekšstats mazās valstis nav gatavas un pat nevēlas aizsargāties no Vācijas agresijas, kuras iespējamībai acīmredzot neticēja pat Maskavas ārpolitiku vadošās aprindās, bet izmantoja kā argumentu kaimiņvalstu iebiedēšanai. Padomju Ārlietu Tautas komisariāts paziņoja 1938. gada maijā: „Neitralitāte lej ūdeni uz agresora dzirnavām. Neapšaubāmi, ka tā ir izdevīga Polijai un Vācijai.”²⁶⁰

Tomēr nedrīkst arī pārspīlēt Maskavas attieksmi pret Baltijas valstu aizvien nepārprotamāko nosliekšanos neitralitātes virzienā. Maskavu mazo Baltijas valstu lēmumi atteikties no 16. panta obligātas lietošanas daudz nevarēja satraukt. Kaimiņvalstu turēšanās pie Tautu Savienības saistībām tai varēja būt tikai tad izdevīga, ja šo apstākli tā varētu izmantot savā politikā pret Vāciju. Kad Latvijas ārlietu ministrija palūdza sūtnim Maskavā Kociņam noskaidrot padomju attieksmi pret Baltijas valstu deklarēto nostāju Tautu Savienībā 1938. gada septembra beigās, Kociņš ziņojumā uz Rīgu oktobra vidū minēja, ka tikai „*Komsomoļskaja Pravda*” ir pieminējusi šo deklarāciju attiecīgā padomju interpretējumā un arī tā it kā garāmejojot: „Latvija neko nedomā darīt savu saistību [iepretim Tautu Savienībai – J. K.] pildīšanā.”²⁶¹ Centrālajos izdevumos, tādos kā „Izvestija” un „Pravda” šī informācija vispār neparādījās.²⁶² Šāda padomju attieksme nav nekas neparasts, ņemot vērā, ka Baltijas valstis no Maskavas drošības viedokļa vispār bija nenozīmīgas, salīdzinot ar lielvalstīm, īpaši jau ņemot vērā tā laika saspringto politisko situāciju Eiropā.

Kremlī valdošās bailes no pretpadomju sazvērestības nekāda kaimiņvalstu pretimnākšana PSRS drošības interesēm nespēja kļiedēt. Tādēļ arī, lai cik lielā mērā Baltijas valstis centās radīt iespaidu par savu neitrālo stāju, nekas nespēja Maskavu par to pārliecināt. Vairāk problēmu sagādāja neuzticība no Maskavas puses, tās mūžīgie pārmetumi provāciskumā. 1938. gadā atkal padomju puse nebija apmierināta ar PSRS tēla atspoguļojuma Latvijas presē.²⁶³ Ja trīsdesmito gadu vidū pārmetumi antivāciskumā no Maskavas puses būtiski neietekmēja abu valstu attiecības, tad tieši 1938. gadā Zotovam radās iemesls pārmetumiem. Grūti iedomāties vēl draudzīgāku PSRS tēla atspoguļojumu Latvijas presē, bet pati padomju augstākā vadība ar savu realizēto teroru radīja citu valstu preses neizbēgamu uzmanību. „Jaunākās Ziņas” ar savu ierasto, bet arī Rietumeiropas preseī raksturīgo sensāciju meklēšanas kāri izraisīja ne tikai Zotova, bet arī Latvijas sūtņa Kociņa

²⁶⁰ Ilmjarv... - p. 279

²⁶¹ LVVA, 2574.f., 2.apr., 6862.l., 3.lp.

²⁶² Turpat

²⁶³ Vēl 1937. gada decembra Baltijas valstu ārlietu ministru konferencē Munters atzīmēja attiecībā uz PSRS: „attiecības nav domājamas labākas” (LVVA, 2574.f., 3. apr., 3146.l., 12.lp.)

neapmierinātību. Rakstot par 1938. gada 1. maija demonstrāciju, laikraksts izmantoja angļu „Daily Telegraph” sensacionālu informāciju, kurā tika mazināta gan Sarkanās Armijas vienību skaits, kas piedalījās parādē, gan arī to, ka Staļins viens tribīnē pieņēmis parādi.²⁶⁴ Šī „Jaunāko Ziņu” informācija izraisīja pamatotus Kociņa pārmetumus „sensacionālā nepatiesības” izplatīšanā, lai gan valsts vara jau agrāk informāciju par PSRS un Vācijas Latvijas presē bija padarījusi visai neitrālu.

Nav daudz avotu, kas liecinātu par Latvijas valdības politiku Maskavai naidīgu publikāciju Latvijas presē nepieļaušanas sfērā trīsdesmitajos gados. Vienīgi var atzīmēt, ka Latvijas presē pēc 1934. gada nebija atrodama gandrīz nekāda kritiska publikācija par Maskavas ārpolitiku. Ir minēts gadījums ar kāda izbijuša zirgu zagļa J. Pošeikas pret sociāldemokrātiem vērsto rakstu sēriju 1934. gadā laikrakstā „Jaunākās Ziņas”. Pēc tam, kad viņš piedzejoja rakstu sērijai par Mendera konspiratīvu tikšanos ar PSRS vadībā augstus posteņus ieņemošajiem latviešiem, viņam pēc padomju sūtniecības Rīgā protesta publikācijas tika aizliegta.²⁶⁵ Tas noticis sakarā ar jau kopš divdesmitajiem gadiem pastāvošo vienošanos starp PSRS sūtniecību un Latvijas Ārlietu ministriju nepieļaut, ka abu valstu presē tiek aizskartas valstu galvas.²⁶⁶ Pat 1937. gada represijas pret PSRS eliti tika aplūkotas ļoti uzmanīgi, A. Grīns aicināja atteikties no jebkāda attieksmes izteikšanas pret šiem notikumiem, „jo atturīgāki būsīm, jo labāk.”²⁶⁷

Kādā sarunā Maskavā 1938. gada oktobra beigās Zotovs atkal sūdzējās, ka Latvijā ierobežo PSRS filmas, pat tas, ka TASS ziņas „Latvijas prese ievieto mazāk nozīmīgākā vietā, kā citu aģentūru ziņas” izraisīja vēstnieka iebildumus.²⁶⁸ Šis pārmetums gan atbilda faktiem, bet PSRS neievietoja arī LETAs ziņas savā presē. Padomju puses pretenzijas par nepietiekošo tās informatīvo materiālu izmantošanu Latvijas sabiedrībā bija tikai spiediena līdzeklis, mēģinājums atrast aizvien jaunus lojalitātes apliecinājumus. Pats Zotovs personiski centās ietekmēt Latvijas laikrakstus PSRS tēla labvēlīgāka atspoguļojuma virzienā. Piemēram, 1938. gada jūnijā viņš apmeklēja Liepāju un tikās ar preses pārstāvjiem, aicinot tos ievietot vairāk PSRS draudzīgus materiālus.²⁶⁹ Latvija bija gatava izplatīt gan filmas lielākā skaitā, gan arī ievietot padomju preses materiālus, bet tikai uz divpusējiem pamatiem, t. i., ja arī Maskava izrādītu analogisku pretimnākšanu, kas, neapšaubāmi, tās totalitārās ideoloģijas dēļ nebija iespējams.²⁷⁰ Kociņš pamatoti secināja: „Ja 1937.

²⁶⁴ LVVA, 2.apr., 7081.l., 2.lp.

²⁶⁵ LSDSP un 15. maija apvērsums... – 165.lpp.

²⁶⁶ Turpat... – 190.lpp.

²⁶⁷ Grīns, A. Kas notiek Padomju Savienībā // Brīvā Zeme - 1937. gada 12. jūnijs

²⁶⁸ Turpat, 305.lp.

²⁶⁹ LVVA, 3235.f., 1/8. apr., 343.l., 94.lp.

²⁷⁰ LVVA, 2.apr., 7081.l., 305.lp.

gads bija miera un labu attiecību gads ar PSRS, tad par 1938. tā vairs nevar sacīt”.²⁷¹ Arī 1938. gada septembra Baltijas valstu neitralitātes deklarāciju Maskavas prese atspoguļoja kā agresijas veicināšanu.²⁷² Pati nebūdamā nekāda kolektīvās drošības idejas aizstāve, tā izmantoja abstrakto kolektīvās drošības jēdzienu kā kaut ko *a priori* pozitīvu un atbalstāmu iepretim negatīvajai neitralitātes politikai. Baltijas valstu līdzdalība kolektīvajā drošībā trīsdesmito gadu beigās Maskavā izprasta kā piesliešanās kādai Vācijas iegrožošanas kombinācijai kopā ar PSRS, bet neitralitāte – vienaldzība pret tās drošības interesēm. Faktiski padomju attieksme pret Baltijas valstu neitralitāti neatšķīrās no viņu attieksmes pret neitralitāti vispār Eiropā, t. i., viņus neinteresēja, vai kaimiņvalstis centās realizēt patiesu neitralitātes politiku vai nē, bet gan tikai panākt to attālināšanu no kādām aliansēm ar citām spēcīgām valstīm.

Maskava necentās panākt, lai Latvija vai citas Baltijas valstis atsakās no neitralitātes. Tās nepatika pret to pievēršanos neitralitātei bija vairāk retoriskā līmenī. Vienīgais nopietnais brīdinājums Baltijas valstīm, ko Maskava izteica, bija 1939. gada 28. marta nota un tās galvenais mērķis bija brīdināt netuvoties Vācijai. 7. aprīlī Latvija un Igaunija atbildē uzsvēra, ka pašas rūpēsies par savu neatkarību. Ņemot vērā šo apstākli, PSRS nevarēja būt faktors, kas atturētu Baltijas valstis no kursa uz „absolūto neitralitāti”. Munters neticēja arī PSRS militārajiem spēkiem. To apliecina viņa sacītais Vācijas sūtnim Latvijā U. Kotcem 29. martā: „PSRS veselas paaudzes laikā nebūs gatava cīnīties ārpus savām robežām un padomju valdība arī nekādas līdzīgas iniciatīvas neplāno.”²⁷³ Munters domāja, ka Latvijai, līdzīgi kā Pirmajā pasaules karā, briesmas draud tikai no tradicionāla divu lielvalstu konflikta (PSRS un Vācijas), bet ietekmes sfēru dalīšanas iespējas viņš neparedzēja.

Latvijas sabiedrībā turpretim nebija vērojami gandrīz nekādi Vācijai draudzīgi noskaņojumi, bet gan tieši pretēji. Vienīgie, kas jūsmoja par Vācijas nostiprināšanos bija paši Latvijas vācieši, bet viņu uzskatus sīkāk šī darba ietvaros nepētīsim. Latviešu sabiedrībā Vācijas nostiprināšanos Eiropā pozitīvi uztvēra galvenokārt labēji radikāli noskaņotās „Pērkoņkrusta” aprindas. Vēršoties pret vietējo vācbaltiešu konservatīvo spārnu, pērkoņkrustieši uzturēja slepenus sakarus ar nacionālsociālistisko vācu jaunatni, kā arī slēpti jūsmoja par nacistisko Vāciju.²⁷⁴ Mūsu darba ietvaros būtiski tikai atzīmēt, ka šīs organizācijas vadītājs Gustavs Celmiņš vērsās pret Latvijas valdību, kritizējot cita

---

²⁷¹ Turpat

²⁷² Ilmjarv... - p. 288

²⁷³ Ahmann, R. Nichtanfriffspakte... – S. 572

²⁷⁴ Jēkabsons, A. Latviešu tautas apvienības „Pērkoņkrusts” darbība Latvijā 1932. – 1940. gadā // Jaunas idejas un pieejas vēstures pētniecībā. - 1. sēj. – R., 2005 – 200. lpp.

starpā arī tās it kā neitralitātei neatbilstošo ārpolitiku. Celmiņa izpratnē Latvijas ārpolitika bija propadomiska, ieturēta „Tautas frontes kursā, balstoties uz bankrotējušo Ženēvas savienību”.²⁷⁵ Kādā Šveices laikrakstā viņš rakstīja, ka Latvijas ārpolitika atšķīroties no Šveices, Skandināvijas valstu un Beļģijas realizētās neitralitātes politikas un ir ieņēmusi PSRS draudzīgu stāju, par ko liecinot Muntera 1937. gada brauciens uz Maskavu.

Latvijas politiskā elite patiesībā aizvien vairāk nonāca Vācijas politiskā ietekmē līdz ar tās varas pieaugumu pēc Minhēnes līguma. Par Latvijas ārpolitiskās vadības un sabiedrības viedokļu atšķirību liecina piemēra pēc sabiedrības noskaņojums Kuldīgas apriņķī pēc Austrijas anšlusa. Latviešu sabiedrība ar lielu sašutumu izturējusies pret vietējo vācbaltiešu izteicieniem, ka Vācija ieņemšot Latviju tāpat kā Austriju, vainojot valdību pārāk labā attieksmē pret vāciešiem.²⁷⁶

Par Vācijai labvēlīgi noskaņotām varētu uzskatīt „daļu bagātās Latvijas inteliģences”, kura „neuzskatot par sevišķu ļaunumu Latvijas pakļaušanu Vācijai.”²⁷⁷ Politiskās policijas materiālos nav daudz norāžu uz šādām latviešu tautības iedzīvotāju provāciskām izpausmēm. To var saistīt galvenokārt ar to, ka politisko policiju interesēja galvenokārt strādniecības, vācu minoritātes nostāja, bet mazāk turīgās latviešu daļas uzskati, no kuras nekādi draudi režīmam nevarēja nākt. Tomēr var diezgan droši pieņemt, ka līdzīgi kā vienkāršās sabiedrības propadomju noskaņojumus lielā mērā baroja antivāciskums, labvēlību pret Vācijas iespējamu agresiju noteica zināmas sabiedrības daļas bailes no PSRS. Esošajā ģeopolitiskajā telpā starp tik diviem lieliem dzirnakmeņiem, apzinoties savu salīdzinošo vājumu un mazumu, Latvijas sabiedrības liela daļa neuzskatīja Latvijas pasludināto „absolūto” neitralitāti par nopietnu.

Nobeidzot Latvijas propadomisko un provācisko tendenču apskatu būtu jāatsaucas uz kādu R. Āmana rakstu par V. Munteru. Autors uzskata, ka Munters, tuvinoties te vienai, te otrai valstij centies to it kā nomierināt. Ja 1937. gadā viņa mērķis bija nomierināt PSRS, parādot, ka Latvija nekļūs par Vācijas agresīvās politikas instrumentu, tad 1938. gada rudenī – nomierināt vāciešus un pārliecināt par to, ka Latvija pretosies PSRS karaspēka izvešanai caur savu teritoriju, ja to prasīs Tautu Savienība.²⁷⁸ Šķiet, ka Muntera ārpolitikai nevarētu piešķirt pārāk lielu mērķtiecību un konceptuāli apdomātus gājienu, kā to cenšas uzsvērt Āmans. Drīzāk to raksturotu bailes no attiecīgā momentā spēcīgākās valsts. To diezgan skaidri ir pamanījis Vācijas sūtnis Šaks, kurš 1938. gada beigās rakstīja:

²⁷⁵ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 324.lp.

²⁷⁶ LVVA, 3235.f., 1/8.apr., 495.l., 34.lp.

²⁷⁷ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 165.lpp.

²⁷⁸ Āmans, R. Rusofils, anglofils vai ģermanofils: neizprastais Latvijas ārlietu ministrs Vilhelms Munters nacionālsociālistu skatījumā // Latvijas Vēstures institūta žurnāls. – 1993., Nr.3. – 133.lpp.

„Saprotams, ka bailes no Vācijas pretpasākumiem ietekmēs turpmāko Latvijas nostāju un tā būs vislabākā garantija pret pakta noslēgšanu ar krieviem.”²⁷⁹ Jo draudīgāka kļuva vienas vai otras lielvalsts ietekme Latvijā, jo vairāk pastiprinājās Latvijas cenšanās tai pielāgoties. Šādas nostājas loģiska konsekvence bija neitrālās stājas zudums. Izvairīšanās no lielvalstu konfliktiem trīsdesmito gadu vidū, no kuriem pats iespējamākais šķita konflikts starp Vāciju un PSRS, bija svarīgākais Latvijas ārpolitikas uzdevums.

Tomēr šajā laikā uz Latvijas ārpolitiku diezin vai varētu attiecināt neitralitātes koncepciju vairāku iemeslu dēļ. Pirmām kārtām nebija pamats neitralitātei, jo trīsdesmito gadu vidū un otrajā pusē varēja būt runa tikai par vairāk vai mazāk abstraktiem priekšstatiem par neitralitātes realizāciju kara laikā. Neviena Baltijas valsts nebija uzskatāma arī par tradicionāli neitrālu valsti kā Zviedrija, par kuras neitralitāti ir iespējams runāt arī miera laikā. Otrais, svarīgākais aspekts, kas tomēr neļāva attiecināt neitralitātes koncepciju uz attiecīgā laika Latvijas ārpolitiku ir tas, ka Latvijā nemaz nevēlējās atteikties no kolektīvās drošības kā galvenā drošības garanta, īpaši jau no Tautu Savienības saistībām. Kā 1939. gadā rakstīja Armīns Rūsis, par trešās valsts neitralitāti divu citu konfliktā sākumu nav jāuzskata tikai karadarbības sākums starp šīm divām pusēm, bet gan neitrālās valsts gribas izteikumu palikt neitrālai.²⁸⁰ Šāda griba bija vērojama tikai ar 1938. gadu. Trešais iemesls, kas neļauj attiecināt neitralitātes koncepciju uz Latvijas ārpolitiku ir tas, ka balansa politika starp Vāciju un PSRS bija samērā nosacīta – Latvija nosliecās te uz vienu, te otru pusi, atkarībā no vienas un otras lielvalsts ietekmi un svaru reģionā. Līdz ar to laika periodā no 1933. līdz 1938. gada otrajai pusei Latvijas ārpolitikas paņēmienus, ar kuriem tika mēģināts izvairīties no lielvalstu konfliktiem būtu visprecīzāk raksturot ar jēdzienu neitrālā politika.

---

²⁷⁹ Turpat

²⁸⁰ Rūsis, A. Neitralitātes būtība un neitralitātes likums // Jurists. – 1939. gada Nr. 5. - 87.lpp.

3. LATVIJAS KURSS UZ “ABSOLŪTO” NEITRALITĀTI 1938. – 1939. GADĀ.

3.1. Latvijas kursa uz „absolūto” neitralitāti atspoguļojums vēstures literatūrā (1938. gada septembris – 1939. gada septembris).

Latvijas vēstures literatūrā pievērsta visai liela uzmanība starpkaru perioda ārpolitikas pētniecībai, akcentējot valsts norieta problēmas trīsdesmito gadu beigās. Līdz ar to neizbēgami daudziem pētniekiem ir nācies pieskarties pārejas uz t. s. absolūtās neitralitātes politikas posmam 1938. – 1939. gadā. Jau 1989. gadā vācu vēsturnieks R. Āmans atzīmēja, ka par Baltijas valstu bojā eju ir sarakstīts liels literatūras daudzums, kurā uzsvērts zināms fatālisms Baltijas valstu likteņa dažādo alternatīvu vērtējumā.²⁸¹ Šī posma atspoguļojums Latvijas ārpolitikai veltītajā vēstures literatūrā bija pats par sevi saprotams, jo ar neitralitātes jēdzienu jau laikabiedri apzīmēja politiku, kura guva reālu izpausmi ar 1938. gada septembra lēmumu atsacīties no Tautu Savienības saistību statūtu 16. panta obligātas pielietošanas. Vēsturnieki pārsvarā uzskata, ka atteikšanās no Tautu Savienības statūtu 16. panta obligātas lietošanas ir ievadījusi pārmaiņas Latvijas ārpolitikas orientācijā.²⁸² Tāpat arī vēstures literatūrā šis solis samērā viennozīmīgi tiek vērtēts kā tuvredzīgs un kļūdainis. Vēsturnieki galvenokārt kritizē pasludinātās neitralitātes neatbilstību tās būtībai, proti, Latvija nav varējusi to aizsargāt un nav centusies ieturēt līdzvērtīgi neitrālu attieksmi pret visām iespējamā kara pusēm.

Pirmais darbs, kurā Baltijas valstu neitralitāte bija pētījuma centrā, tika sarakstīts jau 1949. gadā. Tā bija Igaunijas tiesību vēsturnieka Jurija Jegorova disertācija "Skandināvijas un Baltijas valstu "neitralitāte" kā kara izraisīšanas un Vācijas agresijas veicināšanas līdzeklis."²⁸³ Šajā darbā vislabāk arī parādās padomju historiogrāfijas nostādnes neitralitātes politikas raksturošanā. Neiedziļinoties sīkāk laikmetam raksturīgajā ideoloģiska rakstura frazeoloģijā un vairāku tēmai neatbilstošu avotu lietošanā (Ļeņina un Staļina raksti), jānorāda uz vairākiem padomju konceptuāla rakstura secinājumiem, kuri attiecas uz neitralitātes politikas būtības raksturojumu. Autors ar padomju literatūrai neraksturīgu objektivitāti parādīja svarīgākos neitralitātes politikas attīstības vēsturiskos posmus Eiropas diplomātijas vēsturē, bet attiecībā uz

²⁸¹ Ahmann, R. Die baltische Staaten zwischen Deutschland und Sowjetunion 1933 – 1939. Neutralitaet oder Allianz – zwei Wege uz ihrem Untergang // Contact or Isolation. – Stockholm, 1989. – S. 381

²⁸² Jaunākais pētījums, kurā šī tēze uzsvērtā ir ievads autoru kolektīva kopējā pētījumā „Latvija Otrajā pasaules karā” (*Latvija Otrajā pasaules karā... – 16.lpp.*)

²⁸³ Ю.А. Егоров. " "Нейтралитет" Скандинавских и Прибалтийских стран - как одно из средств развязывание второй мировой войны и содействия германской агрессии - Тарту, 1949 (Автореферат диссертации).

starpkaru periodu secināja, ka "neitralitāte imperiālisma periodā pakāpeniski pārvēršas par īpašu līdzdalības karā formu."²⁸⁴ Nepieciešamība detalizētāk aplūkot konkrēto valstu ģeopolitisko situāciju, to dažādās rīcības alternatīvas, vēsturisko pieredzi un motīvus, kas nosaka to neitralitātes politiku "imperiālisma" periodā, saskaņā ar šo nostāju tiek ignorēta. Rakstot par Baltijas ārpolitiku trīsdesmitajos gados vienpusība un atklāta oficiālajai koncepcijai nepieņemamu faktu ignorēšana parādās vēl skaidrāk. Tiek uzsvērts, ka Baltijas valstu neitralitāte bija vajadzīga Hitleram, lai "veiktu "netiešo agresiju" pret PSRS, kā arī angļu un citiem imperiālistiem, jo tā kalpoja par labu attaisnojumu sarunu ar PSRS sabotēšanai un Vācijas agresijas "kanalizēšanai" caur Baltijas ostām uz PSRS."²⁸⁵ Jāuzsver arī, ka autors tieši Baltijas savienības izveidošanos 1934. gadā uzskata par priekšnoteikumu tam, ka Vācija un Polija varēja izmantot šīs valstis savu mērķu realizācijai, tai skaitā arī to ietekmēšanā neitralitātes virzienā.

Padomju vēstures literatūrā neitralitātes problēmai pievērsta uzmanību arī Viļņa Sīpola darbos „Pirmskara politiskā krīze Eiropā” un „Dzimtenes nodevība: buržuāziskās Latvijas ārpolitika no 1933. līdz 1939. gadam”. Tiesa, Baltijas valstu neitralitātei pievērsta visai maz uzmanības un autors galvenokārt raksta par lielvalstu savstarpējām attiecībām. Neitralitātes problēmas parādās kontekstā ar trīs lielvalstu garantiju jautājumu 1939. gada vasarā. Neanalizējot sīkāk padomju ideoloģijas nostādnes, kuru galvenais uzdevums bija pierādīt PSRS miermīlību, Sīpols Latvijai un Igaunijai pārmet neuzbrukšanas līguma ar Vāciju parakstīšanu. Šis līgums esot Vācijas uzspiests, lai panāktu abu valstu atteikšanos no trīs lielvalstu garantiju attiecināšanas uz Baltijas valstīm.²⁸⁶ Līdz ar to neitralitāte ir galvenais paņēmiens, ar kura palīdzību šīs valstis domājot realizēt savu provācisko, pret trīs lielvalstu garantijām vērsto politiku.²⁸⁷ Būtiski atzīmēt, ka šajos abos darbos raksturojot Baltijas valstu neitralitāti, tiek ignorēta padomju tiesību zinātnes neitralitātes interpretācijas doktrīnas galvenās teorētiskās nostādnes. Proti, padomju starptautisko tiesību doktrīnā jau divdesmitajos gados tika formulēta tēze, ka valstu neitralitāte konfliktos nav negatīva parādība, jo „neitralitātes politika ir progresīvās cilvēces daļas cīņas par mieru sastāvdaļa.”²⁸⁸ Raugoties no mūsdienu viedokļa, visvairāk padomju literatūrā nav pieņemama vienpusība, starptautisko notikumu vienkāršotais melnbaltais un shematiskais skaidrojums.

---

²⁸⁴ Turpat... - c. 6

²⁸⁵ Turpat... - c. 13

²⁸⁶ Sīpols, V. Pirmskara politiskā krīze Eiropā. – R., 1976. – 247.lpp.

²⁸⁷ Turpat

²⁸⁸ Fiedler... - S. 89

Arī mūsdienās vienīgi Igaunijā vēsturnieki ir pievērsušies neitralitātes politikai kā atsevišķai pētījumu tēmai, izvairoties gan tieši lietot neitralitātes politikas jēdzienu, īpaši jau rakstot par laiku līdz 1938. gadam. Tartu universitātes vēsturnieks Arturs Sēns 1998. gadā uzrakstīja maģistra darbu „Ilūziju diplomātija: Igaunijas Republikas neitrālā politika un tās starptautiskais konteksts 1918. - 1940.” Šajā darbā autors neitralitātes politiku definē samērā tradicionāli – viņš ar šo jēdzienu izprot gan dažādās abstraktās idejas, kuras parādījās presē un politiskajās aprindās laikā no 1918. līdz 1921. gadam, gan arī Igaunijas realizēto ārpolitiku trīsdesmito gadu beigās. Autors faktiski secina to, kas pamatā sen jau Baltijas vēstures pētījumos daudzkārt atzīts - neitralitātes idejas ir bijušas naivas un iluzoras.²⁸⁹ Citā darbā – zinātniskā rakstā „Starp Scillu un Haribdu: Igaunijas bezpartejības ideja pirms Otrā pasaules kara” autors ir analizējis Igaunijas neitralitātes ideju, pamatoti iebilstot pret neitralitātes jēdziena lietošanu un lietojot jēdzienu bezpartejība (*impartiality*).²⁹⁰

Raksturīgi, ka gan trimdas, gan mūsdienu vēstures literatūra visai kritiski vērtēja Latvijas ārpolitiku tās bojāejas priekšvakarā. Šķiet, ka nav daudz tādu aspektu K. Ulmaņa autoritārās valdīšanas vērtējumā, kuri tiktu vērtēti tik viennozīmīgi kritiski kā viņa ārpolitika trīsdesmito gadu beigās.

Pirmām kārtām Ulmaņa režīma ārpolitikas kritika sastopama trimdā Latvijas Republikas laikabiedru – politiķu un diplomātu - darbos. Kā pirmo un plašāk pazīstamāko gribētos minēt sūtņa Briselē M. Valtera piecdesmitajos gados izdoto darbu, kurā publicēta viņa sarakste ar K. Ulmani „Mana sarakste ar Kārli Ulmani un Vilhelmu Munteru”. Valters kritizējis neitralitātes politiku, apzīmējot to kā provācisku un mēģināja K. Ulmanim pierādīt, ka, izvairoties no visa apkārt notiekošā, proti, atsakoties pieņemt trīs lielvalstu garantijas 1939. gada vasarā, Latvija tikai sekmēja Vācijas agresīvos plānus.²⁹¹ Daudz bargākus pārmetumus valdības realizētajai ārpolitikai izteicis agrākais sūtnis Parīzē un Ulmaņa ilglaicīgais pretinieks sociāldemokrāts F. Cielēns. Atzīstot, ka galvenais valsts bojā ejas cēlonis bija nelabvēlīgā starptautiskā situācija, viņaprāt Baltijas valstu valdnieki nedrīkst tikt atbrīvoti no politiskās atbildības par valstu bojā eju.²⁹² Viņš uzskatīja, ka Baltijas valstīm būtu jācīnās tāpat kā Abesīnijai, Somijai vai Norvēģijai.

F. Cielēna pārmetumi K. Ulmaņa realizētajai ārpolitikai ir saprotami – būdams pārliecināts autoritārā režīma pretinieks, viņš

²⁸⁹ Seene, A. Kas illusionidiplomatia: Eesti Vabariigi neutraliteedipoliitika ja selle rahvusvaheline taust 1918 – 1940. – maģistra darbs aizstāvēts 2001. gadā, tartu. – 169.lk

²⁹⁰ Senne, A. Skylla ja Charybdise vahel: Eesti erapooletuse idee enne Teist maailmasõda // Ajalooline Ajakiri. – 2000. g., 3. Nr. – 120.lk.

²⁹¹ Valters, M. Mana sarakste ar Kārli Ulmani un Vilhelmu Munteru Latvijas traģiskajos gados, Westeras, 1957- 56.lpp.(*turpmāk – Mana sarakste...*)

²⁹² Cielēns, F. Laikmetu maiņā. – 3. sēj. - Lidingo, - 146.lpp.

neapšaubāmi pārmeta Latvijai izvairīšanos no lielvalstu „piedāvājuma” iesaistīties Francijas, Anglijas un PSRS sarunās 1939. gada vasarā. Kritizējot Latvijas izvēlēto neitralitāti, viņš rakstīja, ka Latvijai vajadzēja pieņemt trīs lielvalstu garantijas un, paļaujoties uz Tautu Savienības statūtiem, izlaist cauri PSRS karaspēku.²⁹³

Trimdas akadēmiskie vēsturnieki daudz nopietnāk nodarbojās ar Latvijas ārpolitiskās orientācijas maiņas un pievēršanās neitralitātei pētniecību. Tomēr šīs politikas vērtēšanā viņu uzskati lielā mērā sakrīt jau ar abu pieminēto laikabiedru uzskatiem. Vēsturnieks E. Andersons savā fundamentālajā darbā par Latvijas ārpolitikas vēsturi noformulējis attieksmi pret neitralitātes politiku tik precīzi, ka viņa izteicieni kļuvuši par pamatu arī mūsdienu vēsturniekiem šīs politikas vērtēšanā. „Munters 1938. gadā, cenždamies izpatikt Lielbritānijai, Vācijai, Skandināvijas valstīm un Polijai un padodoties Igaunijas spiedienam, ignorēja skaidru aksiomu, ka Tautu Savienības pakta 16. pants bija Baltijas valstu neatkarības vienīgā starptautiskā garantija”²⁹⁴. Andersons tāpat centies rast atbildi uz jautājumu vai Baltijas valstīm nebija labāk pieņemt trīs lielvalstu garantijas, nevis mēģināt turēties pie neitralitātes. Viņš salīdzinājis dažādus laikabiedru izteikumus par šo jautājumu un secināja, ka „tagad zināmie vēstures fakti ļauj secināt, ka britu, krievu, franču garantiju gadījumā Baltijas valstīm vēl būtu kaut kāda iespēja operēt, bet ar savu absolūto neitralitāti tās sevi pilnīgi izolēja un tālākajos notikumos ar tām nerēķinājās vairs neviena vara.”²⁹⁵ Bija vai nebija labāka alternatīva neitralitātei trīs pušu garantiju pieņemšana ir visai teorētisks jautājums. Šāda pieeja jautājumam balstās galvenokārt uz mūsdienās zināmajiem faktiem, ne tik daudz uz attiecīgā laika cilvēku priekšstatiem, viņu emocijām un bailēm. Andersons uzskata, ka, pieņemot trīs lielvalstu garantijas, „Baltijas valstis šodien varbūt būtu piederīgas t. s. sociālistisko republiku grupai padomju orbitā un nebūtu Padomju Savienības sastāvdaļa.”²⁹⁶ Šī apgalvojuma trūkums ir tas, ka tiek uzskatīts, ka Baltijas valstīm bija vispār iespējas izvēlēties pieņemt garantijas vai tās noraidīt. Rietumvalstis nevēlējās sniegt vienpusīgas garantijas Baltijas valstu drošībai un neitralitātei. Kā trāpīgi sacīja 1939. gada vasarā Francijas ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs Ležē, Anglija un Francija garantē tikai to valstu neaizskaramību, kuras ir gatavas aizsargāties un kurām draud tiešas briesmas.²⁹⁷ Baltijas valstu garantijas neietilpa Rietumvalstu plānos, neatkarīgi no tā, vai viņas to prasītu vai nē. Būtiski, ka atspoguļojot laikabiedru viedokļus par to, vai Latvijai bija jāpieņem

---

²⁹³ Turpat... - 150.lpp.

²⁹⁴ Andersons... - 22.lpp.

²⁹⁵ Turpat... - 107.lpp.

²⁹⁶ Andersons... - 92.lpp.

²⁹⁷ LVVA, 2574.f., 4.apr., 7444.l., 8.lp.

garantijas, vai jāglābjas „absolūtajā” neitralitātē, vairāk laikabiedru Andersonam izteicās, ka labāk bija turēties pie neitralitātes.²⁹⁸

Gan Lielbritānija, gan PSRS izmantoja Baltijas valstu atteikšanos no lielvalstu garantijām savās interesēs. Lielbritānija nevēlējās uzņemt Baltijas valstu drošības garanta funkcijas, tādēļ, pamatojoties uz Baltijas valstu nevēlēšanos pieņemt trīs lielvalstu garantijas, noraidīja padomju piedāvājumus. Tikai 1939. gada 1. jūlijā PSRS spiediena rezultātā Anglija un Francija piekrita kopā ar PSRS dot garantijas 11 valstīm, t. sk. arī Baltijai.²⁹⁹ Tomēr Molotova izvirzītais nosacījums par netiešo agresiju Rietumvalstīm nebija pieņemams. Savukārt Maskava centās panākt pēc iespējas lielāku savas rīcības brīvības Baltijā akceptēšanu no Rietumvalstu puses. Kritisks pret Latvijas realizēto neitralitātes politiku ir arī E. Dunsdorfs, norādot, ka mazākais, ko varēja darīt kritiskajās 1939. gada dienās, bija mainīt valdību ar patstāvīgi domājošiem ministriem.³⁰⁰ Tomēr autors sīkāk neiedziļinās jautājumā, kādēļ atteikšanās no neitralitātes politikas varētu būt izdevīgāka. Ministru maiņa vai saglabāšana amatos nebija saistīta ar neitralitātes politiku.

Vislielākā uzmanība neitralitātes problēmai pievērsta neapšaubāmi mūsdienu Latvijas vēstures literatūrā. Lielākā daļa pēcpadomju Latvijas historiogrāfijas pārņēma neitralitātes politiku kritizējošo trimdas vēsturnieku nostādnes, papildinot Latvijas ārpolitikas 1938. un 1939. gadā pētniecību ar jauniem avotiem un jaunām nostādnēm. Tā 1993. gadā izdotajā darbā par Latvijas ārpolitiku trīsdesmito gadu beigās vēsturnieks I. Feldmanis apgalvo, ka „Latvijas valdība bija par daudz lojāli noskaņota absolūtas neitralitātes virzienā. Latvijas diplomātiem pietrūka prasmes panākt, lai citas valstis respektētu un garantētu šo neitralitāti”.³⁰¹ Neitralitātes politikas kritika tika papildināta ar jauniem kritiskiem argumentiem, kas īpaši asi un pamatoti skar tādus neitralitātes politikas aspektus kā neitralitātes propagandas izmantošana autoritārā režīma iekšpolitiskajiem mērķiem,³⁰² bet sniedz nepietiekošu atbildi uz jautājumu par to, kādas un vai bija alternatīvas pārejai uz “absolūto” neitralitāti 1938. gada beigās. Kritika balstījās uz veselu virkni argumentu, no kuriem svarīgākie pārmetumi bija pasivitāte un nekā nedarīšana, uzzinot par 1939. gada 23. augusta vienošanos. Laikam visskaidrāk šī Baltijas valstu valdību ārpolitiskās bezprincipialitātes kritika tika izteikta igauņu vēsturnieka M. Ilmjarva darbā „Klusā pakļaušana”. Autors nosoda Latvijas un Igaunijas valdošās elites, īpaši ārlietu ministru K. Selteru un prezidentu K. Petsu, V. Munteru un K.

---

²⁹⁸ Andersons... - 107.lpp.

²⁹⁹ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 267.lpp.

³⁰⁰ Dunsdorfs, E. Kārļa Ulmaņa dzīve. – R., 1992. – 339.lpp.

³⁰¹ Feldmanis, Stranga, Virsis... – 48.lpp

³⁰² Turpat... – 346. – 348.lpp.

Ulmani. Rakstot par Igauniju Ilmjarvs uzskata, ka pastāvēja vesela virkne iespēju, kuras Igaunijas valdība neizmantoja – nedz izveidoja trimdas valdību, nedz arī kaut kādā veidā protestēja pret okupāciju, apgalvojot, ka PSRS ir draudzīgs sabiedrotais.³⁰³ Tie ir arī argumenti, kurus izmanto K. Ulmaņa ārpolitikas kara priekšvakarā un tā sākumposmā kritizēšanā. Tomēr šīs minētās Baltijas valstu vadītāju kļūmes nav saistītas ar gatavošanos neitralitātei jeb pāreju uz absolūto neitralitāti – atteikšanos no Tautu Savienības statūtu 16. panta. Neitralitātes kursa uzsākšana 1938. gadā nebūt neliedza Baltijas valstu vadītājiem rīkoties uzņēmīgāk 1939. gada oktobra un 1940. gada jūnija kritiskajās dienās.

Vēsturnieks Raimonds Cerūzis Latvijas neitralizāciju apskata Latvijas neitralitātes jautājumu kontekstā ar Latvijas un Vācijas neuzbrukšanas līgumu. Autors gan nepauž skaidru attieksmi pret Latvijas realizēto neitralitātes politiku. Viņš norāda tikai to, ka Latvijas iedomātā neitralitātes politika ir kritizēta gan trimdas, gan padomju vēstures literatūrā. Ja padomju autori Latvijas neitralitātes politikā saskatījuši kapitulāciju Vācijas priekšā, tad trimdas vēsturnieki (konkrēti, E. Andersons) – Latvijas kļūšanu par bezgribas objektu lielvalstu spēlē.³⁰⁴

Vēsturniece Lilita Zemīte savā pētījumā par neitralitāti Tautu Savienības ietvaros, lielākā mērā pievērš uzmanību Rietumu vēsturnieku viedoklim par neitralitātes un Tautu Savienības saistību savienojamību, norādot, ka šīs starptautiskās organizācijas izveide izslēdza neitralitātes iespējamību.³⁰⁵ Viņa apgalvo, ka tā kā lielākā daļa valstu ar 30. gadu vidū sāka norobežoties no Tautu Savienības proponētā principa un izvēlējās rīcību pēc saviem ieskatiem, tad šo politiku jau toreiz varēja lielā daļā gadījumu dēvēt par neitralitāti.³⁰⁶ Autore tādējādi gan nesniedz viennozīmīgu atbildi, vai neitralitāte un Tautu Savienības saistības ir savienojamas ar neitralitātes politiku un nav pretrunā viena otrai. Tomēr norādīšana uz to, ka Tautu Savienības jau tā formālo saistību nozīmes samazināšanās trīsdesmito gadu vidū aizvien vairāk un vairāk lika valstīm domāt pašām par savu drošību, mudinot tās uz kāda veida neitrālu nostāju, ir visai pamatota. Autore pamatoti uzsver, ka 1938. gada deklarācija, pasludinot Tautu Savienības sankciju mehānismu par sev nesaistošu, iezīmēja būtiskas izmaiņas Latvijas ārpolitikā.³⁰⁷ Acīmredzot Zemīte īsti nepiekrīt politologa Roberta Rotšteina tēzei, ka divpadsmit Eiropas valstu pievēršanās neitralitātei trīsdesmito gadu beigās vispār nav uzskatāma par neitralitātes politiku, bet vienkāršu mēģinājumu par katru cenu izvairīties no konflikta. Viņa drīzāk pievienojas amerikāņu

---

³⁰³ Ilmjarv... - p. 499

³⁰⁴ Cerūzis... - 177.lpp.

³⁰⁵ Zemīte, L. Neitralitāte Tautu Savienības ietvaros // Latvijas Vēsture. - 1998. g., Nr.1. - 93.lpp.

³⁰⁶ Turpat... - 94.lpp.

³⁰⁷ Latvia in the League... - p. 116

politologa Henrija Morgentava uzskatam, ka katra valsts interpretēja neitralitāti tā, kā tā to uzskatīja par sev izdevīgu.³⁰⁸ Šim apgalvojumam pievienojas arī šī darba autors, jo, lai gan Rotšteina apgalvojumam ir visai liela daļa patiesības, uzskats, ka vispār šajās 1938. gada deklarācijās attiecībā uz 16. panta saistībām nebūtu nekā kopīga ar patiesas neitralitātes centieniem, nav pamatots. Par to liecina neitralitātes likumi, vismaz vārdos deklarētā gatavība ievērot daudz maz līdzvērtīgu nostāju pret karojošām pusēm un presē pievērsta samērā lielā uzmanība modernās neitralitātes teorētisko aspektu skaidrošanai. Katrā ziņā nekas neliecināja, ka šīs valstis būtu gatavas aiz brīvas gribas realizēt politiku, kura būtu pretrunā ar neitralitātes pamatprincipiem – iesaistīties aliansē ar kādu no iespējamā konfliktā esošu lielvalsti.

Lietuviešu vēsturnieks Česlavs Laurinavičius norāda uz Baltijas un Šveices neitralitātes politikas lielajām atšķirībām, apgalvojot, ka te nevar meklēt pozitīvas analogijas starp šīm valstīm, bet tikai negatīvās – proti, apskatīt tos neitralitātes priekšnoteikumus, kuri Baltijā nefunkcionēja. Viņš visai precīzi norāda, ka šādi trīs neitralitātes priekšnoteikumi Baltijā nebija reāli: 1) zināms spēka balanss starp kaimiņos esošām lielvalstīm; 2) lielvalstu garantijas; 3) savas valsts neitrālā statusa akceptēšana no iedzīvotāju puses.³⁰⁹ Piekrītot tam, ka pirmie divi aspekti patiešām nefunkcionēja visās trijās Baltijas valstīs, šaubas izraisa trešā aspekta attiecināšanas iespējas uz Latviju – lai arī cik lielā mērā atšķirīgi bija priekšstati par galvenajiem Latvijas ienaidniekiem dažādos sabiedrības slāņos, tomēr pamatā jau dominēja uzticība neitrālai nostājai. Galvenos iebildumus Laurinaviča pieeja rada tādēļ, ka viņš par pamatu Baltijas valstu neitralitātes politikas raksturošanai izmanto tādas tradicionāli neitrālas valsts ģeopolitiskā stāvokļa salīdzināšanu ar Baltijas valstīm kā Šveici. Drīzāk jau tas bija Eiropas mēroga unikāls izņēmums, neviena cita mazā valsts neatradās tik izdevīgā stāvoklī. Savukārt tik neizdevīgā stāvoklī kā Baltijas valstis arī neatradās neviena cita Eiropas valsts, Baltijas valstu neitralitāti nevar skatīt pēc citu Eiropas valstu neitralitātes vērtēšanas kritērijiem.

Līdzīgi 1938. gada 19. septembra deklarāciju kā nozīmīgu pavērsienu Latvijas ārpolitikā vērtē arī vēsturnieks I. Feldmanis. Viņš pamatoti raksturo pavērsiena neitralitātes politikas virzienā cēloņus: „Pavērsienu Latvijas politikā pret Tautu Savienību noteica konkrētā starptautiskā situācija un savstarpējā neuzticības atmosfēra, kāda bija izveidojusies trīsdesmito gadu beigās. Tā bija atbilde uz Ženēvas

---

³⁰⁸ Turpta... - p. 117

³⁰⁹ Laurinavičius, C. The Baltic States between the World Wars: Foreign Policy options and the problems of Neutrality // Die baltischen Staaten im Schnittpunkt der Entwicklungen. – Basel 2002. – S.121.

organizācijas vājumu (...).³¹⁰ Minētais vēsturnieks pamatoti atzīst, ka, lai gan šādu politiku realizēja arī citas Eiropas mazās valstis, to nevar uzskatīt par tālredzīgu politisku soli.³¹¹

Visai detalizēti un dziļi Latvijas pāreju uz neitralitāti analizējis vēsturnieks A. Stranga jau citētajā monogrāfijā par Latvijas ārpolitiku trīsdesmitajos gados. Autors sīki parāda iemeslus, kādēļ Latvija pievērsās neitralitātei. Galvenokārt tie bija „negatīvi piemēri kaimiņvalstīs”,³¹² un pirmām kārtām Polijā.³¹³ Tāpat arī autors aplūkoja Latvijas ārlietu ministra V. Muntera neveiklos propagandistiska rakstura mēģinājumus pamatot atteikšanās no 16. panta obligātās lietošanas nepieciešamību.³¹⁴

Darbā par Baltijas valstu savienības vēsturi J. Taurēns arī pievērs samērā lielu uzmanību Latvijas pārejai uz neitralitāti. Šeit gribētos norādīt uz diviem viņa secinājumu aspektiem. Pirmkārt, autors ir formulējis vairākus šīs pārejas posmus. Baltijas valstu pārstāvju deklarācijas Tautu Savienības pilnsapulcē 1938. gada 19. septembrī par statūtu 16. pantā paredzēto sankciju fakultatīvu pielietošanu bija tikai pirmais solis šajā virzienā.³¹⁵ Otrais posms bija likuma par neitralitātes noteikumiem izstrādāšana tā paša gada beigās.³¹⁶ Otrkārt, autors ne pārāk piekrīt vēstures literatūrā tradicionālajam apgalvojumam, ka šī pāreja uz neitralitātes politiku ir iezīmējusi jaunu līniju Latvijas ārpolitikā: „Lielā mērā tā bija vecās līdzsvara politikas turpinājums jaunā noformējumā. Faktiski pats neitralitātes vārds tika uzlūkots kā garantija.”³¹⁷ Būtībā šis apgalvojums ir pareizs, bet ne bez iebildumiem. Pēc 1938. gada principā nemainījās Latvijas līdzsvara saglabāšanas politika starp lielvalstīm, bet izmaiņas notika attieksmē pret Tautu Savienību, kura līdz šim tika uzskatīta par svarīgāko drošības garantu. Izvērtējot šo valdības soli, jāpiemin, ka Tautu Savienības statūtu 16. panta pielietošanas obligātais raksturs vairs netika uzskatīts par garantiju, bet tieši pretēji – par apdraudējumu un neitralitāte, „klusu sēdēšana” likās šajos apstākļos par lielāku drošības garantiju.

Būtiski vēl atzīmēt lielo atšķirību starp atteikšanos no Tautu savienības 16. panta un tā ideoloģiskā pamatojuma. Latvijā, kas bija autoritāra valsts, neapšaubāmi, ka skaļas un tukšas frāzes netrūka neviena valdības soļa pamatošanai. Pamatoti norādīts Latvijas vēstures literatūra uz morālajiem zaudējumiem, „kuri radās vārdos sludinot vienu un dzīvē īstenojot citu. 1939. gadā tika izkaldināts lepnais sauklis: „Labāk stāvēt

³¹⁰ Feldmanis, Stranga, Virsis.. – 47.lpp.

³¹¹ Turpat

³¹² Turpat... – 157.lpp.

³¹³ Turpat... – 159.lpp.

³¹⁴ Turpat... – 161.lpp.

³¹⁵ Taurēns... - 143.lpp.

³¹⁶ Turpat

³¹⁷ Turpat... - 145.lpp.

mirt, nekā uz ceļiem dzīvot”³¹⁸. Tomēr šī retorika bija režīma iekšpolitiskā īpatnība, domāta vairāk Latvijas sabiedrībai. Tā bija raksturīga visām valsts dzīves sfērām jau no 1934. gada apvērsuma. Šai ziņā problēma vairāk bija ārpolitikas ideoloģiskajā pamatojumā, nevis pašā lēmumā atteikties no 16. panta. Apstākļos, kad uzticība lielvalstīm un Tautu Savienības saistībām bija zudusi pavisam un visas pārējās mazās Eiropas valstis glābās neitralitātē, Polija un Vācija izdarīja spiedienu uz Latviju un Igauniju pievērsties neitralitātei, Baltijas valstīm nekas cits arī neatlika kā sekot.

Neitralitātes politikas aizstāvēšanai veltīta visai neliela uzmanība Latvijas vēstures literatūrā. Pamatā tās ir K. Ulmaņa režīma darbinieku atmiņas. Te pirmām kārtām gribētos minēt Sabiedrisko lietu ministra A. Bērziņa atmiņas „Lielo notikumu priekšvakarā”. Tomēr arī Bērziņš nav vēlējies diferencēti izvērtēt Latvijas ārpolitikas svarīgākos lēmumus trīsdesmito gadu beigās. Piederēdams Ulmaņa autoritārās valdības elitei, viņš nekritiski atbalstīja K. Ulmaņa valdības rīcību visos jautājumos, t.sk. arī ārpolitikā. Grūti nenovērtēt kā visai panaivu A. Bērziņa 1976. gadā publicētajās atmiņās izteikto apgalvojumu, kurā viņš piekrīt 1939. gada 25. augusta „Jaunāko Ziņu” secinājumam: „(..) Tāpēc šajās kritiskajās dienās mēs visi izjūtam dziļu apmierinājumu, ka vispārējais saspīlējums un draudošās briesmas šoreiz mūs neskar. Tie ir mūsu tālredzīgi ievadītās neitralitātes augļi.”³¹⁹ Šis autors pat trimdā neredzēja, vai negribēja redzēt lielo atšķirību starp starptautiskās situācijas bezcerību, kādā atradās Latvija un to bezrūpību, mānīgās drošības propagandu, kādu izplatīja valdošo aprindu kontrolētā prese, kuras vadīšanā Bērziņam piederēja viena no svarīgākajām lomām.

Tomēr neitralitāti attaisno arī nopietnāki trimdas autori ar nopietnākiem argumentiem. Piemēram, bijušais diplomāts J. Vīgrabs savā 1956. gadā trimdā vācu valodā uzrakstītajā, bet nepublicētajā manuskriptā „Baltijas valstu ārpolitika 1918 – 1940” rakstīja, ka Baltijas valstu kursu uz neitralitāti noteica to sarežģītais ārpolitiskais stāvoklis pēc Čehoslovākijas krīzes 1938. gada rudenī. Tām draudēja īpašas briesmas, jo atšķirībā no Nīderlandes un Beļģijas tām nebija nekādas iespējas saņemt palīdzību, ja viņas apdraudētu kāds kaimiņš. Ar šo apdraudētības sajūtu izskaidrojama viņu turēšanās pie neitralitātes.³²⁰

Liela uzmanība Baltijas valstu pārejai uz neitralitātes politiku pievērsta arī Rietumeiropas vēsturnieku darbos. Neitralitātes politika kā atsevišķa pētījuma tēma īpaši aplūkota vācu vēsturnieka R. Āmana darbos. Ievērojamākais no tiem ir par Vācijas neuzbrukšanas līgumu politiku Eiropā. Latvijas neitralitātes problēmas tajā ir otršķirīgas un tām

³¹⁸ Feldmanis, Stranga, Virsis... – 174.lpp.

³¹⁹ Bērziņš... – 146.lpp.

³²⁰ LVVA, 293.f., 1.apr., 351.l., 65.lp.

autors pieskaras tikai kontekstā ar Vācijas un Latvijas 1939. gada 7. jūnija neuzbrukšanas līgumu. Viņa rakstā „Baltijas valstis starp Vāciju un PSRS 1933 – 1939: neitralitāte vai alianse?” neitralitātes jēdziens tiek skaidrots samērā ikdienišķi – jau 1936. gadā Baltijas valstis kopējā ārlietu ministru sanāksmē esot pasludinājušas neitralitāti kā galveno ārpolitikas līniju.³²¹ Var piekrist autoram, ka Baltijas valstu pārstāvji patiešām maijā notikušajā Tallinas konferencē uzsvēra vēlmi palikt ārpus lielvalstu konfliktiem, jo gan maija, gan arī decembra konferencēs viennozīmīgi tika uzsvērtā arī nepieciešamība saglabāt saistības ar Tautu Savienību.³²² Tomēr vēlme palikt neitrāliem tika noformulēta visai vispārīgi, tā neizpaudās nekādos soļos, kuri apliecinātu par praktisku gatavību palikt neitrāliem kara laikā, bet nevis palikt uzticīgiem kolektīvai drošībai. Autors pārspilē arī Baltijas valstu izvēles alternatīvas, it kā tām bijušas iespējas līdz Molotova – Ribentropa pakta parakstīšanai izvēlēties starp aliansi ar PSRS, līdzīgu kādu paredzēja 1935. gada PSRS – Francijas un PSRS – Čehoslovākijas līgums, un neitralitāti.³²³ Tomēr kā jau pats virsraksts liecina, viņš atzīst, ka neviena no šīm alternatīvām nespētu paglābt Baltijas valstis no bojā ejas. Patiesībā nekāda alianse Latvijai ar PSRS nebija iespējama vienkārši tādēļ, ka Maskavai tāda nemaz neinteresēja.³²⁴ Tieši Latvijas neitralitātei autors pievēršas rakstā par V. Munteru 1993. gada „Latvijas Vēstures Institūta žurnālā”. Autors šeit izvairās no neitralitātes jēdziena lietošanas, jo attiecīgajos avotos – Vācijas ārlietu ministrijas dažādos ziņojumos, galvenokārt runa bija par Muntera attieksmi pret Vāciju un PSRS (mazāk Poliju un Rietumvalstīm) trīsdesmito gadu beigās.

Lai vērtētu lēmumu atteikties no kolektīvās drošības un pāriet uz neitralitāti noteikti būtu vēl lielāka uzmanība jāpievērš šī lēmuma tapšanas plašākam kontekstam, piemēram, kā Latvijas 1938. gada lēmumu ietekmēja Skandināvijas valstu pievēršanās neitralitātei. Tieši sekošana šo valstu paraugam bija būtiska Latvijas un Igaunijas ārpolitikas vadlīnija.³²⁵ Atsakoties no tā laika ārpolitikas vērtējuma, izmantojot mūsdienu politiskās morāles vai tā laika politiķu subjektīvo pieeju, vajadzētu pajautāt, vai līdz ar starptautiskās krīzes padziļināšanos trīsdesmito gadu beigās, vienīgais iespējamais lēmums Eiropas mazajām valstīm patiesi nebija neitralitātes politikas deklarēšana?

---

³²¹ Neutralitaet oder Allianz... - S. 383

³²² Taurēns... - 113.lpp.

³²³ Neutralitaet oder Allianz... - S. 389

³²⁴ Stranga. Profesoram Varlavānam 70... – 93.lpp.

³²⁵ Ilmjarv... - p. 272

3.2. Attieksmes maiņa pret Tautu Savienības statūtu 16. pantu un neitralitātes likuma pieņemšana.

Latvijas pārejā uz t. s. absolūto neitralitāti izpaudās galvenokārt ārpolitiskās vadības attieksme pret kolektīvo drošību. Varētu uzskatīt, ka deklarējot 16. panta relativitāti, Latvijas ārpolitikā notika līdzekļu maiņa attiecībā uz tās galveno mērķi – izvairīšanos no lielvalstu konfliktiem. Ja pirms tam galvenā uzmanība tika veltīta kolektīvai drošībai un tās instrumentiem, tad tagad par galveno līdzekli tika uzskatīta neitralitāte konfliktu gadījumā. Tā nebija būtiska izmaiņa Latvijas ārpolitikas mērķu un satura ziņā, izmainījās tikai paņēmieni.

Juridiski Tautu Savienības izveidošanās nozīmēja arī neitralitātes politikas beigas, jo tās statūti paredzēja, ka dalībvalstīm ir jāiesaistās karā pret agresoru. Tomēr līdzdalība šajā organizācijā un līdz ar to arī nostāja pret neitralitāti netika uztverta vienādi visās mazajās Eiropas valstīs, kas aktīvi atbalstīja Tautu Savienību. Var izdalīt divas valstu grupas - Pirmajā pasaules karā neitrālās valstis un t. s. profranciskās zemes, kas radās Versaļas līguma rezultātā un bija ieinteresētas aktīvi aizstāvēt šo kārtību. Ja pirmās grupas valstis uzskatīja, ka neitralitāte nozīmē aktīvu līdzdalību konfliktu novēršanā ar dažādiem diplomātiskiem starpniecības līdzekļiem³²⁶, tad otra grupa miera garantu redzēja pirmām kārtām Tautu Savienībā un Versaļas sistēmā, to dalībvalstu saistībās noformulētajos juridiskajos pienākumos. Arī Baltijas valstis varētu pieskaitīt šai otrajai grupai. Gandrīz visu starpkaru periodu tieši Tautu Savienības sniegtās garantijas šķita svarīgākais drošības garants. Tomēr trīsdesmito gadu vidū Tautu Savienība sāka piedzīvot vispārēju uzticības krīzi un neitralitāti sāka uztvert kā aizvien reālāku iespējamību konflikta gadījumā. Pirmā pasaules karā neitralitāti saglabājušajām Eiropas valstīm atteikšanās no 16. panta nebija īpaši problemātiska, jo viņām jau bija šī sekmīgā neitralitātes politikas pieredze Pirmajā pasaules kara laikā, vismaz tik lielā mērā sekmīga, ka tās negāja bojā, lai gan bija jāpārcieš dažāda karojošo valstu patvaļā. Vēsturiskā pieredze vienmēr kalpojusi par ļoti svarīgu argumentu dažādiem politiskiem lēmumiem.

Būtu pārāk nepilnīgi apgalvot, ka atsacīšanās no Tautu Savienības statūtu 16. panta ir tikai virspusīgs un deklaratīvs akts, kas nenozīmēja pilnīgi nekādas pārmaiņas Latvijas ārpolitikas pamatlīnijās. Neitralitātes politikas īpatnība ir tāda, ka tā kaut kādā mērā paredz atsacīšanos no citu valstu palīdzības, paļaušanos tikai uz sevi, cerot, ka citi respektēs šo

---

³²⁶ Tipisks Zviedrijas ārpolitikas piemērs, kurā viņa realizēja šos principus bija ārlietu ministra O. Undēna atteikšanās no nepastāvīgā locekļa vietas Tautu savienības Padomē, piešķirot to Vācijai 1926. gadā, lai apmierinātu Vācijas prasības pēc šīs vietas, jo Antantes valstis nevēlējās palielināt šo locekļu skaitu (Loenroth, G. *Policy of Osten Unden // The Diplomats. – Vol. 1. - Chicago, 1982. – p.32*)

neitralitāti. Varētu izmantot līdzīgus pretrunīgus jēdzienus Latvijas ārpolitisko priekšstatu raksturošanā, kādus izmantoja Šveices vēsturnieks Tobias Kaestli savā darbā par Šveices 20. gadsimta vēsturi. Viņš to parādīja kā vairāku savstarpēji pretrunīgu principu, tādu kā, piemēram, nacionālo interešu un starptautiski tiesiskās kārtības, sadursmi.³²⁷ Mūs varētu interesēt pieeja, saskaņā ar kuru neitralitātes politikas priekšstati tika parādīti mijiedarbībā ar starptautiskās solidaritātes priekšstatiem. Pāreja uz neitralitāti jāizprot plašākā kolektīvās drošības idejas sabrukuma kontekstā. Zūdot solidaritātes principu nozīmei, neizbēgami palielinājās neitralitātes vērtība.

Priekšstati par neitralitātes garantijām Latvijā sākot ar 1934. gadu un vēl 1935. gadā ieņēma visai nenozīmīgu vietu starp citiem drošības garantēšanas variantiem Latvijas diplomātiskajās aprindās. Šai laikā uzmanības centrā nonāca Austrumu pakts un tā "...dažādie "pēcnācēji" - teritoriāli sašaurināti vai saistību ziņā ierobežoti varianti"³²⁸. Ja šāda reģionāla pakta viena no galvenajām sastāvdaļām bija atsevišķu lielvalstu sniegtās drošības garantijas, kuru rezultātā "mēs varētu tikt ierauti karā, piemēram, ja notiktu sadursme starp Vāciju un Čehoslovākiju"³²⁹, tad neitralitātes garantiju pievilcība saistījās tieši ar to, ka deva iespējas realizēt līdzsvarotu politiku, nenostādot Latviju pret kādu citu lielvalsti vai to grupu konflikta gadījumā. Reģionālo drošības paktu, kurš centās ietvert sevī abus elementus – neitralitātes pēc formas, bet praktiski jau agrāko laiku Austrumu Lokarno idejās formulētās kolektīvās drošības garantijas, trīsdesmito gadu sākumā ierosināja Latvijas sūtņis Parīzē F. Cielēns, no jauna atkārtotot būtībā savu 1927. gada Austrumu Lokarno priekšlikumu. Viņš uzskatīja, ka Baltijas valstīm „vajadzētu izmantot krievu – poļu ierosinājumu"³³⁰, lai piedotu tam plašāku apjomu un dziļāku saturu, pārvēršot to par multilaterālu līgumu, kas paredzētu Baltijas valstu neatkarības un teritoriālās neaizskaramības garantijas.³³¹ Neitralitāte toreiz nelikās labākais drošības garantiju veids, jo neatkarības un neaizskaramības garantijas nozīmētu ciešāku lielvalstu - garantu saistību uzņemšanos iepretim Baltijas valstīm. Latvijas 2. sūtņu konferencē 1935. gada jūnija beigās sūtņis PSRS A. Bīlmanis norādīja uz diviem Latvijas ārpolitikas tālākās rīcības variantiem – primārais un svarīgākais bija griezties pie PSRS, Polijas, Vācijas ar Baltijas garantiju pakta ideju, bet ja to noraida, tad tikai kā *ultima ratio* viņš ieteica "caur

³²⁷ Kaestli, T. Selbsbezogenheit und offenheit. Die Schweiz im 20. Jahrhundert. – Zuerich, 2005. – S.

19

³²⁸ Taurēns, J. Latvija, Baltijas Antante un Austrumu pakta metamorfozes // Latvijas Vēsture. – 2000.g., 2. Nr. – 79.lpp.

³²⁹ Feldmanis J.... – 639.lpp.

³³⁰ Domāts PSRS priekšlikums Polijai 1933. gada decembrī par Baltijas valstu drošības garantēšanu

³³¹ Feldmanis, Stranga, Virsis.... – 19.lpp.

Tautu Savienību pasludinātu neitralitāti.”³³² Bīlmanis šo tikko minēto iespēju uzskatīju par otršķirīgas nozīmes līdzekli, tādēļ, ka tā būtu tikai un vienīgi “caur Tautu Savienību pasludināta neitralitāte”, kas neparedzēja drošības garantijas Baltijai. Neitralitāte, ja tā nebija lielvalstu garantēta, nedeva nekādas garantijas burtiskā izpratnē un līdz ar to tā tika uzskatīta par daudz nevērtīgāku drošības “instrumentu”. Arī presē parādījās līdzīga rakstura vērtējumi.³³³

Tieksme pēc starptautiskās solidaritātes Latvijā, kas gan izpaudās vairāk tukšās frāzēs, iespējams, bija daudz lielāka, nekā „vecajās” Eiropas mazajās valstīs. Tieši te arī meklējams izskaidrojums tam, ka visas trīs Baltijas valstis, par spīti acīmredzamajai kolektīvās drošības sistēmas krīzei, tomēr līdz pat pēdējam brīdim dzīvoja ilūzijās par kaut kāda glābiņa iespēju kolektīvajā drošībā. Kā rakstīja Ā. Klīve, citu Eiropas mazo valstu iestāšanās par sankciju atcelšanu pret Itāliju, „morāliski spieda balsot par sankciju nekavējošu atcelšanu arī pārējās neitrālās valstīs.”³³⁴ Uz neitralitāti kā apzinātu un mērķtiecīgu rīcību, kas saistās ar atsacīšanos no 16. panta obligātā lietojuma, Latvija pārgāja samērā vēlu.

Kad iesākās atteikšanās no Tautu Savienības statūtu 16. panta? Neitralitātes jēdziens Latvijā starpkaru periodā tika izprasts tieši saistībā ar dalību Tautu Savienībā. Proti, piederība Tautu Savienībai izslēdz neitralitāti. Mazās un vājās Baltijas valsti vienkārši nevar atļauties būt neitrālas starptautiskās krīzes apstākļos un tām nepieciešama kādas lielvalstu garantijas. Tādēļ līdz trīsdesmito gadu beigām vēl neitralitātes jēdzienam bija pamatā negatīva noskaņa. Līdz 1934. gadam, izņemot sociāldemokrātus, neviena politiskā partija to neuzskatīja par kādu alternatīvu kolektīvai drošībai un tās galvenajam iemīsojumam – Tautu Savienībai.

1933. – 1935. gadā var vērot viennozīmīgu neitralitātes noraidījumu. Šis jēdziens, pat garantētā neitralitāte, parādījās Latvijas publicistikā galvenokārt negatīvā gaismā. Neitralitātes politikai vai tās garantijām kā tiesiska rakstura jēdzieniem pievērsās daļa Latvijas publicistu. Diskusijas par neitralitāti iesākās sakarā ar PSRS piedāvājumu Polijai garantēt Baltijas valstu neaizskaramību 1933. gada decembrī. Tieši tādas pašas diskusijas ar līdzīgiem secinājumiem, proti, ka neitralitātes garantijas no Polijas un PSRS nav nepieciešamas norisinājās arī Igaunijā.³³⁵ Labējā politiskā virziena publicists A. Bergs savos starptautiskajiem notikumiem

³³² LVVA, 2574.f., 3. apr., 3079.l., 32.lpp.

³³³ Nordicus (ziņu aģentūras LETA direktora R. Bērziņa pseidonīms) gadu agrāk komentēja: „...Mums ideāls atrisinājums būtu neitralitātes atzīšana, bet patlaban tas ir tikai nerealizējams sapnis, tādēļ mums atliek tikai vēlēt, lai austrumu reģionālais pakts, kurā mēs piedalītos, saturētu neatkarības, teritoriālās neaizskaramības un neuzbrukšanas deklarācijas Tautu Savienības rāmjos (*Nordicus*). „Drošības ķēde” no Vidusjūras līdz Baltijas jūrai. – *Jaunākās Ziņas*, 1934. gada 29. jūnijā)

³³⁴ Klīve.. – 403.lpp.

³³⁵ Kas illusionidiplomatia... - 170.lk

veltītajos komentāros laikrakstā „Latvis”³³⁶ uzskatīja, ka neitralitātes garantiju gadījumā Latvijas suverenitāte tiktu ierobežota. Kā jau labēji nacionālo spēku pārstāvis, suverenitātes jēdzienu viņš uztvēra tik burtiski, ka pat neitralitātes garantijas viņš uzskatīja par tās ierobežošanu. 1934. gada 10. janvāra „Latvī” viņš komentēja: „...jāiznīcina naivais prieks par Baltijas valstu eventuālo neitralizāciju, pat Beļģijai 1831. gadā tā tika piespiesta...”³³⁷. Tomēr Bergs pamatoti uzskatīja, ka neitralizācija nebūtu savienojama ar Tautu Savienības principiem.

Arī starptautisko tiesību speciālists un 1934. gada sākumā Ārlietu ministrijas juridiskās nodaļas vadītājs Kārlis Ducmanis noraidīja neitralizācijas iespējas kā tai laikā no starptautisko tiesību viedokļa nepieņemamas Latvijai: „...ar Briāna - Kelloga pakta un Tautu Savienības izveidošanas vecais neitralitātes jēdziens ir izbeidzies”³³⁸. To vietā cerības tika saistītas ar šaurākiem garantiju veidiem, par kuriem šai laikā tika diskutēts: „...nebūtu slikti pastiprināt Tautu Savienības saistības ar reģionālām Antantēm, neuzbrukšanas līgumiem, atsevišķiem starptautiskiem garantiju aktiem.”³³⁹ Šādā veidā Baltijas valstis nenonāktu pretrunā ar saviem pienākumiem, kas izriet no dalības Tautu Savienībā.

Vienīgā savienība, kas Latvijā šķita pieņemama un kurai bija plašs atbalsts Latvijas sabiedrībā bija Baltijas valstu savienība. Tiesa, paļaušanās uz to sabiedrībā nevarēja būt liela, jo pret abām lielajām kaimiņvalstīm tā nebija nopietna drošības garantija, bet šī iluzorā savienība varēja kalpot vēlāk par kaut kāda reģionāla „bloka” sastāvdaļu. Vismaz Latvijas presē šādi teorētiska rakstura apcerējumi trīsdesmito gadu vidū nebija sveši. Kaut cik skaidri par to, kāds tad pakts būtu pieņemams un kuram tad varētu „pievienoties Baltijas savienība” netika pateikts. Piemēram, vēl nosacīti brīvā no oficiālās propagandas, „antivāciskā”³⁴⁰ laikraksta „Pēdējā Brīdī” komentētājs O. Liepiņš rakstīja, ka „valstu centralizācija samazināsies un decentralizācijas pastiprināsies.” Latvijai tad Baltijas savienības ietvaros būtu jāpievienojas kādam valstu „blokam”. „(..) Būs plašāk jāveido bloku sistēma un jo lielāka nozīme tad būs Baltijas blokam.” Tiesa, šis „bloks” būs defensīvs, jo ja valstīm nebūs „tieksmes uz pārgrozībām”, kas noveda pie Pirmā Pasaules kara, tad tam var būt tikai pozitīva nozīme.³⁴¹ Šāds ideālistisks starptautiskā stāvokļa atspoguļojums dominēja Latvijas preses rakstos par starptautisko politiku, īpaši par PSRS un Francijas lomu miera stiprināšanas centienos. Pat

³³⁶ Sīkāk par A. Berga politiskajiem uzskatiem šai laikā skat. U. Lasmanis. Arveds Bergs. Politiska biogrāfija. – Trešā grāmata. – Rīga, 1998

³³⁷ Bergs, A. Baltijas valstu drošība // Latvis – 1934. gada 10. janvārī

³³⁸ Ducmanis, K. Baltijas valstu neatkarības garantija // Brīvā Zeme – 1934. gada 24. janvārī.

³³⁹ Turpat

³⁴⁰ Vācijas vēstniecība Latvijā vismaz uzskatīja šo laikrakstu par antivācisku (*PAAA, R.84668, S.6*)

³⁴¹ Liepiņš, O. Kas Baltijas jūru slēdz kā rotaļā // Pēdējā Brīdī. – 1935. gada 13. septembrī

1935. gada maija PSRS līgumi ar Franciju un Čehoslovākiju tika parādīti gan vietējo komentētāju gan no ārvalstu preses pārpublicētajos rakstos kā kolektīvās drošības sastāvdaļa: „Atšķirībā no pirmskara paktiem, jaunais pakts nebalstās uz spēku līdzsvara principa, bet uz visu tautu solidaritātes. Tas atver vaļā visas durvis un neaizver nevienu...”³⁴²

Vienīgi sociāldemokrātu ideoloģija paredzēja neitralitāti. Vēsturnieks Stranga norādījis, ka LSDSP pārstāvēja dažādus viedokļus par Latvijai nepieciešamo ārpolitisko stratēģiju - Fr. Menders iestājās par pilnīgu neitralitāti, noraidot pat mazās Baltijas savienības ideju, bet F. Cielēns - par liela pretvācu bloka izveidošanos³⁴³. Sīkāk pagaidām pievērsīsimies tikai Fr. Mendera neitralitātes izpratnei, kas atspoguļojās 1934. gada 14. janvāra „Sociāldemokrāta” publicētajā rakstā "Baltijas neatkarības nodrošināšana". Neitralitātes politikas jēdziens šai rakstā aplūkots samērā pretrunīgi. Pamatoti norādot, ka nekāda neitralizācija no lielvalstu puses Baltijas valstīm nav pieņemama un tā ir arī utopiska, viņš uzskata, ka Baltijas valstīm pašām jārealizē neitralitātes politika. Starptautiskajās tiesībās neitralitātes politika nozīmē vienādu neitralās valsts attieksmi pret visām konfliktā iesaistītajām pusēm.³⁴⁴ Lai arī šī vienādā attieksme pret konfliktējošām pusēm reti ir iespējama praksē – īpaši kopš Pirmā Pasaules kara – tomēr šos priekšstatus stipri ietekmēja nostāja – Hitleriskā Vācija ir agresors un PSRS – miera sargs. Par to liecina viņa rakstītais, ka neitralitātes politika nozīmē „...norobežošanas no tām agresīvām tieksmēm, kuras izrāda hitleriskā Vācija”³⁴⁵. Arī vēstures literatūrā norādīts, ka šāds neitralitātes skaidrojums ir samērā virspusējs un sakņojās galvenokārt Mendera nepamatotajā uzticībā PSRS ārpolitikai un savām dogmām³⁴⁶. Tieši pārspīlēti labvēlīgā Padomju Krievijas ārpolitikas vērtējuma dēļ (...Padomju Krievija viņaprāt viskonsekventāk iestājas par mieru (...))³⁴⁷ viņš nonāca pretrunā ar šai pašā rakstā deklarēto prasību pēc neitralitātes.

Laika periodu no 1935. līdz 1937. gada beigām var uzskatīt par posmu, kad ticība kolektīvās drošības instrumentiem kā neatkarības garantam jau bija zudusi, bet neitralitāte, t. i. atteikšanās no 16. panta, vēl nebija pieņemama. Par to liecina kaut vai pieminētās Latvijas 2. sūtņu konferences materiāli, kurā A. Bīlmanis, Latvijas vēstnieks PSRS, sacīja,

³⁴² Žuvenals A. Krievu – franču pakta īstā nozīme // Brīvā Zeme. – 1934. gada 14. maijā

³⁴³ Stranga, A. LSDSP un 1934. gada 15. maija apvērsums Latvijā. – Rīga, 1998. - 135.lpp. (*Turpmāk - LSDSP un 15. maija apvērsums...*)

³⁴⁴ Tiesa, var atzīmēt arī R. Bindschedlera tēzi, ka ir pieļaujama atkāpšanās no klasiskās neitralitātes principiem, ja tas darīts "augstāku mērķu - neatkarības un suverenitātes nodrošināšanas vārdā". Tomēr Latvijas neatkarību un suverenitāti Vācija 1934. gadā nemaz tik lielā mērā neapdraudēja un "tuvināšanās" PSRS nebija tik nepieciešama kā to uzskata Menders.

³⁴⁵ Fr. Menders. Baltijas valstu neatkarības nodrošināšana // Sociāldemokrāts – 1934. gada 14. janvārī. (*turpmāk - Fr. Menders...*)

³⁴⁶ LSDSP un 1934. gada 15. maija apvērsums, – 136.lpp.

³⁴⁷ Fr. Menders

ka neitralitāte tika uzskatīta tikai kā pēdējais līdzeklis, „*ultima ratio*“ neatkarības nodrošināšanā.³⁴⁸ Šī pētījuma ietvaros grūtāk noskaidrojams jautājums ir reģionālais pārejas uz neitralitāti konteksts, tomēr Latvijas sūtņu ziņojumi liecina, ka arī tādā tradicionāli kolektīvai drošībai uzticīgajā valstī kā Zviedrijā pievēršanās neitralitātei sākās visai strauji, uzreiz pēc tam, kad Vācija bija pārkāpusi Lokarno vienošanos par Reinzemes demilitarizāciju 1936. gada 7. martā. „Presē izbeidzās asā sankcionisma propaganda pret Itāliju, oficiālā ārpolitika centās norobežoties no Lokarno valstīm, uzsverot, ka Tautu Savienībai gar Vāciju neesot nekādas daļas,”³⁴⁹ rakstīja Latvijas sūtnis Zviedrijā. Zīmīgi, ka tieši šāda Zviedrijas nosliešanās neitralitātes virzienā toreiz, pēc Latvijas sūtņa domām „atņem cerības uz Zviedrijas un Baltijas valstu tuvināšanos”.³⁵⁰ Nedaudz vēlāk Latvijas ārpolitiskās vadības priekšstati mainīšies un tieši kopēja neitralitātes politika kļuva par iedomātas sadarbības pamatu.

Latvijā viens no pirmajiem un dziļāk apdomātajiem priekšlikumiem, kur tika ņemtas vērā neitralitātes un Tautu Savienības saistības, bija Latvijas sūtņa pie Tautu Savienības J. Feldmaņa 1935. gadā izstrādātais Baltijas valstu neitralitātes garantiju plāns. Tas nebūt neliecināja, ka Latvijas ārpolitiskā vadība būtu jau tajā laikā nosvērusies neitralitātes virzienā, Skandināvijas valstīs šī apziņa nostiprinājās krietni agrāk. Savā apjomīgajā analīzē par Baltijas valstu neitralizācijas iespējām, J. Feldmanis piedāvāja Baltijas valstu starptautisku neitralizācijas plānu, kurā bija ņemtas vērā visas juridiska rakstura pretrunas, kas varēja rasties garantējot to neitralitāti un pirmām kārtām piederība Tautu Savienībai un Baltijas valstu savienībai. Toreiz neitralitāte vēl netika uztverta kā nopietns ārpolitikas paņēmieni. Garantētās neitralitātes ideja pēc Pirmā Pasaules kara visā Eiropā bija visai nepopulāra. Versaļas miera līguma rezultātā nozīmi zaudēja Beļģijas un Luksemburgas neitralitāte.³⁵¹ Savukārt 1921. gadā formāli beidza pastāvēt lielvalstu garantijas Albānijas neitralitātei, uzņemot šo valsti Tautu Savienības padomē.³⁵² J. Feldmaņa priekšlikums uzskatāms par pirmo un vienīgo nopietno neitralitātes garantiju plānu, kas radās kā mēģinājums atrast grūstošai kolektīvajai drošībai kādu alternatīvu. Autors uzskatīja, ka lielvalstu interesēs būtu sniegt tām neitralitātes garantijas, tieši tāpat, kā 1815. gadā tika garantēta Šveices neitralitāte.³⁵³ Pēc savas būtības šis priekšlikums daudz neatšķīrās no jau agrākajiem neskaitāmajiem Latvijas drošības garantiju variantiem. Faktiski neitralitātes garantijas tika uzskatītas kā

³⁴⁸ LVVA, 2575.f., 14. apr., 7.l., 25.lp.

³⁴⁹ LVVA, 2575.f., 14. apr., 7.l., 19.lp.

³⁵⁰ Turpat

³⁵¹ Neff, S. The rights and duties of neutral powers. – London, 2000. – p. 168

³⁵² Turpat

³⁵³ Feldmanis, J... – 639.lpp.

sava veida reģionālās drošības pakta variants, tomēr tas paredzēja konkrētāku garantiju mehānismu – Baltijas neitralizēšanu. Krievijas un Vācijas šķietamais antagonisms un Baltijas nozīmes pārvērtēšana šo valstu ārpolitikā pamatoja trīsdesmito gadu vidū šādu uzskatu. Nav vērts atkārtot, ka neviena no lielvalstīm neuzskatīja Baltijas valstis par tik svarīgu spēku balansa sastāvdaļu, lai būtu ieinteresēta to garantēšanā. Pat 1815. gada garantijas Šveicei bija drīzāk nejaušs lielvalstu kompromiss, to spēku balansa politikas sastāvdaļa.

Tautu Savienībai kā reālam universālam drošības garantam trīsdesmito gadu vidū īsti neticēja vairs neviens, bet tas nenozīmē, ka neitralitātes politika būtu uzskatīta par alternatīvu. Par to arī liecina kāda dalībnieka Baltijas valstu ārlietu ministru 1936. gada vasarā notiekošajā konferencē valdošā noskaņojuma pieraksti: „reģionālās drošības pakti ir daudz labāki par bilaterālajiem paktiem. Atsacīšanās no kolektīvās drošības būtu solis nedrošības virzienā.”³⁵⁴ Bet tas jau nenozīmēja, ka Latvijā ārpolitiskā vadība uzskatīja, ka tikai pateicoties neitrālai politikai izdosies izvairīties no kara draudiem. Joprojām kolektīvā drošība bija pirmajā vietā, cerot, ka tajā būs iesaistīta arī Vācija un PSRS.

Vēstures literatūrā minēti arī cita rakstura iemesli, kuri noteica Latvijas ilgo uzticēšanos Tautu savienībai, piemēram, V. Muntera personības lomā. Būdams Tautu savienības padomes sesijas vadītājs 1938. gadā un tās Padomes nepastāvīgais loceklis no 1936. gada, Latvijas ārlietu ministrs pats personīgi vēl bija ieinteresēts uzsvērt Tautu Savienības nozīmi, vairs nesaistot Latvijas nākotni ar cerībām uz šīs organizācijas reālām drošības garantijām.³⁵⁵

Jāpiekrīt vēstures literatūrā izteiktajam viedoklim, ka priekšstati par neitralitāti, t. i. par atsacīšanos no Tautu Savienības statūtu 16. panta obligātā rakstura, nopietna apspriešana Latvijā sākās ar 1937. gada decembri, un tad arī sākās Tautu Savienības pakta neatgriezenisks sabrukums.³⁵⁶ Tādēļ arī laiku no 1937. gada beigām līdz 1938. gada decembrim, kad tika pieņemti neitralitātes likumi, varētu dēvēt par posmu, kurā notika jau praktiska pāreja no kolektīvās drošības uz gatavošanos neitralitātei kara gadījumā.

Būtiskākais pavērsiens uz neitralitāti un atkāpšanos no Tautu Savienības 16. panta norisinājās 1938. gada otrajā pusē. Par glābiņu uzskatītā kolektīvā drošība nu tika uztverta par draudu. Attiecīgo noskaņojumu mazajās valstīs labi raksturoja laikraksts „*Segodņa*” 1938. gada 14. oktobra numurā. „Nespējot pieņemt lēmumu, tā [Tautu Savienība] nevarēja ierobežot spēcīgu statūtu pārkāpēju, bet ierobežoja

---

³⁵⁴ Turpat

³⁵⁵ Turpat... - 157.lpp.

³⁵⁶ Turpat... - 156.lpp.

vāju valsti, pakļāva to lielvalstu izrēķināšanās iespējām” [domāta Vācijas izrēķināšanās iespēja ar Latviju – J. K.].³⁵⁷ Arī Latvijas Universitātes juridiskās fakultātes profesors Hermanis Albats norādīja uz visai izplatīto un redzamo Tautu Savienības nepilnību, kura jo acīmredzamāka kļuva Minhēnes krīzes dienās: „Ja Tautu Savienība nav universāla, tad vai nu tā jāpārveido, vai arī jāatbrīvojas no nevēlamiem pienākumiem”.³⁵⁸ 1938. gada sākumā ļoti līdzīgas domas Latvijas vēstniekam Stokholmā izteica Zviedrijas tieslietu ministrs Vestmanis: „Ir grūti samierināties ar patreizējo stāvokli, kad lielvalstu vainas dēļ sankcijas ir diskreditētas un tai pašā laikā paturētas kā obligātas [Tautu Savienības] paktā. Tas rada iespējas ieraut mazas valstis viņām nepieņemamos stāvokļos, tikai tādēļ, ka tas ir izdevīgi lielvalstīm.”³⁵⁹ Viens no ievērojamākajiem Latvijas starptautisko tiesību speciālistiem Armīns Rūsis 1939. gadā rakstīja, ka neitralitāte ir katras valsts neatņemama subjektīva tiesība.³⁶⁰

Kā tiešāku iemeslu pavērsienam neitralitātes politikas virzienā varētu minēt kaimiņvalstu ietekmi. Vēstures literatūrā ir īpaša uzmanība pievērsta Polijas un Igaunijas ietekmei.³⁶¹ Norādīts, ka jau 1936. gadā Latvija konsekventi uzsvēra, ka tai tuva ir balansēšana starp Vāciju un PSRS, tāda pati politika, ko piekopa Polija.³⁶² Tomēr neitralitātes politika vēl nebija ieguvusi nekādu konkrētu izpausmi, katrā ziņā pastāvēja vēl apziņa, ka neitrālā balansēšana būtu kaut kā jānostiprina juridiski, revidējot attiecības pret Tautu Savienību. Līdzās šai neitrālai balansēšanai kolektīvā drošība joprojām tika uzskatīta par nozīmīgāko drošības garantu. Tiesa, arī šis drošības garantants nebija uztverts kā kaut kas konkrēts, vairāk abstrakts un deklaratīvs, tukšu frāžu līmenī. 1939. gada pavasarī un vasarā, kad risinājās trīs lielvalstu sarunas, tad arī starptautiskās drošības garantijas vairs Latvijai nelikās vajadzīgas, jo neitralitāte nu šķita labākais līdzeklis, kurš Latviju paglābs no Eiropas konflikta. Piemēram, kad Francijas ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs Ležē sacīja Latvijas sūtnim Grosvaldam 1939. gada vasarā, ka ne Anglija, ne arī Francija negarantēs Baltijas valstu drošību, Latvijas pārstāvim „tas nav izraisījis lielas bēdas. Neturēju par vajadzīgu viņam nemaz sacīt, ka tagadējā situācijā mums lielvalstu garantijas nemaz nav vajadzīgas, jo tas runātu pretim mūsu neitralitātei.”³⁶³

³⁵⁷ Нейтралитет// Сегодня. – 14. октября, 1939 год

³⁵⁸ Albats, H. Neitralitāte un neitralitātes likumi // Jaunākās Ziņas. – 1938. gada 29. oktobrī

³⁵⁹ LVVA, 293.f., 1.apr., 506.l., 3.lp.

³⁶⁰ Rūsis... - 84.lpp.

³⁶¹ 1938. gada jūlijā Polijas ārlietu ministrs J. Beks centās Latviju iespaidot attālināties no Tautu savienības. V. Munteru spēcīgi ietekmēja arī Skandināvijas valstu nostāja un to pāreja uz absolūto neitralitāti (*Feldmanis, Stranga, Virsis.... – 159.lpp.*)

³⁶² Stranga. Profesoram Varoslavānam 70... - 98.lpp.

³⁶³ Pie šīs sūtņa ziņojuma daļas Munters bija pierakstījis „Pareizi” (*LVVA, 2574.f., 4. apr., 7489.l., 40.lp.*)

Ja vēl trīsdesmito gadu vidū, nerunājot nemaz par agrākiem Latvijas Republikas valstiskuma pastāvēšanas gadiem, absolūta, „tīra” neitralitāte tika uztverta gandrīz kā sinonīms izolācijai, tad trīsdesmito gadu otrās puses starptautiskās politiskās krīzes iespaidā šī attieksme lēni un negribīgi mainījās. 1939. gadā nevarēja būt runas par tādām garantijām, kādas Latvija un Igaunija visu laiku bija vēlējušās – ne universālām drošības garantijas, ne arī to neitralitātes un neaizskaramības garantijām. Grosvalda iebildumi trīs lielvalstu drošības garantijām no attiecīgā laika perioda skatu punkta raugoties bija pamatoti, jo trīs lielvalstu garantijas attiecīgajā momentā Latvijas starptautisko stāvokli padarītu neskaidrāku un nedrošāku, atšķirībā no neitralitātes. Garantiju pieņemšanas gadījumā Latvijai saasinātos attiecības ar Vāciju un pieaugtu Anglijas un Francijas akceptēta PSRS neparedzamās ārpolitikas ietekme, uz kuru šīm abām lielvalstīm nebūtu gandrīz nekādas ietekmes.

Vēl viens būtisks ārējs faktors, kas ietekmēja Baltijas valstis neitralitātes virzienā bija 1935. gada maijā Dānijas, Zviedrijas un Norvēģijas Oslo deklarētā apņemšanās modificēt savu ārpolitiku neitralitātes virzienā. Arī Lielbritānijas ārpolitiskajā vadībā šo valstu neitralitātes centieni jau trīsdesmito gadu vidū nepalika nepamanīti.³⁶⁴ 1938. gada 23. jūlijā visas četras Ziemeļu valstis, kā arī Holande, Beļģija un Luksemburga kopīgā sanāksmē Kopenhāgenā paziņoja, ka tās vairs neuzskata 16. pantu par obligātu. Latvijas ministru kabinets tikai 1938. gada augusta beigās izlēma tuvināties t. s. Oslo grupai.³⁶⁵

Par šo negribīgo un lēno attieksmes maiņu pret Tautu Savienību labi liecināja arī V. Muntera gadskārtējās runas darba kameras sanāksmē 1937. un 1938. gadā. Ja 1937. gada 6. aprīļa runā viņš uzsvēra, ka Tautu Savienība ir „viena no retām sastāvdaļām, kas var pretendēt uz paliekošu nozīmi”, ir garants tam, ka neatkārtosies 1914. gada traģēdija, tad 1938. gadā 4. aprīļa runā viņš jau daudz uzmanības veltīja neitralitātes iespējai, tomēr vēl skaidri nepasakot, ka Latvijai būtu ejams tieši šāds ceļš.³⁶⁶ Visai maz diplomātu iebilda pārejai uz t. s. absolūto neitralitāti. J. Feldmanis 1938. gada 29. jūlijā brīdināja Latvijas valdību nesteigties ar 16. panta „aprakšanu”. Viņš aicināja vērsties pret galveno briesmu avotu, ko varētu radīt piederība Tautu Savienībai – deklarēt, ka tagadējos apstākļos Latvija neuzskata par iespējamu sveša karaspēka tranzītu. Feldmanis uzskatīja, ka Latvijai nav visu laiku jāseko skandināvu

---

³⁶⁴ Nurek M. Britische Politik und die Politik der Neutralitaet im Ostseeraum // Beitrage uz Geschichte des Ostseeraumes. – Hamburg, 2002. – S.302

³⁶⁵ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 70.lpp.

³⁶⁶ Munters, V. Tautu Savienības autoritāte // Brīvā Zeme. – 1937. gada 6. aprīlī; V. Munters. Vienīgi nacionāla, stipra un vienota valsts var pastāvēt tais pārvērtībās, kas mūsu acu priekšā norisinās. – 1938. gada 4. aprīlī (*Turpmāk – Vienīgi nacionāla...*); Arī Latvijas vēstures literatūrā norādīts, ka nav īsti zināms, kad Munters nolēmis sekot Igaunijas un Somijas paraugam un atteikties no Tautu Savienības statūtu 16. panta automātiskas lietošanas (*Feldmanis, Stranga, Virsis... - 158.lpp.*)

piemēram.³⁶⁷ M. Valters īsi pirms Baltijas valstu deklarācijām Tautu Savienības pilnsapulcē rakstīja, ka viena Tautu Savienības locekļa neitralitāti nevar atzīt ne tās asambleja, ne arī padome. Viņš uzskatīja, ka mazo valstu centienus deklarēt neitralitāti varētu akceptēt tikai grozot organizācijas paktu, bet ne vienpusējā kārtā.³⁶⁸ Starptautisko notikumu attīstība tomēr veicināja Latvijas valdības izšķiršanos par Tautu Savienības statūtu 16. panta modifikāciju, nevis formulējumu statūtos par sveša karaspēka tranzīta aizliegšanu. Grūti iedomāties, ka gadījumā, ja pat Latvijas valdība vēlētos starptautiski panākt šādu tranzīta aizliegšanu, tam būtu kādi rezultāti. Vienīgais, ko tā varēja darīt, bija sekot citu valstu piemēram 16. panta modifikācijas virzienā.

Pakāpeniska Tautu Savienības statūtu 16. panta relativizēšana izskaidrojama galvenokārt ar Skandināvijas valstu un Polijas netiešo ietekmi. Tradicionāli sekojot Skandināvijas valstu rīcībai, kas jau pirms 1938. gada bija nolēmušas mazināt saistības ar Tautu Savienību, Latvijas ārlietu ministrs nebija šai ziņā ne ar ko oriģināls starp citiem reģiona valstu ārpolitikas vadītājiem, bet gan sekoja tiem arī jautājumā par neitralitāti, resp. attieksmi pret Tautu Savienības statūtu 16. pantu. Tieši 1938. gada aprīļa sākumā Zviedrijas ārlietu ministrs Sandlers uzstājās ar radorunu, kurā daudz nepārprotamāk un viennozīmīgāk iestājās par Zviedrijas neitralitāti: „Tautu Savienība zaudējusi savu nozīmi un tādēļ kolektīvā drošība jāatliek uz nenoteiktu laiku.”³⁶⁹ Latvijas un Igaunijas ārlietu ministri tikai sekoja saviem kaimiņiem. Latvijas Ārlietu ministrija regulāri saņēma ziņojumus par Skandināvijas valstu aizvien noteiktāko pievēršanos neitralitātei. Gandrīz visos ziņojumos, piemēram, no Stokholmas 1938. gada pirmajā pusē, Latvijas sūtnis Salnais rakstīja gandrīz tikai par to, kā Zviedrija cenšas uzsvērt savu neitralitāti³⁷⁰.

Nepārprotami, ka Munteram, acīmredzot, arī viņa tuvākajiem līdzgaitniekiem visai grūti nācās samierināties ar realitāti, ka Tautu Savienība vairs nevar būt drošības garants, šīs cerības uz kolektīvo drošību tika izteiktas sentimentālās ārlietu ministra frāzēs: „Starptautisko kopdarbības ideju un tiesisko sajūtu, kuru reprezentēja Tautu Savienība, jāuztur dzīvu, cerībā, ka tā atkal atgūs savu nozīmi.”³⁷¹ Savā ziņā jau attieksme pret Tautu Savienību un vēlāk pret neitralitāti nebalstījās kādos noteiktos konceptuālos priekšstatos par ārpolitikas stratēģiju, tā bija diezgan spontāna un samērā primitīva pielāgošanās revizionistisko valstu ārpolitikas mērķiem, par ko liecina kaut vai jau minētajā ministra 1937. gada aprīļa runā izteiktā frāze: „Tautu Savienības pamatideja pareiza, bet

³⁶⁷ Andersons - 20.lpp.

³⁶⁸ Valters, M. Tautu savienības jaunā gadskārtējā sanāksme // Latvijas Kareivis. – 1938. gada 14. septembris.

³⁶⁹ LVVA, 293.f., 1.apr., 506.l., 2.lp.

³⁷⁰ Turpat

³⁷¹ Vienīgi nacionāla...

tai vēl nav piešķirts pietiekošs spēks.”³⁷² Kā liecināja Baltijas valstu ārlietu ministru konference 1937. gada jūlijā, tad ar „pietiekošā spēka” trūkumu pēc Muntera domām bija jāsaprot revizionistisko valstu neapmierinātības iemeslu likvidēšana. Pietiktu izrādīt tikai nelielu pretimnākšanu revizionistiskajām valstīm un tās atkal atgriezīsies Tautu Savienībā un starptautiskā krīze tiks mazināta. Sakarā ar šādu loģiku pat Abesīnijas uzņemšana Tautu Savienībā, pēc ministra domām, esot bijusi kļūdaina.³⁷³ Kā viens no spilgtākajiem Muntera oportūnisma piemēriem vēstures literatūrā minēts viņa 1938. gada 19. janvārī viesību laikā Itālijā teiktais tosts „Itālijas karalim un Abesīnijas imperatoram”. Tas sabojāja Latvijas attiecības ar saviem Baltijas kaimiņiem. Igaunijas prese sāka vērst pret Latviju kampaņu. 9. februārī Igaunijas sūtnis Rīgā Rebane pārmeta ministram tostu Romā. Arī Lietuvas prese izturējās kritiski pret šo tostu.³⁷⁴

Tomēr šeit diezin vai ko vairāk kā naivumu ministram varētu pārnest. Jāpiekrīt literatūrā izteiktajam viedoklim, ka uzsauktais tosts atbilda tā laika reālpolitikas vispārējam ciniskuma līmenim, kas valdīja attiecīgā laika Eiropas valstu savstarpējās attiecībās.³⁷⁵ Arī Lietuvas un Igaunijas ārlietu ministru atteikums sniegt attiecīgu paziņojumu šai jautājumā nebija balstīts nekādos morāla rakstura apsvērumos, bet tika argumentēts ar to, ka „nevajadzētu steigties šī jautājuma izšķiršanā.”³⁷⁶ Vēl 1937. gada jūlija Baltijas valstu pārstāvju konferencē Munters aicināja „atbalstīt Tautu Savienības autoritāti un attīstīt labas attiecības ar kaimiņvalstīm”³⁷⁷, ar to saprotot visu iespējamo līdzekļu izmantošana, lai lielvalstis atgrieztos pie savstarpējās sadarbības Tautu Savienības ietvaros. Šeit nekādas jaunas iezīmes no iepriekšējos gados realizētās politikas neparādījās, tomēr jaunums bija tas, ka Munters ciniski uzskatīja, ka Itālijas atgriešanos Tautu Savienībā varētu sekmēt arī atzīstot, ka okupētā „Abesīnija nav Tautu Savienības loceklis”.³⁷⁸ Tādai mazai un apdraudētai valstij kā Latvija šāda nemorāla attieksme varbūt ir saprotama, tomēr diezin vai šādi publiski apsvērumi nāca par labu Latvijas reputācijai. Lietuvas un Igaunijas pārstāvji uzskatīja, ka šāda jautājuma nostāja ir pāragra.³⁷⁹

Tiek minēts, ka Latvijas pievēršanās neitralitātei lielā mērā ietekmēja arī Latvijai tuvās un draudzīgās Igaunijas un Somijas „negatīvais piemērs”.³⁸⁰ Te būtu nepieciešams noskaidrot, vai šīs

³⁷² Munters V. Tautu Savienības autoritāte // Brīvā Zeme. – 1937. g., 5. apr.

³⁷³ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 133.lpp.

³⁷⁴ Taurēns... 132.lpp.

³⁷⁵ Turpat... - 133.lpp.

³⁷⁶ LVVA, 2574.f., 3. apr., 3144.l., 24.lp.

³⁷⁷ Turpat... - 5.lp.

³⁷⁸ Turpat

³⁷⁹ Turpat

³⁸⁰ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 158.lpp.

ietekmes nozīme nav novērtēta pārāk augstu, vai Latvija pati nebija lielā mērā jau gatava uz šādu soli, vai starptautiskie notikumi plašākā kontekstā nebija daudz nozīmīgāki nekā šo abu kaimiņvalstu ietekme? Jau 1937. gada pavasarī viesojoties Somijā Munters, salīdzinot Latvijas un Somijas ārpolitiku, sacīja: „abas valstis ejot stingru neitralitātes ceļu un noteikti norobežojās no t. s. bloku politikas.”³⁸¹ Tiesa, šī draudzības uzsvēršana bija parasta formalitāte – kaut vai ģeopolitiskā stāvokļa dēļ Latvijā nekad nevarētu iedomāties, ka attiecības ar Somiju ir svarīgākas kā ar Igauniju, ka attiecības ar Helsinkiem varētu veidot apejot Tallinu. 1936. gada maijā Baltijas valstu ārlietu ministru konferencē, šķiet, ka domstarpības ārpolitiskajā stratēģijā - neitralitāte vai kolektīvā drošība vēl nebija vērojamas. Igaunijas ārlietu ministrs Seljamā apliecināja uzticību Tautu Savienībai, tāpat kā Latvija. Šī organizācija esot „lielākais valstu draugs” un „mums pieņemamas vienīgi tendences stiprināt Tautu Savienības nozīmi.”³⁸² Arī Lietuvas nostāja bija līdzīga Latvijas un Igaunijas viedoklim – Lietuvas ārlietu ministrs Lozoraitis minēja, ka „... pirmā vietā kolektīvās drošības sistēma”.³⁸³ Seljamā uzskatīja, ka uz šīs organizācijas pamata jāveidojas kaut kādiem reģionālās drošības paktiem, ļoti līdzīgs viedoklis arī Latvijas ārpolitiskai vadībai. A. Bērziņa atmiņas liecina, igauņi centās uzsvērt savu provāciskumu un stingro nostāju attiecībā pret PSRS karaspēka nelaišanu cauri savai teritorijai, lai tādējādi vācu acīs izceltu Igaunijas nozīmi iepretim Latvijai, kuru viņi un vācieši uzskatīja par pārāk propadomisku. Tā, sarunā starp Igaunijas armijas ģenerālštāba vadītāju Rēku un Vācijas sūtni Igaunijā Froveinu 1938. gada jūlijā Rēks sacīja, ka viņam neesot skaidra Latvijas nostāja jautājumā par padomju karaspēka tranzīta pieļaušanu cauri savas valsts teritorijai. Pēc Bērziņa domām Latvija savu nostāju bija skaidri paudusi tā paša gada jūnijā notikušajā trīs Baltijas valstu ārlietu ministru konferencē, proti, Latvija bija nepārprotami abiem partneriem norādījusi, ka nepieļaus sveša karaspēka tranzītu.³⁸⁴ Izmaiņas bija redzamas gadu vēlāk - Seltera un Lozoraiša apspriedē pie Muntera 1938. gada 11. jūnijā, neskatoties uz Igaunijas puses apņemšanos deklarēt, ka ar 16. pantu vairs nejūtas saistīta, Latvija un Lietuva savukārt šādu rīcību uzskatīja par pāragru.³⁸⁵ Tomēr praktiski jau tad Tautu Savienības statūtu 16. panta saistību relativizēšana Eiropā bija sākusies tādos apmēros, ka te diez vai īpaša nozīme bija vairs Igaunijas ietekmei. Vēl pirms gada tieši Munters Baltijas valstu ārlietu ministru konferencē 1937. gada decembrī ierosināja

---

³⁸¹ Latvijas un Somijas draudzības manifestācija // Jaunākās Ziņas. – 1937. gada 13. aprīlis

³⁸² LVVA, 2574.f., 3. apr., 3108.l., 2.lp.

³⁸³ Turpat

³⁸⁴ Bērziņš... - 41.lpp.

³⁸⁵ LVVA, 2574.f., 3267.l., 4.lp.

izteikt attieksmi pret Tautu Savienības statūtu 16. pantu, jo Zviedrija jau agrāk bija pasludinājusi tā fakultatīvo raksturu.³⁸⁶

Daudz svarīgāks cēlonis Latvijas virzībā uz neitralitāti bija Polijas un Vācijas nostāja. Vēstures literatūrā norādīts, ka Baltijas valstu neitralitāte bijusi izdevīga lielvalstīm – Polijai un Vācijai.³⁸⁷ Jau padomju vēsturnieki centās uzsvērt, cik lielā mērā Baltijas valstu pāreju uz neitralitāti ietekmēja abas lielvalstis, ietērpjot savu argumentāciju padomju ideoloģiskajās klišējās. Par Polijas ietekmi Sīpols rakstīja: „„Neitralizēt” Baltijas valstis hitleriešiem palīdzēja buržuāziski muižnieciskā Polija, kam arī bija agresīvi tīkojumi Baltijā”³⁸⁸. Nevarētu noliegt šo lielvalstu ietekmi uz Latvijas un Igaunijas pievēršanos neitralitātei, tomēr tā bija vairāk netieša, kā pilnīgi nepamatotus un muļķīgus jāuzskata Sīpola apgalvojumus par Polijas „palīdzēšanu” Vācijai neitralizēt Baltijas valstis.

Neapšaubāmi, ka tieši Vācijai bija visizdevīgāk Baltijas valstu atteikšanās no Tautu Savienības statūtu 16. panta un to pievēršanās neitralitātei, bet arī šo neitralitātes politikas aspektu diezin vai vajadzētu pārāk kritiski vērtēt. Bezpartejiska neitralitāte nebija iespējama arī citās Eiropas valstīs darba sākumā minēto iemeslu dēļ. Vienīgais diplomāts, kurš uzdrošinājās Latvijā kritizēt Tautu Savienības statūtu 16. panta pasludināšanu par fakultatīvu bija Miķelis Valters. Viņš 1938. gada 16. oktobrī laikrakstā „Latvijas Kareivis” slēptā veidā kritizēja Latvijas atteikšanos no šī vienīgā drošības garanta. Viņš gan pamatoti uzskatīja, ka atteikšanās no 16. panta nevar dot vairāk drošības, bet gan veicina kara tieksmju pieaugumu.³⁸⁹ Tomēr rakstā viņš pārlietu iluzori vērtēja lielvalstu – Vācijas potenciālo pretinieku un tās agresīvo tieksmju apvaldītāju savstarpējās sadarbības iespējas un to mērķu cēlumu. „Lielvalstis, Francija ar Angliju, pievienojot te klāt Ziemeļamerikas Savienotās Valstis, PSRS un daudz citas, gribot negribot spiestas meklēt kādu kopīgu aizstāvības līniju. (..) Nevienai no šīm valstīm nevar būt vienaldzīgi vai Tautu Savienības kodols paliek vai tas iet bojā.”³⁹⁰ ASV un PSRS bija gan vienaldzīgs Tautu Savienības liktenis, lielvalstīm nebija nekādas intereses iesaistīt „kopējā aizstāvības līnijā” Baltijas valstis.

Vācijas spiediena ietekme uz Baltijas valstu pievēršanos neitralitātei bija izšķiroša. Izmantojot neitralitātes jēdzienu vācu

---

³⁸⁶ Ilmjarv... - p. 274

³⁸⁷ Te gan nebūtu jāpievērš īpaša uzmanība padomju vēstures literatūras apgalvojumiem par to, ka Baltijas valstu neitralitāte sekmējusi Vācijas agresiju. Šie apgalvojumi balstīti gan pārspīlētos spriedumos par Baltijas valstu ģeopolitisko nozīmi Eiropas miera garantēšanā, gan arī padomju ideoloģijas nostādnēs par PSRS mazo kaimiņvalstu provāciskumu. Daudz nopietnāk argumenti, kuri parāda Latvijas neitralitātes vienpusīgo raksturu minēti mūsdienu Latvijas un trimdas vēsturnieku darbos. (*skat. piem., E. Andersons... - 113.lpp., Feldmanis, Stranga, Virsis... - 161.lpp.*)

³⁸⁸ Sīpols... - 147.lpp.

³⁸⁹ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 161.lpp.

³⁹⁰ Valters, M. To pašu ceļu tālāk...

diplomāti centās piešķirt pievilcību saviem piedāvājumiem izolēt Baltijas valstis no iespējamās to piedalīšanās trīs lielvalstu kopīgajā Vācijas ielenkšanā. Savukārt Baltijas valstīs neko citu nevajadzēja kā vien dzirdēt par atbalstu viņu neitralitātei. Padziļinoties starptautiskajai krīzei, neitralitāte nenozīmēja vairs tikai kaut ko ikdienišķu – „neitrālu stāju”, „neiejaukšanos lielvalstu strīdos”, bet gan tika uzskatīta par alternatīvu kaut kam vēl draudošākam – ieraušana lielvalstu konfliktā, iespējai, ka būs jānostājas vienas karojošās lielvalsts vai grupējuma pusē. Neitralitāte likās pieņemamāka alternatīva draudošajai padomju invāzijai trīspusējo sarunu panākumu rezultātā. Šo pievilcību pastiprināja tas, ka trīs lielvalstu garantijas nozīmētu bīstamo pienākumu laist cauri PSRS karaspēku, jo starptautiskā situācija jau 1939. gada vasarā likās ļoti saspīlēta. Šīm bažām bija arī savs pamats - PSRS neslēptā vēlēšanās pārņemt kontroli pār Baltijas valstīm ar Rietumu akceptu. Visspilgtāk par šiem mērķiem liecināja jūlijā Molotova izvirzītais t. s. netiešās agresijas formulējums. Vēsturnieks R. Āmans samērā precīzi raksturoja starptautisko kontekstu, kas ietekmēja Baltijas valstu atturību pret trīspusējām sarunām: „Nav zināms, kādas būtu Latvijas un PSRS savstarpējā pakta konsekvences [kas patiesībā nebija iespējams un kuru PSRS nemaz nepiedāvāja – J. K.], bet zināms, ka tas padarītu to par Vācijas ienaidnieku, atrautu no Skandināvijas valstīm un pakļautu PSRS spiedienam.”³⁹¹ Visai pamatots ir arī tradicionālais mūsdienu vēstures literatūrā pārstāvētais uzskats, ka Latvija rīkojās kļūdaini, izturoties noraidoši pret eventuālo trīspusējo garantiju līgumu. „Anglijas – Francijas – PSRS līgums, ja tiktu parakstīts, apdraudētu Latvijas neatkarību PSRS piedāvāto garantiju dēļ, bet būtu nopietns solis pretim mieram.”³⁹² Nevar apšaubīt šī apgalvojuma patiesumu Eiropas un pasaules vēstures kontekstā. Tomēr attiecīgajā situācijā Latvijas iestāšanās pret trīspusējām garantijām ir izskaidrojama pirmkārt jau ar tās mazajām iespējām ietekmēt savas teritorijas un suverenitātes neaizskaramību. Ja Latvija atbalstītu trīs lielvalstu sarunas un to garantijas, tad tā apzināti būtu sevi pakļāvusi iespējamām briesmām un satricinājumiem, kas rastos atsakoties no iedomātās drošības neitralitātē. Apstākļos, kad krievu un vācu vienošanās un tās sekas vēl nebija skaidri apjaustas tikai norobežošanās neitralitātē bija vienīgā loģiskā Baltijas valstu ārpolitiskās vadības rīcība. Bravūrīgā retorika presē bija neizbēgama autoritārā režīma ideoloģijas sastāvdaļa. Krieviņš no Berlīnes 1939. gada maijā rakstīja, ka neuzbrukšanas līgums ar Vāciju būtu ne vien zināma „papīra” drošības garantija no Vācijas, bet arī atņemtu „taisnības iemeslu” Krievijas vai Polijas preventīviem soļiem pret

³⁹¹ Neutralitate oder Allianz... - S. 390

³⁹² Feldmanis, Stranga, Virsis... - 319.lpp.

Latviju.³⁹³ Pašos pēdējos mūsdienu vēsturnieku darbos konsekventi izskan pārliecība, ka trīs lielvalstu garantijas 1939. gada situācijā nav bijusi reāla Latvijas ārpolitikas alternatīva un vienīgi vispusīgas neitralitātes garantijas varētu nodrošināt tās izvairīšanos no ārpolitiskajiem satricinājumiem lielvalstu konflikta dēļ. „Latvijas nostāja garantiju jautājumā bija visai pārdomāta – pieņemot triju lielvalstu iespējamās garantijas Maskavas variantā, tā atklāti pasludinātu sevi par Vācijas ienaidnieku, zaudētu iespējas būt neitrālai valstij un veicinātu savu bojā eju.”³⁹⁴

Ja 1935. gada Latvijas sūtņu konferencē par galveno ienaidnieku ar nelielu „balsu pārsvaru” Latvijas diplomāti uzskatīja Vāciju, tad 1939. gada pavasarī, šķiet, diplomātu aprindās sāka rasties priekšstati, ka galvenās briesmas varētu nākt no PSRS. Īpaši jau bīstama Maskava likās tādēļ, ka Rietumvalstis varētu atļaut tai rīcības brīvību Baltijā trīspusējo valstu sarunu panākumu rezultātā. Sūtnis Vācijā E. Krieviņš, kurš 1935. gadā Vāciju viennozīmīgi vērtējis kā galveno draudu avotu, 1939. gada maijā rakstīja, ka „vislielākās briesmas mums draud no Krievijas. (..) Tā būtu visbīstamākā (..) arī tādēļ, ka tā [Krievija] mūsu okupācijai varbūt dabūtu sabiedroto akceptu.”³⁹⁵ Vienīgi neitralitāte, t. i. norobežošanās no iespējamā nepatīkamā pienākuma laist cauri savai teritorijai PSRS karaspēku, šķita attiecīgajā situācijā labākā alternatīva šādi notikumu attīstībai.

Te vēl būtu jāpievērš uzmanība tādām aspektam, kā neitralitātes garantijām no trīspusējās sarunās iesaistītajām lielvalstīm 1939. gada pavasarī un vasarā. Neiedziļinoties to norisē pirmkārt būtu jāuzsver, ka vienīgās garantijas, ko Baltijas valstis starptautiskās krīzes padziļināšanās apstākļos bija gatavas pieņemt, bija to neitralitātes garantijas. Agrākie priekšstati par drošības un teritoriālās integritātes garantiju iespējamību nu vairs nelikās aktuāli. Tagad Latvijas vadošo aprindu cerības saistījās vienīgi ar lielvalstu garantijām Latvijas neitralitātei. Vēstures literatūrā šim jautājumam par neitralitātes garantijām 1939. gada vasarā nedaudz pievērsta uzmanība J. Taurēna disertācijā. Autors raksta, ka Latviju un Igauniju šai laikā interesēja Beļģijas neitralitātes variants.³⁹⁶ Par šādu garantiju iespēju V. Munters visvairāk interesējās Vācijā, šis valsts sūtnim 1939. gada 3. jūlijā norādot uz diviem apstākļiem, kuriem pēc viņa domām vajadzētu ieinteresēt Vāciju „Beļģijas tipa” garantijās. Pirmām kārtām Munters norādīja, ka Latvija gatava pieņemt tikai Lielbritānijas, Francijas un PSRS garantijas tās neitralitātei, jo šādu

³⁹³ LVVA, 2574.f., 4. apr., 7679.l., 130.lp.

³⁹⁴ Latvija Otrajā pasaules karā... – 83.lpp.

³⁹⁵ LVVA, 2574.f., 4.apr., 7679.l., 56.lp.

³⁹⁶ 1937. gada 24. aprīlī Lielbritānija un Francija, bet 13. oktobrī – arī Vācija apņēmas sniegt Beļģijai bruņotu atbalstu, ja tā pretosies ārējai agresijai (*Taurēns...* - 171.lpp.). Tiesa, šajos dokumentos nekas nebija teikts par neitralitāti, par ko rakstīja arī M. Valters (*Mana sarakste..* – 83.lpp.)

garantiju gadījumā zustu pamats apsūdzībām par Latvijas līdzdalību Vācijas ielenkšanā. Bez tam Munters arī aicināja Vāciju pievienoties šīm garantijām.³⁹⁷ Tieši Vācijas līdzdalību Latvijas (Baltijas) neitralitātes garantēšanā Latvijas ārpolitiskajai vadībai likās svarīgākā Latvijas drošības sastāvdaļa. Garantijas tikai no vienas valstu grupas puses būtu pretrunā pašas neitralitātes principam un tas šai gadījumā valdībai nelikās pieņemami. Kādā sarunā pēc Latvijas un Vācijas neuzbrukšanas līguma parakstīšanas Munters Vācijas sūtnim sacīja, ka Latvija angļu un krievu garantijas nekavējoties noraidīs, ja šai procesā nepiedalīsies Vācija.³⁹⁸ Vēsturnieks I. Feldmanis neitralitātes garantiju izpratnei Latvijā 1939. gadā pievērsis pavisam nelielu uzmanību, norādot tikai uz to, ka lielvalstis, protams, šī ideja neinteresēja, par piemēru minot 30. jūnija Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta direktora vēstuli sūtnim Francijā O. Grosvaldam, kurā minēts, ka „Berlīnē šis projekts [Baltijas valstu neitralitātes garantijas – J. K.] neatrod labvēlīgu atbalsi”³⁹⁹. Lielā mērā šajos priekšlikumos izpaudās jau 1935. gadā izstrādātā J. Feldmaņa Baltijas valstu garantiju plāna pamatprincipi. Tomēr 1939. gada vasarā neviens Baltijas valstīs tos vairs „neiepakoja” plašās intelektuālās reģionālās drošības konstrukcijas shēmās. Muntera garantiju ierosinājums bija tikai kārtējais mēģinājums balansēt starp PSRS un Vāciju.

Nostāšanās vienā no konfliktējošām pusēm asociējās ar neizbēgamu neatkarības galu vai Baltijas valstu ieraušānu karadarbībā, no kuras izvairīties bija galvenais ārpolitikas mērķis. Vācija savukārt atbalstīja tādu politiku, kādu vēlējās realizēt Latvijas un Igaunijas diplomāti – neitralitāti. Tā nekādas garantijas nepiedāvāja. Piemēram, 1939. gada 14. jūlijā Vācijas sūtnis Igaunijā Froveins saņēma instrukcijas no Berlīnes, ja gadījumā Igaunijas valdība interesēsies par garantijām, tad tās jānoraida.⁴⁰⁰ Vācija centās radīt priekšstatus par ieinteresētību Baltijas drošībā, tiesa, galvenokārt koncentrējot savus pūliņus uz Igauniju. Īpaši jau šādas ilūzijas par Vācijas ieinteresētību Igaunijas aizsardzībā radīja vērmahta ģenerālštāba vadītāja Franča Haldera vizīte Helsinkos un Tallinā trīspusējo sarunu laikā 1939. gadā.

Latvijā pāreja uz neitralitāti 1938. gada septembrī nebija būtiska ārpolitiskā kursa maiņa. Attieksme pret lielvalstīm pēc šī kursa uzsākšanas būtībā nemainījās. Tā iezīmēja galvenokārt būtisku attieksmes maiņu pret Tautu Savienību, kolektīvo drošību kā Latvijas neatkarības garantu. Te derētu salīdzinājums ar Lietuvu, kur pāreja uz neitralitāti 1938. gada rudenī nozīmēja būtiskākas pārmaiņas ārpolitikā. Lietuvas

---

³⁹⁷ Turpat

³⁹⁸ Ritenis, J. Lielbritānija un Baltijas valstis angļu, franču, padomju sarunās Otrā pasaules kara priekšvakarā // Latvijas Vēsture. – 1999. gada 2. Nr. – 85.lpp.

³⁹⁹ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 265.lpp.

⁴⁰⁰ Ilmjarv... - 318.p.

neitralitātes izpratne kļuva līdzīga Latvijas un Igaunijas neitralitātes izpratnei. Lietuvas gadījumā gan neitralitātes politikas aizsākums nenozīmēja tikai atteikšanos no Tautu Savienības statūtu 16. panta, bet arī attieksmes maiņu pret kaimiņvalstīm. Pirmām kārtām šī attieksmes maiņa izpaudās līdzšinējā izteikti propadomiskā kursa revīzijā un turpmāk Lietuva vairs nesaistīja lielas cerības uz Maskavu kā savu iespējamo sabiedroto pret Poliju. 24. oktobrī L. Sēja no Kauņas rakstīja, ka „Lietuvas diplomātiem nevar aizdot lielākas dusmas, kā atgādinot to draudzību ar PSRS.”⁴⁰¹ Vienlaikus pievēršanās neitralitātei nozīmēja attiecību uzlabošanas mēģinājumus ar Vāciju un Poliju. 1938. gada oktobra beigās notikušajā Lietuvas sūtņu konferencē tika uzsvērts, ka jāizrāda pretimnākšana Vācijai Mēmeles jautājumā un jāpārtrauc Viļņas apgabala atgūšanas komitejas darbība, jānodrošina pret Poliju vērsto izteikumu Lietuvas presē samazināšana.⁴⁰² Šāds attiecību uzlabošanas mēģinājums ar abām kaimiņvalstīm, vienlaikus ievērojot atturību pret PSRS, ir viennozīmīgi vērtējams kā pavērsiens neitrālas stājas virzienā. Abās pārējās Baltijas valstīs gatavošanās neitralitātes politikas realizācijai izpaudās tikai atteikumā no 16. panta obligātas lietošanas.

Skandināvijas valstu likumi par neitralitātes noteikumiem, saukti arī par neitralitātes likumiem, balstījās 1907. gada Hāgas konvencijā un Dānijas, Zviedrijas un Norvēģijas 1912. gadā izstrādātajos neitralitātes likumos. 1938. gada 27. maijā Dānija, Islande, Norvēģija, Zviedrija un Somija Stokholmā, parakstīja vienošanos kopīgi izstrādāt likumus par neitralitātes noteikumiem,⁴⁰³ kuri balstīsies 1912. gada likumu galvenajos principos.

Varētu piekrist vēstures literatūrā sacītajam, ka tikai līdz ar 1938. gada 21. decembra likuma par neitralitātes noteikumiem pieņemšanu Latvija ir pasludinājusi absolūto neitralitāti.⁴⁰⁴ Tomēr līdz šim nav pievērsta īpaša uzmanība šī likuma analīzei. Tam ir arī visai loģisks izskaidrojums – neitralitātes likums bija burtiska Skandināvijas valstu neitralitātes likuma kopija, ko Latvija pieņēma Igaunijas ietekmes rezultātā.

Likums noteica neitrālās valsts tiesības un pienākumus jūras kara gadījumā. Tas izskaidrojams ar vairākiem apstākļiem: Latvijā cerēja, ka Eiropas konflikta gadījumā būs apdraudēta tikai tās kuģniecība,

---

⁴⁰¹ Taurēns.. – 144.lpp.

⁴⁰² Myllyniemi S. Die Baltische Krise 1938 – 1941. – Stuttgart, 1979. - S. 27

⁴⁰³ Declaration for the Purpose of establishing Similar Rules of Neutrality, with Annexes. Signed at Stockholm, May 27th, 1938 Between Denmark, Finland, Iceland, Norway, and Sweden (<http://historicalresources.org/2008/10/03/declaration-for-the-purpose-of-establishing-similar-rules-of-neutrality-with-annexes-signed-at-stockholm-may-27th-1938-between-denmark-finland-iceland-norway-and-sweden>) [skatīts 2008. gada 23. oktobrī]

⁴⁰⁴ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 162.lpp.; Taurēns... - 132.lpp.

teritoriālie ūdeņi un arī gaisa telpa. Savukārt sauszemes karš to neapdraudēs. Komentējot šo likumu, A. Rūsis rakstīja: „Baltijas valstis sevišķi apdraudētas būs jūras karā, tām nav daudz jābaidās par savu neitralitāti sauszemes karā.”⁴⁰⁵

Likuma otrais pants noteica kārtību, kādā veidā un kādos apstākļos pieļaujama karojošo valstu kuģu iebraukšana Latvijas iekšējos ūdeņos. Šis pants visskaidrāk liecināja par likuma daļēju neatbilstību Latvijas realitātēm. Tas izpaudās polemikā ar Lielbritāniju, kuras valdība 1939. gada pavasarī un vasaras sākumā nosūtīja Skandināvijas un Baltijas valstīm, kā arī Somijai memorandus, kuros iebilda pret vairākiem likuma pantiem. Vispirms šis memorands tika iesniegts zviedriem, kas liecināja arī par to, ka no visām reģiona valstīm Lielbritāniju visvairāk interesēja tieši Zviedrijas neitralitātes noteikumi. Latvija saņēma britu memorandu 1. jūnijā un nolēma nogaidīt pārējo valstu atbildes.

Otrais pants aizliedza karojošo valstu karakuģiem iebraukt neitrālās valsts iekšējos ūdeņos un paskaidroja, kas ir iekšējie ūdeņi - „...ostas, ieejas ostās, līči un līčiši, kā arī tie ūdeņi starp vai šaipus Latvijas salām, saliņām un jūras klintīm, kas neatrodas pastāvīgi zem ūdens.”⁴⁰⁶ Šāds skaidrojums bija visai nepietiekošs un vairāk atbilda Igaunijas vai kādas Skandināvijas valsts ģeogrāfiskajam stāvoklim, lai gan, protams, angļus pirmām kārtām interesēja tieši Skandināvijas valstu teritoriālie ūdeņi. Tieslietu ministrijas juriskonsults N. Vīnzarājs, 1939. gada 15. augusta starpresoru apspriedē, komentējot angļu memorandu, pamatoti norādījis, ka šie angļu pārmetumi ir „...starptautisko tiesību vienpusīgs iztulkojums no angļu – sakšu doktrīnas vienpusīga viedokļa.”⁴⁰⁷ Tomēr viņš arī norādīja, ka angļi pamatoti pretojas iekšējo ūdeņu definīcijai, jo izteiciens likuma 2. pantā „ūdeņi starp vai šaipus Latvijas salām” ir pārāk plašs.⁴⁰⁸ Latvijai nebija nekādu salu.

Tāpat arī likuma 13. pants bija ļoti neskaidri formulēts. Tajā bija noteikts, ka „neviens nedrīkst Latvijas teritorijā izdarīt novērojumus no lidierīces...”⁴⁰⁹ Angļiem nepatika frāze „...vai tur vākt jebkādā citādā veidā ziņas...”⁴¹⁰ Memorandā Anglijas valdība pamatoti norādīja uz šī panta vispārību un plašo interpretācijas iespēju.⁴¹¹ Arī pret 15. pantu angļi cēla iebildumus. Tas paredzēja aizliegt apgādāt vai apbruņot kuģi, ko paredzēts izmantot kaperu⁴¹² darbībai.⁴¹³ Angļi uzskatīja, ka likumā

⁴⁰⁵ Rūsis... - 90.lpp.

⁴⁰⁶ Likums par neitralitātes noteikumiem // Valdības Vēstnesis. – 1938. gada 20. decembris

⁴⁰⁷ LVVA, 2574.f., 3.apr., 2654.l., 9.lp.

⁴⁰⁸ Turpat

⁴⁰⁹ Likums par neitralitātes noteikumiem...

⁴¹⁰ LVVA, 2574.f., 3.apr., 2654.l., 10.lp.

⁴¹¹ Turpat

⁴¹² Kaperēt (no holand. „kaapvaart” – nodarboties ar jūras laupīšanu) – jau senos laikos izmantots apzīmējums ienaidnieka tirdzniecības kuģu sagūstīšanai. Ar kaperēšanu parasti nodarbojās speciāli militāri aprīkoti tirdzniecības kuģi, kaperēšanas atļauju varēja saņemt pat privātā rīcībā esoši kuģi.

jānosaka to, ka kaperēšanai paredzētie kuģi, kara lidmašīnas būtu tūlīt pat jāinternē, nevis tikai nav jāatļauj apbruņot vai apgādāt. Vīnzarājs pārmeta tieslietu un kara ministrijām, ka tās neesot ievērojušas šo detaļu un iekļāvušas likumā.⁴¹⁴ Te gan nebija daudz ko pārnest Latvijas ministrijām un juristiem, kuri strādāja pie likuma izveidošanas, jo likums kopumā bija pārņemts no Skandināvijas valstīm un Igaunijas. Latvijas ārpolitiskai vadībai nebija no svara tik daudz juridiskās likuma nianšes cik tā politiskā nozīme – šis likums bija arī iecerēts kā Baltijas un Skandināvijas valstu neesošās sadarbības elements. Par to liecina tā lielā nozīme, kāda tika pievērsta tā saskaņošanai ar Igauniju.

3.3. Latvijas kurss uz „absolūto” neitralitāti un Baltijas valstu sadarbība.

Lai gan kādas valsts līdzdalība militārā savienībā ir pretrunā ar neitralitāti, tomēr Latvijas līdzdalība Baltijas Antantē nerada nekādu pretrunu ar šo ārpolitikas koncepciju. Galvenokārt tādēļ, ka Tautu Savienības statūtu 16. panta modifikācijas jautājumā notika samērā cieša Baltijas valstu sadarbība. Tādējādi pāreja uz neitralitāti kļuva par Latvijas Baltijas politikas sastāvdaļu.

Teorētiski trīs Baltijas valstis varētu veidot daudz spēcīgāku spēku balansa faktoru nekā katra atsevišķi. Ir aprēķināts, ka kopā Baltijas valstu armijas spētu izveidot 365 tūkst. vīru lielu armiju, ap 400 lidmašīnas un 30 karakuģu, samērā lielu spēku visas Eiropas mērogā.⁴¹⁵ Tomēr to savstarpējo nesaskaņu dēļ militārā sadarbība nekad nekļuva pietiekoši cieša.

Ārvalstu novērotāju acīs Baltijas valstis veidoja kopīgu politisku vienību. Šveices konsuls Rīgā, kurš līdz galam neizprata Baltijas valstu savstarpējo nesaskaņu dziļumu, 1936. gada 30. aprīļa ziņojumā rakstīja, ka starp Padomju Krieviju un Vāciju esošā Baltija mēģinās kopīgi saglabāt absolūto neitralitāti starp abām konfliktējošām valstīm. Tiesa, Šveices konsuls visai maz orientējies Latvijas starptautiskajās problēmās. Viņš savus spriedumus balstīja uz Muntera runu nekritiskas interpretācijas. Piemēram, Munters kādā intervijā Francijas laikrakstam „*Petit Parisien*” bija norādījis, ka neviena no kaimiņvalstīm nevar tikt uzskatīta par Baltijas valstu sabiedroto, jo agri vai vēlu tiks ierauta kādā konfliktā. Vienīgā sabiedrotā – Somija – atradās ģeopolitiski nomaļus no iespējamā konflikta zonas, tādēļ tai nebija intereses saistīties ar Baltijas

---

⁴¹³ Likums par neitralitātes noteikumiem...

⁴¹⁴ LVVA, 2574.f., 3.apr., 2654.l., 10.lp

⁴¹⁵ Andersons, E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. – Toronto, 1983. – 650.lpp.

valstīm.⁴¹⁶ Baltijas Antantei, pēc konsula domām, vēlāk tāpat kopīgi nāksies izšķirties par to, uz kuru lielvalsti tai vajadzēs orientēties – „nesimpātisko Vāciju” vai „bīstamo PSRS”.⁴¹⁷

Baltijas valstu ārlietu ministru nākamajā konferencē 1937. gada 7. maijā Tallinā neitralitāte kā Latvijas drošības neatņemama sastāvdaļa jau tika biežāk pieminēta. Tomēr nebija manāms, ka neitralitāte tiktu uzskatīta kā praktiska politika, ka būtu nepieciešams kopīgi mainīt līdzšinējo izturēšanos pret Tautu Savienību. Tā tika izprasta visai ikdienišķā nozīmē – tieši tāpat kā to saprata visu laiku – kā politika, kas vērsta uz izvairīšanos no piesliešanos kādai lielvalstij. Šajā posmā joprojām galvenais drošības balsts bija Tautu Savienība, dažādas iespējamās tās modifikācijas: „Domā [V. Munters – J.K.], ka pacelsies jautājums par reģionālu Tautu Savienības ierobežošanu.”⁴¹⁸ Trīsdesmito gadu otrajā pusē cerības, ka šī organizācija sākotnējā vispārējā un universālā formā spēs pildīt savas funkcijas bija gandrīz zudušas, vienīgi tika apspriesti dažādi tās reģionālie varianti. Konferencē tika arī visai nekonkrēti izteiktas vēlmes par sadarbību ar citām valstīm: „vajadzētu nodibināt kādus ciešākus sakarus ar citu valstu grupām.”⁴¹⁹ Neitralitāte netika uztverta par nopietnu alternatīvu.

Kopīga Baltijas valstu neitralitātes politika līdz 1938. gada beigām bija visai iluzora. Ja Igaunija uzskatīja Vāciju par savu galveno sabiedroto, tad Lietuva – PSRS. Lietuvas attiecības ar pārējām Baltijas valstīm ietekmēja tās naidīgās attiecības ar Vāciju, naivas iedomas, ka PSRS ir tās sabiedrotais. Līdzās jau pastāvošajai Klaipēdas problēmai, Lietuvas un Vācijas attiecības pasliktinājās pēc 1937. gada lēmuma ekspropriēt 440 hektārus Klaipēdas vāciešu zemes. Latvijas sūtnis Lietuvā L. Sēja šo lēmumu novērtēja kā vislielāko muļķību, viņš uzsvēra arī, ka Latvija nekādi Lietuvu ietekmēt saprātīgākas politikas virzienā nespēj.⁴²⁰ Latvijas un Lietuvas neitrālā stāja līdz 1938. gadam atšķīrās jautājumā par attiecībām ar PSRS un Vāciju. Lietuva centās uzsvērt savu draudzību Maskavai, kas dažkārt noveda pie domstarpībām ar Latviju un Igauniju. Tipisks piemērs bija Latvijas sūtņa Prāgā ziņojums 1935. gada aprīlī par lietuviešu kolēģa Turauska interviju vācu preseī, kurā pēdējais izteicies, ka, ja viņš būtu Baltijas valstu vadītāju vietā, tad „nopietni pārdomātu, vai Vācijas viedoklim par neuzbrukšanas līgumu ar Lietuvu⁴²¹ nav kādi slēpti mērķi.”⁴²² Latvijas pārstāvis izteica neizpratni par šādu

---

⁴¹⁶ Bundesarchiv... - S.2

⁴¹⁷ Turpat

⁴¹⁸ LVVA, 2574.f., 3. apr., 3108.l., 45.lpp.

⁴¹⁹ Turpat., 3109.l., 131.lp.

⁴²⁰ Taurēns... - 123.lpp.

⁴²¹ 1936. gada marta runā Hitlers pirmo reizi arī minēja iespēju piedāvāt neuzbrukšanas līgumu

Lietuvai, bez jebkādiem nodomiem to arī parakstīt

⁴²² LVVA, 2574.f., 3. apr., 3145.l., 45.lp.

Lietuvas slēpti nelabvēlīgas attieksmes izteikšanu pret iespējamo neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju. Arī Igaunijas sūtnis Kaljots bija neizpratnē par šo interviju, norādot, ka Lietuvas nostāja liecina par Baltijas valstu kopības vājināšanu. Tas gan nenozīmēja, ka Lietuva nevēlējās realizēt neitrālu politiku un par vienīgo drošības garantu uzskatīja labas attiecības ar PSRS. Vēstures literatūrā jau atzīmēts, ka tikai līdz ar 1937. gadu pieauga Lietuvas vilšanās Maskavā.⁴²³

Igaunijā attieksme pret Baltijas valstu sadarbību kopumā un tai skaitā arī kopīgo neitralitātes politiku bija negatīvāka nekā Lietuvas nostāja. Zīmīga šai ziņā ir igauņu opozicionāra Jana Tenisona dēla Ilmāra Tenisona 1937. gada publikācija kādā žurnāla „*Akadeemia*” izdevumā. Viņš uzskatīja, ka PSRS un Vācija apdraud tikai Latviju un Lietuvu, bet Igaunijas drošība ir abu šo valstu interesēs. Tādēļ tikai atbrīvojoties no saitēm ar Baltijas valstīm Igaunija varētu veikt konsekventu neitralitātes politiku.⁴²⁴ Lai gan formāli šie uzskati bija loģiski, tomēr tie liecināja par visai šauru un nereālu neitralitātes interpretāciju. Trīsdesmito gadu beigu situācijā vienīgi trīs Baltijas valstu neitralitāte varēja būt daudz maz reāla. Faktiski līdz ar 1938. gada otro pusi Baltijas valstu neitralitātes politikas svarīgākās izpausmes tomēr bija saskaņotas – gan kopīgi atsakoties no 16. panta obligātās lietošanas, saskaņojot neitralitātes likumu tekstus, neitralitātes deklarācijas. Tās gan varēja izpausties galvenokārt formālu un nenozīmīgu juridiska rakstura lēmumu pieņemšanā.

Tomēr pirms 1938. gada Baltijas valstu sadarbība bija nonākusi visai lielās grūtībās. 1937. gadā visvairāk saasinājās Latvijas un Igaunijas attiecības, ko lielā mērā ietekmēja arī dažādā to draudu uztvere. Abu valstu presē norisinājās nedraudzīgi savstarpēji uzbrukumi, igauņi vairs nevēlējās Baltijas valstu Antantes regulārās ārlietu ministru konferences, kas sanāca divas reizes gadā.⁴²⁵ Varētu uzskatīt, ka Latvijas un Igaunijas attiecībās sākot ar 1937. gadu iezīmējās nopietna krīze, kuras sākums bija Igaunijas valdības lēmums atteikties no Baltijas klauzulas septembrī parakstītajā tirdzniecības līgumā ar Somiju.⁴²⁶ Ja vēl vasarā Igaunijas ārlietu ministrs Akels atzina, ka Latvija un Igaunija galvenokārt piekopj kopīgu neitrālu politiku, tad 1937. gada decembrī viņš bija citās domās. Atbildot uz Vācijas vēstnieka Froveina sacīto, ka „attiecībā uz Latviju esam nobažījušies vai tā vairāk neorientējas uz Maskavu, līdz tādai pakāpei, kas nav vairs savienojama ar neitrālu nostāju”, Akels daļēji piekrita, apgalvojot, ka arī Igaunijas ārlietu ministrijā parādās bažas par Latvijas nostāju iespējama konflikta gadījumā ar PSRS.⁴²⁷

⁴²³ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 157. lpp.

⁴²⁴ Taurēns... - 130.lpp.

⁴²⁵ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 78, 79.lpp.

⁴²⁶ Taurēns... - 118.lpp.

⁴²⁷ PAAA., R.411561

Šādos nebūtiskos jautājumos arī izpaudās trīs Baltijas valstu nesaskaņas – vairāk par formalitātēm, dažādi interpretējamiem izteikumiem. Tās nevarēja kopīgi stāties pret abām kaimiņu lielvalstīm, veidojot kopīgu bruņotu neitralitātes savienību, to spēki bija pārāk mazi un šī faktora sapratne arī radīja bailes, nepieciešamību veidot labākas attiecības ar šīm abām valstīm vai tuvināties kādai no tām. Katrai no trim valstīm bija savs galvenais ienaidnieks, Latvija šai ziņā atradās vairāk neitrālā pozīcijā.

Ne tikai priekšstati par neitralitātes politiku starp Vāciju un PSRS katrā no valstīm bija atšķirīgi, bet tās arī pieļāva iespēju ieturēt neitralitāti vienas Antantes locekļa – Lietuvas – konfliktā ar Vāciju par Mēmeles apgabalu. Gan Latvijā, gan Igaunijā jau 1938. gada beigās izveidojās visai ciniska, bet pragmatiska attieksme pret Lietuvu – Vācijas agresijas gadījumā nav tai jāsniedz militāra palīdzība. Igaunija gāja pat vēl tālāk – lai saglabātu labas attiecības ar Vāciju, tā bija gatava pat novilcināt Devīto Baltijas valstu ārlietu ministru konferenci Kauņā.⁴²⁸ Šie pārspīlējumi un nerēķināšanās ar kopīgajām interesēm nekādā ziņā nenāca par labu nevienai no Baltijas valstīm, bet tai pašā laikā tomēr gribētos norādīt, ka tā bija neizbēgamās balansēšanas starp lielvalstīm politikas rezultāts, kur galvenie motīvi ir mēģinājumi izdzīvot, nevis trīs Baltijas valstu sadarbības ideālu piepildīšana.

Ārēji šīs nesaskaņas tika slēptas, propagandēta pilnīga vienotība. R. Bērziņš 1936. gada 12. maijā rakstīja: „(..) Mums vēl jo vairāk iemesla sajūst gandarījumu, ka Baltijas valstu savienība ir pārbaudījumu godam izturējusi un izturējusi to konkrētā darbā ar konkrētiem rezultātiem. Šie rezultāti ir: nedalīta vienprātība un uzticības pilna saskaņa.”⁴²⁹ Divus gadus vēlāk šī „uzticība” bija pavisam skaidri redzama pat ārvalstīs. Somu „*Socialdemokraten*” pēc Baltijas valstu ārlietu ministru Astotās konferences 1938. gada vasarā rakstīja, ka frāzes par sadarbību ir bez konkrēta satura.⁴³⁰

Lielā mērā šī sadarbība izjuka tādēļ, ka nebija iespējas ieturēt kopēju neitrālo politiku dažādo draudu uztveres dēļ. Bet cik pamatota vai nē bija šāda orientācija uz dažādām lielvalstīm? Vai bija iespējams vispār kaut ko daudz vairāk gaidīt no šo valstu sadarbības? Šī sadarbība aprobežojās tikai ar visai formālu jautājumu kārtošanu un nesaskaņu risināšanas mēģinājumiem.

Baltijas valstu savienība tika uzskatīta par vienīgo reālo panākumu virzienā uz kaut kādas reģionālās drošības sistēmas izveidošanos, uz ko cerēja to politiskā vadība jau daudzus gadus. Tāpat arī neitralitātes uztvere visā Eiropā mainījās, priekšstatu par bezpartejiskas neitralitātes

428 Feldmanis, Stranga, Virsis... - 150.lpp

429 Nordicus. Jaunākās Ziņas. – 1936. gada 12. maijā

430 LVVA, 2574.f., 3. apr., 3180.l.

vietā nāca pieņēmums, ka arī neitrālajām valstīm jādarbojas kopā miera saglabāšanas labā. Tas bija ideālistisks pieņēmums, kas varēja tikai tad realizēties, ja lielvalstis vēlas saglabāt mieru. Viens no spilgtākajiem šīs ideālistiskās nostājas paudējiem bija grieķu politologs un jurists N. Politis, kurš uzskatīja, ka kari un līdz ar to neitralitātes politika vairs nekad nebūs aktuāla.⁴³¹ Tomēr pieaugot konfrontācijas iespējām, arī Latvijā radās cerības, ka sadarbība Baltijas valstu Antantes ietvaros kļūs par neitralitāti stiprinošu faktoru.

Vēl jāatzīmē, ka neitrālo valstu sadarbības ideja arī tieši trīsdesmitajos gados tika iedomāta kā alternatīva brūkošajai kolektīvās drošības sistēmai. Pilnīga neitralitāte nebija pieņemama, apzinoties globalizācijas sekas – kara tehnikas attīstība, saimnieciskā atkarība vienam no otra, bet tās vietā varēja būt neitrālo valstu sadarbība. Skandināvijas valstis arī daudz uzmanības veltīja savas sadarbības padziļināšanai. Latvijā tas bija labi zināms. Pat jau 1937. gada martā, atsaucoties uz Zviedrijas ārlietu ministru Sandleru, Salnais rakstīja: „Ja Tautu Savienība sabruktu, tad Ziemeļvalstu sadarbība kļūtu vēl nepieciešamāka.”⁴³² Tiesa tie bija tikai teorētiski apsvērumi, patiesībā jau 1938. gadā arī Skandināvijas valstīs bija skaidrs, ka nebūs nekāda to militāra sadarbība.⁴³³

Cik lielā mērā 1934. gada 12. septembra līgums starp Latviju, Lietuvu un Igauniju paturēja tiesības realizēt neitralitātes politiku? Pats svarīgākais te būtu minams sestais pants, kas regulēja Antantes attiecības ar citām valstīm. Tas noteica vienīgi to, ka visas trīs puses „...apņemas no šā brīža piesūtīt viena otrai to līgumu tekstus, kas noslēgti starp kādu no viņām un vienu vai vairākām citām valstīm”.⁴³⁴ Šis līgums neparedzēja neko vairāk kā vienīgi savstarpējās konsultācijas. Savukārt līgumam pievienotās deklarācijas 2. punktā noteikts, ka „...Augstajām Līdzēja pusēm nav īpašu attiecību ar trešajām valstīm”.⁴³⁵ Tieši šo vājo juridisko saistību dēļ, pretrunas starp šo līgumu un trīs Baltijas valstu nodomu realizēt neitralitātes politiku juridiski nepastāvēja un, no šī viedokļa raugoties, kopējai neitralitātes politikai nebija nekādu šķēršļu. Pirmkārt jau tādēļ, ka tas nebija nekāds īsts militārās savienības līgums, tajā ietvertas tikai konsultatīva rakstura saistības. Tāpat arī visu trīs Baltijas valstu ģeopolitiskais stāvoklis bija tik līdzīgs, ka tām vienkārši nebija iespēju realizēt atsevišķu politiku. Būtiskas atšķirības tām nostājā pret Eiropas lielvalstu konfliktiem arī nebija iespējamas.

⁴³¹ Politis, N. *Neutrality and peace.* – New York, 1935. – p. 44

⁴³² LVVA, 293. f., 1. apr., 506.l., 12.lp.

⁴³³ Turpat

⁴³⁴ Saprašanās un sadarbības līgums starp Latviju, Lietuvu un Igauniju // Valdības Vēstnesis. - 1934. gada 26.septembrī.

⁴³⁵ Taurēns J. *Latvija un Baltijas Antantes izveidošanās* // Latvijas Vēsture. – 1996. gada Nr. 5. – 87.lpp. (*Turpmāk: Taurēns. Latvija un Baltijas Antantes izveidošanās...*)

Daudz nopietnākas militārās saistības bija paredzētas Latvijas un Igaunijas 1923. gada savstarpējās palīdzības līgumā. Līguma trešais pants faktiski paredzēja uzņemties savstarpējās militārās palīdzības saistības. Tajā bija rakstīts: „Ja uzbruktu kādai no augstām līgumslēdzējām valstīm bez izaicinājuma no viņas puses, tad otra uzskatīs sevi par kara stāvoklī esošu un sniegs pirmai bruņotu palīdzību.”⁴³⁶ Būtisks bija arī 7. pants, kas paredzēja, ka abas valstis nevar slēgt savienības ar kādu trešo valsti bez savstarpējas saskaņošanas.⁴³⁷ Būtisku triecienu šo valstu saistībām deva 1939. gada 7. jūnija Latvijas un Vācijas neuzbrukšanas līgums, tomēr šim jautājumam pievērsīsim uzmanība nākamajā apakšnodaļā.

Vēl jāatbild uz diviem būtiskiem jautājumiem: cik lielā mērā neitralitātes politika tika uztverta kā kopīgs Baltijas valstu ārpolitikas uzdevums un kā tās tiesiskās normas tika mēģināts iedzīvināt kopīgā neitralitātes politikā? Līdzīgi jautājumi jau mūsdienu vēstures literatūrā ir apskatīti, bet galvenokārt kontekstā ar Baltijas valstu sadarbības vispārīgiem aspektiem. Ir norādīts gan uz šīs sadarbības vājināšanos trīsdesmito gadu otrajā pusē, gan arī izpētīti tās cēloņi. Sīkāk neiedziļinoties detaļās, jāuzsver, ka autori pamatoti norādījuši, ka ar 1937. gada beigām Baltijas valstu attiecības pasliktinājās, nonākot garās un sīkumainās Latvijas un Lietuvas pretenzijās ar Igauniju.⁴³⁸

1934. gada 12. septembra līgums radīja reizēm pat pārspīlētu savu spēku pieauguma sajūtu. Baltijas Antantei viens no svarīgākajiem psiholoģiska rakstura ieguvumiem bija tas, ka šis līgums radīja pārlietu lielu sajūsmu par beidzot panākto savienību, bet vienlaikus arī lika domāt par šīs savienības iedzīvināšanu. Šis līgums nepārvarēja katras valsts atšķirīgo uztveri par to potenciālajiem draudiem, bet tomēr būtiski veicināja svarīgāko ārpolitisko soļu saskaņošanas centienus līdz 1938. gada beigām. Latvijas pārstāvis Ženēvā J. Feldmanis rakstīja, ka nu Baltijas valstis kļūs līdzvērtīgas sarunu vedējas, ar kurām rēķināsies.⁴³⁹ Arī Munters savā dienasgrāmatā 1934. gada 11. septembrī īsi piefiksēja: „Baltvalstīm jābūt klāt [sarunās par Austrumu pakta parakstīšanu – J. K.]. Tam būs lieli rezultāti, jo ja jūs esat stiprāki, jūs vairāk cienīs”.⁴⁴⁰

Presē gan dominēja citi Baltijas valstu savienības izveides motīvi. Jau uzreiz pēc 1934. gada 12. septembra līguma parakstīšanu Latvijas presē valdīja visai liela sajūsma, kuru gan lielā mērā ietekmēja autoritārā ideoloģija: visus panākumus gan iekšpolitikā, gan ārpolitikā centās pasniegt kā autoritārā režīma nopelnu un bieži šie panākumi tika ārkārtīgi pārspīlēti. Šos abus aspektus var pilnībā attiecināt arī uz šo 12. septembra

---

⁴³⁶ Andersons... - 548.lpp.

⁴³⁷ Turpat

⁴³⁸ Taurēns... - 147.lpp.

⁴³⁹ Taurēns... - 82.lpp.

⁴⁴⁰ LVVA, 2630.f., 1. apr., 7. l., 12.lpp.

līguma atspoguļojumu. Lai gan tas patiesi bija būtisks Baltijas valstu ārpolitikas sasniegums, tomēr šis līgums vēl nebija nekāds stingras alianses līgums, kura izveidi pēc dažu autoru domām kavēja Lietuva ar savu Viļņas problēmu.⁴⁴¹ E. Dunsdorfs pamatoti norāda, ka potenciāli šim līgumam varēja būt visai liela nozīme tad, ja Baltijas valstu neatkarība būtu apdraudēta.⁴⁴² Neapšaubāmi arī attiecīgajā laikā tas netika uzskatīts par pilnīgu, bet Antantes līguma nozīme tika atspoguļota visai neadekvāti.

Presē izplatītās ideoloģijas raksturīga īpatnība bija tā, ka Baltijas valstu savstarpējās sadarbības līguma tapšanā galvenais nopelns tika piedēvēts Vadonim un jaunajai politiskajai iekārtai, atstājot novārtā Baltijas valstu savienības kā reāla spēka faktora iztīrījumu. Zīmīgi, ka autoritārās valdības nepelnītos panākumus šī līguma parakstīšanā piedēvēja ne tikai oficiālā preses, bet arī pārējie preses izdevumi. Tā, piemēram, „Pēdējā Brīdī” komentētājs O. Liepiņš pat rakstīja, ka šī līguma dēļ vien bija vērts piedzīvot autoritāro iekārtu. Viņaprāt, tikai pateicoties esošajai pārvaldes formai arī bija iespējams Baltijas sadarbības līgums.⁴⁴³ Realitāte gan bija pilnīga pretēja, ko gan šai laikā vēl sabiedrībā neapzinājās un nevarēja paredzēt – pēc 1934. gada Baltijas valstu „...priekšgalā bija diktatori, kuri ap sevi bija radījuši eksaltētu gaisotni un nevēlējās ierobežot savu stāvokli visu triju valstu kopīgās interesēs.”⁴⁴⁴

Otrs aspekts, kas dominēja Baltijas valstu savstarpējās sadarbības līguma atspoguļojumā bija vēsturisko motīvu uzsvēršana – 12. septembra līgums bija ilgstoša mērķtiecīga procesa noslēgums. Šo aspektu visvairāk uzsvēra Zemnieku Savienības oficiozs „Brīvā Zeme”. Starptautisko notikumu komentētājs A. Grīns netaupīja patētisma pilnus vārdus: „Visai garas bijušas tās tekas, kuras gājušas Baltijas valstis pretim šim līgumam. (..) Šīs lielās dienas pavērušas jaunus apvāršņus Baltijas tautām un vairojušas viņu spēku Eiropas politikā.”⁴⁴⁵ Parasti šīs savienības izveidošanās tika saistīta ar Latvijā ievērojamu personību vārdiem, norādot pirmā ārlietu ministra Z. A. Meierovica agrākās pūles savienības izveidē.⁴⁴⁶ Komentējot svarīgākos gada notikumus A. Grīns 12. septembrī ierindo pirmajā vietā, tai pašā laikā gan vērtējot to nozīmi vispārīgās frāzēs, viennozīmīgi pārspīlējot tā nozīmi: „No citu tautu sarunu objekta trīs nācijas, sadodamās rokās, tagad kļuvušas par ievērojamu starptautisku

⁴⁴¹ Taurēns. Latvija un Baltijas Antantes izveidošanās... – 88. lpp.

⁴⁴² Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve. – Rīga, 1992. – 288.lpp.

⁴⁴³ Liepiņš, O. Baltijas doma // Pēdējā Brīdī. – 1934. gada 6. novembrī

⁴⁴⁴ Andersons.. – 535.lpp

⁴⁴⁵ Grīns, A. Baltijas Antante // Brīvā Zeme. – 1934. gada 5. novembrī

⁴⁴⁶ Sk. kaut vai K. Ulmaņa interviju presei pēc līguma parakstīšanas (Dunsdorfs... - 288.lpp.); Liepiņš, O. Vienotā Baltija // Pēdējā Brīdī. – 1934. gada 31. augustā

faktoru”.⁴⁴⁷ Līguma nepilnībām un konkrētajiem darbiem tā uzlabošanai, savstarpējām nesaskaņām, kas atspoguļojas sūtņu ziņojumos, prese uzmanību nepievērsa. Racionālākais un svarīgākais Baltijas valstu sadarbības mērķis – drošības pieaugums salīdzinoši tik daudz nemaz presē aplūkots netika, ja salīdzina cik bieži Baltijas savienības izveide tika saistīta ar tukšu valdības slavināšanu.

Jautājums par Baltijas valstu savienības būtību ir jau skatīts vēstures literatūrā. Īpaši uzsvērti faktori, kas izjauca to kopdarbību. Kā vieni no pirmajiem minēta Igaunijas nostāja un tās lielā orientācija uz Poliju un Vāciju, ignorējot pārējo Baltijas valstu intereses. Patiešām, nenoliedzami, ka tās ārlietu ministrs Julius Seljamā ar trīsdesmito gadu vidus sāka nosliekties uz Polijas pusi, radot bažas Latvijā par visas Baltijas savienības nākotni Polijas un Lietuvas saspīlēto attiecību dēļ. Igaunijas tuvošanās Vācijai tiek minēts pat kā galvenais cēlonis Latvijas un Igaunijas alianses iznīcināšanai.⁴⁴⁸ Var piekrist apgalvojumam, ka Igaunijas valdība jau 1938. gada jūnijā „galīgi nejutās vairs saistīta ar Tautu Savienības 16. pantu” un ka tieši viņas nostāja lielā mērā izraisīja visu Baltijas valstu atteikšanos no 16. panta.⁴⁴⁹ Tomēr, kā jau iepriekš norādīts, pašā Latvijā valdošais noskaņojums arī bez Igaunijas ietekmes lika pievērsties Tautu Savienības statūtu 16. panta saistību pārskatīšanai. Līdz 1938. gadam arī Igaunija centās saglabāt kopīgu nostāju ar pārējām Baltijas valstīm attiecībā pret 16. pantu, kolektīvās drošības principi tai bija tikpat svarīgi. Baltijas valstu ārlietu ministru 6. konferencē 1937. gada jūlijā Igaunijas ārlietu ministrs Selters savā runā gan īpaši uzsvēra Baltijas valstu neitralitātes svarīgumu, bet negribēja atpalikt no sava Latvijas kolēģa Tautu Savienības tukšvārdīgā slavināšanā: „Man šķiet, mūsu kaimiņi ir iemācījušies novērtēt mūsu nepārprotamo miera gribu, mūsu pieķeršanos Tautu Savienības principiem.”⁴⁵⁰

Latvijā neitralitātei tās juridiskā izpratnē, t. i. ņemot vērā arī esošās saistības ar Tautu Savienību, kā arī Baltijas Antanti, netika pievērsta gandrīz nekāda uzmanība. Kā gandrīz vienīgo dokumentu, kur šie juridiska rakstura momenti tika minēti kā problēma neitralitātes politikai ir J. Feldmaņa 1935. gada Baltijas valstu neitralizācijas priekšlikums, kas tika publicēts arī 1935. gada oktobra „Tieslietu ministrijas mēnešrakstā”. Autors pamatoti uzskatīja, ka neitralitāti var nodrošināt tikai lielvalstu – īpaši jau PSRS un Vācijas - kopīgas garantijas. Viņš ar ārēji it kā pārliecinošiem argumentiem iestājās par to, lai Baltijas valstu neitralitāti garantētu kopīgi, jo šīs valstis veido jau „kopīgu politisku vienību”.⁴⁵¹

⁴⁴⁷ Grīns, A. Starptautiskās politikas bilance gadu mijā // Brīvā Zeme. – 1934. gada 31. decembrī

⁴⁴⁸ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 99.lpp.

⁴⁴⁹ LVVA, 2574.f., 3. apr., 3267.l., 4.lp.

⁴⁵⁰ Turpat, 3143.l., 97.lp.

⁴⁵¹ Feldmanis, J.... - 639.lpp.

Feldmaņa formāli loģiskais plāns piesolīja veselu virkni šķietamu ieguvumu – ne tikai Baltijas valstu Antantes formālu saglabāšanu, bet arī starptautiski atzītu atsacīšanos no 16. panta lietošanas obligātā rakstura, jo neitralitātes starptautiskas garantijas automātiski aizstātu tās garantijas, kuras līdz šim deva Tautu Savienība, bet kuras jau skaidri bija pierādījušas savu neefektivitāti. Baltijas neitralizācijai bija jābūt arī pašām lielvalstīm izdevīgākai, jo nodrošināja, ka Baltija iekļaujas to spēku balansa sistēmā, līdzīgi kā Šveice 1815. gadā – lielvalstīm jāreķinās ar citu pretdarbību, ja tā pārkāpj neitralizētās teritorijas suverenitāti. Neapšaubāmi, ka šis priekšstats balstījās uz Baltijas ģeopolitiskās nozīmes pārspilēšanu. Tomēr tas bija vienīgais līdz galam it kā formāli pārdomāts neitralizācijas plāns. Latvijas valdībai nebija jāiestājas par šī plāna realizāciju, jo tas nebija realizējams lielvalstu interešu trūkuma dēļ. Kā liecina avoti, šis priekšlikums neatstāja nekādu iespaidu uz Latvijas ārpolitiku. Neviena valsts nebija gatava garantēt Latvijas neitralitāti, bet to neapšaubāmi vēlējās visi, Feldmanis neieteica neko jaunu. Šī priekšlikuma nozīme ir drīzāk akadēmiska – tas ir intelektuāli viens no pilnīgākajiem neitralitātes garantiju plāniem. Arī Latvijā nevarēja saskatīt viennozīmīgu atbalstu neitralizācijai. Piemēram, vēl 1938. gada oktobrī tiesību zinātņu profesors Hermanis Albats norādīja, ka neitralizācija nozīmē suverenitātes ierobežošanu un pat iespējamu atteikšanos no armijas.⁴⁵²

Neitralitātes juridiskā noformēšana, t. i. atkāpšanās Tautu Savienības 16. panta saistībām, bija arī Baltijas valstu kopīgās neitralitātes politikas sastāvdaļa - tās centās saskaņot gan attiecīgās deklarācijas, gan vēlāk arī neitralitātes likumus. Lai vismaz ārēji demonstrētu Baltijas valstu savienības esamību, būtiski bija arī kopīgi deklarēt to, ka 16. pantam ir fakultatīvs raksturs, jo, ja šis akts netiku veikts kopīgi, tad visai Baltijas valstu savienībai nebūtu jēgas, atsevišķa atteikšanās no šīm saistībām būtu pretrunā ar 1934. gada septembra līgumu.

1937. gada vasarā notikusī Baltijas valstu savienības konference arī savā oficiālajā darba rezultātu ziņojumā nenorādīja uz neitralitātes nepieciešamību, ko, iespējams, varētu izskaidrot ar nevēlēšanos vēl pārāk demonstrēt savu vēlmi attālināties no Tautu Savienības. Igaunijas ārlietu ministrs Akels, 1937. gada 21. augustā sarunājoties ar Vācijas sūtni Tallinā par Baltijas valstu ārlietu ministru tikšanās rezultātiem, centās kļiedēt vācu diplomāta bažas par Latvijas un Igaunijas pārliki lielo orientāciju uz PSRS. Viņš arī atzina, ka, lai gan Latvijas ārpolitika ir „nervozāka un komplicētāka” nekā Igaunijas, tomēr pamatā tā balstās uz to pašu neitralitātes principu.⁴⁵³

⁴⁵² Albats, H. Neitralitāte un neitralitātes likumi // Jaunākās Ziņas. – 1938. gada 29. oktobrī

⁴⁵³ PAAA., R411555.

Bija skaidri redzams, ka vēl arī 1938. gada 11. jūnijā, tiekoties Baltijas valstu ārlietu ministriem, to starpā pastāvēja nopietnas domstarpības vai ir lietderīgi atteikties no 16. panta saistībām. Viskrasāk domstarpības izpaudās starp Lietuvu un Igauniju – Lozoraitis deklarāciju pilnībā noraidīja, bet Selters vēlējās to par katru cenu. Savukārt Munters uzskatīja, ka deklarācija būs pretkrievisks solis un to būtu „jāignorē”.⁴⁵⁴ Seltera ierosinājums „taisīt deklarāciju” par 16. pantu izraisīja izbrīnu un dzīvas diskusijas starp pārējiem kolēģiem, kurus vairāk satrauca nevis pati iespējamā deklarācija, bet tas, ka vajag „tik svarīgā jautājumā saskaņoties.”⁴⁵⁵ Attieksme pret šo deklarāciju atsedza vēl dziļākas domstarpības Baltijas valstu starpā – Igaunija to bija iecerējusi kā līdzekli, ar kura palīdzību tuvoties Skandināvijas valstīm un Somijai, nostādot sevi līdzīgā tiesiskā stāvoklī, jo tās jau agrāk deklarēja savu attieksmi pret 16. pantu. To arī paši igauņi uzsvēra, ka deklarācijai nav nekāds provācisks raksturs, bet tās mērķis ir iegūt Somiju par nerakstītu sabiedroto. Selters pat izteica cerību, ka, gadījumā, ja Baltijas valstīm neizdosies saglabāt neitralitāti, Skandināvija varētu palīdzēt. Vēstures literatūrā arī norādīts, ka ar Somiju Igaunija pat mēģināja panākt reālu militāru attiecību izveidošanu.⁴⁵⁶

Attiecībā pret šiem principiem, ka neitralitāti jārealizē pēc iespējas plašākā kopībā ar citām valstīm, nekādu domstarpību Baltijas valstu ārlietu ministru starpā trīsdesmito gadu vidū vēl nebija. Te parādījās arī vēl kāda neitralitātes politikas funkcija – ne tikai palikt ārpus konflikta, bet arī atrast kādu aizvietošanu sabrukušajai kolektīvās drošības sistēmai. Igaunū priekšstatos tā bija orientācija uz Skandināvijas valstīm. Munters tomēr nevēlējās pārāk nostādīt Latviju pret Vāciju vai PSRS, jo vienīgais reālais konflikts varētu būt tikai ar kādas no šīm valstīm piedalīšanos, norādot, ka paredzētā deklarācija ir delikāts jautājums, jo „padara ārpolitiku atkarīgu no prezumpcijas, ka būs karš”.⁴⁵⁷ Igaunijai savukārt šī ārpolitiskās orientācijas problēma – pret Vāciju vai PSRS – nebija aktuāla sakarā ar tās provācisko orientāciju. Munters pamatoti secināja, ka igauņi jau stingri izlēmuši „taisīt deklarāciju.” Tomēr nav liecību, ka tas īpaši viņu uztrauktu, ka viņš pats vēl gribētu turēties pie kolektīvās drošības, galvenais bija panākt to, ka tā „taisīta” kopīgi un tā tiek glābta kaut daļēji Baltijas valstu kopdarbība.

Faktiski Igaunijas nostāja steidzināja arī pārējās Baltijas valstis izteikt attieksmi pret 16. pantu. 11. jūnija Baltijas valstu ārlietu ministru sanāksmē igauņu puse sacīja, ka tikai oktobrī deklarēs, bet pēc dažām dienām solījās jau ātrāk Ženēvā deklarēt. 1938. gada 12. septembrī triju

⁴⁵⁴ LVVA, 2574.f., 3. apr., 3267.l., 4.lp.

⁴⁵⁵ Turpat... – 5. lp.

⁴⁵⁶ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 87.lpp

⁴⁵⁷ Turpat

Baltijas valstu ārlietu ministri vienojās kopīgi deklarēt 16. panta „jauno interpretāciju”. Lai gan Latvija un Igaunija kopīgi paziņoja par šī panta fakultatīvo raksturu 20. septembrī Lietuva tūlīt pēc tam 22. septembrī, tomēr ar neitralitātes likumprojektu saskaņošanu jau bija vērojamas lielākas domstarpības. 10. oktobrī Ārlietu ministrijas politiskā departamenta direktors Stegmanis informēja Latvijas sūtni Kauņā Sēju, ka Igaunija ierosināja oktobra sākumā parlamentā neitralitātes likumu apstiprināšanai, nesaskaņojot tā tekstu ar pārējiem abiem sabiedrotajiem.⁴⁵⁸ Bez tam arī šis likums bija burtiska Zviedrijas neitralitātes likuma kopija, kas izraisīja pamatotu lietuviešu izbrīnu. Tikai pēc Latvijas puses pretenzijām par šādu steigu, Igaunija 21. oktobrī piekrita atlikt likuma apspriešanu parlamentā un saskaņot tā tekstu.⁴⁵⁹

Arī likumprojektu saturiskās atšķirības izraisīja domstarpības. Tiekoties Ārlietu ministrijas pārstāvjiem 2. un 3. novembrī Tallinā, Igaunijas nostāja atšķīrās no Latvijas un Lietuvas. Igaunija bija ieinteresēta identiskos likumos kā Skandināvijas valstīs, bet Latvijas Ārlietu ministrijas politiskā departamenta direktors Stegmanis iestājās par likuma papildināšanu ar specifiskām uzvedības normām sauszemes karā. Skandināvijas valstīm un Somijai tas nebija aktuāli, jo tās bija jau parakstījušas 1907. gada Hāgas V konvenciju.⁴⁶⁰ Galvenais igauņu arguments bija - Igauniju neinteresēja tik daudz likums pēc būtības, bet gan lai tas neatšķirtos no Skandināvijas valstīm, viņiem bija ilūzijas par kopīgu Baltijas jūras reģiona neitralitātes tiesību radīšanu (*Code de neutralite de la Baltique*), kurām arī Igaunija varētu pievienoties. Beigās tomēr tika atstāts igauņu priekšlikums, kas atkārtoja Skandināvijas neitralitātes likumus, papildinot tos ar 11. likuma pantu, kurš aizliedza karaspēka tranzītu (*passage de troupes*) caur neitrālo valsti, jo arī Lietuva piekrita igauņu variantam. Latvijas pārstāvis Stegmanis vēlējās vēl papildināt likumu, aizbildinoties, ka „katra „*passage de troupes*” vēl nenozīmē neitrālās valsts pārvēršanu militārā bāzē (*base de operations militares*),⁴⁶¹ tādējādi, iespējams, mēģinot atstāt brīvas interpretācijas iespējas gadījumam, ja tomēr būtu jālaiž cauri Latvijas teritorijai kādas svešas valsts karaspēku. Atstājot likumā neminētu sveša karaspēka tranzīta aizliegšanu cauri neitrālās valsts teritorijai, Latvija atstātu sev brīvas rokas neitralitātes plašākai interpretācijai. Igaunija, būdama viennozīmīgi naidīgāk noskaņota pret trīs lielvalstu sarunām un iespējamu padomju karaspēka tranzītu, panāca šī 11. panta iekļaušanu likumā. Šīm niansēm reālajā politikā nemaz nebija īpaša nozīme, tomēr

---

⁴⁵⁸ Turpat... - 20.lp

⁴⁵⁹ LVVA, 2574.f., 3. apr., 3266.l., 28.lp

⁴⁶⁰ 1907. gada 18. oktobra Hāgas V Konvencija „Neitrālo valstu un personu tiesības un pienākumi sauszemes kara gadījumā” ļoti vispārīgā veidā regulēja karojošo un neitrālo valstu tiesības un pienākumus kara laikā (pilnu tekstu skat. <http://www.yale.com/lawweb/avalon/lawofwar/hague05.htm>)

⁴⁶¹ LVVA, 2574.f., 3. apr., 3267.l., 33.lp.

uzmanība, kāda tika pievērsta likumu saskaņošanai liecināja par to, ka neitralitāte bija Baltijas valstu sadarbības sastāvdaļa, kas izpaudās 1938. gadā vismaz nebūtisku šajos likumos iekļauto juridisko formulējumu vienādošanā.

Satiekoties Rīgā Latvijas Neatkarības dienā, 1938. gada 18. novembrī, visi trīs ārlietu ministri parakstīja apņemšanos saskaņotos neitralitātes likumus negrozīt bez savstarpējas vienošanās. Latvija neitralitātes likumu pieņēma 21. decembrī, tas nebija būtībā jauns neitralitātes politikas attīstības posms, jo likums tikai noteica Latvijas tiesības un pienākumus kara gadījumā. Bez tam tas skāra galvenokārt tiesības un pienākumus jūras un gaisa telpā, nosakot kādos gadījumos neitrālās ostās drīkst ienākt karojošo valstu kuģi un kādas lidmašīnas, kādos gadījumā drīkst ielidot Latvijas teritorijā.

Latvija un Igaunija 1939. gada pavasarī centās saskaņot savu neitralitātes politiku arī sarunās ar Vāciju par neuzbrukšanas līguma noslēgšanu. Šai laikā abas valstis līgumos ar Vāciju bija gatavas atteikties no savu saistību minēšanas iepretim Tautu Savienībai, bet saglabāt par katru cenu kādu formulējumu līgumā, kas formāli apstiprinātu to 1923. gada savstarpējās sadarbības līgumu. Vēsturnieks J. Vīgrabs, balstoties galvenokārt uz Itālijas sūtniecības Igaunijā materiāliem, ir pievērsis uzmanību igauņu mēģinājumiem panākt šī līguma akceptu vai vismaz uzzināt, vai tas neizraisīs lielvalstu pārāk asus iebildumus. Īpaši Igauniju interesēja Maskavas nostāja – 1939. gada 28. maijā Selters sacīja Itālijas sūtnim Tallinā Cikonardi, ka neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju neparakstīs, ja PSRS tam nepiekrītu. Igaunija pat esot bijusi gatava pievienot līgumam ar Vāciju klauzulu, kurā noformulētu apņemšanos saglabāt savu 1932. gada neuzbrukšanas līgumu ar PSRS, ja Vācija iesaistīsies karā ar kādu trešo valsti.⁴⁶² Nav grūti paredzēt, ka Berlīne šādam formulējumam nepiekrītu, bet būtu tikai jānorāda, ka Igaunijas centieni liecināja par tās mēģinājumiem pēc iespējas mazināt iespaidu par šī līguma provāciskumu un censties saglabāt neitralitāti.

Tomēr atsauci uz 1923. gada Latvijas un Igaunijas līgumu izdevās iekļaut abu valstu parakstītajos neuzbrukšanas līgumos ar Vāciju. Šī atsaucē bija ļoti izplūdusi un abstrakta. Abu valstu parakstītajos līgumos bija šāds formulējums: „Šis līgums nebūs spēkā ilgāk kā šodien parakstītais līgums ar Igauniju [attiecīgi Latviju Vācijas un Igaunijas neuzbrukšanas līgumā – J. K.]”⁴⁶³ Neskatoties uz šo formulējumu, jāpiekrīt vēsturnieka Āmana secinājumiem, ka šis līgums pamatā tomēr palika t. s. slēgtās neitralitātes līgums, jo nedeva Baltijas valstīm tiesības to uzteikt otras līguma slēdzējas puses (resp. Vācijas) uzbrukuma gadījumā kādai trešajai valstij. Tāpat arī Vācija noraidīja Baltijas valstu

⁴⁶² LVVA, 293.f., 1.apr., 351.l., 100.lpp.

⁴⁶³ Ahmann... - S. 603

vēlmes par visu iepriekšējo saistību saglabāšanu līgumā un formulējumu attiecībā uz strīdīgo jautājumu izšķiršanas veidu, tādējādi līgumā pamatā tika iekļautas Vācijas vēlmes.⁴⁶⁴ Vienīgi augstāk minētais izplūdušais formulējums liecināja par zināmu Latvijas un Igaunijas panākumu.

Neitralitāti Latvijas valdība nevēlējās uztvert kā izolēšanos un paļaušanos uz saviem spēkiem, pasīvu gaidīšanu, kad karš norims. Ilūzijas par sadarbību ar citām valstīm nebija zudušas, joprojām kaut kādas sadarbības meklējumi ar citām valstīm bija svarīgāki, nekā neitralitāte savā sākotnējā formā – bezpartejiska nostāja pret karojošām pusēm. Latvijas Ārlietu ministrija pievērsa ļoti lielu uzmanību tūlīt pēc kara izraisīšanās sadarbībai ar citām neitrālajām valstīm.

1934. gada 12. septembra līgums gan formāli uzlika Baltijas valstīm pienākumu sadarboties savā starpā un vismaz svarīgākajos jautājumos, pie kuriem neapšaubāmi piederēja arī neitralitāte lielvalstu konfliktos. 1938. gadā notika neitralitātes likumu sīku un nebūtisku nianšu saskaņošana, ko noteica ne tik daudz šo juridisko nianšu nozīmīgums ārpolitikā cik formāla nepieciešamība visiem spēkiem saglabāt kopdarbības ilūziju. Tomēr svarīgos jautājumos Baltijas valstu nostāja palika atšķirīga. Kopējās neitrālās politikas neiespējamību skaidri parādīja 1939. gada pavasara Mēmeles krīzes dienas, kad draudēja Vācijas un Lietuvas konflikts un kad Mēmeles apgabals „atgriezās” reihā. Latvijas prese sliecās attēlot Klaipēdas apgabala „atdošanu” Vācijai kā nepieciešamu soli Vācijas un Lietuvas attiecību un līdz ar to visa reģiona stabilizēšanai.⁴⁶⁵ Mazo valstu centieni realizēt kopīgu neitrālu politiku bija ļoti pamatoti un arī Skandināvijas valstis centās turēties pie kādas kopdarbības, atšķirība tikai tā, ka Baltijas valstis nespēja vienoties par kopīgu neitrālās politikas līniju. Katra valsts atsevišķi uzskatīja, ka tā piekopj pietiekoši neitrālu politiku, balstoties uz sava ģeopolitiskā stāvokļa izpratni, bet šīs neitralitātes pakāpes tika izprastas visai atšķirīgi. Pilnīgi nekāda kopdarbība nevarēja būt iespējama Klaipēdas jautājumā. Kad Vācija pārņēma šo apgabalu 1939. gada martā, Latvija un Igaunija palika neitrālas.⁴⁶⁶ Tiesa, nekādas iespējas atbalstīt Lietuvu morāli vai kā citādi pārējām Baltijas valstīm nebija. Tās jau kopš 1934. gada bija centušās likt saprast, ka Klaipēdas jautājumā Lietuvai nekāds atbalsts netiks sniegts.

Baltijas valstu ārpolitikā neitralitātes jēdziens ļoti vispārīgā līmenī bija pievilcīgs jau visu to pastāvēšanas laiku, bet tikai līdz pat 1933. gadam nebija paredzami nekādi iespējami konflikti, kuros tām vajadzētu būt neitrālām. Tomēr arī pasliktinoties PSRS un Vācijas, kā arī PSRS un Polijas attiecībām pēc Hitlera nākšanas pie varas un 1934. gada Polijas un

⁴⁶⁴ Turpat... - S. 604

⁴⁶⁵ Notikumi Klaipēdā// Brīvā Zeme. – 1939. gada 16. martā

⁴⁶⁶ Feldmanis, Stranga, Virsis... – 164.lpp.

Vācijas neuzbrukšanas līguma parakstīšanas, neitralitātes izpratne bija ļoti relatīva un ikdienišķa – neviens Latviju nevilka vienā vai otrā pusē karā un tas likās ļoti maz ticams. Centieni ievērot neitralitāti izpaudās tikai atsevišķos maznozīmīgos epizodiskos mēģinājumos samazināt iespaidu Vācijā, ka Latvija ir pārāk draudzīga PSRS 1937. gadā. Varētu minēt divus galvenos iemeslus, kādēļ neitralitātes jēdziens nav attiecināms uz Latvijas ārpolitiku: 1) nepastāvēja nekāds kara stāvoklis starp valstīm, kurā varētu tiesiski un politiski pastāvēt neitralitāte; 2) Latvija bija Tautu Savienības loceklis, starp Vāciju un PSRS pastāvošais konflikts palika tikai ideoloģiska rakstura. Tikai atteikšanās no Tautu Savienības statūtu 16. panta un pāreja uz „absolūto” neitralitāti juridiski pavēra ceļu neitralitātes politikas realizācijas iespējām kara gadījumā. Tomēr arī šī politika faktiski nebija nekāda neitralitāte. Reāli tā bija izdevīgāka tikai vienai pusei – Vācijai, bet neitralitāte tika izmantota vairāk kā autoritārā režīma ideoloģijas sastāvdaļa, tukša frāze. Cits jautājums, vai bija alternatīvas šim lēmumam atteikties no Tautu Savienības statūtu 16. panta saistībām? Šai darbā mēģināts pierādīt, ka tomēr visai maz ticams, ka Latvijas valdība būtu realizējusi kādu citu politiku laikā, kad spēcīgākā un dinamiskākā reģiona lielvalsts Vācija centās piespiest Baltijas valstis pāriet uz neitralitāti un Polija, Skandināvijas valstis jau bija atteikušās no 16. panta un Igaunija aicināja darīt to pašu.

3.4. Latvijas kurss uz „absolūto” neitralitāti un neuzbrukšanas līgums ar Vāciju 1939. gada 7. jūnijā.

Latvijas attālināšanās no Tautu Savienības viens no būtiskākajiem iemesliem bija Berlīnes nozīmes pieaugums starptautiskajā politikā. Viens no visnepārprotamākajiem soļiem, kas liecināja par Latvijas vēlmi realizēt neitralitātes politiku, bija neuzbrukšanas līguma noslēgšana ar Vāciju. Paradoksāli, bet šis līgums, ar kura palīdzību Latvijas valdība plānoja stiprināt savu neitralitāti, realitātē pieļāva mazāk rīcības brīvību, nekā 1932. gadā parakstītais visai līdzīgais Latvijas un PSRS neuzbrukšanas līgums. 1939. gada 7. jūnija neuzbrukšanas līgums ar Vāciju formāli Latvijai bija neizdevīgāks, jo neparedzēja iespēju to lauzt, resp., atteikties no šī līguma, gadījumā, ja Vācija uzbrūk kādai trešai valstij. Līdz ar to šis līgums ierobežoja Latvijas 1923. gada saistības ar Igauniju. Šī iemesla dēļ vēstures literatūrā tas dēvēts par atvērto neitralitātes līgumu.⁴⁶⁷ Latvija jau sen vēlējās tādu pašu arī ar Vāciju, tad kādēļ mēs varam uzskatīt, ka šis līgums ir neitralitātes politikas sastāvdaļa, bet par 1932. gadā parakstīto mēs tā īsti to nevaram sacīt?

---

⁴⁶⁷ Stranga. Anglijas – Polijas savienība... – 28.lpp.

Galvenokārt tādēļ, ka neuzbrukšanas līgums ar Vāciju jāskata arī atteikšanās no 16. panta obligātas lietošanas kontekstā, kas piešķir tam papildus nozīmi Latvijas ārpolitikas vadības priekšstatos. Valdība to uzskatīja par nozīmīgu Latvijas neitralitāti stiprinošu faktoru. Šis līgums tikai stiprināja Muntera un viņa Igaunijas kolēģa Seltera pārliecību, ka abi neuzbrukšanas līgumi – ar PSRS un nu arī ar Vāciju spēs kaut daļēji aizstāt trūkstošās kolektīvās drošības garantijas, papildīs neitralitāti ar konkrētāku saturu.

Šajā nodaļā izskatīsim šādus jautājumus – Vācijas un Latvijas neuzbrukšanas līguma nozīme Latvijas neitralitātes kontekstā, cik lielā mērā Latvijas ārpolitiskā vadība šo līgumu bija iecerējusi kā kursa uz neitralitāti sastāvdaļu un cik lielā mērā šis līgums patiesi arī atbilda neitralitātes principiem. Tāpat arī būtu jāapskata līguma ietekmi uz Latvijas un Igaunijas 1923. gada savienību.

Vēstures literatūrā šis līgums bieži tiek dēvēts par Latvijas provāciskās orientācijas apliecinājumu. Te būtiski uzsvērt, ka negatīvo attieksmi pret šo līgumu lielā mērā noteica divi faktori, kurus Latvija nespēja ietekmēt: Rietumu preses un tās sabiedriskās domas nosodījums, kā arī apstākļi, ka Vācija to varēja izmantot kārtējā ārpolitiskā panākuma propagandēšanai. Vācijas mērķi slēdzot neuzbrukšanas līgumu bija nepieļaut Vācijas ielenkšanu, nodrošināt Baltijas valstu pārtikas produktu eksporta pieaugumu uz Vāciju, izmantot Latviju un Igauniju kā zināmu barjeru pret PSRS Vācijas karā ar Poliju.⁴⁶⁸ Vācijas prese Latvijas apņēmību sākt sarunas ar Vāciju par neuzbrukšanas līguma noslēgšanu izmantoja galvenokārt kampaņai pret ASV.⁴⁶⁹ Līguma nozīmi mazināja arī Latvijas valdības uzvedība un līguma nozīmes skaidrojumi. Tā, piemēram, 1939. gada 12. maijā Valsts Saimniecības un Kultūras padomes sēdē Latvijas tirdzniecības un rūpniecības kameras ģenerālsekretārs A. Zalts izvaicāja Munteru par paredzamā neuzbrukšanas līguma jēgu, uz ko Munters visai skopi un augstprātīgi atbildēja, ka viņš jau to ir pietiekoši skaidrojis.⁴⁷⁰

Vēsturnieks A. Stranga raksta: „Latvija un Igaunija pēc 7. jūnija bija pilnīgā diplomātiskā izolācijā.”⁴⁷¹ Visai līdzīgu viedokli pārstāvēja arī vēsturnieks R. Cerūzis, uzskatot, ka šim līgumam bija visai maza vērtība un tas dēvēts par visneizdevīgāko līgumu, kādu vien Latvija parakstījusi starpkaru periodā.⁴⁷² Tiesa, vēsturnieki pamatoti atzīst arī, ka neuzbrukšanas līgumam ar Vāciju nebija „pozitīvas alternatīvas”.⁴⁷³ Neapšaubāmi, ka līgumam nebija nekādi ārpolitiski ieguvumi. Tomēr

⁴⁶⁸ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 186.lpp.

⁴⁶⁹ Turpat

⁴⁷⁰ Turpat

⁴⁷¹ Feldmanis, Stranga, Virsis... – 183.lpp.

⁴⁷² Cerūzis... - 177.lpp.

⁴⁷³ Stranga, A. Ebreji un diktatūras Baltijā. – R., 1997. – 119.lpp.

pamatots varētu būt jautājums vai patiešām viņš nodarīja Latvijai lielus zaudējumus diplomātiskajā frontē?

Pats būtiskākais bija Vācijas un Latvijas neuzbrukšanas līguma 1. pants, kas noteica jau tradicionālās šādu veidu līgumu saistības – atsacīšanos no varmācīga akta pret otru pusi.⁴⁷⁴ Tas bija tikai formāli nozīmīgs drošības stiprināšanas līdzeklis. Patiesībā Vācijai šis pants bija izdevīgāks – tā varēja kā nedraudzīgu aktu un līguma pārkāpumu interpretēt Latvijas pievienošanās trīspusējām sarunām - tieši šādam mērķim 1939. gadā Berlīnei šāds līgums kļuva vajadzīgs.⁴⁷⁵ Nav nekādu liecību, ka Latvijā neizprastu šā vācu gājiena apslēpto mērķi, tomēr tajā netika sakatīts nekas bīstams, jo trīs lielvalstu garantijas Latvijai tāpat likās nepieņemamas, pat ja nebūtu iespēja parakstīt neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju.

Latvija diplomātiskajā jomā tāpat vairs 1939. gadā nevarēja gūt panākumus. Tādus panākumus, kādus propagandēja Latvijas valdība, līgums nenasniedza, proti, Latvijas pozīcija pēc tā parakstīšanas nekļuva neitrālāka un bezpartejiskāka paredzamajā Eiropas valstu konfrontācijā, bet pilnīgi dabīgi liecināja par tās provācisko orientāciju. Tomēr jāatzīst, ka neviens starptautisks līgums šai laikā nespētu Latvijai nodrošināt tādu neitralitāti, ar kuru būtu daudz maz apmierinātas visas lielvalstis. Raugoties no attiecīgā laika starptautiskā stāvokļa viedokļa, neuzbrukšanas līgums ar Vāciju bija nenovēršams un, ņemot vērā Latvijas valdības centienus izvairīties no starptautiskiem satricinājumiem, loģiskāka izvēle par otro alternatīvu – iestāšanos par trīs lielvalstu drošības garantijām. Tas saistīts ar to, ka Latvijas ārpolitikas viens no svarīgākajiem stūrakmeņiem jau no trīsdesmito gadu sākuma bija tās neitralitātes stiprināšana ar neuzbrukšanas līgumiem ar Vāciju un PSRS. Latvijas valdība šajā neuzbrukšanas līgumā saskatīja vienīgo instrumentu, kā nodrošināt savu neitralitāti. Latvijas prese ārvalstu reakciju uz līgumu atspoguļoja pozitīvi vai neitrāli. „Jaunākās Ziņas” rakstīja, ka pat Lielbritānijas laikraksti aprobežojās tikai ar tā cēloņu analīzi, pieminot, ka līdzīgs līgums bija 1932. gadā noslēgts arī ar PSRS.⁴⁷⁶ Patiesībā demokrātisko valstu preses nostāja bija visai rezervēta.⁴⁷⁷

Ar visai lielu piesardzību varētu minēt tomēr vienu līguma pozitīvu aspektu, proti, tā ietekmi uz latviešu un vācu attiecībām. Gan Vācijā, gan Latvijā nebija īstas skaidrības par to, kādi mērķi līgumam attiecībā uz vācu minoritātes stāvokli Latvijā. Munters Vācijas sūtnim Kocem sacīja, ka pēc līguma noslēgšanas valdība „spēs ietekmēt sabiedrisko domu attieksmes pret vāciešiem uzlabošanas virzienā”, bet Latvijas sūtnis

---

⁴⁷⁴ Andersons... - 555. lpp.

⁴⁷⁵ Ahmann... – S.589

⁴⁷⁶ Rietumu preses vērtējums // Jaunākās Ziņas. – 1938. gada 8. jūnijā.

⁴⁷⁷ Feldmanis, Stranga, Virsis... – 248.lpp.

Berlīnē Krieviņš Ribentropam sacīja, ka vācu minoritātes problēma nav saistīta ar šo neuzbrukšanas līgumu.⁴⁷⁸ Neapšaubāmi, ka nepilnos trijos mēnešos, līdz Molotova – Ribentropa paktam un Vācijas – Polijas kara sākumam nevarēja būt nekādas runas par 700 gadu ilgā vācu – latviešu atstātā naida mantojuma pārvarēšanu.

Latvijas valdības oficiālās attieksmes maiņa pret vācbaltiešiem bija viena no spilgtākajām liecībām, kas liecināja par mēģinājumiem pielāgoties Vācijas ārpolitiskajām interesēm. Par to liecina 1939. gada maijā notikusī Rīgas ieņemšanas 20 gadu atceres svētku svinēšana. Pat kara ministrs J. Balodis pieņēma bijušo landesvēra vadītāju A. Flečeru un latviešu prese izvairījās saukt vācu landesvēru par ienaidnieku.⁴⁷⁹ Tas gan nenozīmē, ka Latvijas sabiedrības vairums sāka raudzīties uz vietējiem vāciešiem savādāk. Visa vāciskā noliegums tieši trīsdesmitajos gados bija sasniedzis līdz šim nepieredzētus apmērus. Jāpiekrīt vēsturniekam A. Strangam, ka neuzbrukšanas līgums ar Vāciju drīzāk izraisīja iedzīvotājos bažas, nevis tos nomierināja.⁴⁸⁰ Sabiedrisko lietu ministrijas arhīvā ir iedzīvotāju vēstules, kurās dažkārt izteikta attieksme pret presē ievietotajiem materiāliem. Interesanta ir kāda Zandberga vēstule, kurā viņš pārmet Artūram Kroderam raksta publicēšanu „Brīvajā Zemē”, kurā Kroders bija atļāvis pozitīvi vērtēt dažus vācu kulturālās un saimnieciskās darbības aspektus viduslaiku Kurzemē. Tādējādi viņš izpelnījās Zandberga pārmetumus provāciskumā.⁴⁸¹ Arī no vācbaltu puses valdīja neuzticība latviešiem un Latvijas valdībai. Vācu sabiedrība uzskatīja, ka Latvijas ārpolitika ir pārāk propadomiska vai prorietumnieciska. 1939. gada martā vairāki Latvijas politiskās elites un mediju pārstāvji saņēma kāda *Nordicus*⁴⁸² parakstītu vēstuli vācu valodā, kurā autors izsmējīgā tonī kritizēja viņaprāt it kā Latvijas preses prorietumnieciskumu⁴⁸³ un vispār lamāja latviešus par kalpiem, kuri neatzīst minoritātes.⁴⁸⁴ R. Bērziņš, kurš parasti lietoja parakstu savām preses publikācijām *Nordicus*, šo vēstuli pārsūtīja arī Politiskās policijas vadītājam „draugam Frīdrihsonam” un šī iestāde veica izmeklēšanu. Aizdomas krita uz ievērojamā vēsturnieka Leonida Arbuzova ģimeni, bet pēc rokraksta ekspertīzes vaina netika pierādīta.⁴⁸⁵ Kā trāpīgi atzīmēts

⁴⁷⁸ Ahmann... - S. 590

⁴⁷⁹ Cerūzis... - 173.lpp.

⁴⁸⁰ Stranga, A. Ebreji un diktatūras Baltijā 1926. – 1940. Otrais papildinātais izdevums. – R., 2002. – 235.lpp. (*Turpmāk: Stranga. Ebreji un diktatūras...*)

⁴⁸¹ LVVA, 3758.f., 1. apr., 512.l., 40.lp.

⁴⁸² *Nordicus* bija LETAS direktora R. Bērziņa pseidonīms, zem kura viņš publicējās Latvijas lielākajos laikrakstos un daudz rakstīja arī par Latvijas starptautisko stāvokli, ārpolitiku, visai asi kritizējot Vāciju. Acīmredzot kāds vācbaltietis izmantoja viņa pseidonīmu.

⁴⁸³ Anonīmais autors atsaucās uz *Nordicus* rakstu „Plašās sirdis” 1939. gada 5. janvāra „Rīta” numurā, kurā viņš rakstīja, ka Latvijas vāciešiem galvenais ir Vācija, bet Latvija ir tikai nejauša darba vieta (*LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 570.l., 6.lp*)

⁴⁸⁴ Turpat

⁴⁸⁵ Turpat

Latvijas vēstures literatūrā, samierināšanās starp latviešiem un vāciešiem bija tikai ārēja, preses līmenī, to noteica „K. Ulmaņa iedibinātā autoritārā iekārta, kura politisko ekstrēmismu bija iedzinusi pagrīdē, un, protams, neļāva tam izpausties valdības kontrolētajā presē.”⁴⁸⁶ Visticamāk, ka Latvijas sabiedrība šo soli pat nepamanīja. Pat vācbaltiešu izceļošana un PSRS draudu pieaugums 1939. gada otrajā pusē būtiski nemainīja Latvijas sabiedrības attieksmi pret Vāciju.

Nav īpaši korekti novērtēt Baltijas valstu piekrišanu slēgt neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju kā to tuvredzības apliecinājumu iepretim Somijas un Zviedrijas nostājai, kuras atteicās šo līgumu noslēgt. Tā, piemēram, Jānis Ritenis raksta: „...No līdzīgu līgumu parakstīšanas izvairījās Zviedrija un Somija, jo tās saprata, ka šo līgumu parakstīšana, ja arī no mazo valstu puses bija virzīta uz neitralitātes uzturēšanu, patiesībā traucēja kolektīvās aizsardzības sistēmas rašanos.”⁴⁸⁷ Skandināvijas valstis nebija daudz vairāk ieinteresētas kolektīvās drošības sistēmā kā Baltijas valstis, to ieinteresētība bija pat mazāka. Somija atteicās no neuzbrukšanas līguma ar Vāciju tikai tādēļ, ka Zviedrija un Norvēģija to neparakstīja.⁴⁸⁸ Zviedrijas motīvus, kādēļ tā nevēlējās noslēgt neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju izteica šīs valsts ārlietu ministrs Sandleris 1939. gada maijā. Starp četriem punktiem, kurus viņš minēja noraidošās nostājas pamatošanai, trīs bija tieši vai netieši saistīti ar Zviedrijas specifisko neitralitātes izpratni, bet viens ar to, ka Vācija piedāvāja šo neuzbrukšanas līgumu uz ierobežotu laiku. Kā galvenos punktus, kuri liecināja par Zviedrijas neitralitātes izpratni un tādēļ ir pretrunā neuzbrukšanas līgumam, Sandleris nosauca: 1) pretruna Skandināvijas valstu solidaritātei; 2) neuzbrukšanas līguma projektā ietvertā prasība neatbalstīt Vācijas ienaidniekus ietver sevī zināmu vienpusēju Zviedrijas saimniecisko attiecību orientācijas draudus kara gadījumā; 3) līgums tikai ar vienu lielvalsti nozīmētu Skandināvijas valstu suverenitātes zināmu apdraudējumu.⁴⁸⁹ Tātad kolektīvās drošības motīvs Zviedrijas atteikumā parakstīt neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju bija visai nenozīmīgs.

Kā liecina Muntera saruna ar Vācijas ārlietu ministrijas slepenpadomnieku Grundheru, tad neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju Latvijas ārlietu ministrs uzskatīja vairāk par psiholoģiska rakstura soli, kura mērķis bija iekšpolitisks, nomierināt sabiedrību. Viņš sacīja Grundheram jau 1937. gada vasarā: „Līgums nav vajadzīgs valdībām, tas vairāk vajadzīgs tautai, lai parādītu konkrētus panākumus.”⁴⁹⁰ Viņš to

---

⁴⁸⁶ Cerūzis... - 175.lpp.

⁴⁸⁷ Ritenis... - 84.lpp.

⁴⁸⁸ Ahmann... - S.606

⁴⁸⁹ Ahamann... - S. 611

⁴⁹⁰ Āmanis, R. V. Munters... - 129.lpp.

sacīja tādēļ, lai parādītu Grundheram, ka Latvija tic fīrera solījumiem par Vācijas miermīlīgajiem nodomiem un viņam patiešām šķiet, ka vācu puses apgalvojumi par miermīlību iepretim Latvijai ir patiesi. Nav tik būtiski, vai Munters ticēja vācu solījumiem, vai līgumu viņš gribēja izmantot kā savu personīgu panākumu iepretim prokrieviski noskaņotajai ģeneralitātei, vai patiesi tam bija tikai iekšpolitiski mērķi. Svarīgi atzīmēt, ka ar šī līguma palīdzību Latvijas vadība domāja, ka ir ieguvusi vismaz kaut ko konkrētu no tā laika galvenā un potenciāli draudīgākā spēka – Vācijas, ko arī, protams, izmantoja propagandējot kārtējo ārpolitisko panākumu. Lielā mērā var piekrist Āmana apgalvojumiem, ka šo līgumu Munters neuzskatīja kā orientācijas uz Vāciju līdzekli, bet gan kā to neitralitāti stiprinošu paņēmieni.⁴⁹¹

Vienlaikus gan jāatzīst, ka līgums formāli apdraudēja vienīgo militāro aliansi, kādu Latvija bija noslēgusi – 1923. gada 1. novembra Latvijas un Igaunijas savstarpējās palīdzības līguma 3. pantu. Vēsturnieks A. Stranga uzskata, ka tādējādi Latvija sekoja Igaunijas militārās vadības kursam uz Latvijas un Igaunijas saistību vājināšanu; Vācijas bezvērtīgie solījumi pilnīgi iznīcināja Latvijas – Igaunijas savienību.⁴⁹² Savukārt M. Virsis uzskata, ka Latvijas un Igaunijas neuzbrukšanas līgums ar Vāciju ir „iedragājis”, nevis pilnībā iznīcinājis to 1923. gada savienību, „jo tika nodrošināta iespēja konflikta gadījumā neitralizēt vienu no partneriem.”⁴⁹³ Līdzīgu viedokli pārstāv arī 2008. gadā izdotā pētījuma par Latviju Otrajā pasaules karā autori.⁴⁹⁴

Tomēr šie juridisko aspekti vien neliecina, ka 1923. gada savienība būtu mirusi. Pat Igaunijā, kuras valdība iestājās par Latvijas un Igaunijas saistību vājināšanu, parakstot neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju, arī uzskatīja, ka līgums ar Latviju palicis spēkā. Piemēram, laikraksta „*Paehvale*” redaktors Tammers uzskatīja, ka Igaunijas un Vācijas neuzbrukšanas līgumā ir ņemta vērā „1923. gada kara savienība” ar Latviju.⁴⁹⁵ Baltijas valstis saskaņoja savas neitralitātes deklarācijas 1939. gada septembrī un kara laikā iesāka pat apspriest saimnieciskās sadarbības plānus blokādes seku mazināšanai. Arī Vācijas mērķi, parakstot neuzbrukšanas līgumu ar Latviju un Igauniju, nav bijuši saistīti tikai ar tās militārpolitiskiem apsvērumiem, t. i., tos nevar uzskatīt tikai kā soli Baltijas valstu izlolācijā no iespējamām savienībām ar trim lielvalstīm vai Baltijas Antantes vājināšanu. Jāpiekrīt vēsturniekam Āmanam, ka noteikumu, kas paredzēja savstarpēju atteikšanos no spēka lietošanas, varēja interpretēt pat ļoti plaši un izmantot arī vācu

⁴⁹¹ Turpat... - 125.lpp.

⁴⁹² Feldmanis, Stranga, Virsis.. – 103.lpp.

⁴⁹³ Turpat... - 244.lpp.

⁴⁹⁴ Latvija Otrajā pasaules karā... – 79.lpp.

⁴⁹⁵ Turpat

saimnieciskās politikas interesēs.⁴⁹⁶ Lai gan formāli ierobežotā veidā, tomēr arī Latvijai un Igaunijai pastāvēja iespējas kopīgai neitralitātes politikai. Uzbrukt Vācijai tās tāpat negatavojās pat bez 7. jūnija līguma, tādēļ nevarētu uzskatīt, ka šis līgums būtu teorētiski padarījis neiespējamu Latvijas un Igaunijas neitralitātes politiku kara gadījumā.

Vērtējot 1939. gada 7. jūnija neuzbrukšanas līguma ietekmi uz Latvijas un Igaunijas savienības vājināšanu, nedrīkst nepieskarties arī apstāklim, ka šī savienība bija kļuvusi tāpat bezvērtīga. Igaunijas nostāja tradicionāli bija provāciska un pati Igaunija nevēlējās šīs savienības saglabāšanu līgumā ar Vāciju. Tieši pēc ziemeļu kaimiņa ģenerālštāba vadītāja J. Laidonera iniciatīvas Igaunijas neuzbrukšanas līgumā ar Vāciju ierosināja iekļaut 2. pantu. Tajā bija noteikts, ka šis līgums nepaliks ilgāk spēkā, nekā analogiskais līgums starp Vāciju un Latviju, lai tādējādi saglabātu Tallinai lielākas rīcības brīvības iepretim 1923. gada 1. novembra līgumā formulētajām saistībām ar Latviju.⁴⁹⁷ Par Igaunijas provāciskumu liecina kaut vai tas, ka 1939. gada aprīļa otrajā pusē Selters pat ierosināja Polijas politiskajiem un militārajiem līderiem piekāpties Vācijas prasībām Dancigas koridora jautājumā. Igaņu militārais atašējs Berlīnē J. Jakobsens sacīja savam Polijas kolēģim, ka, viesojoties vērmahta ģenerālštābā, redzējis nejauši vācu militāro operāciju plānus pret Poliju. Neapšaubāmi, ka poļi tik primitīvai falsifikācijai nav ticējuši.⁴⁹⁸ Vācija izmantoja Igaunijas draudzību savu ārpolitisko mērķu sasniegšanai. Tomēr pārmetumi Igaunijai, ka tā rīkojusies visai tuvredzīgi nebūtu īsti vietā. Varētu pat piekrist vēsturnieka Ilmjarva viedoklim, ka Igaunija parakstīja neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju vadoties pēc saviem priekšstatiem par galveno ienaidnieku, proti, tā uzskatīja, ka līgumam būtu jāvēršas tikai pret PSRS, bet Vācijas uzbrukuma gadījumā „Igaunija saglabās tiesības izšķirt, vai izmantot *casus foederis* vai ne.”⁴⁹⁹

Vai Latvijai bija nopietnas alternatīvas pārejai uz neitralitāti un ar to saistītajai provāciskajai orientācijai? Trīsdesmito gadu beigās Latvijas diplomātiskajās aprindās nebija nedalīta atbalsta valdības kursam uz „absolūto” neitralitāti, galvenokārt pārmetot neitralitātei tieši tās provācisko raksturu. Visnepārprotamāk šo Latvijas neitralitāti kā provācisku centās atspoguļot M. Valters savās vēstulēs K. Ulmanim un V. Munteram. Viņš rakstīja, ka Latvijai ir „jāredz, kura pozīcija stāv mums tuvāk un tā ir attiecīgi jāatbalsta”, nevis jāpieiet pie faktiem „bez patikas un nepatikas”, kā to bija ierosinājis ārlietu ministrs.⁵⁰⁰ Visai būtisks bija Valtera arguments pret neitralitātes pasludināšanu šādas

⁴⁹⁶ Ahmann... - S. 589

⁴⁹⁷ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 244.lpp.

⁴⁹⁸ Ilmjarv... - p. 316

⁴⁹⁹ Turpat... - p. 330

⁵⁰⁰ Mana sarakste... - 58.lpp.

politikas panākumu izpalikšana: „Nostājoties uz tāda viedokļa, ka mums visādi jāmēģina izturēties neitrāli, lai ar to pasargātos no draudošajām tieksmēm, vajadzēja valdīt pilnīgai pārliecībai, ka mūsu nostāja dos arī vēlamus panākumus.”⁵⁰¹ Arī Igaunijas opozīcijas aprindās kurss uz neitralitāti tika uzskatīts par „izdevīgu Vācijai”, pat kopīgas politikas ar to sastāvdaļa.⁵⁰²

Neapšaubāmi, ka Latvijas ārpolitikai veltītā kritika bija lielā mērā pamatota. Latvijas mūsdienu un trimdas vēstures literatūrā plaši izplatīts ir viedoklis, ka Valtera uzskati pamatā bijuši tālredzīgi un pamatoti, lai gan tomēr to pietiekoši detalizēts izvērtējums trūkst. Tomēr vienlaikus pēdējā laikā tiek izvirzīts arī jautājums par to, vai, par spīti Valtera viedokļa ētiskajam un demokrātiskajam raksturam, šie priekšlikumi atbilda tā laika realitātei.⁵⁰³

Viens no M. Valtera sarakstes ar K. Ulmani un V. Munteru pētniekiem vēsturnieks Andrievs Ezergailis arī pozitīvi vērtēja Valtera vēršanos pret Latvijas attālināšanos no Tautu Savienības, Francijas un Anglijas.⁵⁰⁴ Viņš gan norāda, ka „neitrālisms iesākās pēc Abesīnijas okupācijas. Visas valstis, izņemot Vāciju un Itāliju, iestājās par neiejaukšanos. Pat mazajām valstīm palika modīgi atteikties no Tautu Savienības chartas 16. panta(..).”⁵⁰⁵ Šis aspekts, ka „mazām valstīm modīgi bija atsacīties no neitralitātes” trīsdesmito gadu beigās literatūrā ir gana daudz pieminēts, bet vienmēr it kā garāmejojot, norādot, ka tā bija negatīva tendence, no kuras Latvijai vajadzēja un it kā esot bijusi iespēja izvairīties. Šāda nostāja rada iebildumus, jo tieši „neitrālisms” bija vienīgais mazajās valstīs saskatāmais ceļš uz izvairīšanos no kara, zināmā mērā to pacifisma izpausme. Alternatīvu trūkums tika aplūkots arī 1939. gada 26. aprīļa Muntera pārskatā Latvijas sūtņiem par starptautisko stāvokli, kurā ministrs norādīja uz Rietumvalstu nevēlēšanos vai negribēšanu izrādīt pretestību Vācijai. „Anglijas un Francijas sūtņi ir galīgi nevarīgi, nekā nezina, nekādu informāciju nevar sniegt, nekādu darbību neattīsta, ja neskaita to, ka viņu mājās ievērojamā skaitā apgrozās prominēta vācu sabiedrība.”⁵⁰⁶ Polija, kuri trīsdesmito gadu vidū paši bija aicinājuši Latviju parakstīt neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju, nu iebilda pret to.⁵⁰⁷ Ne tikai Baltijas, bet arī Skandināvijas valstis atteicās no Tautu Savienības statūtu 16. panta, bez tam lielvalstis bija pirmās, kas nespēja un nevēlējās izmantot kolektīvās drošības instrumentus mazo

⁵⁰¹ Turpat... – 26.lpp.

⁵⁰² Feldmanis, Stranga, Virsis... - 163.lpp.

⁵⁰³ Stranga. Profesoram Varslavānam 70... - 99. lpp.

⁵⁰⁴ Ezergailis A. Valtera pēdējā vēstule Ulmanim 1940. gada 20. janvārī // Jaunā Gaita. – 1991. g., 3. Nr. – 25. – 26.lpp.

⁵⁰⁵ Turpat

⁵⁰⁶ Mana sarakste... – 22.lpp.

⁵⁰⁷ Ilmjārv... - p.229

valstu aizstāvībai pret Vāciju. Arī krievu „sloganu” atkārtošana autoritārajā presē galvenais cēlonis bija valsts iekšpolitiskā struktūra, cenzētā prese un šauras valdošās elites politiskā ietekme uz to. Līdz ar to Valtera pārmetumi par Latvijas ārpolitikas pamatprincipa – pievēršanās neitralitātei un nepieņemšanu trīs lielvalstu garantijām starptautiskā kontekstā raugoties nav īpaši pamatoti. Vēlme dzīvot mierā radīja no aplūkojamā laika viedokļa raugoties iluzoros, bet toreiz pilnīgi neizbēgamos priekšstatus par neitralitāti un atkāpšanās nepieciešamību no kolektīvās drošības. Autoritārais režīms un tā vadošo politiķu tuvredzība neitralitātes politiku pārvērta Valtera vārdiem runājot, „pielaikošanās maskaviski – berlīniskā virzienā”.⁵⁰⁸

Tomēr nedrīkstētu sajaukt patiesu alternatīvu trūkumu, to rezultātā izvēlēto neitralitātes politiku un neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju ar padevīgu un nevajadzīgu pretimnākšanu agresorvalstīm jautājumos, kas nesaistījās ar Latvijas izdzīvošanu. Valtera skatījumā zemākais Muntera „nogrimšanas punkts neitrālismā” bija apsveikums Polijas ārlietu ministram Bekam par Čehijas provinces okupēšanu tūlīt pēc Minhenes līguma,⁵⁰⁹ tādējādi pat šajā jautājumā atsakoties no patiesas neitralitātes. Tikpat labi vai vēl lielākā mērā par šo Muntera realizētā „neitrālisma zemāko punktu” varētu uzskatīt 1939. gada 21. septembra Latvijas valdības lēmumu slēgt Polijas sūtniecību. Neviena cita Baltijas valsts tik nožēlojami nerīkojās, lai gan to ārpolitikas galvenais princips tāpat bija „neitrālisms”, neitralitāte.

Iepazīstoties ar pirmajām M. Valtera vēstulēm, kuras viņš rakstīja 1939. gada maija sākumā no Briseles, jāsecina, ka viņš faktiski pievērsies diviem dažādiem neitralitātes politikas izpratnes aspektiem, tos sajaukdams kopā: morāli ētiskos un praktiskās politikas aspektus. Starptautiskā stāvokļa vērtējumā Valters pārlieku pārspīlēja starptautiskās sabiedrības gatavību pretoties Hitleram pēc Lielbritānijas 1939. gada marta garantijām Polijai. Viņš domāja, ka nomierināšanas politika pilnībā atmesta un tiek veidota koalīcija pret Vāciju.⁵¹⁰ Šādas koalīcijas aprises patiesībā 1939. gada pavasarī bija vēl visai neskaidras, konkrētas garantijas Baltijas valstu drošībai no Rietumvalstīm 1939. gada pavasarī bija vēl neskaidrāks nākotnes jautājums. Valtera argumentācija pārlieku uzsvēra šīs it kā topošās koalīcijas pārstāvēto morālo vērtību nozīmi Latvijai, pārmeta Munteram neitrālu stāju tādos jautājumos, „kuri skar cilvēces dažādo vērtību izpausmes.”⁵¹¹ Viņš kritizēja Latvijas ārpolitiskās vadības negatīvo nostāju pret 1939. gada 21. aprīļa Ruzvelta vēstījumu un

---

⁵⁰⁸ Mana sarakste... - 28.lpp.

⁵⁰⁹ Turpat

⁵¹⁰ Turpat... - 24., 25.lpp.

⁵¹¹ LVVA, 2574.f., 4.apr., 32.lp.

līdz ar to tās nosliekšanos Vācijas pusē.⁵¹² Ar „cilvēces vērtībām” viņš izprata demokrātisko un totalitāro pasaules uzskatu sadursmi. Valters kritiski izteicās pret Latvijas un Vācijas neuzbrukšanas līgumu, norādot uz tā bezvērtību. „(..) Eiropas saspīlējums un pati krīze novedīs pie katra tāda līguma sabrukšanas.”⁵¹³ Te gan jānorāda, ka ticības trūkums lielvalstīm un nolīgumiem ar tām bija visai izplatīta parādība pēc Minhēnes un Čehoslovākijas iznīcināšanas. Par neticību demokrātiskajām lielvalstīm Latvijas vadošajās aprindās liecību, tiesa, ne visai pārlicinošu, ir atstājis Ā. Klīve, aprakstot K. Ulmaņa reakciju uz Čehoslovākijas sabrukumu 1939. gada martā. Kādā pieņemšanā prezidents esot teicis: „Te nu Jums ir garantijas, kādas arī Latvijai ar lielu dedzību aizstāvēja sociāldemokrātu ārlietu politiķis Cielēns (..).”⁵¹⁴

Par neitrālo valstu nostājas izvērtējumu Otrajā pasaules karā diskutē vēl joprojām Rietumeiropas neitrālajās valstīs, visvairāk Šveicē 20. gadsimta deviņdesmitajos gados, uzstādot jautājumu, vai attaisnojama ir tāda ārpolitika, kas ignorēja morālās un ideoloģiskās abu karojošo pušu vērtības, t. i. neitrālās valstis neņēma vērā, ka Vācijas uzvaras gadījumā arī to pastāvēšana būtu problemātiska. M. Valters jau 1939. gada maijā pamatoti norādīja, ka Latvijas neitralitātei trūkst morālās dimensijas, jo tā praktiski nozīmēja Latvijas nonākšanu vācu ideoloģijas iespaidā. Tomēr tas nebija vienīgais viedoklis latviešu diplomātu aprindās. E. Krieviņš jau pēckara laikā sarakstītajās atmiņās izteica pilnīgi pretējas domas. Viņš uzskatīja, ka Latvijas ārpolitika bijusi pat pārāk naidīga pret Vāciju, Munters neesot pietiekoši ņēmis vērā Vācijas „neapšaubāmās vitālās intereses Baltijas jūrā.”⁵¹⁵ Tā kā autors sīkāk neprecizēja, kādas Vācijas intereses Latvija nav ievērojusi, tad grūti izvērtēt šī Krieviņa Valteram veltītās kritikas aspektu. Bijušais Latvijas sūtnis Berlīnē pārmet Valteram veselu virkni savās vēstulēs izteiktu nekompetentu spriedumu. Te gan gribētos norādīt, ka, lai gan Krieviņa viedoklim par to, ka Latvijas ārpolitikas pamatprincips – neitralitāte un trīspusējo garantiju noraidīšana - bija attiecīgajā situācijā pamatots Latvijas ārpolitikas solis, tomēr Krieviņa pārmetumi Valteram ir daudzos aspektos nepamatoti. Krieviņš pārāk nekritiski aizstāv Latvijas ārpolitiskās vadības pozīciju, pilnīgi ignorējot to pašu ideoloģisko un morālo dimensiju. Piemēram, Latvijas preses nostāja, ne bez ārlietu resora iejaukšanās, līdz ar Minhēnes krīzi patiešām kļuva visai oportūniska gan pret PSRS, gan Vācijas agresīvajiem soļiem. Valters pamatoti kritizēja kādu rakstu 1939. gada

---

⁵¹² 1939. gada 21. aprīļa runā ASV prezidents F. Ruzvelts vaicāja Hitleram, vai viņš ir gatavs virknei Vācijas kaimiņvalstu sniegt neuzbrukšanas garantijas uz 10 līdz 25 gadiem. Pie uzskaitītajām valstīm piederēja arī Skandināvijas un Baltijas valstis.

⁵¹³ Mana sarakste... – 110.lpp.

⁵¹⁴ Klīve... – 466.lpp.

⁵¹⁵ Krieviņš, E. Viņās dienās. – Melburna, 1966. – 246.lpp.

vasarā „Brīvajā Zemē”, kurā tika norādīts uz Vācijas un Latvijas iekšpolitisko režīmu līdzībām.⁵¹⁶

Latvijas ārpolitikas, tai skaitā arī neuzbrukšanas līguma ar Vāciju, vērtējums, kurā dominējošais kritērijs bija „pieeja tam pasaules uzskatam, kurš atbalsta mūsu patstāvību”, liecināja par ideoloģiska un morāla rakstura argumentiem. Praktiskajā politikā Valters šai ziņā neko daudz arī neieteica, jo Latvijai svarīgākajos jautājumos nebija vairs iespējas kaut kā savādāk rīkoties, kā tā rīkojās 1939. gada vasarā. Viņš tikai kritizēja preses provācisko nostāju un neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju. Pašā pirmajā vēstulē V. Munteram 1939. gada 4. maijā Valters vērsās pret kolektīvās drošības principa ignorēšanu. „Katra atsvešināšanās politika [no Tautu Savienības-J.K.] var atsaukties negatīvi uz pašu kopības sajūtu un mazo valstu morālo spēku.”⁵¹⁷ Šīs bija no starptautiskās morāles un ētikas viedokļa skaistas frāzes, bet atsvešināšanās no kolektīvās drošības, kā arī mazo valstu kopdarbības izjukšanas cēloņi bija visai dziļi un galīgi vairs nebija atkarīgi tikai no Latvijas vai pat visu trīs Baltijas valstu vadītāju gribas. Te vēl būtu jāatzīmē, ka faktā, ka Baltijas valstis „raisījās nost” no kolektīvās drošības arī var atrast zināmu morālu pamatu – tās vēlējās izvairīties no kara, saskatot attiecīgajā situācijā šī mērķa sasniegšanas labāko iespēju izvairīšanos no kolektīvās drošības saistībām, galvenokārt tādēļ, ka pašas lielvalstis jau agrāk bija tās ignorējušas. Valtera rakstītais, ka šī nostāja saistīta tikai ar vēlmi izpatikt Vācijai un Itālijai, šķiet, ka tomēr mazliet vienkāršo Latvijas valdības rīcības motīvus, tos jāskatās plašākā kontekstā ar visu starptautisko situācijas uztveri, kuras viens no svarīgākajiem aspektiem bija demokrātisko Rietumvalstu nespēja garantēt pašu radītās kolektīvās drošības sistēmas darbību.

Valters kritizēja arī Latvijas valdības attieksmi pret 1939. gada 21. aprīļa Ruzvelta runu. Var piekrist Latvijas valdībai veltītajai kritikai, ciktāl tā skar morāla un ētiska rakstura jautājumus – attālināšanos no Rietumeiropas valstīm ideoloģiskā ziņā, piemēram, nevietā aizstāvēt totalitāro valsti – Vācijas un vēlāk arī PSRS ārpolitiku. Ne tikai Valters, bet vēl daži spējīgākie Latvijas diplomāti pamanīja šo garīgo atsvešināšanos no Rietumvalstīm. Viņi kaut vai praktisku apsvērumu dēļ saprata, ka nākotnē vienīgi Rietumvalstis varētu būt Latvijas neatkarības atjaunošanas garantis, ja valsts karā ietu bojā. Tomēr šī uzticība Rietumvalstīm nevarēja nekādi tikt izteikta, jo to iespējas un vēlmes iesaistīties Baltijas problēmu risināšanā bija niecīgas. Neuzdrošinoties atklāti iebilst V. Muntera oportūnismam, E. Krieviņš, līdzīgi kā M. Valters, ieteica Munteram neaizmirst Rietumvalstis, jo „Londona un Parīze ieguvušas daudz lielāku svarīgumu priekš mums, ja mēs paturam

⁵¹⁶ LVVA, 2574.f., 4. apr., 7679.l., 35.lp.

⁵¹⁷ Turpat, 5.lp.

prātā kara galīgo iznākumu.”⁵¹⁸ Viņš tālredzīgi uzskatīja, ka tieši praktisko apsvērumu dēļ Muntera tuvināšanās Vācijai ir nevēlama: „Ļoti pieredzējis neitrāls kolēģa sacīja, ka nākamo mieru slēgs Potsdamā un Vācijai tas būs iznīcinošs, galvenie ieguvēji būs čehi.”⁵¹⁹ Tomēr tie bija tikai vieni no daudziem priekšstatiem par iespējamā kara beigām un bez tam visai tālas un abstraktas nākotnes minējumi. Jāņem vērā arī tas, ka nekādi praktiski soļi, kā vien paļauties uz pašpasludināto neitralitāti Latvijai nebija iespējami, Valters šo distancēšanos no rietumvalstīm un to pārstāvētām vērtībām kritizēja abstraktā līmenī neko konkrētu neiesakot. Alternatīva – Tautu Savienības saistību saglabāšanas mēģinājumi būtu attiecīgajā situācijā pārāk neiedomājama un riskanta rīcība. Vienīgais, ko Latvija varētu darīt ir jau vēstures literatūrā daudz pieminētās „nevajadzīgās pielīšanas” potenciālajiem agresoriem un to attaisnošanas Latvijas presē pārtraukšana. Šāda nostāja nebija attaisnojama pat ar tā laika neitralitātes politikas izpratnes motīviem.

Atgriežoties pie agrāk uzstādītā jautājuma par 1939. gada 7. jūnija Latvijas un Igaunijas neuzbrukšanas līguma ar Vāciju ietekmi uz Latvijas un Igaunijas 1923. gada savienību, jāatzīmē, ka tas patiešām apdraudēja abu valstu kopīgas neitralitātes iespējas un līdz ar to vājināja šo savienību. Atšķirībā no 1932. gada neuzbrukšanas līguma ar PSRS, šeit nebija atsauču uz iepriekšējām saistībām – gan uz Tautu Savienību, gan Latvijas un Igaunijas 1923. gada līgumu. Tomēr nevar vērtēt šo līgumu tikai pēc tā formāli juridiskajām saistībām. Tautu Savienības 16. pants bija jau agrāk pasludināts par fakultatīvu un Latvijas – Igaunijas savienība tāpat nedarbojās. Savukārt neuzbrukšanas līgums ar Vāciju deva, kaut mājīgi, bet vismaz kādu cerību par Baltijas valstu drošības stiprināšanos. Igaunijas vēstniecība Londonā saņēma dusmīgas vēstules no Anglijas pilsoņiem pēc šī līguma parakstīšanas: „Nevienam britu zaldātu Latvijas un Igaunijas aizsardzībai.”⁵²⁰ Šāda britu pilsoņu vai pat Anglijas politisko aprindu neapmierinātības izpausmes, acīmredzot, nevar būt par pamatu neuzbrukšanas līguma nosodījumam. Angļi tāpat nebija gatavi aizsargāt Baltiju un jau toreiz šī viņu nespēja un nevēlēšanās bija labi redzama.

Izskaidrojumus cēloņiem, kādēļ Baltijas valstis bijušas padevīgas un tik bezpalīdzīgas abu agresoru priekšā, visai daudzi pētnieki ir centušies dot gan trimdā, gan mūsdienās. Šie skaidrojumi galvenokārt reducējas uz iekšpolitiskajiem apstākļiem, autoritāro režīmu centieniem saglabāt stabilitāti, to vadītāju kļūdām un tuvredzību. Tomēr gribētos vēl uzsvērt, ka tikpat svarīgi ir psiholoģiskie faktori, iedomas, ka agresors nevēlēsies sev radīt jaunus ienaidniekus, liks mazās Baltijas valstis mierā.

⁵¹⁸ Cerūzis... - 53.lp.

⁵¹⁹ LVVA, 2574.f., 4. apr., 7679.l., 35.lp.

⁵²⁰ Ilmjārv... - p. 333

V. Munters Itālijas sūtnim Dž. Rodžeri bija sacījis jau pēc Molotova – Ribentropa pakta: ja Anglija un Francija parakstītu līgumu ar PSRS, Latvija tiktu ierauta karā.⁵²¹ Šāda rakstura bailes no starptautiskās situācijas pasliktināšanās, vienpusējas pret Vāciju vērstas pozīcijas ieņemšanas, spēlēja visai lielu lomu negatīvajā attieksmē pret trīspusējajām sarunām un līdz ar to neuzbrukšanas līguma pieņemšanā. Ņemot vērā arī Baltijas ģeopolitiskās nozīmes pārspīlēšanu ārpolitisko vadību priekšstatos, neziņu par notikumu tālāko attīstības gaitu, šādi pielāgošanās mēģinājumi šķiet samērā saprotami. Kā jau norādīts citā promocijas darba autora rakstā⁵²², arī pārējo Eiropas neitrālo valstu – Zviedrijas, bet daudz lielākā mērā Šveices politikai raksturīga iezīme bija vienpusēja orientācija uz kādu no karojošām pusēm – sākotnēji uz sabiedrotajiem, pēc tam uz Vāciju. Ja citas valstis šī sadarbība ar lielvalstīm spēja glābt no kara vai okupācijas, tad Baltiju nē.

Līguma parakstīšanas reālpolitiskie motīvi tomēr kļūst izprotamāki, ja mēs palūkojamies no attiecīgā laika viedokļa. Baltijas sadarbības trūkums bija pašu latviešu un igauņu tuvredzības, valdošo autoritāro režīmu egoisma noteikts. Neuzbrukšanas līgums ar Vāciju šīs sadarbības praktiskā satura trūkumu daudz nespēja ietekmēt.

---

⁵²¹ Feldmanis, Stranga, Virsis... – 318.lpp.

⁵²² Keruss, J. Šveices un Zviedrijas neitralitāte Otrajā pasaules karā // Latvijas Vēsture. – 2005.g., Nr.4. – 69.-74.lpp.

4. LATVIJAS NEUTRALITĀTE 1939. GADA SEPTEMBRĪ – 1940. GADA JŪNIJĀ: PRIEKŠSTATI UN REALITĀTE.

4.1. Latvijas ārpolitikas atspoguļojums vēstures literatūrā (1939. gada septembris – 1940. gada jūnijs).

Kara sākums ievadīja pavisam jaunu Latvijas ārpolitikas posmu – neitralitātes politiku. Tiesa, vēstures literatūrā parasti visu periodu no kara sākuma līdz valsts bojā ejai nesaista ar neitralitāti. Baltijas valstīm trūka tie priekšnoteikumi, kuri paglāba dažas citas Eiropas valstis no bojā ejas – ģeopolitiskais stāvoklis, spēcīga armija un karojošām pusēm nepieciešama saimniecība. Saskaņā ar starptautiskām tiesībām neitralitāte var pastāvēt tikai kara laikā un Baltijas valstis arī deklarēja savu neitralitāti Vācijas un Polijas, Rietumvalstu konfliktā. Tomēr neitralitāte netika deklarēta PSRS konfliktos ar Poliju un Somiju, kuros Latvija klusu ciešot faktiski ieņēma Maskavai labvēlīgāku stāju. Latvijas valdošās aprindas gan uzsvēra, ka ir neitrālas visos konfliktos, bet šis jēdziens viņu izpratnē bija tik plaši lietots, ka faktiski tika identificēts ar suverenitātes jēdzienu, līdz pašām beigām tieši neitrālā stāja valdības un sabiedrības apziņā iesakņojās kā Baltijas valstu ārpolitikas galvenais princips.

Sākoties Polijas un Vācijas karam Latvija pieņēma neitralitātes deklarāciju – pavisam īsu un nebūtisku.⁵²³ Šī deklarācija nebija nekādā mērā saistīta ar tiem priekšstatiem par neitralitāti, kas pastāvēja Latvijā agrāk, kad galvenie draudi tika saskatīti PSRS un Vācijas konfliktā-

Šveicē divdesmitā gadsimta deviņdesmito gadu vidū notikušajās diskusijās par valsts stājas vērtēšanu kara laikā viens no būtiskākajiem pārmetumiem attiecīgā laika politiskajai elitei ir, ka tās rīcību noteica ļoti tradicionāli apsvērumi, proti, biznesa interesēm bija prioritāte pār morāla rakstura vērtībām. Ar šo argumentu tiek pārņemta nespēja ieraudzīt „pareizo” un „nepareizo” karojošo pusi, respektīvi, noziedzīgo Vāciju un tās pretiniekus – demokrātiskās Rietumvalstis. Šveices valdība un uzņēmēji sadarbojās ar visiem, balstoties tikai uz peļņas un izdevīguma principa. Vēl būtiskākas amorāla rakstura iezīmes tiek saskatītas valdības realizētajā bēgļu politikā, vadoties tikai no likuma burta un ignorējot acīmredzamo apstākli, ka no reiha bēgošajiem ebrejiem patvērums Šveicē bija dzīvības vai nāves jautājums.

Latvijai nebija šādas izvēles iespējas starp „pareizo” un „nepareizo” pusi, tā atradās starp divām vienlīdz bīstamām valstīm un

---

⁵²³ Šajā deklarācijā bija tikai divi īsi punkti – tika pasludināts, ka Latvija ievēros neitralitāti karā, kas „izcēlies starp ārvalstīm, neitralitātes likums piemērojams ar 1939. gada 1. septembri” (*Latvijas okupācija un aneksija...* – 83. – 84. lpp.)

tādēļ lielas izvēles iespējas nepastāvēja. Tomēr darbošanās pēc principa „*bussines us usual*”⁵²⁴ arī bija viens no Latvijas politiskās elites rīcības virzieniem. Tā izpausmes bija sīkumaina pievēršanās dažādiem ne visai būtiskiem ārpolitikas aspektiem, kas bija visai attāli no kardināliem ar valsts izdzīvošanu saistītajiem jautājumiem vai ar kādiem stratēģiskiem lēmumiem krīzes gadījumam. Vēstures literatūrā jau vairākkārt uzsvērtā valdības īpatnējā bezrūpība, atteikšanās dibināt emigrācijas valdību, K. Ulmanis pat atteicās piešķirt sūtniecībām papildus līdzekļus gadu uz priekšu.⁵²⁵

Trimdas vēstures literatūra, kas veltīta Latvijas neitralitātes problemātikai, balstās lielā mērā Latvijas diplomāta M. Valtera vēstulēs V. Munteram un K. Ulmanim izteiktajās tēzēs. Saskaņā ar šī Latvijas diplomāta viedokli, neitralitāte Ulmaņa režīma interpretācijā nebija nekas cits kā morāla kategorija, nevis tiesiska vai politiska. Tās nolūks bija “panākt politisku bezrūpību, demoralizēt ētisko sajūtu pret notikumiem.”⁵²⁶ Šī norāde uz iekšpolitisko funkciju ļoti precīzi raksturoja režīma izpratni par neitralitāti, bet diez vai varētu piekrist apgalvojumam, ka pašam Valteram vēstulēs Ulmanim pieminētajos pārmetumos būtu izdevies izvairīties no Latvijas neitralitātes vērtēšanas morālās kategorijās. Tieši pretēji, viņa vēstulēs morāla rakstura argumentācija ir visai pamanāma.

Miķeļa Valtera personībai un viņa diplomātiskajai darbībai vēstures literatūrā pievērsta samērā liela uzmanība. Visi vērtējumi pamatā sakrīt un tajos dominē viedoklis, ka sūtnis bijis visai tālredzīgs ārpolitisko notikumu vērtētājs, kā arī pārliecināts demokrātijas aizstāvis.⁵²⁷ Piekrītot vēstures literatūrā izteiktajiem secinājumiem, tomēr gribētos norādīt uz vairākiem aspektiem, kurus noteikti būtu jāpiemin sūtņa neitralitātes izpratnes sakarā. ASV izcelsmes latviešu vēsturnieks Andrievs Ezergailis pilnīgi pamatoti raksturoja Valtera uzskatus 1940. gada sākumā par Latvijas ārpolitiku šādi: „(..) Viņš nesaprata, kas Rīgā notiek, kādēļ tāda nekustība, iemigšana, šaurība. Latvija bija pusokupēta, bet valdība vēl svinēja svētkus, dzīvoja un dzīvoja (..)”.⁵²⁸ Viskliedzošākā neatbilstība starp darbiem un rīcību neapšaubāmi bija autoritāri vadītās Latvijas preses uzturētais priekšstats, ka Latvijai nekas nedraud un Vadonis visu kontrolē. Valters diemžēl bija vienīgais starp Latvijas diplomātiem, kurš uzdrošinājās uz to norādīt.

⁵²⁴ business kā parasti (angļu val.)

⁵²⁵ Sk. Piem., Feldmanis, Stranga, Virsis... - 339. lpp.

⁵²⁶ Mana sarakste... - 115.lpp.

⁵²⁷ Piem., Bankovskis, P. Idejas vergs // Rīgas laiks. - 1999. g. 12. Nr. - 4.-6.lpp.; Ezergailis A. Valtera pēdējā vēstule Ulmanim // Izglītība. - 1993.g. 15. jūlijs

⁵²⁸ Ezergailis, A. Valtera pēdējā vēstule Ulmanim 1940. gada 20. janvārī // Jaunā Gaita. - 1991. g., 3. Nr. - 25.lpp.

Tomēr te būtu jānorāda arī uz otru aspektu Valtera uzskatos. Lai cik arī augstu mūsdienās varētu vērtēt Valtera tālredzību un stāvokļa izpratni, tomēr līdz šim vēstures literatūrā nav pietiekoši daudz pievērsta uzmanība šo uzskatu satura un būtības analīzei, jautājumam, cik reāli bija attiecīgajā laikā Valtera ieteikumi. Šī tālredzība izpaudās visvairāk apstākļi, ka Valters iestājās pret Latvijas „neitralizēšanos” ideoloģiskā un abstrakti ētiskā izpratnē, pret „politisko bezjūtību, bezrūpīgu vienaldzību, kuru uzskatīja [Latvijas valdībā – J.K.] par augstu dzīves ziņu”. Latvijas neitralitāti viņš raksturoja kā „koķetēšanu ar berlīniskiem virzieniem”.⁵²⁹ Tāpat viņš iebilda pret Latvijas pārmērīgo nosliekšanos PSRS virzienā. Trāpīgi bija šādi vārdi: „Mēs atkārtojam mūsu presē krievu sloganus, vācam katru ziniņu, kas tikai tur parādās un it kā mierina, iežūžo.”⁵³⁰ Tomēr bez šīs „neitralizēšanās” ideoloģiskās un ētiskās izpratnes pastāvēja arī reālā politika un te Latvijai gandrīz nekādas manevra iespējas nebija. Var piekrist tam, ka valdība ar visai tukšas un frāžainas propagandas palīdzību radīja neadekvātu drošības sajūtu Latvijas sabiedrībā, tomēr starptautiskajā sfērā nekādas politiskās iespējas Latvijai nebija, kā vien slēpjoties aiz deklarētās neitralitātes censties jebkuriem līdzekļiem novilcināt laiku, lai sagaidītu kara beigas.

E. Dunsdorfs savā darbā par K. Ulmani Latvijas valdības rīcību kara laikā vērtē galvenokārt oponentējot tā laika sabiedrisko lietu ministra Alfrēda Bērziņa atmiņās izteiktajiem uzskatiem. Ja A. Bērziņš nekritiski izturas pret valdības galvenajiem lēmumiem un cenšas tos attaisnot pat savās pēc kara sarakstītajās atmiņās,⁵³¹ tad Dunsdorfs mēģina saskatīt tajos kļūdas.

Kritiski Latvijas ārpolitikas vērtējumi sastopami arī mūsdienu vēsturnieku darbos. Profesors A. Stranga uzskata, ka Latvijas politika kara sākumā nebija neitrāla, bet līdzko runa bija par „patiesu neitralitāti vai palikšanu ārpus kara, tika izvēlēta pēdējā, upurējot neitralitāti.”⁵³² Viņš šo neitralitātes jēdzienu interpretē tā, kā tam vajadzētu būt saprastam 20. gadsimtā saskaņā ar pastāvošajām tiesībām – kā objektīvu un bezpartejisku nostāju pret visām karojošām pusēm. Viņš uzskata, ka neitralitāte bija tikai tukša frāze, valdība neko nedarīja, lai sagatavotos kara gadījumam. Autors secina, ka Latvijā nebija trīs svarīgākie neitralitātes priekšnoteikumi. Tie ir sekojoši – 1) Latvijas vieta starptautiskajās attiecībās; 2) Latvija nebija patiesi neitrāla un nespēja to pierādīt; 3) proklamētā neitralitāte nevarēja atrisināt nevienu no svarīgākajiem Latvijas ārpolitiskajiem uzdevumiem.⁵³³ Piekrītot šiem

---

⁵²⁹ Turpat

⁵³⁰ Turpat

⁵³¹ Bērziņš... – 197. – 198. lpp.

⁵³² Feldmanis, Stranga, Virsis... - 347. lpp.

⁵³³ Turpat... – 392.lpp.

argumentiem, tomēr gribētos vēlreiz norādīt uz to, ka šī pieeja paredz neitralitātes politikas vērtēšanu pēc kādiem stingriem tiesiskiem kritērijiem. Tos ievērot nespēja neviena Eiropas valsts, šī jēdziena interpretācija piedzīvoja visai plašu spektru, galvenokārt vadoties pēc acumirkīgās izdevības principiem gan politikā, gan saimniecībā un pat ideoloģijā. Kļūdas un pavirša attieksme pret valsts aizsardzību nebija tikai mazu un autoritāru valstu problēmas. Piemēram, Latvijas sūtnis Stokholmā 1940. gada 27. janvāra ziņojumā rakstīja, ka Norvēģija papildbudžeta līdzekļus izmanto nevis valsts aizsardzības stiprināšanai, bet gan valsts saimniecības attīstīšanai, iedomājoties, ka tā kļūs par „neitrālu tranzītvalsti”. Aizsardzībai tika piešķirti četras reizes mazāk līdzekļu, nekā Zviedrijā un tos ieguldīja dzelzceļu elektrifikācijā, ceļu būvē, telefona un telegrāfa līniju uzlabošanā.⁵³⁴

Vēsturnieks Ēriks Jēkabsons uzskata, ka Latvija vismaz septembra pirmajā pusē centās ievērot neitralitāti. Piemēram, 4. septembrī, kad pie aģentūras LETA direktora Riharda Bērziņa ieradās Polijas Telegrāfa aģentūras pārstāvis un vaicāja, vai LETA būtu ieinteresēta saņemt ziņas par kara norisēm, direktors atbildēja, ka „ņemot vērā neitrālo stāvokli, sniegs tikai oficiālās ziņas.”⁵³⁵ Nav nekāda pamata noliegt Latvijas mēģinājumus ievērot neitralitāti 1939. gada septembra pirmajā pusē, tomēr vajadzētu piebilst, ka Latvijas presē izmantoto vācu ziņu aģentūras DNB ziņu īpatsvars bija lielāks. Šķiet, ka Latvijas valdība pat apzināti vairījās no poļu ziņu aģentūru sniegtās informācijas. No „Brīvās Zemes” jau septembra pirmajās dienās izzuda poļu ziņu aģentūru sniegtā informācija. Poļu viedoklis parādījās, bet galvenokārt ar Rietumu preses materiālu atreferējumu starpniecību.

Viens no nedaudzajiem Latvijas vēsturniekiem, kurš atbalsta Latvijas realizēto neitralitātes politiku ir Indulis Ronis savā darbā „Kārlis Ulmanis dzīvē un cietumā”. Varētu piekrist viņa apgalvojumiem par neitralitātes politikas piespiedu raksturu un to, ka tai nebija īsti alternatīvas.⁵³⁶ Tomēr vienlaikus autors nepamana neitralitātes propagandas bezjēdzību, autoritārā režīma pilnīgo pasivitāti un bezierunu pakļaušanos PSRS spiedienam.⁵³⁷ Bez šo aspektu pieminēšanas Latvijas ārpolitikas vērtējums ir nepilnīgs vai nepamatoti apoloģētisks Latvijas valdībai.

Mūsdienu vēstures literatūra raksta arī par ārvalstu ietekmi uz Latvijas pievēršanos neitralitātei. Par ļoti svarīgu neitralitātes pētniecības aspektu jāuzskata A. Strangas izteikto nepieciešamību precizēt cik liels ir

⁵³⁴ LVVA, 2574.f., 3.apr., 3292.l., 137.lp.

⁵³⁵ Jēkabsons, Ē. Latvijas reakcija uz Otrā pasaules kara sākumu 1939. gada septembrī un attieksme pret Poliju // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – 2005.g. - 22. lpp.

⁵³⁶ Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā ... - 138.lpp.

⁵³⁷ Turpat

bijis PSRS un Vācijas spiediens un kur Latvijas atteikšanās no neitralitātes nebija attaisnojama.⁵³⁸ Šis uzdevums lielā mērā arī sasniegts, vēstures literatūrā neviens šim jautājumam nav veltījis tik lielu uzmanību kā minētais autors. Autors pievērš uzmanību arī Latvijas nesekmīgajiem mēģinājumiem panākt neitralitātes atzīšanu no lielvalstīm, īpaši PSRS.⁵³⁹ Tomēr būtu nepieciešams vēl pievērst uzmanību Latvijas un citu tuvāko kaimiņvalstu situācijas salīdzinājumam un cik lielā mērā tur bija novērojamas līdzīga atteikšanās no neitralitātes bez nopietna spiediena no lielvalstu puses. Līdzās jautājumam par lēmumu pāriet uz neitralitāti izvērtēšanu aktuāla ir arī problēma par šīs politikas satura tā laika izpratni. Rakstot par neitralitātes realizāciju 1939. gada septembrī vēsturnieks A. Stranga pamatoti rakstīja: „Neitralitātes deklarācija piesedza šo mērķi [izvairīšanos no kara par katru cenu – J. K.], taču, ja praksē bija jāizšķiras starp neitralitātes striktu ievērošanu un cenšanos par katru cenu izvairīties no konflikta ar PSRS vai Vāciju, neitralitāte tika upurēta, saglabājot gan tās propagandu.”⁵⁴⁰ Tomēr te būtu jājautā, vai ir pamats negatīvi vērtēt neitralitātes objektivitātes un bezpartejiskuma trūkumu, ņemot vērā to, ka šāda „tīra” politika neizdevās nevienai Eiropas valstij?

Interesantu tēzi Baltijas valstu neitralitātes politikas vērtēšanā izteicis igauņu vēsturnieks Evalds Laasi. Viņš uzskata, ka Igauniju var vainot neitralitātes pārkāpumos galvenokārt tajās sfērās, kur tā varēja pieļaut neitralitātes saglabāšanu – padomju lidmašīnu uzlidojumu atļaušana Somijai no savas teritorijas, konflikta neapzīmēšana par karu un pat gatavība atzīt O. Kūsinena valdību.⁵⁴¹

Samērā liela vienprātība valda mūsdienu vēsturnieku vidū attiecībā uz Latvijas ārpolitiskā stāvokļa pēc bāzu līgumiem raksturošanu ar jēdzienu protektorāts, lai pasvītrotu Latvijas ārpolitikas neatbilstību patiesai neitralitātei. Šis jēdziens lietots visai bieži, piemēram, dokumentu krājuma „Latvijas okupācija un aneksija...” ievadā,⁵⁴² arī J. Taurēna disertācijā.⁵⁴³ Arī laikabiedru vērtējumā izskanēja protektorāta jēdziens attiecībā uz Baltijas valstu stāvokļa raksturojumu pēc bāzu līgumu parakstīšanas ar PSRS. Piemēram, Igaunijas ārlietu ministrs A. Pīps lietojis apzīmējumu „PSRS slēptais protektorāts” attiecībā uz Igaunijas stāvokli pēc bāzu līguma.⁵⁴⁴ Par PSRS protektorātā esošām Baltijas valstis dēvēja arī Lielbritānijas un ASV prese.⁵⁴⁵ Vienīgi pašā jaunākajā vēstures

⁵³⁸ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 353.lpp.

⁵³⁹ Turpat.. – 351.lpp.

⁵⁴⁰ Turpat.... – 347.lpp.

⁵⁴¹ Laasi, E. Finlands Winter war and Estonian Neutrality // Jaournal of Baltic studies. – 1993. – Nr. 3-p. 271

⁵⁴² Latvijas okupācija un aneksija.... – 17.lpp.

⁵⁴³ Taurēns... - 185.lpp.

⁵⁴⁴ Taurēns... - 184.lpp.

⁵⁴⁵ Turpat

literatūrā šis jēdziens tiek lietots uzmanīgāk. Tā, piemēram, 2008. gadā izdotajā darbā par Latviju Otrajā pasaules karā Latvijas stāvoklis tiek raksturots kā „vismaz daļējā protektāratā esoša valsts.”⁵⁴⁶ Šāds uzskats šķiet vairāk pamatots, jo protektorāta jēdziena izpratne trīsdesmitajos gados bija visai plaša. 1939. gada pavasarī bijušās Čehoslovākijas vietā izveidotais Bohēmijas un Morāvijas protektorāts, bija pilnīgi atšķirīgā tiesiskā un politiskā stāvoklī, nekā Latvija pēc 1939. gada bāzu līgumiem. Te vairs nevarēja runāt par neatkarīgu valsti, jo arī iekšpolitiskā sistēma bija pakļauta 1939. gada 4. aprīlī izveidotajai vācu protektora institūcijai. Baltijas valstu stāvoklis kļuva līdzīgs tikai pēc 1940. gada 17. jūnija un saglabājās līdz to pilnīgai aneksijai PSRS sastāvā tā paša gada 5. augustā. Savukārt starpkaru periodā jēdziens protektorāts tika lietots arī attiecībā uz visai nosacītā atkarības stāvoklī esošām valstīm, kur galvenā protektorāta pazīme ir valsts - protektora karaspēka daļu izvietošana protektorāta teritorijā. Piemēram, par šādu visai nosacītu protektorātā esošu valsti starpkaru periodā uzskatīja Ēģipti, jo neskatoties uz to, ka tā bija neatkarīga valsts, Anglija uzturēja tur savas karaspēka daļas.⁵⁴⁷ Mēs varam atzīt protektorāta jēdziena lietošanu attiecībā uz Baltijas valstīm pēc bāzu līgumiem par pamatotu. Vienīgi valdošo aprindu priekšstatos un sabiedrībai domātajā propagandā vēl tika izplatīts priekšstats, ka Latvija ir neitrāla.

Kā vienu no jaunākajiem aspektiem vēstures literatūrā varētu minēt PSRS iesaistīšanās karā ar Poliju 1939. gada 17. septembrī ietekmi uz Latvijas valdības ārpolitiskajiem priekšstatiem. Šis notikums mainīja Latvijas valdības nostāju pret Padomju Savienību. „Lūgumus pēc nomierinošiem paziņojumiem aizstāja pieglaimošanās un izpatikšana, lai nedotu Maskavai ieganstu apsūdzēt Latviju par simpātijām pret Poliju un spert agresīvus soļus.”⁵⁴⁸ Šāds apgalvojums visai precīzi raksturo Latvijas rīcības motīvus 1939. gada pavasarī un pirmo reizi tieši bailes, nevis tuvredzību un nolaidību uzsver kā galveno kapitulācijas Maskavai motīvu.

Rietumu autoru darbos Latvijas neitralitātes politika attēlota samērā virspusīgi, it kā garāmejojot, nemaz nemēģinot iedziļināties šī jēdziena būtībā un tā atbilstībā kādiem noteiktiem kritērijiem, par pamatu pieņemot tikai attiecīgā laika lietojumu. Viens no pirmajiem pēckara gados sarakstītajiem Rietumu autoru darbiem par Latvijas ārpolitiku ir Rietumvācu vēsturnieka Borisa Meisnera darbs „Padomju Savienība, Baltijas valstis un starptautiskās tiesības”. Autors Baltijas valstu neitralitātes problēmām pievēršas tikai apskatot laika posmu pēc 1939. gada 1. septembra. Viņš apšaubā Baltijas valstu neitralitātes iespējas pēc

⁵⁴⁶ Latvija Otrajā pasaules karā... – 125.lpp.

⁵⁴⁷ Protektorāts // Latvijas Konversācijas vārdnīca. – 17. sēj. - R., 1938. - 34200.lpp.

⁵⁴⁸ Latvija Otrajā pasaules karā... - 121.lpp.

noslēgtajiem bāzu līgumiem. Tomēr viņaprāt Baltijas valstu vadības mēģināja neitralitāti saglabāt. Par vienīgo kritēriju neitralitātei viņš min šo valstu centienus arī pēc bāzu līgumiem ar PSRS saglabāt labas attiecības ar Vāciju. Tā kā Igaunijas ārlietu ministrs Pīps 28. oktobra runā uzsvēra nepieciešamību saglabāt labas attiecības arī ar Vāciju, tad šis fakts pēc Meisnera domām bija apliecinājums tam, ka „Igaunija turpina būt neitrāla.”⁵⁴⁹ Par Latviju autors šai sakarā neko nerakstīja. Šķiet, ka šāda pieeja neitralitātes skaidrošanai ir ļoti nepilnīga, jo neizskaidro daudzus citus Baltijas valstu neitralitātes aspektus.

4.2. Vācijas un Polijas kara sākums un Latvijas neitralitātes politika.

Lai izprastu Latvijas rīcību kara sākumā un tās neitralitātes politikas īpatnības vajadzētu pievērst uzmanību vairākiem faktoriem. Pirmām kārtām nepieciešams salīdzināt Latvijas nostāju ar kaimiņvalstu – Igaunijas, Lietuvas un Skandināvijas valstu neitralitāti. Vēl būtu jāpiemin sociāli psiholoģiskas dabas parādības, kā mazas un apdraudētas valstiņas sabiedrības uzskatus ietekmēja pierobežā sāktais karš un Polijas sakāve tajā. Agrāk jau ir norādīts, ka arī citās mazajās Eiropas valstīs varēja vērot līdzīga rakstura parādības kā Latvijā – pielāgošanās centienus attiecīgajā brīdī stiprākai pusei, neitralitātes tiesību un morāles principu ignorēšanai acumirklīgās izdevības vārdā. Jo lielākās ārējās grūtībās nonāca mazās neitrālās valstis, jo mazāk uzmanības to valdības pievērsa neitralitātes bezpartejiskumam un tās tiesisko principu saglabāšanai, galveno uzmanību pievērsot acumirklīgam izdevīgumam. Kā norādījis Latvijas sūtnis Helsinkos V. Tepfers, pēc Vācijas iebrukuma Norvēģijā 1940. gada pavasarī Somijas sabiedrība sadalījās divās daļās – viena daļa priecājās par to, ka Vācija pienākusi tuvāk un tādējādi rada pretsparu iepretim Krievijai, bet otra cerēja uz Sabiedroto ekspedīcijas korpusa ienākšanu.⁵⁵⁰ Tātad valsts drošības nākotni, resp. glābiņu no jauna krievu uzbrukuma sabiedrība galvenokārt saistīja ar vienas vai otras karojošās puses nostiprināšanos, nevis neitralitāti, izprotot, ka tā nespēs glābt valsti no bojā ejas.

Latvijas sūtnis Salnājs savos ziņojumos liecināja, ka arī Zviedrijā sabiedrības domas neitralitātes jautājumā dalījās. Daļa iestājās par atteikšanos no tradicionālās neitralitātes un palīdzības aktivizēšanu Somijai Ziemas kara laikā. Neiejaukšanos konfliktā un pasīvo kara vērošanu bijušais Zviedrijas ārlietu ministrs Sandler nosauca par

⁵⁴⁹ Meissner, B. Die Sowjetunion, Baltische Staaten und Voelkerrecht ... S. 67

⁵⁵⁰ LVVA, 2574.f., 3. apr., 3292.l., 99.lp.

„neitralitātes idiotismu”.⁵⁵¹ „Zviedrijas viens no svarīgākajiem neitralitātes stūrakmeņiem – starpniecības mēģinājumi starp konfliktējošām pusēm nu pēc vācu – krievu pakta ir sabrukuši, PSRS ir vaļā palaists agresors. Kas notiktu, ja Zviedrijai uzbruktu un citi aizbildinātos ar savu neitralitāti?”⁵⁵² Arī karadarbības laikā Norvēģijā bija dzirdami visai kritiski izteicieni par valdības realizēto neitralitāti.⁵⁵³ Liela daļa zviedru bija „egoistiski un materiālistiski”. Tiem labāk patiktu, ja Zviedrija kapitulētu kā Dānija. Tad nevajadzētu tagad tērēt lielas naudas summas „neitralitātes aizsardzībai” un varētu mierīgi izmantot vācu rokās esošo Narvīku, varbūt arī „neitralitātes” aizsegā uzturētu kaut kādu tirdzniecību ar Angliju”.⁵⁵⁴ Līdzīgi morālā pienākuma palīdzēt agresijas upurim savienošanas iespējamību ar neitralitātes pienākumiem uzskatīja arī vēlākais Zviedrijas ārlietu ministrs Ginters 1940. gada aprīlī, sakot, ka neitralitāte ne tikai neliedz sniegt palīdzību agresijas upurim, bet ir vienīgais drošais pamats šādai rīcībai.⁵⁵⁵ Ar to viņš domāja, ka tikai pateicoties iepriekš realizētajai stingrajai neitralitātes politikai, ierobežotas palīdzības sniegšanu Somijai varētu uzskatīt par attaisnojamu, un tā nekādā ziņā neliecina par Zviedrijas gatavību dziļāk iesaistīties konfliktā.

Tomēr Zviedrijas palīdzība Somijai bija minimāla un šādi morāla rakstura apsvērumi par to, ka neitralitāte varētu būt saistāma ar palīdzību citām valstīm bija utopiska, valdība realizēja neiejaukšanās politiku, uzskatot, ka tā vislabāk atbilst neitralitātei. Par to, ka reālpolitika arī Zviedriju spieda atkāpties no „absolūtās” neitralitātes, liecina tās nostāja izceļoties nākamajam konfliktam – Vācijas iebrukumam Norvēģijā. Līdzās Vācijas prasībām ievērot stingru neitralitāti, t. i. nepalīdzēt agresijas upurim – Norvēģijai, tā pieprasīja arī brīvu telegrāfa un telefona darbību caur Zviedrijas teritoriju, zviedru karaflotei bija jāpaliek austrumos no Karlskronas, ko Zviedrijas valdība bez ierunām pieņēma.⁵⁵⁶ Lielākās problēmas radās tad, kad Vācija uzstādīja prasības laist cauri Zviedrijas teritorijai karaspēku, jo tas jau būtu grūti attaisnojams ar neitralitātes saistībām. Pēc tam, kad Norvēģiju sakāva, Vācijas spiediena rezultātā Zviedrijai nācās pieļaut vācu karavīru un karamateriālu tranzītu caur savu teritoriju, tomēr daļa laikrakstu tāpat apgalvoja, ka Zviedrija ir neitrāla, tikai reālpolitika spiež piekāpties.⁵⁵⁷ Tā gan nebija vairs tā absolūti bezpartejiskā neitralitāte, par ko visu laiku iestājās ārpus kara

---

⁵⁵¹ Turpat... – 135.lp.

⁵⁵² Turpat... - 134.lp.

⁵⁵³ Norvēģi dažreiz lūdza tikai ļoti maz, piemēram, kādas 70 tonnas benzīna, vairākus ložmetējus pie Zviedrijas robežas karojošām vienībām. Valdība atteicās palīdzēt arī ar mazumiņu (*Turpat... - 3294.l., 36.lp.*)

⁵⁵⁴ Turpat

⁵⁵⁵ Turpat, 2575.f., 17.apr., 76(b).l., 73.lp

⁵⁵⁶ Turpat... - 6.lp.

⁵⁵⁷ Turpat... - 1.lp.

esošās valstis. Ar neitralitāti arī Zviedrijas valdība centās attaisnot jebkuru ārpolitisku rīcību. Piemēram, atbildē angļu 1940. gada 20. jūlija protestam par 8. jūlijā parakstīto Stokholmas un Berlīnes līgumu par vācu karaspēka tranzītu caur Zviedrijas teritoriju uz Norvēģiju, Zviedrijas valdība norādīja, ka šis līgums nav pretrunā ar tās neitralitāti.⁵⁵⁸ Šāda Zviedrijas nostāja vēl jo acīmredzamāk ļauj izprast rūgto patiesību, ka mazajām Baltijas valstīm palikt pilnīgi neitrālām nebija nekādas iespējas.

Kara sākumposmā Latvijas iespējas stiprināt savu drošību neatšķīrās no tās iepriekšējo gadu ārpolitikas – vienīgais līdzeklis neitralitātes aizsardzībā bija diplomātiskie paņēmieni un mēģinājumi panākt neitralitātes respektēšanu no karojošo valstu puses.

Visās valstīs kara sākums izraisīja tūlītēju valsts iejaukšanos saimniecībā un politikā, daudz lielākā mērā, nekā 1914. gadā. Demokrātiskās valstīs šie procesi notika ar parlamenta piekrišanu, bet autoritārajās tikai ar valdību ziņu. Autoritārās valstīs iekšējās dzīves dažādu sfēru kontroles pastiprināšanās tika pavadīta ar dažādu patētisku frazeoloģiju, ar neitralitātes sargāšanas jēdzienu iejaucoties pat iedzīvotāju privātajās sarunās ielās, vēršoties pret t. s. baumotājiem, par ko runa būs vēlāk.

Pirms sīkāk aplūkot ar neitralitāti saistītās problēmas, vajadzētu pievērsties kara sākuma uztverei Latvijas sabiedrībā. Zinātniskajā literatūrā nav daudz pētījumu par sabiedrības psiholoģisko noskaņojumu kara laikā. Tomēr vairāki darbi psiholoģijas zinātnē ir veikti. Tā, piemēram, krievu psiholoģe E. Seņavska ir sarakstījusi darbu „20. gadsimta kara psiholoģija. Krievijas vēsturiskais piemērs.”⁵⁵⁹ Viņa norāda, ka priekšstati par karu jebkurā sabiedrībā dalās divos komponentos – intelektuālajā un emocionālajā.⁵⁶⁰ Intelektuālais ietver sevī mēģinājumus karu izprast racionāli, tai skaitā arī prognozēt tā tālāko gaitu, bet emocionālais attiecas uz subjektīvu indivīdu jūtu kopumu pret attiecīgo karu.⁵⁶¹ Autore pamatoti norāda, ka abi šie komponenti parasti nav adekvāti, bet gan parasti dominē optimistiskie priekšstati, proti, kara sekas netiek prognozētas pietiekoši nopietnas.⁵⁶² Šis pēdējais aspekts parasti noved pie stratēģiskām politiķu kļūdām, kas pavēra ceļu lielajiem 20. gadsimta kariem. Varētu uzskatīt, ka uz Latvijas valdības rīcību kara sākumā ietekmi atstāja pārāk liels optimisms. Polijas un Vācijas karš nesagādāja tādas briesmas, kādas Latvijai rastos no PSRS un Vācijas kara, ar to arī varētu izskaidrot Latvijas ārpolitiskās vadības piekāpšanos PSRS cerībā, ka izdosies karu pārlaist. Par to liecina jau 1939. gada 26.

---

⁵⁵⁸ Brandell, U. Die Transitfrage in der schwedischen Aussenpolitik waehrend des Zweiten Weltkriegs // Schwedische und Schweizerische Neutralitaet im Zweiten Weltkrieg. – Basel, 1985. – S.87

⁵⁵⁹ Сенявская, Е. Психология войны и XX веке. – Москва, 1999. – с. 49

⁵⁶⁰ Turpat... – с. 48

⁵⁶¹ Turpat

⁵⁶² Turpat... – с. 49

aprīļa V. Muntera izsūtītais apkārtraksts, kurā viņš norādīja, ka Latviju tieši apdraud tikai vācu un padomju karš, kas būtu „pārāk liela katastrofa.”⁵⁶³ Varētu pat apgalvot, ka Polijas Vācijas konflikts bija mazākais ļaunums no visiem iespējamajiem, galvenokārt tādēļ, ka tiešā karadarbība Latviju neskāra. Katrā ziņā Latvijas sabiedrībā un valdošajās aprindās pats kara fakts un tā iespējamās sekas Latvijai izraisīja vislielākās bažas, ne tik daudz Polijas liktenis. Tieši apstākļi, ka karā bija iesaistītas Eiropas lielvalstis radīja gan diplomātiskajās aprindās, gan arī sabiedrībā galvenos nedrošības par nākotni cēloņus. Jau 1939. gada maijā Latvijas pārstāvis Varšavā L. Ēķis visumā pareizi paredzēja, ka „tieša agresija mums nedraud, tā iespējama tikai vispārēja Eiropas konflikta gadījumā.”⁵⁶⁴ Galvenās briesmas, protams, viņš nespēja saskatīt, bet tas jau bija pavisam loģiski, tās nevarēja paredzēt neviens. Ēķis, piemēram, domāja, ka „Vācijas – Polijas karš izvēršies plašumā un mūsu ostas [pasvītrojums mans – J. K.] nespēs saglabāt neitralitāti.”⁵⁶⁵ Latvijas sūtnis Vācijā E. Krieviņš jau 1939. gada maijā uzskatīja, ka karš starp Vāciju un Poliju ir neizbēgams. Tomēr arī viņš kā galvenās Latvijai draudošās briesmas saskatīja vācu un krievu sadursmi šī kara rezultātā, lai gan neizslēdza pilnībā vācu un poļu frontes velšanos pār Latvijas teritoriju.⁵⁶⁶ Tātad, līdzīgi kā Ēķis arī Krieviņš uzskatīja, ka Vācijas un Polijas konflikts būs samērā ilgstošs ar visām no tā iespējamām sekām Latvijai. Viņš tāpat kā Latvijas pārstāvis Polijā rakstīja: „(..) ja Polija zaudēs savas ostas, tad tai gribot negribot tās būs jāmeklē kaut kur citur pie Baltijas jūras.”⁵⁶⁷ Kā trešais iespējama notikumu attīstības scenārijs viņaprāt būtu Krievijas „prasības ieņemt mūsu teritoriju.”⁵⁶⁸ Visbeidzot viņš pieminēja arī Vācijas un Krievijas izlīguma iespēju „uz mūsu rēķina”, lai gan pēc iepriekšminēto apdraudējumu secības šķiet, ka šāda notikuma attīstība viņa priekšstatos nebija īpaši iespējama. Varētu piekrist Latvijas vēstures literatūrā izteiktajam viedoklim, ka Latvijas ārlietu ministrs V. Munters 1939. gada vasarā tomēr ir sapratis, ka Vācija Polijai uzbruks un to ātri sakaus „izolētā militārā kampaņā.”⁵⁶⁹ Šādi un līdzīgi priekšstati, ka karš tikai kaut kādā ierobežotā veidā skars Latviju bija viens no visizplatītākajiem nākotnes attīstības scenārijiem Latvijas sabiedrībā. Varētu pat apgalvot, ka arī šajos priekšstatos varētu meklēt vienu no izskaidrojumiem Latvijas pielāgošanās politikai PSRS - Latvijas valdības bezierunu piekāpības cēloņi meklējami arī iedomās, ka tik maza valsts

⁵⁶³ Mana sarakste... – 20.lpp.

⁵⁶⁴ LVVA, 2574.f., 4.apr., 7679.l., 7.lp.

⁵⁶⁵ Turpat

⁵⁶⁶ Turpat, 58.lp.

⁵⁶⁷ Turpat

⁵⁶⁸ Turpat

⁵⁶⁹ Stranga. Ebreji un diktatūras... - 233.lpp.

nespēs pastāvēt visu karu kaut kādā veidā neierobežojot savu suverenitāti. Kara apstākļos tas likās saprotami.

Arī sūtņu ziņojumos jau pēc kara iesākšanās bija vērojamas tendences mazliet pārnest poļiem nepiekāpību, to, ka nu viņu dēļ Eiropa ierauta karā. Tā, piemēram, kādā ziņojumā no Helsinkiem Latvijas sūtnis Šūmanis rakstīja, ka „somu aprindās neapšaubāmi konstatējama līdzjūtība poļiem, tomēr nevar teikt, ka tas būtu vispārīgs. Esmu dzirdējis arī ieskatus, ka Polijai vajadzēja ar Vāciju saprasties.”⁵⁷⁰

Vēlāk līdzīgā veidā Latvijas diplomātiskās aprindas centās saskatīt Somijas pretestībā PSRS negatīvus aspektus, proti, ka šī pretestība ir nevajadzīga, veltīga, Maskava tāpat panāks savu. Karš, lai kādu mērķu dēļ, diplomātiskajās aprindās šķita nevajadzīgs, bīstams. Vienīgi robežsargu brigādes komandieris ģenerālis L. Bolšteins uzsvēra pretestības pozitīvos aspektus – somi panākuši cieņu pret sevi.⁵⁷¹ Toreiz šāda viedokļa nozīmību un tālredzību vēl daudzi nespēja izprast. Par Latvijas valdības nostāju Ziemas karā rakstījuši vairāki Latvijas vēsturnieki. Viens no šī jautājuma pētniekiem Valters Ščerbinskis uzsver: „Redzot vispārējā lielvalstu pragmatiskā egoisma uzvaru starptautiskajā politikā, Latvijas valdība, kas oficiāli nedrīkstēja sniegt atbalstu Somijai, to arī nevēlējās darīt.”⁵⁷² Šis kopumā pareizais secinājums tomēr neraksturo galvenos Latvijas oficiālās nostājas iemeslus pret Somiju, proti, valdības bailes no PSRS un no līdzīga likteņa kā Somijai. Grūti iedomāties, ka pēc 5. oktobra līguma pat aktīvāka Skandināvijas un Rietumvalstu iesaistīšanās palīdzības sniegšanā Somijai izraisītu arī Latvijas palīdzību Somijai. Nevēlēšanās saasināt attiecības ar Maskavu bija daudz svarīgāks ārpolitikas uzdevums kā ārpolitiskie ideāli un tradicionālā draudzība ar Somiju.

Savukārt PSRS un Somijas miera līgums Latvijas diplomātu aprindās un, acīmredzot, arī tās vadībā it kā apstiprināja Latvijas iesāktā prokrieviskā jeb vieglākā ceļa pareizību. Par to liecina priekšstati, ka Somija karu ir zaudējusi, „apdedzinājusies” un nu par katru cenu centīsies palikt vēl neitrālāka, resp., pieņems Maskavas prasības.⁵⁷³ Kara rezultāti Latvijā šķita tādi, ka Somijai nu vajag pieņemt daudz smagākas prasības, nekā tai būtu jāpieņem 1939. gada oktobrī bez cīņas. Tas it kā vēlreiz pierādīja Latvijas ārpolitiskā kursa pareizību un izvairīšanos no attiecību saasinājumiem ar PSRS – galveno Latvijas draudu tai brīdī – par svarīgāko ārpolitikas uzdevumu. Ar zināmu apmierinātību par miera līgumu Tepfers sarunā ar Somijas ārlietu ministru aizskāra arī Latvijas

⁵⁷⁰ LVVA, 2574.f., 3. apr., 3292.l., 125.lp.

⁵⁷¹ Turpat

⁵⁷² Ščerbinskis, V. Ziemas karš un Latvija // Latvijas Arhīvi. – 1997. g. Nr.2. – 114.lpp.

⁵⁷³ Piem., Latvijas sūtņa Helsinkos Tepfera ziņojums 1940. gada 12. aprīlī (LVVA, 2574.f., 3.apr., 3292.l., 90.lp.)

valdošajām aprindām tik nepatīkamo jautājumu par somu preses nostāju pret Baltijas valstu prokrievisko politiku. Viņš domāja, ka „tagad pēc miera līguma parakstīšanas somu presei atkritīs nepieciešamība izplatīt par mums un citām Baltijas valstīm kaitīgas informācijas”.⁵⁷⁴ Somu tautai kara beigas esot liels pārsteigums, jo „te tika taisīta propaganda par somu lielajiem panākumiem.”⁵⁷⁵ Pēc Tepfera domām, karš un tam sekojošā neizdevīgā miera līguma galvenais cēlonis esot bijusi somu valdības nepiekāpīgā politika un „naivi romantiskie priekšstati par Eiropas priekšposteni cīņā pret boļševismu.”⁵⁷⁶

Lai atbildētu uz jautājumu, cik lielā mērā šādi priekšstati bija izplatīti Somijas un citu valstu diplomātiskajās aprindās, kā arī starptautiskajā sabiedrībā, kontaktos ar ko Latvijas diplomāti smēla informāciju saviem ziņojumiem, būtu nepieciešami plašāki pētījumi. Katrā ziņā augstākminētais Somijas preses viedoklis nepārprotami liecina, ka ārvalstu novērotāju acīs Latvijas valdība realizēja propadomisku politiku, tikai maskējot to ar neitralitātes retoriku. Tātad Latvijas sūtnim šķita, ka Somija un Baltijas valstis pēc tam, kad Somija parakstīja pamieru ar PSRS, nu ir vienādi „neitrālas” – draudzīgas Padomju Krievijai, bez tam Latvija it kā rīkojusies tālredzīgāk, bez iebildumiem un pat bez mazākās starptautiski diplomātiskās pretestības pieņemot Maskavas prasības. Savukārt brīvprātīgie, kuri devušies uz Somiju palīgā cīņā pret PSRS, sūtņa Tepfera ziņojumos dēvēti ne īpaši glaimojošos vārdos, tādējādi vēlreiz apliecinot savu nepatiku pret somu pretošanos. „Visi Somijā karojošie ārzemnieki bijuši apšaubāmi ļaudis, ar avantūristisku ievirzi.”⁵⁷⁷ Diezin vai šo nostāju varētu izskaidrot tikai ar vēlmi izpatikt Vadonim, parādīt notikumus akreditācijas valstī tā, lai tie pierādītu Latvijas ārpolitikas pareizību. Latvijas ārpolitiskā dienestā strādāja pieredzējuši un izglītoti darbinieki, kuru ziņojumos paustos uzskatus tomēr pilnībā vēl nenoteica vēlme pielāgoties režīma ārpolitiskajām nostādnēm, tajos izpaudās arī diplomātu pašu uzskati.

Lielā mērā šajā nepatikā pret somu pretošanos izpaudās arī latviešu tautas plašu slāņu pārliecība, ka karš varētu būt tautai fatāls un liktenīgs. Šādi noskaņojumi vērojami, piemēram, Tepfera 1940. gada 17. aprīļa vēstules izteikumos Ārlietu ministrijai, kuros viņš daudz rakstīja par Somijas tautas pretestības garu un tā motīviem. Somu nostāju viņš raksturoja šādi: „Ja Somija tad arī aizietu bojā, tad paliktu tomēr taisnība, gods un cerība uz augšāmcelšanos ar angļu un franču palīdzību”, piezīmējot pēc tam uzskatus, kuriem noteikti pievienotos arī liela Latvijas sabiedrības daļa un kuri skaidri raksturoja latviešu mentalitāti, to

---

⁵⁷⁴ Turpat

⁵⁷⁵ Turpat

⁵⁷⁶ Turpat

⁵⁷⁷ Turpat, 2575.f., 17.apr., 76(a).l., 47.lp.

ievainojamības un vājuma iepretim lielvalstīm sajūtu: „Bet vai tad būs vēl somu tauta, ko augšamcelt – par to neviens no kungiem nav padomājis.”⁵⁷⁸ Latvijas un Somijas atrašanās dažādās ģeopolitiskās situācijās lielā mērā noteica arī to dažādo attieksmi pret militāru pretestību. Baltijas valstu valdības izvēlējās slēpties papīra neitralitātē, jo nevarēja uzdrošināties pretoties valstu potenciālā vājuma dēļ. Var piekrist vēsturnieka A. Strangas apgalvojumam, ka „vēlēšanās saglabāt savu papīra neitralitāti var tikt no morālā viedokļa kritizēta, bet tā sakņojās Igaunijas un Latvijas reālajā situācijā.”⁵⁷⁹

Vēl viens būtisks jautājums, kuru jāņem vērā, rakstot par neitralitātes izpratni ir sabiedrības noskaņojums. Latvijas vadošās aprindas, lai cik tālu tās atradās no tautas, tomēr nebija pilnībā atrautas no tiem iespaidiem un noskaņojumiem, kas bija jūtami sabiedrībā kopumā. Darbā mēģināsim parādīt, ka kara sākums radīja divējādu iespaidu vai varētu pat sacīt divējādas sajūtas uz latviešu sabiedrību kopumā. No vienas puses tās bija bailes. Iespējamais karš atmodināja kādā daļā sabiedrības, tos noskaņojumus, kādi atspoguļojās Aleksandra Grīna romānā „Zemes atjaunotāji” aprakstītajās šausmu vīzijās par latviešu zemnieku sētas traģēdiju svešu varu kara laikā. Visas valsts izglābšanās no līdzīga likteņa bija iespējama pie nosacījuma, ja šis karš Latvijai paies garām. Tomēr jādomā, ka lielāks bija tas iedzīvotāju skaits, kurš uzskatīja, ka karam var pielāgoties, būs iespējas dzīvot tālāk, kā parasti, tikai ciešot nelielas grūtības.

Rīgā kara pirmajās dienās pie laikrakstu redakciju logiem pulcējās cilvēki, kas lasīja ziņojumus no frontes, šis iedzīvotāju skaits bija pat tik liels, ka atsevišķās vietās traucēja satiksmi un „radīja uz vietas pūlim raksturīgu noskaņojumu – baumas, tenkas.”⁵⁸⁰ Bija jūtams, ka sabiedrības lielākā daļa jūt līdzīgu Polijai un ar apmierinājumu uztvēra ziņas par Lielbritānijas iesaistīšanos karā tās pusē.⁵⁸¹

Latvijas sabiedrības noskaņojums kopumā daudz neatšķīrās no citu valstu sabiedrības noskaņojuma – karu uztvēra ar bailēm, no tā neviens nesaskatīja labumu, atšķirībā no 1914. gada. 1939. gada 4. septembrī politiskās policijas vadītājs Frīdrihsons gan ziņoja, ka satraukums Latvijas sabiedrībā nav īpaši manāms, tomēr viņš to skaidroja ar iedzīvotājos jau agrāk izveidojušos pārliecību, ka karš ir neizbēgams.⁵⁸² Šķiet, ka šis apgalvojums neatbilst patiesībai. Latvijas iedzīvotāji baidījās no kara izcelšanās, īpaši vecākā paaudze. Jau 1937. gada pavasarī bija dzirdami dažādi izteicieni, īpaši jaunsaimnieku – Pirmā pasaules kara

⁵⁷⁸ Turpat

⁵⁷⁹ Stranga, A. „Ziemas karš” un Latvija // Latviešu Strēlnieks. – 1990. gada decembrī

⁵⁸⁰ No J. Frīdrihsona ziņojuma 1939. gada 4. septembrī (LVVA, 5969.f., 1. apr., 122.l., 113.lp.)

⁵⁸¹ Jēkabsons, Ē. Latvijas reakcija uz Otrā pasaules kara sākumu 1939. gada septembrī un attieksme pret Poliju // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – 2005.g. – 21.lpp.

⁵⁸² LVVA, 5969.f., 1. Apr., 122.l., 122.lp.

dalībnieku vidū, kuri paši pieredzējuši kara briesmīgumu: „nav vērts pūlēties, ja būs karš, tik un tā visu aprīs.”⁵⁸³ Pat Latvijas ārlietu ministrija saņēma no iedzīvotājiem vēstules, kuras liecināja par visai lielu satraukumu sakarā ar Vācijas un Polijas kara sākumu. Piemēram, kādas anonīmas vēstules autors ieteica V. Munteram uzņemties starpnieka pienākumus un panākt kara izbeigšanos, savādāk tā sekas būšot briesmīgas visai pasaulei.⁵⁸⁴ Latvijas laikrakstos kara notikumu atspoguļošanai tika pievērsta galvenā uzmanība.

Kara sākums pārsteidza Latvijas valdību nesagatavotu. Par zināmu haotiskumu un tālāko ārpolitisko soļu nepieciešamības neizpratni liecināja ārlietu ministrijas vadības un diplomātu sarakste karam sākoties. Var tikai piekrist Latvijas vēstures literatūrā izteiktajam viedoklim, ka valdībā valdīja nolaidīga un bezrūpīga attieksme pret izsludināto neitralitātes likumu un cerības, ka starptautisko notikumu gaita neliks šo likumu lietot konkrēti, nevis tikai frāžu līmenī.⁵⁸⁵ Iespējams, ka šāda nostāja saistījās ar pieņēmumu, ka ne Vācija, ne arī Anglija uzdrošināsies karot viena ar otru. Neticības kara iespējai vai nolaidības dēļ arī armija palika nesagatavota mobilizācijai.⁵⁸⁶ Kad 12. septembrī tomēr iesauca 13 000 rezervistus, lielāko daļu nosūtīja uz Polijas – Latvijas pierobežu, gatavojoties uzņemt internētos poļu karavīrus, nevis aizsargāt robežas pret PSRS vai Vāciju.⁵⁸⁷ Pret Ulmaņa režīmu kritiski noskaņotie laikabiedri vaino valdību pat antiangliskā noskaņojumā, par ko liecina V. Muntera dziļā neuzticība Anglijai.⁵⁸⁸ Varētu piekrist šim apgalvojumam, bet jānorāda, ka šī dziļā neuzticība Anglijai nevar tikt saistīta tikai ar kādām Latvijas ārpolitiskās vadības vai valdošā autoritārā režīma ideoloģiska rakstura aizspriedumiem pret Angliju, bet gan drīzāk ar pašas Londonas „nomierināšanas” politikas rezultātā izraisītu prestiža mazajās valstīs zudumu. Attieksme pret Angliju bija līdzīga arī pārējās neitrālajās valstīs. Piemēram, Latvijas sūtnis Stokholmā Salnājs 1940. gada maijā ziņoja, ka zviedru sabiedrībā vērojama vilšanās Anglijas ārpolitikā.⁵⁸⁹ Tas saistīts galvenokārt ar praktiskiem un reālpolitiskiem apsvērumiem – nespējama nosargāt savas intereses Skandināvijas valstīs Norvēģijas kaujās, Lielbritānija vēl straujāk kā agrāk zaudēja uzticību neitrālajās valstīs. Zūdot cerībām uz Londonas atbalstu nepieciešamības brīdī, Zviedrija bija spiesta pielāgoties tā brīža spēcīgākajai pusei – Vācijai. Tikai atšķirībā no Latvijas un pārējām autoritārajām Baltijas valstīm, zviedru sabiedrība, vismaz lielākā daļa preses izdevumu, tādus

---

⁵⁸³ Turpat... - 920.l., 400.lp

⁵⁸⁴ Turpat... – 9.lp.

⁵⁸⁵ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 341.lpp.

⁵⁸⁶ Turpat... - 333.lpp.

⁵⁸⁷ Ilmjarv, M... – p.353v

⁵⁸⁸ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 333. lpp.

⁵⁸⁹ LVVA, 2574.f., 3. apr., 3294.l., 38.lp.

neitralitātes pārkāpumus kā vācu karaspēka tranzītu caur savu teritoriju, arī uztvēra par neitralitātes pārkāpumu, vai vismaz kā reālpolitisku apsvērumu spiestu rīcību.⁵⁹⁰

Tomēr sākotnēji kara grūtības nemaz netika tik ļoti izjostas un sabiedrība bija spiesta tās pieņemt pakāpeniski. Pirmie ierobežojumi skāra jomas, kuras nemaz neinteresēja un nevarēja ietekmēt sabiedrības lielāko daļu – tika pārtraukti starptautiskie lidojumi. Karam sākoties cilvēki pārtrauca atvaļinājumus un atgriezās savās valstīs. Īpaši daudzi pameta Rīgu un devās uz Stokholmu, 1. septembrī uz turieni aizlidoja pat divas pārpildītas lidmašīnas.⁵⁹¹ Tieši Stokholma kļuva par vienu no svarīgākajiem kravu un pasažieru satiksmes ceļiem ar pārējo Rietumeiropu. Nebija iespējams vairs izmantot starptautiskās telefonu līnijas privātiem zvaniem, ar lielu nokavēšanos pienāca starptautiskie pasta sūtījumi. Valsts iestādes ar preses starpniecību aicināja iedzīvotājus uz regulārajiem izbraukumiem Rīgas jūras līcī ar kuģīti „Banga”.⁵⁹² Tiesa, jau 5. septembrī tika atcelti visai daudz piepilsētas vilcienu reisi, bet galvenokārt uz Jūrmalu, kas vēl varēja būt izskaidrojams arī ar aktīvās tūrisma sezonas beigām, vēlāk atcēla vairākus piepilsētas autobusus. Sabiedrībā valdošās pretrunas, kuras autoritārais režīms centās noklusēt, izpaudās arī kara laikā. Valdības 12. septembra aicinājumu uzsākt taupīšanas kampaņu daudzi uztvēra ar zināmu ironiju. Kādā anonīmā K. Ulmanim adresētā vēstulē bija rakstīts: „Āksti nu brēc vienbalsīgi, lai tauta taupa no sava tukšuma! Bet šie paši āksti ir 5 gadu laikā izšķieduši miljardus greznajām pilīm ar zeltītiem torņiem, jubilejām.”⁵⁹³ Režīma ārīšķības un dzīves realitātei neatbilstošā propaganda radīja daļā sabiedrības neuzticību valdībai. Tiesa, grūti spriest, cik lielā mērā šī neuzticība bija vispārīga, acīmredzot kaut kādā līmenī tomēr tā bija izplatīta parādība, lai gan tas nenozīmēja, ka Latvijas iedzīvotāji būtu vairumā nelojāli. Vēl 7. septembrī „kustība pilsētas ielās nav ne tikai mazinājusies, bet ir kļuvusi vēl aktīvāka kā pirms kara.”⁵⁹⁴

Tikai no septembra vidus sabiedrība sāka izjust kara sekas aizvien vairāk. Jau ar 10. septembri ieviesa degvielas, latola, racionēšanu, normējot tā izsniegšanu pa dažādām kategorijām. Tūlīt pat arī iesākās presē taupības propaganda, 12. septembrī valdība Latvijas presē publicēja aicinājumus ievērot taupību, kuru A. Grīns 13. septembrī laikrakstā „Brīvā Zeme” centās attēlot kā jauno „draudzīgo aicinājumu”.⁵⁹⁵ „Valdības Vēstnesis” ierosināja lasītājiem pārāk bieži neapmeklēt

⁵⁹⁰ Turpat... - 40.lp.

⁵⁹¹ „Brīvā Zeme”. – 1939. gada 3. septembrī

⁵⁹² Atpūtas iespējas rīdziniekiem septembrī // Brīvā Zeme. – 1939. gada 6. septembrī

⁵⁹³ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 521.l., 31.lp.

⁵⁹⁴ „Brīvā Zeme”. – 1939. gada 7. septembrī

⁵⁹⁵ Stranga, A. Latvijas ārējā tirdzniecība 30. gadu nogalē // Latvijas Vēsture. – 1993. g., Nr. 4. – 19.lpp.

kinoteātrus un retāk rīkot sarīkojumus skolās.⁵⁹⁶ Karš tikai pamazām kļuva jūtams ikdienā, bet tas atsaucās galvenokārt uz saimniecību un materiālo stāvokli. Sabiedrībā, kuras liela daļa bija piedzīvojusi postošo iepriekšējo Pirmo pasaules karu, tas likās nepavisam ne tās briesmīgākās un ne nepatīkamākās kara grūtības. Līdz ar to šķiet loģiski, ka tas, kāda bija Latvijas ārpolitika, vai tā bija īsti neitrāla vai nē, sabiedrību un valdošās aprindas neinteresēja. Svarīgākais bija nodrošināt pēc iespējas ilgāk normālu iekšējās dzīves funkcionēšanu.

Valdība centās arī saimnieciskajā politikā pēc iespējas mazāk kaut ko mainīt, t. sk. ierobežot iedzīvotāju labklājību, dažādus pabalstus, baidoties tā izraisīt sabiedrības neapmierinātību. Princips „*bussines us usual*” arī valdības realizētajā saimnieciskajā politikā bija skaidri saskatāms. Mēģinājumu iedvest ar valsts propagandas aparāta palīdzību sabiedrībai, ka karš Latvijai neskars, loģisks turpinājums bija arī saimnieciskā politika, kas maz rēķinājās ar jauno situāciju un aizvien rūkošajiem finansiālajiem un materiālajiem resursiem. Līdzekļi tika piešķirti dažādām būvēm, kuras saimnieciskās krīzes apstākļos nešķiet īpaši svarīgas. Piemēram, 1940. gada 4. aprīlī tika piešķirti līdzekļi Rīgas – Saulkrastu – Ainažu ceļa pārbūvei.⁵⁹⁷ Tomēr tik nepieciešamo jauno enerģijas ieguves avotu atbalstam līdzekļi tika piešķirti samērā vēlu – tikai 1940. gada martā Ministru Kabinets atļāva Finanšu ministrijai piešķirt 1000 latu subsīdijām malkas gāzģeneratoru iebūvei automašīnās, kas bija faktiski vienīgā alternatīva deficītajai šķidrājam degvielai.⁵⁹⁸ Protams, neiztrūka jaunu apbalvojumu izgudrošana. Tā, 15. februārī valdība nolēma dibināt sevišķu goda zīmi, kas piešķirama „par raženu darbu 1940. gada kara blokādes gadā.”⁵⁹⁹ Neitralitāte tika izprasta kā līdzeklis, ar kura palīdzību izvairīties no visiem ārpolitiskajiem sarežģījumiem cenšoties izolēties no kara, jo saimnieciskās labklājības un līdz ar to režīma leģitimitātes tautas acīs saglabāšana, bija panākama tikai ārpus visām Eiropas kolīzijām.

Viena no būtiskākajām tiesiska rakstura problēmām bija attieksme pret Latvijas teritorijā internētajiem poļu armijas karavīriem. Tiesa, tā nebija tikai tiesiska problēma. Visas neitrālās valstis t. s. bēgļu politiku (*Fluechtlingspolitik – vācu val.*) pielāgoja politiskajai nepieciešamībai, kas parasti izpaudās labvēlībā pret attiecīgajā brīdī spēcīgāko karojošo pusi. Klasisks piemērs tam bija Šveices attieksme pret bēgļiem Otrā pasaules kara laikā.

Latvijas robežu pārgāja tikai neliels poļu bēgļu skaits. Pavisam kopā tika uzņemti 2000 Polijas bēgļu. Tie ieradās Latvijā galvenokārt pēc

⁵⁹⁶ Žagars, Ē. Ceļā uz revolūciju // Dzimtenes balss. – 1972. gada 7. Nr. (*Turpmāk – Žagars...*)

⁵⁹⁷ Latvijas Valsts arhīvs (LVA), 270.f., 1.apr., 2.l., 46.lp.

⁵⁹⁸ Turpat, 31.lp.

⁵⁹⁹ Turpat, 27.lp.

18. septembra, kad karā iesaistījās arī PSRS. Pieskaitot laukstrādniekus un Latvijā dzīvojošos Polijas pilsoņus sanāk, ka Latvijai kopumā bija jārupējas par 31 000 Polijas pilsoņu.⁶⁰⁰ Kāda bija Latvijas valsts attieksme pret viņiem? Šis jautājums jau ir skatīts Latvijas vēstures literatūrā. Vēsturnieks Ē. Jēkabsons pievērs uzmanību internēto poļu karavīru dzīves apstākļiem Latvijā, uzsverot, ka tie kopumā esot bijuši labi, Latvijas varas iestāžu attieksme pret poļiem cilvēcīga.⁶⁰¹ Šim viedoklim varētu pilnībā piekrist, kaut vai tādēļ, ka to atzina arī Apustuliskais nuncijs A. Arats 1939. gada beigās vēstulē Munteram.⁶⁰² Tomēr mūs vairāk interesē jautājums par valdības attieksmi pret poļu karavīru un civilpersonu ierašanos Latvijā. Īpašu uzmanību šim jautājumam pievērsis vēsturnieks A. Stranga. Viņš secina, ka Latvijas valdības attieksme pret bēgļiem nav bijusi tā labākā: 1939. gada septembrī, iespējams, ka Munters pat informējis Vācijas vēstnieku Latvijā Koci, ka Latvija nedos patvērumu Polijas valdības locekļiem.⁶⁰³

Neapšaubāmi, ka vislielākos pārmējumus Latvijas valdības rīcība izpelnījies attieksmē pret Polijas vēstniecību. Sīkāk par norisēm vēstniecības slēgšanā 1939. gada 21. septembrī nemaz nepievērsīsim šeit uzmanību, jo tas jau pietiekoši atspoguļots vēstures literatūrā. Mazāk minēts ir gadījums ar Polijas aviosabiedrības „LOT” civilo lidmašīnu DC 2, kura 8. septembrī ielidoja no Stokholmas Rīgā un tālāk vairs nevarēja lidot sakarā ar karadarbību Polijā. Latvijas varas iestādes to internēja. Kad apkalpe gribēja iedarbināt motoru konservācijas nolūkos, Spilves lidostas vadītājs aizliedza tuvoties lidaparātam. Šāda rīcība nebija savienojama ar neitralitātes tiesību ievērošanu. LOT bija privāta akciju sabiedrība un lidmašīna izmantojama tikai civiliem mērķiem. Pat angļu sūtņa Ordes lūgumu, atbrīvot lidmašīnu un, gadījumā, ja tā būtu ērtāk, nodot lidmašīnu angļu īpašumā, netika uzklausi.⁶⁰⁴

Latvijai paveicās tajā ziņā, ka ap 20. septembri poļu bēgļu ieplūdums bija mazinājies. Grūti spriest, kāda būtu valdības attieksme, ja tas turpinātos. Varētu pilnībā piekrist vēsturnieka Strangas apgalvojumam, ka gadījumā, ja poļu bēgļi būtu vairāk, Latvijas valdība to tālāku pieplūdumu censtos ierobežot.⁶⁰⁵ Tieši tā rīkojās arī citas neitrālās valstis, pat salīdzinoši mazāka bēgļu skaita pieplūduma rezultātā. Latvijā 1940. gada maijā bez poļu laukstrādniekiem un bēgļiem kopumā bija vēl kādi 13 000 ārvalstu pilsoņi.⁶⁰⁶ Ja pat Šveice 1942. gadā slēdza robežas

---

⁶⁰⁰ Jēkabsons, Ē. Polijas militārie un civilie bēgļi Latvijā 1939. un 1940. gadā // Latvijas vēsture. – 1993. gada 3. Nr.

⁶⁰¹ Turpat; arī 1993. g. 4. Nr.

⁶⁰² Feldmanis, Stranga, Virsis... - 359.lpp.

⁶⁰³ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 359.lpp.

⁶⁰⁴ LVVA, 2574.f., 3. apr., 3305.l., 10.lp.

⁶⁰⁵ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 359.lpp.

⁶⁰⁶ Turpat... - 353.lpp.

ebreju bēgļiem, lai gan tajā brīdī valstī uzturējās tikai ap 50 000 civilo bēgļu – saimnieciski spēcīgajai Šveicei tas bija krietni vien nenozīmīgāks slogs, kā 31 000 poļu un 13 000 citu valstu pilsoņi Latvijai. Kara izraisītā nedrošība un īpaši jau bailes no krieviem neizbēgami liktu Latvijai ierobežot bēgļu ieplūdumu – tā bija loģiska neitrālo valstu politikas izpausme, Otrā pasaules kara diktētā nedrošības un baiļu sajūtas sekas. Kā liecina senatora Ozoliņa atzinums, Latvija nevēlējās nodarboties ar civilo Polijas bēgļu uzturēšanu, jo to neprasīja neviena starptautiska norma.⁶⁰⁷ Diemžēl šī atsaukšanās uz starptautiskajām normām bija patiesība, kas bija jo īpaši aktuāla arī pašai demokrātiskākajai un „neitrālākajai” Eiropas valstij – Šveicei.⁶⁰⁸ Latvijā 1939. gadā bēgļu skaits nebija tik liels kā Šveicē Otrā pasaules kara gados, tā iespēju robežās sniedza patvērumu Polijas bēgļiem. Tomēr iepriekš minētajā Ozoliņa atzinumā teikts, ka „nebūtu ieteicams poļu bēgļiem doties uz Vakareiropu, tādēļ, ka tur tiek formētas atsevišķas poļu kara vienības. Šai sakarā bēgļu izlaišanu varētu iztulkot kā vienas puses atbalstīšanu.”⁶⁰⁹ Neapšaubāmi, ka šis lēmums saistījās ar bailēm no krievu un vāciešu reakcijas. Latvijas valdība uzskatīja, ka poļu bēgļu izceļošana sagādātu tai problēmas ar šīm abām agresīvajām lielvalstīm.

4.3. 1939. gada 5. oktobra līgums ar PSRS un Latvijas iluzorā neitralitāte.

Latvijas un PSRS bāzu līgums nozīmēja izmaiņas Latvijas neitralitātes politikā. Ja arī septembrī vēl varēja kaut kādā mērā lietot neitralitātes jēdzienu Latvijas ārpolitikas raksturošanai, tad pēc šī līguma neitralitātes jēdziena lietošana kļūst problemātiska. Līdz ar padomju karaspēka vienību izvietošanu Latvijas teritorijā juridiski par bezpartejisku neitralitāti, tādu kādu to bija iedomājušās valdošās aprindas un kāda tika nemitīgi propagandēta, vairs nevarēja runāt. Galvenokārt tādēļ, ka pati PSRS līdz ar 17. septembra agresiju pret Poliju bija nostājusies Vācijas pusē un bija uzskatāma par karojošu valsti. Līdz ar PSRS karaspēka izvietošanu Latvijas teritorijā zuda pats svarīgākais neitralitātes juridiskais priekšnoteikums. PSRS un Latvijas līgums bija pretrunā ar Hāgas 1907. gada konvencijas par neitrālo valstu tiesībām un pienākumiem 1. punktu, saskaņā ar kuru neitrālās valsts teritorija ir neaizskarama.

Tomēr šis juridiskais aspekts ir zināmā pretrunā ar tiem priekšstatiem par neitralitāti, kādi pastāvēja Latvijā, proti, par karojošo

⁶⁰⁷ LVVA, 2570.f., 13.apr., 1224.l., 62.lp.

⁶⁰⁸ Skat. Keruss, J. Šveices un Zviedrijas neitralitāte Otrajā pasaules karā // Latvijas Vēsture. – 2005.g., Nr.4. - 71.lpp

⁶⁰⁹ LVVA, 2570.f., 13. apr., 1224.l., 63.lp.

pusi uzskatīja tās valstis, kas atradās aktīvā karadarbībā. Te arī jāuzsver, ka bāzu līgums pat tīri teorētiski pielika punktu jebkādam absolūtās, bezpartejiskās neitralitātes iespējām, lai gan tas juridiski nelikvidēja Latvijas iespējas palikt ārpus PSRS un trešās valsts kara. Juridiski PSRS nebija pieteikusi karu Polijai un tas bija arguments, ar kuru tika attaisnota neitralitāte. Kā liecina 21. septembra V. Muntera instrukcija sūtņiem Skandināvijas valstīs, viņš minējis, ka nebūtu vēlams neitrālo lielvalstu – t. sk. PSRS – ietekmes pārāk liels pieaugums mazo neitrālo valstu vidū.⁶¹⁰ Nav šeit tik svarīgi konstatēt, ka Latvijas Ārlietu ministriju neapšaubāmi satrauca PSRS ietekmes pārāk liels pieaugums, bet gan jāuzsver, ka Latvijas ārpolitiskā vadība uzskatīja PSRS par neitrālu valsti pat pēc tās agresijas pret Poliju. Par to liecināja arī 1940. gada 12. februāra ģenerāļa Krišjāņa Berķa rīkojums internēt tikai karojošo valstu [resp. Vācijas un Rietumvalstu – J. K.] lidmašīnas, bet nevis Lietuvas, Igaunijas un PSRS.⁶¹¹

Baltijas valstīs valdīja maldīgās iedomas, ka tās ir neitrālas arī PSRS un Somijas karā, mēģinot pamatot šo stāju ar tādiem vājiem argumentiem kā to, ka PSRS nav oficiāli pieteikusi Somijai karu.⁶¹² Šis karš vēl vairāk pastiprināja Baltijas valstu valdošajās aprindās priekšstatus, ka izvairīšanos no attiecību sarežģījumiem ar PSRS šī konflikta laikā ir tas pats, kas neitralitātes ievērošana, neredzot faktu, ka faktiski Latvijas un Igaunijas nostāja bija vienpusīga, izdevīgāka Maskavai. Saskaņā ar šādu pieeju vienīgais neitralitātes kritērijs bija atturība iepretim Somijai. Par to liecināja kaut vai visu triju Baltijas valstu ārlietu ministru 10. konference 1939. gada 7. un 8. decembrī Tallinā. Igaunijas ārlietu ministrs Pīps pat uzskatīja, ka tieši tādēļ, ka kara briesmas bija tuvāk, „tās neitrālā stāja paliekot vēl stingrāka un bezpartejiskāka.”⁶¹³ Šāda neitralitātes izpratne liecināja par ļoti šauru jēdziena interpretāciju, ar to apzīmējot vienīgi izvairīšanos no ieraušanas tiešā karadarbībā. Faktus, ka padomju kara lidmašīnas no Igaunijas teritorijas tika izmantotas karā pret Somiju, Igaunijas un Latvijas diplomātiskās aprindas interpretēja kā Igaunijas neitralitāti „netangējošus”, jo tas notiek bez Igaunijas valdības līdzdalības. Igaunijas ārlietu ministrs A. Pīps pat bija analizējis šo jautājumu tiesiskā un vēsturiskā kontekstā un secinājis, ka valsts, kas iznomā militārās bāzes otras valsts teritorijā „drīkst tās izmantot tiem mērķiem, kuriem tās paredzētas.”⁶¹⁴ Pēc ministra domām, Lielbritānija un cariskā Krievija

⁶¹⁰ LVVA, 2574.f., 3. apr., 3233.l., 62.lp.

⁶¹¹ Turpat, 3235.f., 1/22.apr., 712/2 l., 18.lp.

⁶¹² Patiesībā jau 1939. gada 3. decembrī Somija griezās pie Tautu Savienības ar prasību apturēt PSRS agresiju. PSRS arī tiesiski bija uzskatāma par agresoru (*Latvijas okupācija un aneksija... - 187.lpp.*)

⁶¹³ Latvijas Ārlietu ministrijas Baltijas nodaļas vadītāja V. Māsēna informatīvā vēstule sūtņiem ārvalstīs // *Latvijas okupācija un aneksija... - 184.lpp.*

⁶¹⁴ Laasi, E. *Finlands Winter war and Estonian Neutrality* // *Journal of Baltic studies.* – 1993. Nr.3.

izbūvētos nocietinājumus Ķīnā 20. gadsimta sākumā tāpat izmantojušas saviem mērķiem, nepārkāpjot Ķīnas suverenitāti.⁶¹⁵ Jāpiekrīt tikai igauņu vēsturniekam Ēvaldam Lāsi, ka šāda argumentācija, koloniālās Ķīnas salīdzināšana ar Igaunijas stāvokli ļoti izbrīnītu somus, jo tā bija visai nekompetenta – kari, kurus bija pieminējis Pīps, norisinājās galvenokārt pašas Ķīnas teritorijā un patiešām neskāra Ķīnas neitralitāti.⁶¹⁶ Loģiski, ka igauņu pozīcija bija tāda, ka somu uzbrukuma gadījumā šīm padomju bāzēm, igauņi tās neaizstāvētu.⁶¹⁷ Somijas valdība decembra beigās atzina, ka Igaunija vairs nav neitrāla, jo atļauj no Paldiskiem un Tallinas padomju kara flotes vienībām piedalīties karā pret Somiju. Tādēļ somu zemūdene „Vesehisi” 27. decembrī izlika 19 mīnas pie pašas Paldiski ostas, Igaunijas teritoriālajos ūdeņos.⁶¹⁸

Līdzīgā kontekstā tika uztverts arī pats bāzu līgums – tas neprasa atteikšanos no neitralitātes, izņemot lielvalstu uzbrukuma gadījumā.⁶¹⁹ Šie priekšstati liecināja, ka Baltijas valstu neitralitātes izpratne balstījās tikai vienā vispārīgā tās aspektā – Baltijas valstis tieši nepiedalījās karā.⁶²⁰ Vispār jau neviens Baltijas valstīs daudz nedomāja par to, cik lielā mērā šie līgumi patiesi atbilst kaut kādiem neitralitātes principiem. Tā, igauņu laikraksts „*Paewaleht*” par līgumu ar PSRS 1939. gada novembrī rakstīja, ka tas ir ierobežojis neitralitāti, bet ne pilnīgi to pārtraucis.⁶²¹ Savukārt Rietumu prese skaidri norādīja, ka ar bāzu līgumiem Baltijas valstis ir atteikušās no neitralitātes. Gandrīz visi lielākie somu laikraksti pēc līgumu parakstīšanas uzsvēra, ka Baltijas valstis ir atteikušās no neitralitātes un kļuvušas par PSRS sabiedrotajiem, izraisot Latvijas un Igaunijas valdošajās aprindās lielu neapmierinātību par šādu interpretāciju.⁶²² Neitralitātes plašā un oportūniskā interpretācija bija visu Eiropas mazo valstu problēma. Zviedrijas valdība 1940. gada vasarā Lielbritānijai paskaidroja, ka tās neitralitāte aprobežojas ar „nepiedalīšanos karā.”⁶²³ Īrija jau sākoties karam savā neitralitātes deklarācijā norādīja uz to, ka tā nebūs „absolūti” neitrāla, nevadīsies pēc „teorētiskām un abstraktām neitralitātes idejām”, bet realizēs praktisku politiku, kas vērsta uz izvairīšanos no kara.⁶²⁴ Šī deklarācija vien norāda uz to, ka vienīgā neitralitātes pazīme valsts ārpolitikā būs atturēšanās no

---

- p. 276

⁶¹⁵ Turpat

⁶¹⁶ Turpat

⁶¹⁷ LVVA, 2574.f., 3. apr., 3217.l., 2.lp.

⁶¹⁸ <http://users.tkk.fi/~jaromaa/Navygallery/Submarines/submarines-winter.htm>

⁶¹⁹ Turpat

⁶²⁰ Taurēns... – 186.lpp.

⁶²¹ LVVA, 5696.f., 291.l., 32.lp.

⁶²² Turpat..., 3309.l., 4.lp.

⁶²³ Henning-Setzen... - S. 87

⁶²⁴ Turpat... - S. 37

tiešas iesaistīšanas karadarbībā, atsakoties no neitralitātes būtiskas sastāvdaļas – paritātes principa ievērošanas.⁶²⁵

Ja mēs raugāties uz jēdzienu tā klasiskajā, sākotnējā un bezpartejiskā izpratnē, tad neapšaubāmi, ka Latvijas ārpolitika arī nebija neitrāla. To jau norādījuši Latvijas vēsturnieki savos darbos. A. Stranga rakstīja, ka, piemēram, 21. septembra raksts „Polijas traģēdija” laikrakstā „Rīts”⁶²⁶ jāvērtē kā pierādījums tam, ka Latvijas neitralitātei nav nekā kopīga ar patiesu neitralitāti.⁶²⁷ Bet vai šis jēdziens „patiesā neitralitāte” jaunākajās Eiropas valstīs notiekošo diskusiju kontekstā ir vispār pieņemams? Nevienā valstī, pat tradicionāli neitrālajā Šveicē neitralitātes patiesā politika neatbilda ne pastāvošajām tiesiskām normām, arī politiski patiesas neitrālas stājas saglabāšanai tā nepievērsa nekādu uzmanību. Tikai vienās valstīs oportūnisms un pielāgošanās vienai no karojošo valstu nometnēm sākās vēlāk, citās ātrāk. Baltijas valstis centās balstīties uz starptautisko tiesību normu nožēlojamām atliekām, kādas bija saglabājušās Baltijas telpā pēc Molotova – Ribentropa pakta parakstīšanas.⁶²⁸ Ģeopolitiski bīstamajā telpā starp diviem agresoriem – Vāciju un PSRS – Baltijas valstu pielāgošanās iesākās jau pašā kara sākumā, īpaši tas kļuva manāms septembra otrajā pusē.

Pat Poliju Latvijas valdība nevēlējās uzskatīt kā starptautisko tiesību subjektu pēc tās iznīcināšanas, Latvijas sabiedrībā un diplomātiskās aprindās izplatījās uzskati, ka „Polija savā agrākā veidā vairs atjaunoties nevarēs.”⁶²⁹ Pēc poļu vēstniecības apkaunojošās slēgšanas to interesēja pavisam praktiskas lietas, piemēram, poļu bēgļu izmitināšana un uzturēšana, valdība mēģināja pat iegūt kādu saimniecisku labumu no Polijas aviosabiedrības „Lot” lidojumu pārtraukšanas.⁶³⁰ Savukārt Trešā reiha radīto Slovākiju Latvijas valdība bija gatava atzīt pēc pirmā lūguma.⁶³¹ Te gan jāatzīmē, ka Latvija militāri pilnībā neignorēja no PSRS draudošās briesmas. Kā raksta E. Andersons, tad armijas vadība par bīstamāko kaimiņvalsti uzskatīja PSRS, lai gan nemeklēja palīdzību Vācijā.⁶³²

---

⁶²⁵ Turpat... - S.39

⁶²⁶ Šajā rakstā valdība aicināja sabiedrību atteikties no kādas agresorvalstu – PSRS un Vācijas rīcības vērtēšanas.

⁶²⁷ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 361.lpp.

⁶²⁸ Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā... – 136.lpp.

⁶²⁹ Sūtņa Anglijā K. Zariņa ziņojums ārlietu ministram V. Munteram // Latvijas okupācija un aneksija... – 131.lpp.

⁶³⁰ LVVA, 2574.f., 3. apr., 3305.l., 15.lp.

⁶³¹ 1940. gada 15. janvārī pie Latvijas pārstāvja Berlīnē E. Krieviņa vērsās Slovākijas sūtnis ar lūgumu atzīt tās neatkarību de iure. Latvijas valdība izteica gatavību to izpildīt (LVVA, 2574.f., 4.apr., 7652.l., 3.lp.)

⁶³² Latvijas bruņotie spēki... – 601.lpp.

Iespējams, ka tiesiski Baltijas valstu stāvokļa raksturojumam būtu tuvs stāvoklis pa vidu starp neitralitāti un iesaistīšanos karā, kuru dēvēja par nekarošanu jeb *non belligerency*. Šis statuss bija līdzīgs 17. – 18. gadsimta t. s. labvēlīgajai neitralitātei un neparedzēja nekādas tiesiska rakstura saistības iepretim karojošajām pusēm.⁶³³ 20. gadsimtā šis labvēlīgās neitralitātes jēdziens tika precizēts ar jēdzienu - nekarošana, kad kļuva redzams, ka arī 20. gadsimtā nav iespējams ievērot objektīvu un bezpartejisku neitralitāti. Tas apzīmē tādu kādas valsts stāvokli, kurā tā atsakās no bezpartejiskas nostājas divu vai vairāku valstu konfliktā un sniedz kādai no karojošām pusēm politiskas, militāras vai saimnieciskas priekšrocības, neiesaistoties karā tiešā veidā.⁶³⁴ Literatūrā norādīts, ka šādu politiku realizēja visai daudzas valstis Otrajā pasaules karā – Itālija (līdz 1940. gada jūnijam), Spānija, ieņemot labvēlīgu nostāju pret Vāciju un tās sabiedrotajiem, bet Īrija un Portugāle – pret Sabiedrotajām valstīm.⁶³⁵ Otrā pasaules kara sākumā Itālija, Spānija un Turcija pat deklarēja, ka ir nekarojošas, nevis neitrālas valstis.⁶³⁶ Latvijas stāvokli labāk būtu raksturot ar jēdzienu iluzorā neitralitāte, jo tas visprecīzāk izskaidro Latvijas ārpolitikas neatbilstību vēlamajai neitralitātei. Ne valdošajās aprindās, ne publicistikā, ne kādos citos avotos nav sastopamas norādes uz Latvijas stāvokļa salīdzināšanu ar Otrā pasaules kara sākumā samērā vēl nepazīstamo jēdzienus kā „nekarošana” vai „labvēlīgā neitralitāte”.

Savstarpējās sadarbības un palīdzības līgums bija Latvijai uzspiests, no tā atbrīvoties nebija nekādu iespēju, jo gadījumā, ja Maskava vēlētos, tā varētu šo līgumu ik pēc desmit gadiem pagarināt un Latvijai nebūtu nekādu juridisku iespēju no šīm saistībām atteikties.⁶³⁷ Faktiski Latvijas ārpolitiskā rīcības brīvība tika ierobežota, jo līgumam pievienotajā konfidenciālā protokola Otrajā pantā bija rakstīts, ka paktā minētā palīdzība tiek sniegta pēc abu pušu vienošanās,⁶³⁸ kas nesamērīgo savstarpējo spēku un ietekmes dēļ reāli nozīmēja iespējas PSRS diktēt savu gribu Latvijai. Tomēr formāli šis līgums pieļāva neitralitāti. Tā paša protokola jau minētajā Otrajā pantā bija formulējums: „...pēc abpusējās vienošanās puse, kuras pienākums ir sniegt palīdzību, otras puses kara gadījumā ar trešo valsti, var palikt neitrāla.”⁶³⁹ Šim formulējumam nebija

⁶³³ Neff, S. The rights and duties of neutral powers. – London, 2000. – p. 188

⁶³⁴ Geschichtliche Grundbegriffe... – S. 334

⁶³⁵ Neff... – p. 188

⁶³⁶ Geschichtliche Grundbegriffe... – S. 334

⁶³⁷ 1939. gada 5. oktobra līguma sestajā pantā bija noteikums, ka līgums var tikt pagarināts, ja tikai viena no „...ja viena no Līdzēja Pusēm neatzīst par vajadzīgu uzteikt šo paktu vienu gadu pirms termiņa notecēšanas, tas automātiski paliek spēkā uz turpmākiem desmit gadiem.” (*Latvijas okupācija un aneksija...* – 119.lpp.).

⁶³⁸ Turpat... – 120.lpp.

⁶³⁹ Turpat

praktiskas nozīmes, jo Latvija nespējā reāli aizstāvēt šī nosacījuma realizāciju savās interesēs.

Ar ko var izskaidrot plašo neitralitātes interpretāciju? Ne jau tikai ar pieredzes trūkumu, jo kara sākumā gan presē, gan ārpolitiskās vadības pārstāvji, gan arī starptautisko tiesību eksperti bija veltījuši pietiekoši daudz uzmanības šī jēdziena tiesiskajiem, politiskajiem un vēsturiskajiem skaidrojumiem. Daudz svarīgāka nozīme bija Latvijas sarežģītajam saimnieciskajam un politiskajam stāvoklim, kurš laupīja valdībai elastīgu lēmumu pieņemšanas iespējas un lika dogmatiski turēties pie pašpasludinātās neitralitātes.

Līdz ar kara sākumu Latvijas valdības viens no svarīgākajiem uzdevumiem bija saimnieciskās labklājības iespējami augsta līmeņa saglabāšana, vismaz lai tas nenoslīdētu tik zemu, ka izraisītu nopietnus nemierus. Saimniecības krīzes pazīmes bija manāmas jau 1939. gada septembrī, kopprodukts kritās par 8,4%. Latvijai bija ārkārtīgi nepieciešamas izejvielas un rūpnieciskie ražojumi, kuru piegādes sākoties Vācijas un Polijas karam drastiski samazinājās. Sevišķi lielas grūtības sagādāja degvielu un dzelzs izstrādājumu trūkums. Dzelzs bija ļoti nepieciešams celtniecībā, bet tā bija svarīga tautsaimniecības nozare, kurā bija paredzēts nodarbināt bez darba palikušos strādniekus. Gadā parasti Latvija patērēja 14 000 tonnu importētās dzelzs⁶⁴⁰, aizstājot daļu ar citiem būvmateriāliem, kā, piemēram, skārdu ar šiferi, būvējot neizmantojot dzelzs sijas, bet arkveidīgi, varētu ietaupīt kādu daļu, bet tāpat nāktos importēt 8 - 10 tūkst. tonnas.⁶⁴¹ Šī materiāla sagāde 1940. gada būvniecības sezonai 1939. gada rudenī balstījās vienīgi uz cerībām, ka izdosies to iegādāties Vācijā vai Krievijā.⁶⁴² Vēl novembrī valdība paredzēja labas sekmes sarunām ar Krieviju, tomēr 1940. gada janvārī Iekšlietu ministrs K. Veitmanis bija spiests konstatēt, ka sevišķi grūts ir jautājums ar metālu iegādi, tātad cerības uz PSRS nebija attaisnojušās.⁶⁴³ Šis nelielais piemērs demonstrē vienu ļoti būtisku aspektu – PSRS lomas palielināšanās Latvijas ārējā tirdzniecībā. Izņemot ogles, no Vācijas tādas izejvielas nevarēja dabūt, kuras bija vitāli svarīgas Latvijas saimniecībai. Šai kontekstā būtu jāvērtē Baltijas valstu un PSRS savstarpējās palīdzības pakta parakstīšanas apstākļi. Igaunijas delegācija devās uz Maskavu jau 1939. gada 12. septembrī, lai parakstītu jaunu tirdzniecisko vienošanos.⁶⁴⁴ Šai vizītei nebija nekā kopīga ar kādas īpašas politiskas vienošanās

---

⁶⁴⁰ Līdzās importam, svarīgu nozīmi Latvijas apgādē ar dzelzi spēlēja arī Liepājas drāšu fabrika, kas, 1938. gadā saražoja 14 tūkst. tonnas, bet 1939. gadā – 17 tūkst. tonnas. Tiesa, no 1939. gada 1. septembra līdz gada beigām šī fabrika piegādāja tautsaimniecībai tikai nedaudz virs 4 tūkst tonnu (*Zagars*).

⁶⁴¹ LVVA, 5696.f., 1. apr., 120.l., 260.lp.

⁶⁴² Turpat... - 255.lp.

⁶⁴³ Turpat... - 266.lp.

⁶⁴⁴ Stranga, A. Latvijas ārējā tirdzniecība 30. gadu nogalē // Latvijas Vēsture. – 1994. gada Nr. 4. – 27.lpp.

panākšanas nodomiem starp abām valstīm. Par spīti incidentam ar poļu zemūdeni „Orzel” un TASS draudīgajiem paziņojumiem, desmit dienu laikā tika panākta vienošanās.⁶⁴⁵ Pats Igaunijas ārlietu ministrs nolēma doties uz Maskavu parakstīt līgumu, lai demonstrētu igauņu uzmanību pret krieviem. Igaņu vēsturnieks M. Ilmjarvs uzskata, ka Selters esot iniciējis arī PSRS un Igaunijas savstarpējās palīdzības līgumu, lai gan šis apgalvojums izraisīja daudzu citu vēsturnieku iebildumus.⁶⁴⁶ Nav svarīgi šeit diskutēt kāda bija Seltera loma pakta parakstīšanā, bet svarīgi atzīmēt, ka par saimniecisko līgumu interesi izraisīja pati Igaunija. Maskava savukārt šo interesi izmantoja saviem politiskajiem mērķiem, uzspiežot bāzu līgumu.

Attiecībā pret Latviju PSRS taktika bija ļoti līdzīga – priekšnoteikums tirdznieciskajam līgumam bija politiskais savstarpējās palīdzības līgums. Kā liecina 16. septembra saruna starp padomju sūtni Latvijā I. Zotovu un ģenerāli J. Balodi, tad Latvijas puse vēlējās tikai ierobežotu saimniecisku palīdzību, nesaistot sevi ar ilglaicīgām politiskām saistībām.⁶⁴⁷ Šo saimnieciskās grūtību motīvu padomju pusei nebija grūti izmantot, ņemot vērā vēl to apstākli, ka gan Latvijā, gan Igaunijā politiskā vara piederēja dažiem cilvēkiem, no kuru lēmumiem bija atkarīgas ļoti svarīgas politiskas izšķiršanās. Tiesa, vēstures literatūrā norādīts, ka K. Ulmanis un V. Munteris „asi reaģējuši uz padomju impērijas pirmajiem agresijas soļiem septembra beigās”.⁶⁴⁸

Jau tūlīt pēc līguma parakstīšanas V. Muntera sniegtajā paskaidrojumā presē labi saskatāmas ministra iedomas, vēlamo argumentu uzdošanu par esošajiem, attaisnojot līguma parakstīšanu: „Te iet runa par savstarpējo uzticību un sadarbības iespējamību, neskatoties uz valsts iekārtu dažādību”.⁶⁴⁹ Bet vienlaikus ministrs arī izteica visai patiesu frāzi, ka līgumu nedrīkst vērtēt „pieejot ar uzskatiem, kas veidojušies miera apstākļos (...)”.⁶⁵⁰ K. Ulmanis savā rakstā 13. oktobra „Brīvajā Zemē” lietoja dažādus eifēmismus padomju priekšlikuma parakstīt bāzu līgumu apzīmēšanai, piemēram, līgums parakstīts pēc tam, kad „uzklausījām Maskavas valdības atgādinājumu apspriesties par politiskajām attiecībām (...)”.⁶⁵¹

Latvijas diplomātu ziņojumos bija sastopami oficiālās nostājas atreferējumi. To varētu saistīt gan ar vēlmi izpatikt ārpolitiskajai vadībai

---

⁶⁴⁵ Turpat

⁶⁴⁶ Hiio, T. Magnus Ilmjarv: Haaletu alustumine, Eesti, Latija leedu Valiispoliitise orientasioni kujunemine ja iseseisvuse kaotus // Forschungen zur Baltischen Geschichte. – 2006., Nr. 1. – S. 258

⁶⁴⁷ Stranga, A. Latvijas ārējā tirdzniecība 30. gadu nogalē // Latvijas Vēsture. – 1994. gada Nr. 4. – 28.lpp.

⁶⁴⁸ Turpat

⁶⁴⁹ Latvijas ārlietu ministra V. Muntera paskaidrojums presei // Latvijas okupācija un aneksija... – 127.lpp.

⁶⁵⁰ Turpat

⁶⁵¹ Valsts Prezidenta K. Ulmaņa vēstījums tautai // Brīvā Zeme. – 1939. gada 12. oktobrī

vai arī ar pašu diplomātu izpratnes trūkumu par līguma uzspiesto raksturu. Tā O. Grosvalds 13. oktobra ziņojumā no Parīzes uzsvēra, ka darījis visu iespējamo, lai franču diplomātiem sniegtu „objektīvu un plašu informāciju” (tātad valdības oficiālajā interpretācijā – J. K.).⁶⁵² Viņš pretstatīja franču preses „greizos” un „aplamos” priekšstatus „nopietniem” diplomātu un militāro aprindu uzskatiem, kas domāja, ka Latvijai bija „jātaisa zināmas koncesijas”, tomēr piebilstot, ka nav zināms, ko krievi gribēs tālāk.⁶⁵³ Nedrīkst arī nepamanīt patiesuma iezīmes sūtņu iluzorajos un tuvredzīgajos priekšstatos, ka līgums stiprina Latvijas drošību. Viņi lielākoties balstījās līguma burtiskajā un formālajā izpratnē un tajā patiešām Latvijas valdības politiskā vara un iekšējā patstāvība netika ierobežota. Faktiski, kā mēs to redzēsim vēlāk apakšnodaļā par presi, šī patstāvība bija ierobežota, bet tā bija pašas Latvijas valdības rīcības sekas. Autoritārā režīma gados cilvēki pakāpeniski zaudēja spējas patstāvīgi orientēties politiskajos procesos, autoritārā propaganda dezinformēja sabiedrību par patieso starptautiskā stāvokļa nopietnību.

O. Grosvalds savā ziņojumā atspoguļoja galvenokārt tos sarunās ar franču diplomātiem skartos aspektus, kas labvēlīgā gaismā atspoguļoja Latvijas ārpolitiku. Piemēram, franču diplomāti vairākkārt izteicās, ka ir pārliecināti, ka Latvija vēl varbūt cīnīsies, ja būs tāda nepieciešamība, proti, ja krievu prasības būs vēl tālejošākas Latvijas suverenitātes ierobežošanā nekā noslēgtajā bāzu līgumā. Sūtnis daļēji apzinājies situācijas nopietnību, par ko liecina mēģinājumi uzzināt kaut ko par franču iespējām palīdzēt Latvijai nepieciešamības gadījumā, bet saņēma atbildi, ka pie patreizējām franču un krievu attiecībām nekādi soļi pret Maskavu nav iespējami.⁶⁵⁴ Arī K. Zariņa 10. oktobra ziņojums no Londonas liecina, ka viņš nebija drošs par to, cik ilgi Krievija pildīs šo līgumu un neizvirzīs tālākas prasības.⁶⁵⁵ Par Rietumvalstu palīdzību Latvijai nevienam, protams, ilūzijas nebija un tas arī ir papildus iemesls PSRS un Latvijas līguma vērtēšanai vadoties pēc vēlmēm, ne realitātes, kas liecināja par zināmu bezizejas apzināšanos.⁶⁵⁶

Citi Latvijas sūtni savos ziņojumos centās attēlot bāzu līgumus kā nekaitīgus un Latvijas suverenitāti vismaz pagaidām neapdraudošus, tie kritiski izturējās pret Rietumu preses reālistiskajiem izteikumiem par šiem līgumiem. Kādā ziņojumā no Stokholmas 1939. gada 11. novembrī Latvijas sūtnis V. Salnais, atreferējot zviedru preses izteikumus, iekavās

---

⁶⁵² Latvijas sūtņa Parīzē O. Grosvalda ziņojums ārlietu ministram V. Munteram // Latvijas okupācija un aneksija. ... - 145.lpp.

⁶⁵³ Turpat

⁶⁵⁴ Turpat... - 146. lpp.

⁶⁵⁵ Turpat.. - 132.lpp.

⁶⁵⁶ Iespējams, ka K. Ulmanis piekritis līguma ar PSRS parakstīšanai, kad sapratis, ka no Vācijas nekāda palīdzība nebūs iespējama (*Latvijas Okupācija un aneksija... - 116.lpp.*)

pierakstījis: „starp citu minēta [PSRS] „ielaušanās Baltijas valstu integritātē.”⁶⁵⁷ Šī piezīme skaidri liecināja par to, ka sūtnis pats neuztvēra šo līgumu kā suverenitātes ierobežošanu.

Vēl viens svarīgs, lai gan no mūsdienu viedokļa raugoties iluzors PSRS un Baltijas valstu līguma aspekts bija iedomas, ka pateicoties tam Baltijas valstīm kļūst mazāka iespēja tikt ierautām karā. Tieši tas arī bija pats svarīgākais Latvijas ārpolitikas uzdevums un vienīgā robežšķirtne Baltijas valstu politisko aprindu priekšstats, kas apzīmēja atšķirības starp neitralitāti un citu stāju, bija jautājums par to, vai Baltijas valstis ir iesaistītas karadarbībā vai nē. Iekšlietu ministrs K. Veitmanis 1939. gada 25. oktobrī sacīja, ka šis līgums garantē Latvijai palikšanu ārpus kara, jo PSRS bāzes it kā „sagādā arī mums drošību un attālina kara iespēju.”⁶⁵⁸ Šis miera garantijas balstījās ilūzijās, ka PSRS respektēs šo līgumu, jo „šī valsts jau 20 gadu respektē mūsu starpā noslēgto miera līgumu un tāpat lojāli ir pildījusi visus pārējos līgumus.”⁶⁵⁹ Alternatīva šim līgumam ar PSRS un suverenitātes ierobežošanai, šķita vēl briesmīgāka - trīspusējā pakta pieņemšana un līdz ar to par gandrīz neizbēgamu uzskatītā Latvijas iesaistīšana karā Vācijas ienaidnieku pusē.⁶⁶⁰

Saimnieciskā neitralitāte bija pilnīgi nereāla, tās realizācijai netika piešķirta nekāda nozīme. Tiklīdz praktiski vairs nebija iespējama vai vismaz apgrūtināta tirdzniecība ar abām karojošām pusēm, visas Eiropas neitrālās valstis atteicās no ārējās tirdzniecības apjomu līdzvērtīga uzturēšanas līmeņa. Latvija nebija nekāds izņēmums, tās saimnieciskā neitralitāte patiesi neitrālā un attiecīgā laika juridiskā šī jēdziena izpratnē bija fikcija jau no pašām pirmajām kara dienām. Kā jau agrāk minēts, Latvija tika gandrīz pilnībā izolēta no tradicionālajiem tirdzniecības partneriem Rietumeiropā, kas visbūtiskāk skāra tirdzniecību ar Angliju. Imports no Lielbritānijas, salīdzinot 1939. gada februāri ar 1940. gada to pašu mēnesi, bija samazinājies vairāk kā 20 reizes, līdz aptuveni 270 tūkst. latu, nokrītot zemāk pat par importu no ASV.⁶⁶¹ Ja kopējais Latvijas imports 1940. gada janvārī un februārī veidoja 24 milj. latu, tad Vācijas un PSRS daļa tajā bija aptuveni 15 milj. latu – absolūti noteicošā. Šis apstāklis būtiski ietekmēja abu šo lielvalstu nozīmi Latvijas politikā, jo ārējie tirgi nodrošināja stratēģiski svarīgu izejvielu iegādi.

Cerības ar PSRS palīdzību atrisināt aizvien pieaugošās saimnieciskās problēmas lielā mērā noteica arī politisko tuvošanos tai. Tiesa, jau līdz 1940. gada jūnijam bija redzams, ka pilnā mērā uz Vāciju un pat uz PSRS liktās cerības saimnieciskās sadarbības jomā

⁶⁵⁷ LVVA, 2570.f., 13. apr., 1230.l., 11.lp.

⁶⁵⁸ No Latvijas iekšlietu ministra K. Veitmana runas pašvaldību pārstāvju sanāksmē Rīgā // Latvijas okupācija un aneksija... – 158.lpp.

⁶⁵⁹ Turpat... - 159.lpp.

⁶⁶⁰ Turpat... - 157.lpp.

⁶⁶¹ LVVA, 5696.f., 1.r., 209.l., 15.lp.

nepiepildīsies. 1939. gada 18. oktobrī tika parakstīts PSRS un Latvijas tirdzniecības līgums. Imports no PSRS pieauga aptuveni 4 reizes 1940. gada sākumā, salīdzinot ar 1939. gada sākumu un sasniedza 4,8 milj. latu 1940. gada janvārī – februārī, salīdzinot ar 1,3 milj. attiecīgajā laika posmā 1939. gadā.⁶⁶² Imports no Vācijas nebija būtiski krities – no 13, 2 milj. latu 1939. gada janvārī un februārī līdz 10 milj. latu 1940. gada janvārī un februārī.⁶⁶³ PSRS kļuva ļoti nozīmīgs Latvijas preču noņēmējs Anglijas vietā. Ja 1939. gada janvārī un februārī uz Krieviju Latvija izveda preces nenozīmīgu 331 tūkst. latu apmērā, tad 1940. gada attiecīgajā laika periodā jau 8 milj. latu apmērā⁶⁶⁴ Lielu daļu šī izveduma veidoja tradicionālās lauksaimniecības preces. Līdzīgi procesi notika arī Igaunijā. „Uus Esti” 1940. gada 8. februārī apmierināta rakstīja, ka pieaug piena un krējuma izvedums uz Ļeņingradu (30 tonnas piena un 5 tonnas krējuma dienā).⁶⁶⁵ Kopumā Latvijas ārējā tirdzniecība 1940. gada sākumā samazinājās par vienu trešdaļu, salīdzinājumā ar attiecīgo 1939. gada periodu un turpināja samazināties.⁶⁶⁶

Vai no saimnieciskā viedokļa tik liela politiskā tuvināšanās ar PSRS bija Latvijas saimnieciskās izdzīvošanas jautājums? Acīmredzot vēl 1939. gada rudenī un pat 1940. gada pirmajā pusē Latvijas saimnieciskais stāvoklis nebija tik dramatisks, ka valsts nespētu saimnieciski izdzīvot. Režīma ideoloģija, protams, uzsvēra Latvijas saimnieciskās autarķijas plašās perspektīvas. Līgotņu Jēkabs „Jaunākajās Ziņās” 1939. gada septembra sākumā rakstīja: „Cukuru ražo mūsu trīs fabrikas, mūsu ganāmpulki lieli un upes zivju pilnas.”⁶⁶⁷ Šādi apgalvojumi radīja priekšstatu, ka 20. gadsimta Latvijas saimnieciskā bāze ir gandrīz tāda pati kā mītiskajā Senlatvijā, režīma ideoloģiskajām nostādnēm pilnībā atbilstošs vāji argumentēts mēģinājums radīt neesošu drošības sajūtu. Režīma propaganda mēģināja radīt naivu pašpaļāvību, izplatot mītus par to, it kā Latvijai karš nevar radīt būtiskas saimnieciskās problēmas. Tomēr tas, ka Latvija nepiederēja pie augsti attīstītajām industriālajām valstīm kara sākumā tai nāca savā ziņā pat par labu, jo atkarība no izejvielām nebija tik liela.

Būtiskais tirdzniecības pieaugums ar PSRS nespēja tomēr apmierināt Latvijas vajadzības, īpaši jau tādēļ, ka Maskava un Berlīne nepildīja savas saistības pilnībā vai nepiegādāja tieši to, ko vajadzēja Baltijas valstīm. Tomēr Latvijas saimnieciskais stāvoklis nebija tik slikts, pat par spīti kara izraisītām grūtībām, bažas galvenokārt sagādāja

---

⁶⁶² Turpat... - 16.lp.

⁶⁶³ Turpat

⁶⁶⁴ Turpat

⁶⁶⁵ Turpat... - 16.lp.

⁶⁶⁶ Stranga, A. Latvijas ārējā tirdzniecība 30.gadu nogalē // Latvijas Vēsture. – 1993. gada Nr. 4. – 18.lpp.

⁶⁶⁷ Līgotņu Jēkabs. Mūsu stāvoklis // Jaunākās Ziņas. – 1939. gada 1. septembrī

nākotne, bet ne esošā situācija 1939./ 1940. gada ziemā. Uzņēmumi sašaurināja darbību, atlaižot aptuveni 20-25% strādniekus. Tomēr tie netika atstāti pilnīgā novārtā, izveidotā Darba centrāle norīkoja bezdarbniekus dažādos lauku darbos, kur trūka darbarokas. 1938. gadā izveidotā Darba centrāle, kas bija pilnīgi nederīga un neparasti nepopulāra sabiedrībā miera laikā un liecināja tikai par valsts aizvien lielāku iejaukšanos dažādās dzīves sfērās, izrādījās noderīga kara un ar to saistīto saimniecisko grūtību laikā. Tā organizēja pilsētās izbrīvēto darbaroku pārvietošanu uz laukiem, kur trūka darbaspēka. Tiesa, tās izmantotās piespiedu metodes bija neefektīvas, sabiedrība, īpaši pilsētnieki, izturējās ar lielu nepatiku pret uzspiestajiem obligātajiem lauku darbiem. 1939. gada maijā tika izdots arī jauns saimnieciskā dienesta likums, kas paredzēja „katru pilsoni piedabūt kalpošanai valsts vajadzībai un saimnieciskai nostiprināšanai.”⁶⁶⁸ Likums paredzēja iedzīvotāju iesaisti valsts darbā kā kara dienestā – ar iesaukuma palīdzību. Ja sākumā tas bija vērst pret „slaistiem”, tad ar laiku bija paredzēts arī līdzīgā veidā „derīgam darbam” pievērst ap 100 000 cilvēku lielo ierēdņu armiju.⁶⁶⁹ Līdzīga rakstura prakse – darbaspēka mobilizācija - pastāvēja arī citās valstīs. Vācijā 1935. gadā tika ieviests obligātais darba dienests. Anglijā un Francijā tas tika ieviests karam sākoties, bet respektēja daudz vairāk pilsoņu tiesību, nekā Latvija vai citas autoritārās valstis.

Par spīti saimnieciskās darbības sašaurināšanai bezdarbs būtiski nepieauga, svarīgāko preču (kurināmais, pārtika) trūkums nebija katastrofāls. Iedzīvotāju ienākumu līmenis, protams, kara laikā kritās ļoti būtiski, novedot daudzas ģimenes trūkumā. Tā akciju sabiedrībā „Lenta” agrāk vienkārša strādniece pelnīja 100 Ls, bet 1940. gada sākumā – tikai 60 Ls.⁶⁷⁰ Tomēr te jāņem vērā, ka kara apstākļi atstāja zināmu psiholoģisku ietekmi uz iedzīvotāju noskaņojumu – sabiedrība lielā mērā bija gatava nest šos saimnieciska rakstura upurus, jo tika saglabāts galvenais – miers. Apstākļos, kad visa Eiropa karoja un īsā laikā izzuda Latvijai draudzīgā Polija, miers bija svarīgs ieguvums pats par sevi un saimnieciskās grūtības kontekstā ar vispārējo starptautisko stāvokli neradīja iekšēju krīzi sabiedrībā. 1940. gada 31. janvārī, piemēram, Politiskās policijas Saldus punkta vadītājs rakstīja, ka rajonā izsīkušās ārzemju preces nav uzskatāmas par pirmās nepieciešamības precēm.⁶⁷¹

Tomēr nedrīkstētu arī pārspīlēt saimniecisko grūtību ietekmi. Varētu jau piekrist A. Aizsilnieka apgalvojumam, ka karš izraisīja krīzi

⁶⁶⁸ No Latvijas Iekšlietu ministrijas sēdes protokola // Latvijas okupācija un aneksija... – 294.lpp.

⁶⁶⁹ Turpat

⁶⁷⁰ Sabiedrisko lietu ministra Alfrēda Bērziņa ziņojums Kārlim Ulmanim // Latvijas Okupācija un aneksija... – 211.lpp.

⁶⁷¹ LVVA, 3235.f., 1/8.apr., 505.l., 5.lp.

Latvijas saimniecībā,⁶⁷² tomēr tā nebija tik traģiska, kas būtu novedusi valsti līdz bojā ejai, katrā ziņā Eiropas mērogā nekādas unikālas un vienreizējas grūtības Latvijai nenācās pārdzīvot. Kā liecina, piemēram, lielākā Latvijas uzņēmuma – VEF saimnieciskās darbības pārskati, tad tikai 1940. gada martā tas sāka izjust grūtības apgādē ar izejvielām, lai gan pieprasījums pēc tā ražojumiem bijis visai liels. Tiesa, izejvielu ievadums samazinājies 3 reizes, salīdzinot ar 1939. gada martu, sakarā ar gandrīz pilnīgās satiksmes apturēšanu pa Baltijas jūru. Tomēr pārdošanas apgrozījums bija samazinājies tikai par 25%.⁶⁷³ Acīmredzot uzņēmums izmantoja izejvielu uzkrājumus. Salīdzinoši vēl labāks stāvoklis bija ar darbaspēku – tika atlaisti tikai 35 darbinieki. Samazināto darba slodzi uzņēmumā kompensēja obligātie divu nedēļu meža darbi.⁶⁷⁴ Neskatoties uz karu, šķiet, ka sabiedrībā laika gaitā atgriezās pat zināma stabilitātes un drošuma sajūta, ko sagrava vācu maija ofensīva Rietumos un tai sekojošā padomju okupācija. Par šīs stabilitātes atjaunošanos liecina noguldījumi Krājkasē. Ja Polijas un Vācijas kara sākumā tie tika ātri izņemti, tad 1940. gada martā jau var konstatēt krājnoguldījumu palielināšanos par 12% salīdzinot ar 1939. gada novembri – zemāko noguldījumu līmeni kara sākuma izraisītā naudas izņemšanas viļņa rezultātā.⁶⁷⁵ Kopumā tie tomēr bija par 23% zemākā līmenī, nekā 1939. gada martā, bet tās bija neizbēgamās kara sekas. Dzīves dārdzības pieaugums Latvijā bija mazāks kā Norvēģijā. Latvijā un Igaunijā tas varēja būt kādus 15%, bet Norvēģijā krietni vairāk – 25%.⁶⁷⁶ 1939. gada oktobrī pārtikas preču dārdzība nerasniedza pat 1930. gada oktobra līmeni, kad pārtikas preces bija visdārgākās Latvijas vēsturē.⁶⁷⁷ Latvijas rūpniecība spēja sevi nodrošināt ar svarīgākajiem būvmateriāliem, tieši būvniecība bija tā nozare, ar kuras palīdzību mēģināja risināt bezdarba problēmas. 1939. gada 15. novembra valdības sēdē tika apspriests arī būvniecības objektu plāns. Valdība bija spiesta atteikties no vairāku prestižu objektu celtniecības Rīgā un galveno uzmanību pievērst būvniecībai laukos, lai nepieļautu darbaspēka koncentrāciju pilsētā, kurā nav iespējams to nodrošināt ar darbu visu sezonu. Trūkstošos dzelzs izstrādājumus betona stiegru ražošanā daļēji bija paredzēts aizstāt ar vietējiem izejmateriāliem – Latvijā savāktiem lūžņiem.⁶⁷⁸ Tika turpināta ne tikai 8 tiltu būvniecība, bet pat aizsākta 7 jaunu būvniecība.⁶⁷⁹

⁶⁷² Aizsilnieks, A. Latvijas saimniecības vēsture 1914. – 1945. – Daugava, 1968. – 798.lpp.

⁶⁷³ LVVA, 5696.f., 1. apr., 95.l., 217.lp.

⁶⁷⁴ Turpat

⁶⁷⁵ Turpat.. – 220.lp.

⁶⁷⁶ Latvijas sūtņa Salnā 1940. gada 8. februārī (LVVA, 5696.f., 209.l., 27.lp.)

⁶⁷⁷ LVVA, 5696.f., 1. apr., 436.l., 3.lp.

⁶⁷⁸ Turpat., 265.lp.

⁶⁷⁹ Turpat

Vienlaikus nedrīkstētu noliegt kara negatīvo ietekmi uz Latvijas saimniecību kopumā, īpaši jau uz akūto izejvielu trūkumu. Lai aizpildītu ogļu trūkumu, bija nepieciešams ik gadu iegūt ap 2,1 milj. steru malkas, kas, ņemot vērā ierobežotos darbaspēka resursus, nebija iespējams. Malkas sagādē tika iesaistīti 16 000 cilvēku, no kuriem gan tikai 3000 bija pilsētnieki.⁶⁸⁰ Nekādu sajūsmu šie piespiedu darbi sabiedrībā izsaukt nevarēja, īpaši jau kūdras ieguves darbos, tomēr pat padomju laikā izdotajā rūpīgajā Ē. Žagara pētījumā par Latvijas saimniecības stāvokli kara sākumā, minēts tikai viens mežstrādnieku streika gadījumu, kurā iesaistīti 16 cilvēki.⁶⁸¹ Ļoti svarīga loma valsts apgādei ar energoresursiem tika ierādīta arī kūdras ieguvei. Darba apstākļi šajā nozarē bija smagāki kā citās Darba centrālās organizētajās saimniecības sfērās. Tomēr neskatoties uz to, ka daļa strādnieku veselības stāvokļa dēļ tika atbrīvoti no darbiem kūdras purvos, 1940. gadā kūdras ieguves apjomi tikai nedaudz atpalika no plānotā.⁶⁸²

Gribētos īpaši uzsvērt PSRS un Baltijas valstu savstarpējās palīdzības līguma kontekstā tādu aspektu kā Baltijas valstu saimnieciskās vajadzības, kas būtiski ietekmēja PSRS nozīmes vērtējumu Latvijas ārpolitikā. Kāda saistība starp Baltijas valstu pasīvo nostāju pret PSRS uzspiesto bāzu līgumu un to saimniecisko problēmu risināšanas priekšstatiem? Mēģināsim sniegt kādi saimnieciska rakstura apsvērumi no Latvijas puses lika pieņemt šo līgumu.

Svarīgākais Latvijas ārpolitikas uzdevums bija nodrošināt tirdznieciskos sakarus ar karojošām un neitrālajām valstīm. Tas bija vēl jo vairāk svarīgi valstī, kas atradās ļoti lielā atkarībā no saimniecībai nepieciešamo izejvielu un degvielu ievaduma. Rūpniecības uzturēšana kara laikā bija ne tikai saimnieciska nepieciešamība, bet arī politiska – vajadzēja nodrošināt strādniecības darbavietas, lai tautā nerastos neapmierinātība un nepieaugtu komunistu aģitācijas ietekme.

Pasaules kara izraisīšanās tūlīt izraisīja lielu Latvijas un Igaunijas valdību uztraukumu par ārējās tirdzniecības stāvokli un ļoti aktīvu vēlēšanos panākt tirdzniecības līgumu ar PSRS.⁶⁸³ Padomju puse ieguva ļoti nopietnu sviru, ar kuras palīdzību sākt šo valstu pakļaušanu. Ja Baltijas valstīs saprastu padomju mērķus, grūti iedomāties, ka to valdību rīcība būtiski atšķirtos, jo izolētām no ārējās tirdzniecības partneriem, saskaldītām un bez sabiedrotajiem, šaura un ietekmējama personu loka pārvaldītas, tām nebija iespēju kardināli pretoties liktenim.

---

⁶⁸⁰ Žagars

⁶⁸¹ Turpat

⁶⁸² Saskaņā ar Ē Žagara informāciju Latvijā ieguva 209 tūkst. t. kūdras plānoto 235 tūkst. t. vietā (Žagars)

⁶⁸³ Stranga, A. Latvijas ārējā tirdzniecība 30. gadu nogalē // Latvijas Vēsture. – 1994. gada Nr. 4. – 26 .lpp.

18. oktobra Latvijas un PSRS tirdzniecības līgumam valdošajās aprindās bija vairāk psiholoģiska ietekme. Līgums formāli likās ļoti pievilcīgs, jo solīja piegādāt Latvijai tās izejvielas, kuras tai visvairāk vajadzēja. Tas paredzēja kāpināt Latvijas un PSRS tirdzniecisko apgrozījumu aptuveni 4 reizes. Īpaši svarīga Latvijai bija degviela. Saskaņā ar šo līgumu līdz 1940. gada beigām Latvijai būtu jāsaņem 25 tūkst. tonnas petrolejas, 9 tūkst. tonnu benzīna, 6 tūkst. tonnu gazolīna.⁶⁸⁴ Nemot vērā, ka Latvija 1938. gadā no citām valstīm importēja 29 tūkst. tonnu petrolejas, 17 tūkst. tonnu benzīna, tad jādomā, ka šie apjomi, ko krievi solījās dot, varētu segt gandrīz visas vai lielākās daļas šķidro degvielu vajadzības.⁶⁸⁵

Padomju autori apgalvo, ka jau 1939. gada maijā līgumā paredzētais tirdznieciskais apgrozījums 60 milj. Ls apjomā izpildīts.⁶⁸⁶ Šķiet, ka šie apgalvojumi vismaz daļēji ir patiesi. Latvijas Ārlietu ministrijas ārējās tirdzniecības nodaļas vadītāja J. Zībarta jau 1940. gada marta sākumā sagatavotajā atskaitē minēts, ka PSRS piegādājusi 80% no visu 18. oktobra līgumā paredzētā apjoma, t. sk. svarīgākās izejvielas – petroleja, benzīns, dzelzs. Veikti iepirkumi arī virs līgumā paredzētā, piemēram, 2500 tonnas kokvilnas.⁶⁸⁷ Tomēr, kā liecina statistikas dati, kas bija iesniegti K. Ulmanim 1940. gada pavasarī par pirmajiem 1940. gada mēnešiem, ievadums no PSRS veidoja 1940. gada janvārī un februārī nepilnus 5 milj. Ls. Savukārt imports uz PSRS – aptuveni 8 milj. Ls.⁶⁸⁸ Grūti iedomāties, ka atlikušajos divos mēnešos tirdznieciskais apgrozījums pieckāršotos līdz līgumā paredzētajiem 60 milj. Ls. Par to, ka izejvielu piegādes no PSRS nesedza Latvijas svarīgākās vajadzības, liecina transporta kustības sašaurināšanās un valdības sēdēs nemitīgi minētās bažas par benzīna trūkumu. Samazinājās sabiedriskā transporta reisi, kravas automobiļu nobraukto kilometru skaits 1940. gada martā bija divas reizes mazāks, nekā 1939. gada martā.⁶⁸⁹ Transportā pastiprināti izmantoja pajūgus. 1940. gada martā zirguvilkmes transporta izmantošana palielinājās par 20%, salīdzinot ar attiecīgo mēnesi 1939. gadā.⁶⁹⁰

Latvijas saimniecība 1940. gada ziemā spēja gan nodarbināt lielāko daļu iedzīvotāju, gan arī nodrošināt nepieciešamāko preču – pārtikas un kurināmā ražošanu. Tiesa, izsīkstot iekšējām rezervēm, saimnieciskajai situācijai bija tendence pasliktināties. Grūtības īpaši sāka kļūt redzamākas 1940. gada maijā un jūnijā. Sašaurināja darbību stikla, velosipēdu

⁶⁸⁴ Leits, A. Buržuāziskās Latvijas ekonomiskie un politiskie sakari. – R., 1958. – 198.lpp.

⁶⁸⁵ Latvijas statistikas gadagrāmata. – R., 1939. – 45. lpp.

⁶⁸⁶ Leits... - 201.lpp.

⁶⁸⁷ LVVA, 2574.f., 3. Apr., 3279.l.

⁶⁸⁸ Turpat, 5696.f., 1.apr., 120.l., 45.lp.

⁶⁸⁹ Turpat, 95.l., 210.lp.

⁶⁹⁰ LVVA, 5696.f., 1.apr., 436.l., 216.lp.

fabrikas, daudzas mehāniskās darbnīcas.⁶⁹¹ Laika gaitā sabiedrībā auga vilšanās padomju patiesajos nodomos un PSRS kā tirdznieciskā partnera nozīmē. Kā liecina Alfrēda Bērziņa 1940. gada 8. februārī sastādītais pārskats, tad Latvijas strādniekus bija vērojama vilšanās saimnieciskajos sakaros ar PSRS. „Galvenā lieta, ko strādnieki nevar izprast: kāpēc mūsu rūpniecība nesaņem no PSRS jēlvielas? Kāpēc nav dzelzs, kokvilnas un citu nepieciešamo jēlvielu? (..) Priekš kā mums vajadzīgi krievu karavīri Latvijā? (..)”⁶⁹²

Arī Igaunijā pastāvēja lielas cerības uz PSRS pasūtījumiem. Tā noslēdza 1940. gada sākumā jaunu līgumu par papildus 1000 tonnu kokvilnas iegādi un veda sarunas par vagonu ražošanu.⁶⁹³ Vai šis pasūtījums izpildīts ziņu nav, bet nepārprotami daudz kas no pasūtītā netika piegādāts.⁶⁹⁴

Par to, ka uz saimnieciskajām attiecībām ar PSRS tika liktas lielas cerības, liecina arī vairāku Latvijas diplomātu iedomas, ka arī citām neitrālajām valstīm būs jātuvojas Maskavai. Šīs iedomas lielā mērā arī saskanēja ar Latvijas valdības oficiāli realizēto ārpolitikas kursu – bezierunu pakļaušanās Maskavas prasībām, tās kalpoja par attaisnojumu un pierādījumu Latvijas ārpolitikas pareizībai. Sūtnis Zviedrijā Salnais ar diezgan lielu apmierinātību ziņoja, ka zviedru prese aizvien lielāku uzmanību pievērš jautājumam par labu saimniecisko attiecību izveidošanas nepieciešamību ar PSRS.⁶⁹⁵ Latvijas diplomāti pat ar zināmu ļaunu prieku uzņēma laikrakstā „*Segodņa*” oktobra beigās publicētās baumas par to, ka krievi it kā uzstādīšot arī zviedriem prasības par bāzu ierīkošanu Gotlandē. Ja parasti valdība asi reaģēja uz preses dažādajiem brīvdomīgajiem izteikumiem, tad „šis raksts jāvērtē pozitīvi, jo tas dod iemeslu satraukties iedomīgajiem skandināviešiem, jo tie uzskatījuši, ka stāv ārpus katra salīdzinājuma. Nebija lieki atgādināt, ka briesmas var tuvoties arī viņiem.”⁶⁹⁶

Līgums ar krieviem bija atteikšanās no objektīvas, patiesas neitralitātes, kā to atzīmē Latvijas vēsturnieki. Vēsturē ir bijuši līdzīgi piemēri, kad maza valsts spiesta sadarboties ar kādu lielvalsti, bet tomēr sevi uzskata par neitrālu. Tāds piemērs ir Somija pēc Otrā pasaules kara, bet arī šai gadījumā Somija sevi uzskatīja par neitrālu tikai pēc tam, kad no tās teritorijas 1955. gadā tika izvests padomju karaspēks.⁶⁹⁷

⁶⁹¹ No politiskās pārvaldes Rīgas rajona vecākā uzrauga J. Apkalna ziņojuma // Latvijas okupācija un aneksija... - 305. lpp.

⁶⁹² Sabiedrisko lietu ministra Alfrēda Bērziņa ziņojums Kārlim Ulmanim // Latvijas okupācija un aneksija... – 215.lpp.

⁶⁹³ LVVA, 5696.f., 209.l., 20.lp

⁶⁹⁴ Arī Latvijas avotos atrodamas liecības par to, ka PSRS pasūtījumi Igaunijā bija niecīgi (*Sabiedrisko lietu ministra Alfrēda Bērziņa ziņojums Kārlim Ulmanim // Latvijas okupācija un aneksija... – 215.lpp.*)

⁶⁹⁵ LVVA, 2574.f., 3. apr., 3293.l., 48.lp.

⁶⁹⁶ Turpat, 3233.l., 24.lp.

⁶⁹⁷ Piemēram, Orvik, N. Sicherheit auf Finnisch. – Stuttgart, 1972. – S. 25

Tomēr Latvijā ar neitralitāti izprata vienkārši izvairīšanos no kara un Latvijas kā valsts saglabāšanu. Diemžēl šīs izpratnes rezultāts nebija tikai tukša ideoloģija vien, bet arī pārmērīga piekāpšanās agresoru – Vācijas un pēc 1939. gada 18. septembra īpaši PSRS priekšā – gan Polijas vēstniecības slēgšana, gan arī aizliegums Latvijas pilsoņiem pamest valsti. Lielā mērā jāpiekrīt M. Valtera secinājumam, ka „nav iemesla mūsu sabiedriskos prātus, tautu pieradināt pie domas par kāda protektorāta uzkundzību no krievu – vācu puses.”⁶⁹⁸ Ja M. Valtera ieteikumus valdība ignorēja varbūt arī tādēļ, ka Munteram personīgi Valters nelikās uzticams vai citādi simpātisks, tad nevar neņemt vērā citus ļoti līdzīgus ieteikumus no ārvalstīm. Jau iepriekš minēta Latvijas valdības nostāja pret ārvalstu preses rakstiem, kuros nosodīta Latvijas atteikšanās no patiesas neitralitātes. Arī personīgos kontaktos ar Latvijas diplomātiem, Baltijas valstīm draudzīgi ārvalstu novērotāji kritiski izturējās pret to prokrievismu. Piemēram, kāds „labi pazīstams zviedru profesors, Baltijas un Skandināvijas valstu sadarbības aizstāvis” sacīja Latvijas sūtnim Stokholmā Salnājam, ka viņš nevar izprast, „kādēļ tagadējais līgums ar krieviem tiek parādīts bezmaz vai kā Baltijas valstu brīvas gribas izpausme. Pilnīgi nevajadzīga taču bija bijušā Igaunijas ārlietu ministra Seltera apsveikuma telegramma Staļinam dzimšanas dienā”.⁶⁹⁹ Ne par ko citu, kā vien par servilitāti šāda rīcība neliecinot.⁷⁰⁰ Tieši ar to nodarbojās valdības propagandas mašīna – ar pārliecības uzspiešanu, ka PSRS un Latvijas 5. oktobra līgums ir Latvijai nepieciešams un drošību stiprinošs.

4.4. Latvijas neitralitātes tiesību normu izstrāde Otrā pasaules kara sākumos.

Šajā nodaļā mēs aplūkosim jautājumus, kas saistās ar Latvijas valdības darbību neitralitātes tiesību normu izstrādē, to stiprināšanā. Šeit netiek aplūkoti tie aspekti, kas nav attiecināmi uz Latvijas un PSRS bāzu līgumu, jo tos jau aplūkojam citā nodaļā.

Viens no pirmajiem valdības soļiem neitralitātes politikas realizācijā bija no tiesību speciālistiem izveidota neitralitātes komisija, kuras galvenais uzdevums bija sniegt valdībai dažādus starptautisko tiesību ekspertu izstrādātus padomus attiecībā uz atsevišķiem specifiskiem Latvijas pārvaldes struktūras interesējošiem un ar Latvijas neitralitāti saistītiem jautājumiem. Pirmā komisijas sēde notika 1939.

⁶⁹⁸ No sūtņa Beļģijā M. Valtera vēstules K. Ulmanim // Latvijas okupācija un aneksija... - 206.lpp.

⁶⁹⁹ LVVA, 2574.f., 3.apr., 3293.l., 25.lp.

⁷⁰⁰ Turpat

gada 29. septembrī un līdz 1940. gada janvārim tā noturēja 13 sēdes un nosūtīja resoriem 8 atbildes.⁷⁰¹ Visvairāk pieprasījumu nāca no Iekšlietu ministrijas Jūrniecības departamenta, kas interesējās, vai Latvijas neitralitātes likumu nebūtu jāpapildina pēc Itālijas likuma parauga. Uzkrītoši, ka tieši Itālijas neitralitātes likums kara sākumā Latvijā likās daudziem likās kā pieņemamākais un pilnīgākais. Acīmredzot tādēļ, ka šajā likumā bija detalizētāk izstrādāti neitralitātes noteikumi. Piemēram, komisija noraidīja departamenta ierosinājumus papildināt likumu un precizēt karojošo valstu kara kuģu caurbraukšanas kārtību teritoriālajiem ūdeņiem un izsludināt speciālas kara ostas kā tas bija Itālijas likumā.⁷⁰² Var piekrist vēstures literatūrā minētajam pamatojam, kādēļ netika izsludinātas kara ostas – tās varētu kļūt par bombardēšanas vai citu karadarbības veidu objektu. Latvijai ar tik nelielu floti šādas ostas nemaz nebija vajadzīgas.⁷⁰³ Komisija 14. novembra lēmumā rekomendēja valdībai vispār atteikties no mēģinājumiem kara laikā grozīt neitralitātes likumu, kas varētu būt izskaidrojams ar to, ka komisija apzinājās likuma noteikumu mazvērtību kara apstākļos.

Vēstures literatūrā jau norādīts, ka Latvijas valdības institūcijas nebija sagatavojušās neitralitātes realizācijai. Šī nesagatavotība izpaudās ne tikai politiskajā, bet arī saimnieciskajā sfērā. Te gan jāpiebilst, ka šāda nesagatavotība karam nav tikai Latvijas vai citu autoritāro valstu politikas īpatnība. Šī parādība bija raksturīga visai Eiropai. Somijā karam sākoties benzīns pietika tikai 4 mēnešiem.⁷⁰⁴ Kā liecina A. Aizsilnieks, Latvijai šie krājumi bija 6 mēnešiem.⁷⁰⁵ Tiesa, Somijas valdībai septembra otrajā pusē krājumus izdevās papildināt ar piegādēm no Amsterdamas. Saskaņā ar Latvijas sūtniecības rīcībā esošo informāciju, Norvēģijā stāvoklis bija vēl sliktāks, tā vēl mazāk bija sagatavojusies ilgstošam karam.⁷⁰⁶ Arī svarīgākie likumdošanas akti, kuri regulēja neitrālās valsts saimniecisko un politisko dzīvi Latvijā, daudz neatšķīrās no citu neitrālo valstu rīcības. Svarīgākie likumi, kurus valdība pieņēma bija „Likums par preču krājumu izveidošanu”, kurš deva finansu ministram tiesības noteikt, kad un kādos apjomos veidojami svarīgāko preču krājumi. Tāpat arī tika izdots „Rīkojums par darba turpināšanu rūpniecības un amatniecības uzņēmumos”, kas uzlika par pienākumu visiem rūpniecības uzņēmumiem turpināt darbu līdzšinējā apjomā. Tā mērķis bija cīnīties ar negatīvām sociālām parādībām, tādām kā masveida atlaišanas. Sašaurināt vai pārtraukt ražošanu uzņēmumi drīkstēja tikai ar Finanšu un Sabiedrisko lietu ministrijas lēmumu. Tas gan daudz neuzlaboja faktisko stāvokli –

⁷⁰¹ LVVA, 1533.f., 1. apr., 2414.l., 46.lp.

⁷⁰² Turpat... - 17., 19.lp.

⁷⁰³ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 344.lpp.

⁷⁰⁴ LVVA, 2574. f., 3. apr., 3308.l., 96.lp.

⁷⁰⁵ Aizsilnieks, A. ... - 582.lpp.

⁷⁰⁶ LVVA, 2574.f., 3.apr., 3307.l., 44.lp.

izejvielu trūkumu nekādi ministriju lēmumi nespēja aizstāt. Vēl visai svarīga bija „Likums par darījumiem ar tirdzniecības kuģiem”, kurš aizliedza kuģus bez finansu ministra atļaujas pārvest zem citu valstu karoga, tos dāvināt, ieķīlāt. Visiem šiem lēmumiem bija jāstiprina neitralitātes tiesiskais pamats, tie bija līdzīgi citās valstīs pieņemtajiem.

Tomēr neitralitātes politikas realizācija galvenokārt aprobežojās ar sīkumainu un nebūtisku problēmu risināšanu. Tā tas bija arī citās neitrālās valstīs – pirmām kārtām uzmanība tika pievērsta neitralitātes likumdošanas sakārtošanai – nekādi citi līdzekļi neatkarības stiprināšanā kara laikā mazajām valstīm nemaz nebija. Piemēram, arī Norvēģijā viens no galvenajiem uzdevumiem karam sākoties bija izstrādāt rīkojumus neitralitātes aizsardzībā. Latvijas sūtnis Oslo ziņoja, ka „kara laika bērnu slimības” vairs neatkārtojas, ņemot vērā 1914. gada pieredzi.⁷⁰⁷

Latvijas ārlietu ministriju interesēja visi jaunumi, kas skāra neitralitātes politikas realizāciju citās valstīs, tā tos pieprasīja ļoti steidzīgi, ka, piemēram, 1939. gada decembrī V. Munters Latvijas sūtnim Londonā K. Zariņam vairākas reizes prasīja Anglijas valdības lēmumu (notifikāciju) par Vācijas blokādi, neskatoties uz to, ka Zariņš to jau bija agrāk izsūtījis un, iespējams, pašas ārlietu ministrijas darbinieku neizdarības dēļ tā nebija piegādāta ministram.⁷⁰⁸ Bieži vien uz sūtņu atsūtīto materiālu malām Munters pierakstīja, „uzziniet sīkāk”, „noskaidrojiet” utt. 7. septembra valdības sēdē izskatīja arī jautājumu vai Latvijai pēc neitralitātes noteikumiem ir tiesības vienai vai kopīgi ar Igauniju mīnēt Irbes jūras šaurumu.⁷⁰⁹

Informācijas iegūšana par dažādiem juridiska rakstura dokumentiem, saistītiem ar neitralitātes noteikumiem, un to piemērošanas iespējām reālajā dzīvē kļuva par ārpolitikas būtisku uzdevumu. Tas izskaidrojams ar to, ka valdība dažādas kara radītas politiskās briesmas centās it kā mazināt ar juridiska rakstura dokumentu izstrādi, joprojām paļaujoties uz mazas un vājas valsts vienīgo cerību brutālajā kara ierautajā Eiropas lielvalstu cīņā – starptautiskajām tiesībām. Raksturīgi, ka kara sākumā arī karojošās valstis nebija pilnībā atteikušās no tiesiskām normām, kas regulēja neitrālo un karojošo valstu attiecības.

Kara sākumā ļoti izplatīts bija maldīgais priekšstats, ka neitrālām valstīm būs lielāka nozīme, nekā Pirmajā pasaules kara laikā, jo kvantitatīvi patiešām lielākā daļa Eiropas valstu 1939. gada septembrī bija vēl neitrālas. Vācu prese arī centās uzturēt šo maldīgo domu, uzsverot Vācijas valdības lokālos mērķus šajā karā. „Brīvā Zeme”,

---

⁷⁰⁷ Turpat

⁷⁰⁸ Turpat, 2570.f., 13. apr., 1226.l., 74.lp.

⁷⁰⁹ Turpat, 1227.l., 68.lp.

protams, centās šādus preses materiālus pārpublicēt, jo tie apstiprināja valdošo aprindu iedomas par šķietamo kara ierobežoto raksturu.⁷¹⁰

Latvijas ārpolitiskās vadības viens no svarīgākajiem uzdevumiem kara sākumā bija ievākt informāciju par dažādiem neitralitātes noteikumiem un šīs politikas realizāciju citās valstīs un pieņemt lēmumus, vadoties pēc citu valstu prakses. Te var saskatīt arī zināmu tradicionālītāti un līdzīgu ārpolitisko paņēmienu izmantošanu kā miera laikā, kad Latvija tāpat uzmanīgi sekoja citu valstu, īpaši jau Skandināvijas, svarīgākajiem ārpolitiskajiem lēmumiem. Tāpat arī Baltijas valstis centās sadarboties savā starpā neitralitātes politikas realizācijā, bet šī sadarbība aprobežojās tikai ar nebūtisku jautājumu saskaņošanu, kā, piemēram, neitralitātes deklarāciju teksti, papildinājumi neitralitātes likumā, kas Baltijas valstu pilsoņiem atļautu piedalīties karojošo valstu armijās.⁷¹¹ Pēc kara sākuma uzreiz valdība iedomājās, ka Latvija pieder veselai grupai neitrālo valstu, kuras vieno kopīgas intereses. Līgumu departamenta direktors A. Kampe 2. septembrī rakstīja sūtnim Holandē, ka „būtu vēlams nodibināt kontaktus ar saimnieciskajām aprindām, kurām ir piedzīvojumi vēl no 1914. gada un paaugstināties par pieredzi neitralitātes pakāpeniskā ieviešanā.” Tāpat arī sūtnis tika lūgts uzzināt „no speciālistiem uz ko ir jāvērs uzmanība sākumā.”⁷¹² Līdzīgs pieprasījums tika aizsūtīts arī uz Stokholmu. Tas, ka tikai kara sākumā ārlietu ministrija sāka interesēties par Holandes pieredzi „neitralitātes ieviešanā” ir vēl viens apstiprinājums tam, cik pēkšņi un negaidīti Latvijas valdība tika konfrontēta ar jauno kara situāciju. Dažādu praktisku jautājumu risināšanā valdīja liela sīkumainība un ārlietu ministrija pievērsa uzmanību nebūtisku problēmu risināšanai. Piemēram, pēc Varšavas ieņemšanas ārlietu ministrija 26. oktobrī nosūtīja Senatora Ozoliņa vadītajai neitralitātes problēmu komisijai jautājumus par Latvijas pilsoņu Polijā bojāto īpašumu un apšaudē cietušā sūtniecības nama vērtības kompensēšanas iespējām.⁷¹³ Uz to komisija ātri sagatavoja atbildi, ka tradicionāli šādi lēmumi tiek risināti pēc kara, tādēļ patlaban būtu jāaprēķina zaudējumu vērtība.⁷¹⁴ 1939. gada 11. septembrī, uzzinot, ka Zviedrija likusi pārtraukt citu valstu tirdzniecības kuģu radio raidītāju darbību, valdība sāka apspriest, vai arī Latvijai nevajadzētu rīkoties

---

⁷¹⁰ Neitrālo valstu svars šajā karā lielāks nekā iepriekšējā (pārpublicēts no vācu „*Boersenzeitung*”) // Brīvā Zeme. – 1939. gada 5. septembrī

⁷¹¹ Senatora Ozoliņa vadītā neitralitātes komisija neatzina par iespējamu mainīt neitralitātes likuma normas, kas aizliegtu Baltijas valstu pilsoņu līdzdalību karojošo valstu armijās. Juridiski tas bija pareizs lēmums, atbilstošs starptautiskām tiesībām. (*Feldmanis, Stranga, Virsis... - 355. lpp.; LVVA, 2574.f., 3. apr., 3305.l., 28.lp.*)

⁷¹² LVVA, 2570.f., 13. apr., 1230.l., 50.lp.

⁷¹³ LVVA, 2570.f., 13. apr., 1224.l., 62.lp.

⁷¹⁴ Turpat... - 63.lp.

līdzīgi, lai gan neviens arguments, kādēļ šāda prakse būtu nepieciešama, nekur netika minēts.⁷¹⁵

4.5. Latvijas neitralitāte un tās ārējā tirdzniecība.

Neitralitātes prakse paredzēja, ka kara gadījumā karā neiesaistītās valstis tirdzniecībā ar karojošajām pusēm realizē t. s. „*courrant normal*”⁷¹⁶ principu, tas ir uztur ar karojošām valstīm proporcionāli tādas tirdznieciskās attiecības, kādas uzturēja līdz kara sākumam. Šīs nodaļas uzdevums nav pētīt vai Latvija ievēroja šos principus vai nē – būtu pārāk utopiski iedomāties, ka šādā situācijā esoša valsts varētu saglabāt saimniecisku neitralitāti. Ārējo tirdzniecību regulējošās neitrālo un karojošo valstu tiesību normas bija viens no svarīgākajiem argumentiem, uz ko Latvija varēja atsaukties un ko daļēji vēl kara sākumposmā respektēja karojošās valstis. Šai nodaļā aplūkosim šo normu pakāpenisku ierobežošanas norisi par labu karojošajām valstīm.

Tieši saimnieciskie instrumenti bija vieni no nedaudzajiem, kurus valdība varēja pielietot, lai ieinteresētu Latvijas neatkarības saglabāšanā vienīgo iespējamo lielvalsti, kas varētu aizkavēt Latvijas neatkarības pilnīgu iznīcināšanu - Vāciju. Šī Latvijas politiskā līnija bija ļoti nekoncekventa un arī nesolīja nekādus pozitīvus iznākumus Molotova - Ribentropa pakta rezultātā. Latvijas Ārlietu ministrijas Līguma departamenta direktors A. Kampe rakstīja 24. septembrī, ka „ja vispār ir kaut kas reāls, kas spēj atturēt Krieviju no iebrukuma Baltijas valstīs, tad tas ir Vācijas pretpiediens.”⁷¹⁷ Kampe labi saprata, ka Latvijas galvenās briesmas draud no Krievijas puses. Viņš uzskatīja, ka padomju vara ir lielāks drauds ne tikai Latvijas neatkarībai, bet arī latviešu tautas pastāvēšanai.⁷¹⁸ Vienīgais apstāklis, kas kavē Krieviju no Baltijas valstu okupēšanas ir bailes no spēku līdzsvara zušanas ar Vāciju un līdz ar to sagaidāmās vācu pretreakcijas Baltijas valstu okupācijai.⁷¹⁹ Tādēļ arī saprotama Latvijas valdības cenšanās par katru cenu izmantot šo spēku balansu padomju iebrukuma novilcināšanai. Vienlaikus jāpiekrīt vēsturniekam I. Feldmanim, ka Latvija neko nevarēja darīt, lai uzturētu vācu pretpiedienu. Molotova un Ribentropa pakts bija pilnībā izjaucis PSRS un Vācijas spēku līdzsvaru. Tomēr pat pēc bāzu līguma

⁷¹⁵ Turpat... - 1227.1., 193.lp.

⁷¹⁶ Parastais stāvoklis (franč. val.)

⁷¹⁷ Feldmanis, I. Molotova – Ribentropa pakts un Latvijas – Vācijas attiecības // Latvijas Vēsture. – 2005. gada 2. Nr. – 66.lpp.

⁷¹⁸ Feldmanis, I. Jauni dokumenti par Latvijas vēsturi // Latvijas Vēsture. – 1999., Nr.3. – 85.LPP.

⁷¹⁹ Turpat

parakstīšanas Latvijas valdība centās saglabāt labas attiecības ar Vāciju un pilnībā nebija atmetusi neitralitātes politiku. Par to liecina 1939. gada 30. oktobra līgums ar Vāciju par vācbaltiešu izceļošanu. Šis līgums bija ļoti izdevīgs Vācijai, jo tās „interesēm nepārprotami atbilda Latvijas piekrišana izceļotāju īpašuma transfertam uz Vāciju.”⁷²⁰ Latvija centās arī saimnieciskajā ziņā kāpināt Vācijas ieinteresētību tās ražojumos. 1939. gada 21. decembrī tika parakstīts Latvijas un Vācijas tirdzniecības līguma 4. papildprotokols, kas nodrošināja Vācijai tālejošu kontroli pār Latvijas ārējo tirdzniecību. 1940. gadā Latvija apņēmas piegādāt Vācijai preces par kopējo summu 140 milj. Ls.⁷²¹ Visai būtiski Latvijai bija tas, ka Vācija ar šo līgumu atļāva Latvijai eksportēt preces uz neitrālām valstīm 21 mlj. latu apmērā.⁷²² Jāpiekrīt vēsturniekam E. Andersonam, ka par visai pozitīvo tirdzniecības bilanci ar Vāciju Latvijai nebija ko priecāties, jo Vācija starpību tāpat neatmaksātu.⁷²³ Latvija šai ziņā nebija nekāds izņēmums. Arī pārējās neitrālās valstis Berlīne izmantoja savu saimniecisko vajadzīgu finansēšanai. Kopumā pateicoties neitrālo valstu izsniegtajiem kredītiem un pasīvajai tirdzniecības bilancei ar tām, Vācija spēja segt septiņus procentus savu militāro izdevumu.⁷²⁴

Vēstures literatūrā jau norādīts, ka ārējās tirdzniecības politikā Latvija nebija darījusi visu iespējamo sava saimnieciskā stāvokļa uzlabošanai. Kā liecina finanšu ministra Alfrēda Valdmaņa pārskati 1939. gada vasarā, galvenās briesmas Latvijas saimniecībai iespējama kara gadījumā tika saskatītas dzīves dārdzības pieaugumā un iespējamā izejvielu trūkumā.⁷²⁵ Tirdzniecība ar karojošām valstīm veidoja 68% visa ārējās tirdzniecības apgrozījuma.⁷²⁶ Īpaši smaga situācija bija ar degvielām – nebija sagādāti savlaicīgi degvielas krājumi - 1939. gada 1. septembrī petrolejas krājumi pietika vienam mēnesim, bet benzīna – sešiem.⁷²⁷ Septembra vidū ieviestais taupības režīms ietekmēja iedzīvotāju apgādi ar petroleju, par ko valsts iestādes sūdzības saņēma jau septembra beigās.⁷²⁸

Vācijas un Anglijas izpratne par neitrālo valstu tirdzniecību ar karojošajām valstīm būtiski atšķīrās. Šīs atšķirības balstījās šo abu valstu atšķirīgajā militārajā stratēģijā: ja Anglija par vienu no svarīgākajiem līdzekļiem Vācijas sakaušanā uzskatīja tās saimniecisko blokādi, tad Vācija šo instrumentu nemaz daudz nespēja izmantot, izņemot atsevišķus

⁷²⁰ Molotova – Ribentropa pakts un Latvijas – Vācijas attiecības... - 67.lpp.

⁷²¹ Turpat... - 68.lpp.

⁷²² Andersons... - 285.lpp.

⁷²³ Turpat

⁷²⁴ Kreis, G. Die Schweiz im Zweiten Weltkrieg. Ihre Antworten und Herausforderungen der Zeit. – Zuerich, 1999. - S. 66

⁷²⁵ Latvija Otrajā pasaules karā... – 98.lpp.

⁷²⁶ Latvijas neitralitāte un saimniecība // Ekonomists. – 1940. g., Nr. 1

⁷²⁷ Aizsilnieks.. – 582.lpp.

⁷²⁸ Stranga, A. Latvijas ārējā tirdzniecība 30. gadu nogalē // Latvijas vēsture. – 1993. g., Nr. 4. – 19.lpp.

gadījumus, kad tās zemūdenes saskaņā ar starptautiskajām tiesībām uzdrošinājās pārbaudīt neitrālo valstu tirdzniecības kuģus.⁷²⁹ Šī atšķirīgā karošanas stratēģija noteica arī dažādo attieksmi pret precēm, kuras šīs valstis uzskatīja par t. s. kara kontrabandu, jeb kuras bija aizliegts ievest otrajā karojošajā valstī. Anglijas kontrabandas preču saraksts bija krietni plašāks par Vāciju, jo tā uzskatīja, ka kara kontrabanda ir ne tikai tās preces, kuras var izmantot bruņošanās rūpniecībā vai jau gatavi karamateriāli, bet gan visai plašs rūpniecības izejvielu klāsts un pat pārtikas produkti. Šo apstākli abas valstis izmantoja savstarpējā ideoloģiskā cīņā viena pret otru. Tieši Vācija, kura sagādāja Baltijas valstīm vislielākās grūtības to tirdzniecībai sākotnēji it kā aizstāvēja neitrālo valstu tirdznieciskās intereses. Tā vainoja Lielbritāniju kara tiesību ignorēšanā un mēģinājumos vērsties pret civiliedzīvotājiem, neļaujot ievest no neitrālajām valstīm ikdienā nepieciešamās preces. Tā arī daļēji bija taisnība, jo Lielbritānija pirmā par kara kontrabandu uzskatīja ikdienā nepieciešamās preces – pārtiku, veselu virkni sadzīves patēriņa preču ražošanas izejvielas. 12. septembrī Vācijas valdība izdeva paziņojumu, ka iestājas par neitrālo valstu tiesībām, „kā viņa to jau agrāk solījusi noslēgtajos neuzbrukšanas līgumos ar Latviju, Igauniju un Dāniju. (..) Vācija netraucēsot neitrālo valstu tirdzniecību, ja tā būs ieturēta patiesas neitralitātes rāmjos.”⁷³⁰

Tomēr pati Vācija jau nekādā mērā nedomāja iestāties par neitrālo valstu tirdzniecības interesēm vai pretējo karojošo pušu civiliedzīvotāju apgādi. Uz Anglijas blokādi tā atbildēja ar savā rīcībā esošajiem ieročiem – ar zemūdeņu palīdzību apkaroja Anglijas ārējo tirdzniecību. Jau minētā 12. septembra vācu paziņojuma beigās bija sacīts, ka „pēc angļu kontrabandas preču saraksta publicēšanas būtu naivi gaidīt, ka Vācija ļaus neitrālo valstu tirdzniecības kuģiem doties uz Angliju ar pārtikas precēm.”⁷³¹ Šo atšķirīgo pieeju noteica tikai atšķirības pieejamajos kara līdzekļos – ja Vācija par galveno militārās uzvaras sasniegšanas paņēmieni uzskatīja pretinieka sauszemes spēka iznīcināšanu un tās teritorijas iekarošanu, tad Anglija – saimniecisku blokādi un vēlāk arī plašu pilsētu apbūvju bombardēšanu. Anglijas strikto blokādi nosodīja arī tā laika viens no taktiskajiem Vācijas sabiedrotajiem – PSRS, 26. septembrī vainojot Angliju tirdzniecības brīvību uz jūras ierobežošanā.

Vācija pati nemaz nerēķinājās ar neitrālo valstu saimnieciskajām interesēm, kas visskaidrāk izpaudās apstākļi, ka Vācija nerespektēja to 4

---

⁷²⁹ Šādi gadījumi kara sākumā notikuši samērā bieži, kad vēl nebija ieviesta konvoju sistēma un vēl pastāvēja iespēja pārbaudīt kuģu dokumentāciju un kravu. Šādu gadījumu, kad vācu zemūdene kontrolēja neitrālu Norvēģijas kuģi minējis arī Latvijas iedzīvotājs H. Legzdiņš savās atmiņās (*H. Legzdiņš. Ronis – mana būdiņa un pils. – R., 2002. – 205.lpp.*). Tā bija visai formāla un salīdzinot ar vēlākajām jūras kara norisēm visai humāna prakse.

⁷³⁰ LVVA, 2570.f., 13. apr., 1227.l., 205.lp.

⁷³¹ Turpat

jūras jūdžu teritoriālo ūdeņu platumu, bet gan tikai 3 jūdžu platumu un izlika mīnas 4. jūdzē. Tās mērķis bija ar mīnu palīdzību pievērst neitrālo valstu saimniecību savām interesēm, ar varu pārtraucot tirdznieciskos sakarus ar Angliju, Berlīne rīkojās faktiski brutālāk un nekaunīgāk kā Anglija. Īpaši tas bija izjūtams tieši pret Zviedriju, kas ar Angliju tirgojās intensīvāk. Jau pirmajā kara pusgadā Vācija nogremdēja 37 zviedru tirdzniecības kuģus, lai gan skaidri zināja to piederību neitrālai valstij. Tāpat nepanesama bija vācu kontrole, kuģiem spiežot ieiet Vācijas ostās un tad pieprasot soda naudas par piestātņu izmantošanu.⁷³² Zviedrijai problēmas sagādāja arī no vācu puses uzspiestie teritoriālo ūdeņu ierobežojumi, jo bieži vien šajā 3 jūdžu zonā tirdzniecības kuģiem pietrūka pietiekošs dziļums.⁷³³ 20. oktobrī arī Latvijai Vācijas vēstniecība darīja zināmu, ka šo 4. jūdži nerespektēs. Latvijas sūtnis Stokholmā 11. novembrī izteica neizpratni par šādu Vācijas rīcību, jo šajā laikā nebija vairs nekādu Polijas kuģu un pamatoti secināja, ka Vācija cenšas ar šādu rīcību kontrolēt visu tirdzniecību Baltijas jūrā un novirzīt to caur Ķīles kanālu.⁷³⁴ Te gan jāuzsver, ka atšķirībā no Zviedrijas, kas šādu teritoriālo ūdeņu platumu noteica jau pirms 150 gadiem⁷³⁵, Latvija to noteica tikai tādēļ, ka to darīja citas Baltijas jūras valstis.⁷³⁶ Tas bija vēl viens negatīvs Latvijas ārpolitikas tradīcijas – sekošanas reģiona valstu ārpolitikai – aspekts. Ja Zviedrija vismaz varēja mēģināt vērsties pret Vācijas patvaļu, izmantojot savu saimniecisko potenciālo kā kārti sarunām ar Vāciju, ko tā arī darīja, tad Latvijai pat šāda argumenta nebija.

Vācija bija arī ieinteresēta neitrālo valstu ražojumos – ne tikai stratēģiski ārkārtīgi svarīgajā Zviedrijas dzelzsrūdā, bet arī Baltijas valstu lauksaimniecības ražojumos. Tā, piemēram, jau 1938. gadā no Baltijas valstīm Vācijā ievada 17% visa importētā sviesta, 6% olu un 32% dzīvu cūku.⁷³⁷ Vācija bija ļoti ieinteresēta Baltijas valstu līnos. Berlīnē Lietuvas pārstāvim piekodināts, lai Lietuva nekādā gadījumā nepārdod angļiem līnus. Tas saistījās ne tikai ar to, ka Vācija gribēja principā nepieļaut neitrālo valstu un Anglijas tirdzniecību, bet arī ar to, ka Berlīne vispār nevēlējās pieļaut Baltijas līnu pārdošanu citām valstīm, bet panemt sev. Vācieši nevēlējās pieļaut lietuviešu līnu piegādi pat japāņiem.⁷³⁸ Ne velti Vācija apsveica Baltijas Antantes 10. konferences sanākšanu, uzsverot Baltijas valstu saimniecisko nozīmi, jo tā bija pārliecināta par to saimniecības politikas provāciskumu.

⁷³² LVVA, 2574.f., 3. apr., 3293.l., 15.lp.

⁷³³ Feldmanis, Stranga, Virsis.. – 343.lpp.

⁷³⁴ LVVA, 2570.f., 13. apr., 1230.l., 11.lp.

⁷³⁵ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 343. lpp.

⁷³⁶ LVVA, 2570.f., 13.apr., 1230.l., 6.lp.

⁷³⁷ Stranga, A. Latvijas ārējā tirdzniecība 30.gadu nogalē // Latvijas Vēsture. – 1995. gada Nr. 3. – 14.lpp.

⁷³⁸ LVVA, 2574.f., 3. apr., 3217.l.,35.lp.

Pēc klīringa principu ieviešanas starpvalstu norēķinos Vācijai vairs nesagādāja lielas problēmas valūtas trūkums – Berlīne par savām precēm norēķinājās ar nokavēšanos un jaunie tirdzniecības principi ļāva tai uzspiest savus noteikumus mazajām kaimiņvalstīm - kādas preces tā piegādās un kādas nē. 14. septembrī Berlīne pieņēma attiecīgu likumu, kas paredzēja, ka kontrabandas preces ir pārtika, apģērbs, kā arī visas to ražošanas izejvielas, līdzīgi kā Anglija iedragājot ar to neitrālos valstu tirdzniecību.⁷³⁹ 4. decembrī Anglija un Francija uzsāka pilnīgu Vācijas jūras blokādi, saskaņā ar kuru visas vācu preces tika apķīlātas, neskatoties uz to, ka tās ved pat neitrālo valstu kuģi. Līdz ar to angļu striktā kontinenta blokāde izraisīja Vācijas atbildi, dodot iespēju faktiski bloķēt visu Baltijas valstu pārtikas produktu eksportu uz Angliju. Tādējādi Baltijas valstu tirdzniecība ar Angliju kļuva gandrīz neiespējama, lai gan tā turpinājās līdz pat gada beigām un pavisam nelielos apmēros arī pēc tam.

Vēstures literatūrā norādīts, ka Latvijai jau trīsdesmito gadu beigās zuda neitralitātes starp Vāciju un Angliju saimnieciskais pamats. Sākoties karam, Vācija dominēja Latvijas un Igaunijas eksportā, pārspējot tradicionālo eksporta partneri Angliju.⁷⁴⁰ Faktiski Vācija vēlējās pārņemt vai kontrolēt visu Baltijas valstu ārējo tirdzniecību, spiežot pārtraukt tirdzniecības attiecības ar angļiem, kas viņai 1939. gada beigās bija gandrīz izdevies. Šīs vācu prasības Baltijas valstīm sākotnēji nebija pieņemamas un kādu laiku vēl to pārstāvji centās panākt šo prasību mīkstināšanu, galvenokārt tādēļ, ka angļi varētu rīkoties analogiski un bez tam arī kavēt tirdzniecību ar ASV.⁷⁴¹ Vācijas interesēja principiāli politiska Baltijas valstu apņemšanās vispār pārtraukt tirdzniecību ar Angliju, tas bija priekšnoteikums Berlīnes tirdznieciskām sarunām ar tām. Tāpat arī Baltijas valstīm svarīga bija Vācijas atļauja tirgoties ar Skandināvijas valstīm. Tiesa, šī tirdzniecība arī būtu visai apgrūtināta, jo tikai tad, kad neitrālā valsts izsniegtu garantiju, ka attiecīgā krava netiks reeksportēta uz Angliju, tikai tad Vācija pieļautu Latvijas kravu plūsmu pa Baltijas jūru uz Zviedriju. Latvija jau Baltijas valstu Antantes ārlietu ministru 10. konferencē Tallinā 1939. gada decembrī, šķiet, bija samierinājusies ar vācu prasībām pārtraukt tirdzniecību ar Angliju, lai gan lietuvieši vēl turpināja pretoties.⁷⁴² Jau 1939. gada septembrī Ārlietu ministrijas līguma departamenta direktors Kampe saprata, ka tirdznieciskajām attiecībām ar Angliju vairs nav nekāda nozīme, bet Latvijai jākoncentrē visus spēkus uz saimnieciskajiem sakariem ar Vāciju

⁷³⁹ LVVA, 2570.f., 13. apr., 1227.l., 224.lp.

⁷⁴⁰ Stranga, A. Latvijas ārējā tirdzniecība 30.gadu nogalē // Latvijas vēsture. – 1995. gada Nr. 3. – 14.lpp.

⁷⁴¹ LVVA, 2574.f., 3. apr., 3217.l., 35.lp.

⁷⁴² Turpat

un Krieviju „mūsu vispārīgā stāvokļa stiprināšanai.”⁷⁴³ Šī nepatīkamā realitāte – nepieciešamība sadarboties ar abām agresīvajām kaimiņvalstīm – bija izskaidrojama ar to, ka Anglijai trūka „līdzrunāšanas spējas un (..) arī griba mūsu likteņu izveidošanā”.⁷⁴⁴ Saimnieciskie sakari ar Angliju būtu nepieciešami tikai par tik, par cik Latvija ar savu cenšanos uzturētu iepretim Anglijai neitrālo nostāju. Zīmīgi, ka Kampe uzsvēra, ka Latvijai būtu tikai ar cenšanos vien uzturēt tirdznieciskās attiecības ar Angliju jādemonstrē savu neitrālo nostāju, nevis ar tās rezultātiem.⁷⁴⁵ Tātad pēc viņa domām nebija svarīgs saimnieciskais apgrozījums ar Angliju pats par sevi, bet gan tikai Latvijas labā griba, mēģinājumi uzturēt šīs attiecības. Tas bija visai racionāls attiecīgās bezizejas situācijas Latvijas stāvokļa novērtējums un mazai neitrālai valstij Otrā pasaules kara ciniskās reālpolitikas pasaulē pilnīgi loģisks secinājums.

Saimnieciskā neitralitāte tirdzniecībā ar Angliju un Vāciju to savstarpējās saimnieciskā kara rezultātā izrādījās fikcija, šādu neitralitāti neviena Baltijas valsts necentās arī sasniegt. 28. decembrī, pēc kuģa „Atis Kronvalds” aizturēšanas Vācijā Latvijas valdība secināja, ka tirdzniecība ar Angliju jāizbeidz, lai gan tā pilnībā nepārtrūka.⁷⁴⁶ Tomēr šī tirdzniecība pilnībā nebeidzās arī 1940. gada pirmajā pusē. Kā liecina statistika, 1940. gada februārī Latvijas imports no Lielbritānijas veidoja 272 tūkst. latu.⁷⁴⁷ Latvijas valdība nebija arī zaudējusi cerības uzturēt tālāk tirdzniecību ar Angliju. Kad Zviedrija un Anglija noslēdza tirdzniecības līgumu 1939. gada beigās, Latvijas sūtnis Stokholmā iepriecināts rakstīja, ka šajā līgumā atļauta arī anġļu preču tranzitēšana caur zviedru teritoriju. Viņš ieteica arī informēt Latvijas saimnieciskās aprindas adresēt no Anglijas sūtāmās preces tieši saņēmējam Latvijā, nevis speditoram vai starpniekam Zviedrijā, jo pretējā gadījumā var rasties pārpratumi un lielas problēmas ar preču nogādi līdz Latvijai. Viņš arī norādīja uz vairākiem gadījumiem ar Latvijai domāto kokvilnu un svinu, kur sūtītājs kā adresātu bija norādījis kādu starpniekfirmu Zviedrijā.⁷⁴⁸ Tātad tirdzniecība ar Angliju norisinājās un acīmredzot tieši Zviedrija kļuva par galveno aizjūras preču importa ceļu. Šis pakts vien ļauj apgalvot, ka Latvija, lai kādu arī motīvu vadīta, tomēr centās uzturēt iespēju robežās saimnieciskos sakarus ar Angliju. Tas arī ir viens faktors, kurš liecina par neitralitātes realizācijas mēģinājumu no Latvijas puses.

---

⁷⁴³ Feldmanis, I. Jauni dokumenti par Latvijas vēsturi // Latvijas Vēsture. – 1999., Nr.3. – 85.lpp.

⁷⁴⁴ Turpat

⁷⁴⁵ Turpat

⁷⁴⁶ Latvijas ārējā tirdzniecība. – 1995. gada Nr. 3... - 17.lpp

⁷⁴⁷ LVVA, 5696.f., 1. apr., 209.l., 45.lp.

⁷⁴⁸ Turpat, 2574.f., 3.apr., 3293.l., 195.lp.

Vācija 1939. gada 28. augustā pieņēma likumu par jūras prīzēm, kas aizvietoja 1919. un 1914. gadā pieņemtos likumus.⁷⁴⁹ Šis likums noteica, kādos gadījumos Vācijas kara kuģiem ir tiesības apturēt un pārmeklēt citu valstu kuģus. Saskaņā ar šo likumu, kuģa kravas piederību naidīgai vai neitrālai valstij noteica tās īpašnieka pavalstniecība. Ar kuģa kravu apietas kā ar naidīgu kravu, kamēr nevar pierādīt pretējo. Neitrāla krava, kaut ar ienaidnieka kuģī, nav konfiscējama, izņemot gadījumus, kad tās saturs pieder t. s. kontrabandas precēm, kuģis neievēro blokādes noteikumus, brauc ienaidnieka karakuģa pavadībā. Šis likums noteica arī to, kas uzskatāms par kontrabandu un kādas sekas draud kuģiem, kas to pārvadā.⁷⁵⁰ Praksē likums bieži netika ievērots un interpretēts visai patvarīgi. Vācu kontroles ostās Latvijas kuģi aizturēti nedēļu un pat ilgāk, neskatoties uz lielo dokumentu daudzumu, kas apliecinājuši kravu izcelsmi. Tas sagādāja zaudējumus Latvijas saimniecībai, kuģu kapteiņiem prasītas nelikumīgas ostu nodevas. Kādam kuģa kapteinim bijis jāparaksta apņemšanās nebraidīt uz Vācijas ienaidnieku krastiem.⁷⁵¹ Citam atkal norādīts, ka tā ir pēdējā reize, ka viņš ved ogles no Anglijas, jo Latvija tās var pirkt arī Vācijā.⁷⁵²

Angļi pirmie ieviesa praksi, prasot garantijas, ka krava tiks patērēta attiecīgajā neitrālajā valstī. Līdzīgus pretsoļus vēlāk spēra arī Vācija.⁷⁵³ Lielbritānija jau septembra sākumā vērsās pie neitrālajām valstīm ar prasībām ierobežot tirdzniecību ar Vāciju, neizvest uz to preces vairāk kā vidēji pēdējos trīs gados jeb saglabāt „*courrant normal*” līmeni. Baltijas valstu tirdzniecība ar Vāciju Londonu daudz neinteresēja, šīs prasības bija domātas galvenokārt Zviedrijai, par ko liecina tas, ka angļi nemaz nepapūlējās Latvijai piesūtīt šo sarakstu ar tik detalizētu preču uzskaitījumu kā Zviedrijai.⁷⁵⁴ 8. septembrī Latvija saņēma Anglijas valdības *aid memoire*, kurā tika prasīts ierobežot tirdznieciskās attiecības ar Vāciju līdz miera laika līmenim. Dabiski, ka šīs prasības nebija iespējams izpildīt. Pirmām kārtām jau tādēļ, ka pati Anglija nemaz nedomāja kaut kā kompensēt šo saimniecisko sakaru ar Vāciju samazināšanu. Britu nostāja nekādā ziņā nebija pretimnākoša neitrālo valstu interesēm. Jau 29. augustā K. Zariņš ziņoja Munteram, ka admirālitate slēgusi britu tirdzniecības flotei Baltijas jūru. Laika gaitā britu nostājā pret tirdzniecību ar Baltiju aizvien noteiktāk izpaudās

⁷⁴⁹ Prīze (fr. *prise*, no *prendre*, ņemt). Starptautiskajās tiesībās starpkaru periodā ar jēdzienu *prīze* apzīmēja kuģi vai kravu, ko aizturējusi vai apķīlājusi viena no karojošām pusēm ar nolūku šo kuģi vai kravu konfiscēt, ja izrādītos, ka tie kalpo ienaidniekam. Jautājumu vai šī apķīlāšana bijusi likumīga izšķir prīzu tiesa.

⁷⁵⁰ LVVA, 2570.f., 13. apr., 1225.l., 13.lp.

⁷⁵¹ Turpat, 2574.f., 3.apr., 3217.l., 98.lp.

⁷⁵² Turpat

⁷⁵³ Turpat... - 99.lp.

⁷⁵⁴ LVVA, 2570.f., 13. apr., 1226.l., 20.-21.lp.

neinteresētība.⁷⁵⁵ Neskatoties uz to, ka šīs angļu prasības gan Skandināvijas valstīs, gan Baltijā uztvēra kā spiedienu, tomēr veselai virknei preču savukārt šīs valstis uzlika izveduma aizliegumu. Sākumā šādu praksi pielietoja Zviedrija, pēc tam arī Baltijas valstis, ļoti vispārīgā atbildē angļiem uzsverot, ka tirgosies ar visām valstīm vienādi, nedodot priekšroku nevienai no karojošām pusēm. 20. septembrī arī Ziemeļvalstu ārlietu un ministru prezidentu sanāksmē kopīgi tika nolemts „nodrošināt savu saimniecisko dzīvi un uzturēt tradicionālus tirdzniecības sakarus ar visām valstīm, neizslēdzot karojošās.”⁷⁵⁶ Vēlāk šī apņemšanās apstākļu ietekmē ātri tik atmesta. Kā trāpīgi norāda norvēģu vēsturnieks N. Ērviks, atšķirībā no 1914. gada, tirdzniecības blokādi no karojošo valstu puses 1939. gadā neitrālās valstis uztvēra gandrīz pašu par sevi saprotamu galvenokārt savas bezspēcības dēļ.⁷⁵⁷

Latvijas atbilde angļiem bija samērā uzmanīga un kā parasti tā nogaidīja vispirms Skandināvijas valstu rīcību. Ja Rīga saņēma angļu notu 6. septembrī, tad atbildēja 23. septembrī, tikai pēc tam, kad bija zināms Zviedrijas atbildes teksts.⁷⁵⁸ Lai arī kā Latvija gribētu uzturēt labas attiecības ar Lielbritāniju un realizēt vienlīdzīgas tirdzniecības principu ar visām karojošām valstīm, reāli tas nebija iespējams, ģeogrāfiskā attāluma un Vācijas realizētās Baltijas jūras blokādes politikas dēļ. Tas pat atbrīvoja valdību no liekām problēmām realizēt daudz maz bezpartejisku neitralitātes politiku, cenšoties izlīdzināt ārējās tirdzniecības apjomus ar karojošām valstīm. Par to liecina atbildes angļiem beigās pavisam īsi izteiktā vēlme uzturēt arī ar Angliju labas tirdznieciskās attiecības, „bet tam patlaban traucē satiksmes šķēršļi.”⁷⁵⁹ Tiesa, septembra beigās kādas valdības sēdes protokoli liecina, ka Latvijas valdība bija visai norūpējusies par tirdzniecības iespējām ar Angliju un tika spriests par vairākiem ceļiem, kā saglabāt ar to saimnieciskās attiecības: a) tranzīts caur Zviedriju un Norvēģiju; b) tranzīts caur Balto jūru un Ziemeļu ledus okeānu; c) tirdzniecība caur Dāniju vai kādu citu neitrālu valsti.⁷⁶⁰ Ar Vāciju noslēgtais slepenais tirdzniecības līgums 1939. gada beigās garantēja 70% visa Latvijas eksporta noieta un tādēļ pēc tam tirdzniecisko attiecību ar Angliju, kas bija galvenais Latvijas eksporta noņēmējs, nepieciešamība vairs nebija tik asa. Šāda oportūnistiska politika atbilda visu neitrālo valstu realizētās politikas pamatprincipiem.

Neitrālo valstu eksports kara sākumā balstījās uz īpašu valdības iestāžu izsniegtu atļauju pamata, kas tika izdotas, lai pret valsti nevarētu

⁷⁵⁵ Stranga, A. Latvijas ārējā tirdzniecība 30. gadu nogalē // Latvijas Vēsture. – 1993. 4. Nr. – 21.lpp.

⁷⁵⁶ LVVA, 2570.f., 13. apr., 1227.l., 107.lp.

⁷⁵⁷ Orvik... - p. 216

⁷⁵⁸ LVVA, 2570.f., 13. apr., 1227.l., 107.lp

⁷⁵⁹ Turpat... - 39.lp.

⁷⁶⁰ Turpat... - 230.lp

izvirzīt pārmetumus neitralitātes politikas neievērošanā, piemēram, vienas karojošās puses apgādē vai „*courant normal*” principa neievērošanā. Jau 6. septembrī valdība apstiprināja eksportam aizliedzamo preču sarakstu, kurā ietilpa galvenokārt ražojumi, ko Latvija jau tāpat daudz neizveda miera laikā, kā, piemēram, čuguns, tērauds, vilna. Vēlākā kara gaitā šīs atļaujas tika izsniegtas vadoties vienīgi pēc saimnieciskās izdevības vajadzības. Kad totālais karš fiziski nobloķēja Zviedriju no aizjūras zemēm un Šveici ielenca ass valstu okupētās teritorijas, šajās valstīs tāpat tirdzniecības līdztiesības principi tika upurēti saimnieciskās izdevības mērķiem.

Nav svarīgi arī pētīt, kas neitrālajām valstīm nodarīja lielākus zaudējumus – Anglijas realizētā kontinenta blokāde vai Vācijas neierobežotais zemūdeņu un mīnu karš. Tāpat nav būtiski sīkāk pētīt abu šo kara metožu attīstību un meklēt pirmo vainīgo – Angliju vai Vāciju. Svarīgi atzīmēt, ka Latvijā tomēr publicistika sliecās aizstāvēt viedokli, ka Vācija saimnieciski karā ir lielāka zaudētāja nekā Anglija. Laikraksts „*Ekonomists*” 1940. gada 1. numurā uz šo jautājumu atbildēja ar „*Manchester Guardian*” vārdiem: „Šodienas Vācijai trūkst naudas un kredīta, lai padarītu pievilcīgus tiešos maiņas sakarus ar Krieviju un Balkāniem”. Laikraksts secināja, ka angļu blokāde Vācijai ir bīstamāka, nekā vācu realizētā Anglijas blokāde.⁷⁶¹ Šāda nostāja atbilda vispārīgajam noskaņojumam Latvijas valdošajā elitē, ka Vācija atrodas vājākās pozīcijās, nekā tās pretinieki. Līdz ar to sagaidāma drīzumā Rietumvalstu uzvara un Latvijai labvēlīgs liktenis. Šādi priekšstati nedominēja Latvijas sabiedrībā, katrā ziņā ne pēc 1940. gada maijā sāktās veiksmīgās vācu operācijas Rietumos.

4.6. Latvijas un citu neitrālo valstu sadarbības mēģinājumi.

Karam sākoties Latvijai no jauna aktuāls kļuva visai tradicionāls jautājums par sadarbības partneriem. Baltijas valstu savstarpējās sadarbības apjomi būtiski nepalielinājās. To sadarbība aprobežojās ar nenožīmīgu un pat nožēlojamu jautājumu risināšanu, kā, piemēram, Polijas vēstniecības slēgšana.⁷⁶²

Svarīgāk būtu uzsvērt vēl vienu apstākli šai sakarā – līdzās Baltijas valstu savstarpējai sadarbībai lielas cerības saistīja ar kādu neitrālo valstu bloku, kas aptvertu jau daudz vairāk valstis, ne tikai trīs Baltijas valstis. Šādas cerības balstījās Latvijas ārpolitikas vadības tradicionālajos, bet nereālajos priekšstatos par dažādām aliansēm, kurās arī Latvijai būtu vieta. Mazās Baltijas valstis pat kopīgi nespēja garantēt vajadzīgo

⁷⁶¹ Vācijas blokāde // *Ekonomists*. – 1940. gada 1. Nr.

⁷⁶² Feldmanis, Stranga, Virsis... - 371. lpp.

drošību, tādēļ glābiņš tika meklēts plašākā neitrālo valstu blokā. Kā liecina Muntera 1939. gada 21. septembra instrukcija sūtņiem Ziemeļvalstīs, Latvijas ārpolitiskā vadība saskatīja draudus valsts drošībai, ja izveidotos Ziemeļvalstu nogrupējumi, kuros nebūtu Baltija. Šajā instrukcijā tika doti rīkojumi sūtņiem „veicināt domu par visu neitrālo valstu sadarbību, peļot Ziemeļu valstu vai Oslo grupas ekskluzivitāti, norādot uz tās bīstamām sekām.”⁷⁶³ Kāda Ziemeļvalstu kopīgā paziņojuma teksta nebūtiska frāze 1939. gada 20. septembrī par to, ka šīs valstis neitralitātes politikas ietvaros grib sadarboties ne tikai savā starpā, bet gan paplašināt šo sadarbību vēl ar citām valstīm, izraisīja Latvijas ārpolitikas vadībā nepamatotas ilūzijas par to, ka Latvija varētu tagad ciešāk politiski un militāri tuvoties Skandināvijas valstīm.⁷⁶⁴ Latvijas sūtņi Stokholmā Salnājs 1939. gada septembra beigās tikās ar Zviedrijas ārlietu ministru Sandleru un centās kaut ko vairāk noskaidrot par neitrālo valstu sadarbības iespējām, bet Zviedrijas diplomātijas vadītājs, protams, neko konkrētu neatbildēja par sadarbību ar Baltijas valstīm neitralitātes politikas jomā.⁷⁶⁵ Pat Skandināvijas valstu sadarbība bija tukša skaņa, ciešāka sadarbība ar mazajām un apdraudētajām Baltijas valstīm tur nevienu nevarēja interesēt. Zīmīgi, ka 29. septembrī, pēc tam, kad Igaunijai tika uzspiests bāzu līgums, Latvijas pārstāvis Helsinkos rakstīja, ka pārējās Skandināvijas valstis nu droši vien „taisīsies vaļā” no vairāk apdraudētās Somijas, lai tikai varētu dzīvot mierīgi un netraucēti.⁷⁶⁶ Šie utopiskie priekšstati liecināja, ka Baltijas Antantei liela nozīme kā drošības garantam netika piešķirta, bet valdība nebija atmetusi ilūzijas par reģionālu aliansi. Tikai šoreiz kara izraisīto apstākļu ietekmē tā meklēja neitrālo Skandināvijas valstu sadarbību. Šķita, ka neitralitāte varētu būt pamats ģeopolitiski visai atšķirīgo valstu kopēju interešu izveidošanai. Acīmredzot reālai sadarbībai ar šīm valstīm, īpaši jau militārajai, neviens Latvijā vairs neticēja. Informācija, kas pienāca no Latvijas pārstāvniecībām to tikai apstiprināja. Kad Vācija iebruka Norvēģijā, kļuva acīmredzams, ka Skandināvijas valstu bloks viens blefs vien ir.⁷⁶⁷

Vēstures literatūrā daudz kritizēta Baltijas valstu savstarpējā sadarbība kara laikā. Piemēram, Baltijas valstis 1939. gada septembrī izstrādāja kopīgu atbildi angļiem viņu jūnija sākumā iesniegtajam memorandam. Apspriede nonāca pie secinājuma, kuram bija visai maza vērtība: vēlams, lai atbilde angļiem būtu vienāda, bet pieļaujamas arī atšķirības.⁷⁶⁸ Baltijas valstis nesadarbojās arī militārajā jomā un

⁷⁶³ LVVA, 2574.f., 3. apr., 3233.l., 62.lp.

⁷⁶⁴ Turpat, 3220.l., 153.lp.

⁷⁶⁵ Turpat, 2574.f., 3. apr., 3220.l., 153.lp.

⁷⁶⁶ Turpat

⁷⁶⁷ Piem., LVVA, 2574.f., 3. apr., 3294.l., 86.lp.

⁷⁶⁸ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 346.lpp.

nevienojās ne par kādu militāru akciju plānu pret PSRS bāzēm,⁷⁶⁹ kas attiecīgajā situācijā bija visai loģiski. Tomēr šādu nebūtisku un formāli juridisku jautājumu saskaņošana bija vienīgā iespējamā Baltijas valstu sadarbības forma, un tieši dažādi neitralitātes noteikumu saskaņošanas mēģinājumi ieņēma šai sadarbībā centrālo vietu. Vienīgā draudiem adekvātā rīcība būtu kopīgas pretestības PSRS organizēšana, bet tāda nesevoja un netika pat apspriesta.⁷⁷⁰ Lai arī Antantes 10. konferencē tika apspriests jautājums par triju valstu kopīgu ārējo tirdzniecību, īpaši jau ar Vāciju, Muntera 12. decembrī sacītais padomju sūtnim Zotovam: „Mēs nolēmām saskaņoti pieprasīt Vācijai par savām precēm pretim to, ko mums patiesi vajag, nevis kaut ko”⁷⁷¹, bija vairāk lielīšanās. Arī saimnieciskajā ziņā nekādu ieguvumu sadarbībai līdz Baltijas valstu bojā ejai nebija.

4.7. Neitralitāte kā autoritārās valdības ideoloģijas sastāvdaļa.

Šajā nodaļā apskatīsim jautājumus, kuri saistīti ar valdības politiku iedzīvotāju „pareizā” pasaules uzskata kara laikā – neitralitātes – radīšanā. Var izvirzīt hipotēzi, ka neitralitātes ideoloģija vēstures avotos ir lielā mērā identificējama kā stabilitātes, vienaldzības pret pasaulē notiekošo un miera propaganda. Saimnieciskās grūtības, politiskās ievainojamības palielināšanos valdība centās mazināt ar iekšpolitisku represiju pastiprināšanu. Tās tika pamatotas ar virkni ideoloģiska rakstura argumentu, kā dažādi objektīvi kara izraisīti apstākļi, kas spiež upurēt iedzīvotājiem zināmas brīvības, pamato iejaukšanos sabiedrības dažādās dzīves sfērās. Valdība centās masu informācijas līdzekļos jaunās ar kara sākumu saistītās problēmas parādīt kā kontrolējamas, mazināt patieso briesmu atspoguļojumu.

Visās Eiropas neitrālajās valstīs bija vērojamas līdzīgas tendences. Miera un stabilitātes propaganda, centieni panākt tādas informācijas nepieļaušanu, kuru kāda no karojošām pusēm varētu iztulkot par neitralitātes pārkāpumu noveda pie izmisīgas piekāpšanās attiecīgi stiprākajai un bīstamākai pusei, pat līdz tādām stāvoklim, ka tika zaudēta neitrālās valsts sabiedrības atsevišķas tradicionālas vērtības, tādas kā humanitārās tradīcijas, preses brīvība. Mūsdienu vēsturnieki Šveicē atzīst nesamērīgo neitralitātes jēdziena interpretācijas paplašināšanu kara laikā. Visu, kas varēja radīt sarežģījumus attiecībās ar kaimiņos esošajām lielvalstīm, tai skaitā arī Šveices valdības realizētās ārpolitikas kritiku,

⁷⁶⁹ Andersons... – 367.lpp

⁷⁷⁰ Taurēns... - 195.lpp.

⁷⁷¹ Документы по внешней политики СССР. - 1939 год. – Т. 22. Кн.2 – стр.399

aizliedza publicēt, pamatojoties ar neitralitātes ievērošanas nepieciešamību.⁷⁷²

Demokrātiskajās neitrālajās valstīs prese savās publikācijās lielākā vai mazākā mērā ieturēt neitralitāti, jo sabiedrībā bija stingri iesakņojies uzskats, ka neitralitāte ir valstu ārpolitikas pamatprincips.⁷⁷³ Lieki teikt, ka Latvijai nebija ne demokrātiskas pārvaldes formas un neitralitātei nekādas vēsturiskas tradīcijas. Tradīciju trūkumu aizstāja represīvais mehānisms.

Tādēļ vēl jo interesantāki šķiet atsevišķu vācbaltu aprindu mēģinājumi mākslīgi konstruēt arī Latvijas neitralitātes tradīcijas. Vēl 1937. gadā vācbaltu žurnālists Hanss fon Rimša mēģināja saskatīt paralēles trīsdesmito gadu beigu Latvijas ārpolitikā ar Kurzemes hercogistes realizēto neitralitāti starp Zviedriju un Poliju 17. gadsimtā. 1937. gada novembrī žurnālists laikrakstā „*Rigasche Post*” garā rakstā secināja, ka Kurzemes hercoga Jēkaba neitralitātes politika bija pareiza, bet kļūdaina vēlākā hercoga Pētera Bīrona politika, kurš draudzējies ar Krieviju.⁷⁷⁴ Šīs no atsevišķiem nejaušiem vēstures notikumiem izveidotās vēsturiskās paralēles bija interesanta intelektuāla spēle, bet tās nevarēja nopietni salīdzināt ar trīsdesmito gadu Latvijas ārpolitiku. Te arī diezgan skaidri redzama vācbaltu nepatika pret Padomju Krieviju, parādot, ka arī vēsturiski draudzība ar Krieviju bijusi liktenīga Kurzemei.

Viens no svarīgākajiem Latvijas valdības realizētajiem neitralitātes ideoloģijas aspektiem bija miera un iekšējās stabilitātes propagandēšana. Gan Latvijas presē, gan radiofonā, skaidrojot neitralitātes jēdzienu Latvijas sabiedrībā, tika uzsvērta mūsdienu jeb modernās neitralitātes atšķirība no senajiem laikiem, proti, tās bezpartejiskums un vienlīdzīga attieksme pret visām karojošām valstīm. Attiecībā uz jēdziena teorētisko un akadēmisko pusi jau te nebija nekā nepareiza, bet šādas politikas pārāk burtisks realizācijas mēģinājums izraisīja policejisko spaidu pastiprināšanos iekšpolitikā, bet tai nebija nekā kopīga ar objektīvo neitralitāti starptautiskajā sfērā. Ārlietu ministrijas Līgumu departamenta direktors Alfrēds Kampe rakstīja: „Katra pienākums ir uzmanīt savu apkārtni, jo pie mums nav pieļaujama ne karojošo valstu aģentu, ne spiegu darbība. (...) Mūsu neitralitāte – absolūti bezpartejiska.”⁷⁷⁵ Tik liela spiegu mānija Latvijā nebija pamatota.⁷⁷⁶ Tā nebija iesaistīta karā un valsts iestādes jau spēra nepieciešamos soļus neitralitātes nodrošināšanā – starptautiskajā telegrāfā ieviesa cenzūru un privātās telefona sarunas tika apturētas. Tomēr te derētu atzīmēt, ka informācijas kontrole un dažādu

⁷⁷² Kreis, G. Kleine Neutralitaetsgeschichte der Gegenwart. – Bern, 2004. – S. 29

⁷⁷³ Turpat... - S.30

⁷⁷⁴ Rimscha, H. Neutralitaet und Selbstaendigkeit // Rigasche Post. – November, 1937

⁷⁷⁵ LVVA, 2570.f., 1228.l., 12.lp.

⁷⁷⁶ Feldmanis, Stranga, Virsis... – 380.lpp.

iekšpolitisko ierobežojumu palielināšanās, lai nepieļautu informācijas noplūdi, bija vērojama arī citās Eiropas neitrālajās valstīs. Šie pasākumi izpaudās gan cenzūras veidā, gan arī publiskos aicinājumos nenodarboties ar baumu izplatīšanu. Piemēram, Zviedrijas valdība 1939. gada novembrī izdeva uzsaukumu tautai „ieturēt konspirāciju un nestāstīt katram garāmgājējam visu ko zina.” Šis uzsaukumu piesūtīja katrā dzīvoklī pa pastu.⁷⁷⁷

Ja saimnieciskajos un ārpolitiskajos jautājumos neitralitāte kļuva par tukšu vārdu un valsts vadījās pēc izdevīguma principiem, tad iekšpolitikā tā kļuva par represīvo pasākumu palielināšanas ieganstu. Viens no visnevajadzīgākajiem šādiem pasākumiem bija vēršanās pret t. s. „baumotājiem”. Politiskā policija apkaroja publiski noklausītas runas, kurās apspriests starptautiskais stāvoklis. Lai cik ar primitīvus un nepamatotus viedokļus cilvēki neizteica, it kā šo cilvēku pļāpāšana varētu kaut kādā veidā apdraudēt Latvijas drošību. Sākot ar septembra otro pusi šai muļķīgajā kampaņā sāka iesaistīties arī prese, nosaucot starptautisko notikumu publisku apspriešanu par „viszinību”, „baumošānu.” Īpaši jau šāda „baumošana” tādēļ nebija pieļaujama, jo tā bija par „lietām ar kurām valdība tiks galā.”⁷⁷⁸ Nedrīkstēja būt personīgās simpātijas vai antipātijas pret kādu no karā iesaistītajām valstīm, „tās jāpatur pie sevis.”⁷⁷⁹ Jau septembra sākumā Politiskās policijas vadītājs Fridrihsons konstatēja, ka ārējo notikumu iespaidā daļa iedzīvotāji piekopj darbību, kas nesaskan ar valdības dotajiem rīkojumiem – ieturēt sabiedrības mieru un aukstasinību.⁷⁸⁰ Ar novirzēm no „miera un aukstasinības” tika saprastas tādas režīmam nepatīkamas darbības kā dažādas sarunas par karu un tā iespējamo iznākumu, kā arī pārtikas drudžaina iepirkšana. Vienlaikus viņš izdeva rīkojumu informēt pārvaldes reģionālo punktu vadītājus par svarīgākajiem pārkāpumiem, „steidzamības gadījumā ziņojot pat telefoniski.”⁷⁸¹ Vairākos pārvaldes vadības ziņojumos tika atgādināts reģionālo punktu vadībai, ka nepieciešams ne tikai vākt informāciju par sabiedrības noskaņojumu, bet arī „izdarīt izziņu” par attiecīgajiem pārkāpējiem un saukt tos pie atbildības.⁷⁸²

Atliek tikai piekrist A. Strangas apgalvojumam, ka autoritārais režīms neitralitātes ideoloģiju izmantoja represiju pastiprināšanai. Tieši 15. maija ideoloģija savā būtībā paredzēja to, ka Vadonis visu zina un nosargās Latvijas neitralitāti „...tas Vīrs, kas ar gudriem līgumiem panācis draudzīgas attiecības ar kaimiņvalstīm.”⁷⁸³ Sabiedrībai pašai

⁷⁷⁷ LVVA, 5696.f., 1. apr., 209.l., 5.lp.

⁷⁷⁸ Kas rīdziniekiem trūkst? // Brīvā Zeme. – 1939. gada 19. septembrī

⁷⁷⁹ Mūsu stāvoklis...

⁷⁸⁰ LVVA, 3235.f., 1/8.apr., 343.l., 158.lp.

⁷⁸¹ Turpat

⁷⁸² Turpat

⁷⁸³ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 347.lpp.

valdošā ideoloģija nepieļāva patstāvīgu rīcību, valdošās aprindas uzskatīja, ka kāda enerģiska rīcība, gatavošanās valsts aizsardzībai vai krasāki soļi saimniecības krīzes pārvarēšanā, kas vēl vairāk ierobežotu iedzīvotāju dzīves līmeni, varētu izraisīt neapmierinātības pieaugumu. Līdz ar to loģiski, ka valdība centās radīt pat ar represīvo institūciju palīdzību priekšstatus par stabilitāti un bezrūpības atmosfēru. Tiesa, lai gan sabiedrībā tāpat bija bailes par valsts nākotni, masu informācijas līdzekļu pārspīlētais optimisms zināmā mērā deva pamatu ilūzijām. Valdība ar pašpasludināto neitralitātes politiku sevi iedzina vēl dziļākā bezizejas situācijā, nespējot sagatavot vai tikai brīdināt tautu par iespējam briesmām. Neatkarīgi no tā, kā valdība pati uztvēra neitralitāti un Latvijas izredzes palikt ārpus kara, tās autoritārā ideoloģija pati par sevi neļāva uzdrošināties nopietnāk gatavoties valsts aizsardzībai vai kādai citai enerģiskākai rīcībai. Jebkāda šāda rīcība varētu tikt iztulkota kā panikas radīšana, jo būtu pretrunā ar iepriekš propagandēto vadoņa nemaldīgumu un vienīgo pareizo rīcību.

Par to liecina arī K. Ulmaņa runas 1940. gada 10. februārī atskaņas sabiedrībā. Šajā runā, kuru viņš radio nolasīja Kurzemes apmeklējuma laikā Ezerkleišās, prezidents beidzot ieminējies par varbūtību, „ja smagais izšķirošais brīdis pienāktu, tad, caurmērā ņemot no katras lauku mājas vienam vīra cilvēkam būs jāuzvelk uniforma.”⁷⁸⁴ Šīs runas motīvi labi apskatīti vēsturnieku E. Andersona un A. Strangas darbos. Autori, izskatījuši dažādus avotus un versijas par šiem motīviem, secina, ka tai nav gandrīz nekādi ārpolitiska rakstura zemteksti, bet tā pilnībā domāta Latvijas iedzīvotājiem, lai brīdinātu tos no iespējamām saimnieciskām grūtībām un to sekām.⁷⁸⁵ Šim apgalvojumam pilnībā var piekrist vēlreiz iepazīstoties ar Latvijas ārlietu ministrijas materiāliem par šo tēmu. Tā patiešām radusies iekšpolitisku apsvērumu diktēta, kā agrākās „modrības” ideoloģijas turpinājums. V. Munters pierakstīja uz sūtņa Kauņā L. Sējas 15. februāra ziņojumā minētās frāzes malas⁷⁸⁶, kurā sūtnis komentēja šo runu: „Tas ir V.P. [Valsts Prezidenta – J. K.] runas kodols, lūdzu sūtnim aizrakstīt, runa nav ārpolitiski domāta, bet zemnieku zināšanai.”⁷⁸⁷ Mūs vairāk interesē šīs runas reakcija, kādu tā radīja sabiedrībā. Pēc pārlieku optimistiskajām iepriekšējām Latvijas vadošo personu runām un tādā pašā garā ieturētajiem preses rakstiem šī radīja nemieru sabiedrībā.⁷⁸⁸

⁷⁸⁴ Latvijas Okupācija un aneksija... - 217.lpp.

⁷⁸⁵ Stranga, A., Gore, I. Latvija: neatkarības mijkrēslis, okupācija. – R., 1992. - 60.lpp. (*turpmāk – Stranga, Gore...*)

⁷⁸⁶ Munters pasvītēja Sējas ziņojumā frāzi: „...Lai tauta būtu modrīga un neiemigtu bīstamā optimismā” (*LVVA, 2574.f., 3. apr., 3291.l., 189.lp.*)

⁷⁸⁷ Turpat

⁷⁸⁸ Arī padomju diplomāti pievērsa uzmanību šai runai un uzskatīja to par nedraudzīgu (*Ilmjarv... – p.438*)

Lielākajās pilsētās bija vērojama pastiprināta preču iepirkšana, kas beidzās tikai februāra beigās.⁷⁸⁹

Šai runai bija arī nozīmīga starptautiskā reakcija. Gan Anglijas un Francijas, gan Somijas laikraksti rakstīja par draudiem no PSRS puses, kurus it kā pieminējis K. Ulmanis savā runā. Munters pat 13. februārī aizsūtīja ziņu sūtniecībai Londonā, ka Ulmaņa runa Rietumu presē interpretēta nepareizi un nekādi draudi no PSRS puses Latvijai nav.⁷⁹⁰ Lielākas bažas par to, kādu iespaidu šī runa atstājusi uz ārpusauli, Latvijas valdībai droši vien radīja PSRS rīcība. Piemēram, politiskā policija konstatēja krievu bāzu nostiprināšanu un apsardzes palielināšanos ap tām un saistīja to ar reakciju uz Ulmaņa runu.⁷⁹¹ Dabiski, ka valdību nevarēja nesatraukt šāda PSRS rīcība un tā vēlējās darīt visu, lai radītu Maskavai priekšstatu par lojālu sabiedroto [kas gan tai netraucēja starptautiskai un pašmāju sabiedrībai Latvijas stāvokli raksturot kā neitrālu – J. K.]. Ja pat samērā nenozīmīga atkāpe no tradicionālās neitralitātes un bezrūpības propagandas, kura parādījās šajā 10. februāra Ulmaņa runā, varēja darīt uzmanīgu Maskavu, tad var saprast, cik svarīgi valdībai bija nepieciešams turpināt „sēdēt klusu” un nepiesaistīt lieku krievu uzmanību.

Likvidējot objektīvas informācijas saņemšanu, stabilitāte arī valsts iekšienē lielā mērā bija atkarīga no autoritārās valdības rīcības. Pietika tikai daudz maz nopietni pieminēt kara iespējamību un tas jau uz vispārējā bezrūpības un vienaldzības propagandas fona tika uztverts ar satraukumu. Valdošās aprindas bija nonākušas savu dogmatiski interpretētās neitralitātes priekšstatu gūstā, tās vairs nevarēja atteikties no bezrūpības un neitralitātes politikas propagandas. Ja 1939. gada vasarā, slēdzot neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju, neitralitātes politika vēl varēja būt rezultatīvs līdzeklis Latvijas drošības garantēšanai, tad 1940. gada sākumā neitralitātes politikas efektivitāte bija ļoti apšaubāma. Tomēr valdošās aprindas nevarēja to atzīt, lai neizraisītu iekšējus vai starptautiskus sarežģījumus. Tās bija spiestas turpināt darboties iluzoro neitralitātes priekšstatu ietvaros.

Var tikai piekrist Latvijas vēsturnieku jau konstatētajam, ka šīs baumas par PSRS un komunistu ietekmes nostiprināšanos lielā mērā radās arī tādēļ, ka iedzīvotāji redzēja valdības realizēto propadomisko ārpolitiku un tādēļ tie bija apjukuši. Kāda pārdevēja Rīgā atteikusies ņemt samaksu no „kādas kaimiņvalsts karavīriem”, jo domāja, ka Latvijas valdība izdevusi rīkojumu preces viņiem dot bez maksas.⁷⁹² Savukārt

⁷⁸⁹ LVVA, 3235.f., 1/8.apr., 505.l., 39.lp.

⁷⁹⁰ Stranga, Gore... - 57.lpp.

⁷⁹¹ Turpat... - 58.lpp.

⁷⁹² Dūra, D., Gundare, I. Okupācijas vara un Latvijas cilvēks: izmaiņas Latvijas cilvēku psiholoģiskajā noskaņojumā (1940 – 1941) // Latvijas vēsturnieku komisijas raksti – 10. sēj. – R., 2004. - 96.lpp.

Daugavpils II Valsts ģimnāzijā 1939.gada oktobra sākumā direktors bija aicinājis skolotājus skolotāju istabā un sacījis, ka saņēmis no Izglītības ministrijas norādījumus, ka turpmāk būtu jācenšas izvairīties no konfliktiem ar krievu tautības skolniekiem. Tas izraisījis sašutumu latviešu skolotājos, kas teikuši – ir nu gan laiki pienākuši, ka no krieviem jābaidās.⁷⁹³ Neatkarīgi no tā, vai patiesi šāds rīkojums bijis vai tā bijusi tikai kārtējā bauma, pieminētais fakts arī skaidri liecināja vai nu par Latvijas valdības gatavību līdz nožēlojumam demonstrēt savu draudzību krieviem vai arī un kas ticamāk – par sabiedrībā valdošajiem priekšstatiem, ka Latvijas valdības politika ir jau pilnīgi prokrieviska. Lielā mērā valdības realizētā politika iepretim PSRS un īpaši jau propaganda, kurā nekritiski pozitīvi tika atspoguļoti visi PSRS soļi pret Latviju, garīgi sagatavoja likumam un Vadonim paklausīgo Latvijas sabiedrību vēlākiem notikumiem - pieņemt Latvijas bojā eju kā pašu par sevi saprotamu. Ja valdība iedomājās vai vismaz propagandēja, ka Latvija spēj palikt „absolūti” neitrāla, tad Latvijas sabiedrība pilnīgi dabiski nespēja izprast un pieņemt domu, ka Latvija var palikt neitrāla un pārciest karu neskarta. Sabiedrībā jau lielā mērā saprata, īpaši pēc bāzu līguma parakstīšanas, ka visiespējamākās pārmaiņas Latvijā varētu iniciēt PSRS politika.

Prese vērsās arī pret visāda veida nemiera un satraukuma izpausmēm, piemēram, drudžaino iepirkšanos septembra sākumā. Neitralitātes interpretācija šai kontekstā ieguva vēl vienu nozīmi – tā tika identificēta arī ar sabiedrības vienaldzību pret savām saimnieciskajām vajadzīgām. Tā vietā, lai organizētu iedzīvotāju apgādi un rūpētos par kara laika izraisīto saimniecisko problēmu risināšanu, režīms izvēlējās vienkāršāko ceļu un vērsās pamācoši caur presi pret „ļautiņiem, kuri drudžaini skraidīja no viena pārtikas veikala uz otru.”⁷⁹⁴ Iedzīvotājiem vajadzēja atbalstīt valdības taupības pasākumus, bet vērsšanās pret pašām elementārākajām iedzīvotāju vajadzībām nebija nekādā veidā savienojamas ar neitralitātes vai vispār ārējās drošības panākšanas aktivitātēm. Tāpat arī tika uzsvērts Vadoņa nemaldīgums. Iekšlietu ministrs 4. septembrī Abrenē jau paziņoja, ka Latvijai briesmas nedraud un „varam ar gandarījumu atzīmēt, ka pateicoties mūsu valdības tālredzīgai rīcībai Latvija pasargāta no ieraušanas karā. To nodrošina divi neuzbrukšanas līgumi un neitralitātes likums.”⁷⁹⁵ Šis izteikums, lai gan domāts vairāk „iekšpolitiskai lietošanai” un tajā skaidri lasāma autoritārajai ideoloģijai raksturīgā pašslavināšanās, nepārprotami parādīja politiskās elites un plašas daļas sabiedrības vienīgo cerību izdzīvot karā – paļaušanos uz starptautiskajām tiesībām.

⁷⁹³ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 720.l., 60.lp.

⁷⁹⁴ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 347.lpp.

⁷⁹⁵ Mums nekādas tiešas briesmas nedraud // Brīvā Zeme. – 1939. gada 4. septembrī

Prese daļēji liecināja arī par sabiedrības psiholoģiskajiem noskaņojumiem. Samērā bieži Latvijas laikraksti 1939. gada septembrī ievietoja subjektīvus atsevišķu aculiecinieku vērojamus Polijā, īpaši to, kuri atgriezās tieši kara sākumā caur Poliju Latvijā. Tā, piemēram, „Jaunākajās Ziņās” mēdza ievietot Latvijas iedzīvotāju novērojumu Polijā atreferējumus. Šie raksti, šķiet, visai patiesi un sniedza bagātīgu informāciju, bet tā skāra tikai šaurus kara notikumus. Tajos it kā garāmejojot pieminēti atsevišķas kara nežēlību izpausmes, neizsakot attieksmi pret vienu vai otru karojošo pusi kopumā, nevērtējot nevienas puses rīcību, kas it kā saskanēja ar objektīvu neitralitāti. Informācija par karu bieži tika pasniegta baumu līmenī. Piemēram, Anšlava Eglīša rakstā „Uz Latvijas – Polijas robežas” norādīts, ka „klīst baumas, ka šis karš ir sevišķi nežēlīgs un gūstekņus neviens labprāt neņem”.⁷⁹⁶ Šajā acīmredzami pārspīlētajā apgalvojumā tomēr slēpās zināma kara uztveres īpatnība – notikumi tika pasniegti ļoti nepārliciecināmi, subjektīvi, pieminot iespējamo kara nežēlību, bet kopumā radot iespaidu, ka 1939. gada septembrī Eiropā izraisījušais karš ir tāls un Latviju tas nevar skart. Informācijas trūkums, visa pasniegtā relativizēšana un tās pasniegšana iespējamības līmenī, tās neskaidrība, sekmēja sabiedrības dezorientāciju. Informācija par kara notikumiem tika pasniegta fragmentāri, daudz publicēti atsevišķi karavīru vai lidotāju piedzīvojumi. Te gan būtu jāuzsver, ka šāds kara atspoguļojums bija raksturīgs ne tikai Latvijā vien. Arī citās neitrālās valstīs, pat demokrātiskās, prese un masu informācijas līdzekļi norobežojās no noteiktības informācijas pasniegšanā.⁷⁹⁷

Tomēr Latvijas preses informācijas avotu kvantitatīvā apjoma ziņā uzkrītoši, ka tikai kara pirmajās dienās parādījās poļu informācijas avotu atreferējumi. Galvenokārt tika pasniegta vācu vai Rietumvalstu preses ziņas. Vēl vairāk vācu viedokļa lielais īpatsvars, salīdzinot ar poļu, parādījās speciālkorespodentu ziņojumos un atsevišķu kara epizodu aprakstos. Tā, piemēram, kādā „Brīvās Zemes” pārskatā par Vesterplates kauju, varēja just zināmu autora līdzjūtību vācu pusei.⁷⁹⁸

Kopumā tomēr var piekrist literatūrā minētajam apgalvojumam, ka Latvijas preses tonis līdz septembra vidum bija samērā objektīvs, īpaši tādēļ, ka līdz septembra beigām arī Rietumvalstu preses atreferējumi atrada savu vietu Latvijas presē.⁷⁹⁹ Šo sākotnējo objektivitāti varētu izskaidrot ar Latvijas valdības priekšstatiem, ka Vācijas – Polijas karš būs ilgs. Ne vienu reizi vien Latvijas presē tika pieminēta varbūtība, ka tikai

⁷⁹⁶ Eglītis, A. Uz Latvijas – Polijas robežas // Jaunākās Ziņas. – 1939. gada 9. septembrī

⁷⁹⁷ Thulstrup A. Die schwedische Pressepolitik im Zweiten Weltkrieg // Schwedische und schweizerische Neutralitaet im Vergleich. – Basel, 1985. – S. 128

⁷⁹⁸ Kauja pie Vesterplates // Brīvā Zeme. – 1939. gada, 17. septembrī

⁷⁹⁹ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 361.lpp.

tad, kad vācieši tiks līdz Vislai, Polija dos atbildes triecienu.⁸⁰⁰ Septembra pirmajā pusē prese salīdzināja Polijas un Vācijas saimniecisko potenciālu, kas arī liecināja par ilga kara priekšstatiem. Tomēr viens no būtiskākajiem nosacīti neitrālās stājas presē iemesliem saistījās ar starptautiskā stāvokļa uztveri, ar to, ka pat gadījumā, ja Polija tiktu sakauta, Vācija šo karu tāpat zaudēs, tādēļ Latvijā septembra pirmajā pusē vēl saglabājās samērā neitrāls skatījums uz karadarbību. Vācijas pozīcijas iepretim Rietumu sabiedrotajiem tika atspoguļotas kā vājākas, nekā 1914. gadā, galvenokārt ārējo tirgu trūkuma dēļ.⁸⁰¹ Šis abu pušu spēku salīdzinājums ir zīmīgs, jo tas atbilda savā ziņā gan režīma propagandistiskajām nostādnēm „necelt paniku”, gan arī sabiedrības cerībām, ka karš nebūs tik ilgs kā 1914. gadā.

Tikai tad, kad arī PSRS iesaistījās karā Vācijas pusē 17. septembrī, neitrālā attieksme zuda gandrīz pilnīgi.⁸⁰² Tiesa jau sākoties karam bija vērojami izteikti PSRS labvēlīgi noskaņojumi Latvijas presē, par ko liecināja pozitīvās atsauksmes par Latvijas delegācijas vērojumiem PSRS lauksaimniecības izstādē.⁸⁰³ Grūti spriest, vai šie PSRS iekšējo kārtību un saimniecību slavinošie raksti parādījās Maskavas spiediena rezultātā vai pēc pašu delegācijas locekļu iniciatīvas. Šķiet, ka atsevišķas PSRS iekšējās kārtības aspektus Latvijas autoritārās iekārtas pārstāvji patiesi uzskatījuši par atbalstāmu, bet tomēr PSRS saimniecisko iekārtu vērtējuši negatīvi. Par to liecina delegācijas vadītāja, lauksaimniecības ministra Birznieka sacītais A. Bērziņam pēc atgriešanās no Maskavas, ka krievu mašīnas „bijušas pavirši nostrādātas, izstāde nav devusi neko jaunu.”⁸⁰⁴ Latvija sāka nostāties PSRS pusē, attaisnojot Polijas sadalīšanu, pamatojot šādu notikumu atspoguļojumu ar neitralitātes uzturēšanas nepieciešamību.⁸⁰⁵ Arī vācieši centās ietekmēt Baltijas valstu presi savai politikai labvēlīgā virzienā. Tā, piemēram, 5. un 12. septembrī Vācijas sūtnis Froveins protestēja Igaunijas ārlietu ministrijā par to, kā tiek atspoguļoti kara notikumi presē, radot pretvācisku noskaņojumu.⁸⁰⁶ Literatūrā ir minēts, ka PSRS puse centās ietekmēt Latvijas presi, izdarot spiedienu uz Sabiedrisko lietu ministriju.⁸⁰⁷ Tiesa, atsevišķos gadījumos pašas Latvijas amatpersonas izrādīja iniciatīvu preses ietekmēšanā. Pieticis tik Latvijas sūtnim Maskavā Kociņam izdzirdēt par Molotova

⁸⁰⁰ Piem., Poļu armijas 4 miljoni vīru gaida tikai īstās kaujas sākumu // Brīvā Zeme. – 1939. gada, 15. septembrī

⁸⁰¹ Turpat

⁸⁰² Feldmanis, Stranga, Virsis... - 361.lpp.

⁸⁰³ Pirmie iespaidi Padomju Savienībā // Rīts. – 1939. g., 2. septembrī

⁸⁰⁴ Bērziņš, A. 1939... – 201.lpp.

⁸⁰⁵ Pirmo reizi Latvijas prese atzina Polijas sakāvi, tiklīdz sākās PSRS iebrukums. Ja vēl 18. septembrī „Brīvajā Zemē” tika lietots jēdziens „Polijas sadalīšana”, tad vēlāk tas izzuda un prese notikumus Polijā aprakstīja, balstoties uz Maskavas informācijas avotiem.

⁸⁰⁶ Ilmjarv... - p. 355

⁸⁰⁷ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 361.lpp.

neapmierinātību ar lietuviešu preses darbību, tā viņš uzreiz „vērsis savas valdības uzmanību un viņam ir zināms, ka pašreiz Latvijā tiek veikti visi pasākumi, lai prese būtu objektīvāka”⁸⁰⁸.

Tomēr preses kontroli nevar uzskatīt par autoritāro valstu politikas īpatnību kara laikā. Pavisam līdzīga tendence, tiesa ne tik ļoti izteikti kā Latvijā, bija novērojama arī lielajā demokrātiskajā kaimiņvalstī Zviedrijā. Pēc tam, kad Vācija iebruka Dānijā un Norvēģijā, Zviedrijas valdība izdarīja spiedienu uz presi, lai tur neparādītos atklātas simpātijas agresijas upuriem un pēc tam Vācija nevarētu pārņemt Zviedrijai norvēģu un dāņu pretestības organizēšanu.⁸⁰⁹

Raksturīgi, ka karš tikai veicināja Vācijas un PSRS labvēlīgu atspoguļojumu Latvijas presē un atkāpšanos no neitrālas notikumu atspoguļošanas. Īpaši tas sakāms par PSRS, kas sevišķi izpaudās pēc 18. septembra. Tomēr jau karam sākoties aizvien biežāk presē bija manāmas pozitīvas atsauksmes par lielo Austrumu kaimiņu. Tā Latvijas Zemkopības ministrijas delegācijas iespaidi par PSRS bija tikai tie labākie, presē tie tika izteikti viennozīmīgi Maskavai glaimojoši, ieturēti PSRS propagandas stilā: „(..) Arī citā ziņā Padomju Savienībā notiek valstiskās audzināšanas darbs. Valstiskie un nacionālie ideāli te netiek apspiesti kā dažs labs te vēl domā.”⁸¹⁰ Jāpiekrīt vēstures literatūrā izteiktajiem apgalvojumiem, ka šāds PSRS atspoguļojums saistījās ne tikai ar nepieciešamību par katru cenu demonstrēt pret to labvēlību saimniecisko sarunu laikā, bet arī tajā jūtama iekšpolitiska nots.⁸¹¹ PSRS pārlieku slavināšana jau 1939. gada septembrī bija Latvijas preses bieži piekopta prakse. „Jaunākās Ziņas” publicēja virkni PSRS un Latvijas draudzības biedrības priekšsēdētāja A. Kirhenšteina rakstus par PSRS sasniegumiem saimniecībā. Arī speciāлкоrespondentu ziņojumos bija raksturīga šī slavināšana, cenšoties atspoguļot tās vērtības, kas pārstāvēja PSRS arī kā Latvijai pieņemamas.⁸¹²

Pēc PSRS iesaistīšanās karā un Polijas sadalīšanas presē no jauna tika uzsvērtā dogmatiska bezpartejiskuma un neitralitātes nepieciešamība, ar to saprotot, ka Latvijas sabiedrība ir bezpartejiska „starptautisko notikumu, kuri iet savu ceļu”⁸¹³, vērotāja. Būtībā tas bija aicinājums

⁸⁰⁸ No PSRS ārlietu tautas komisāra V. Molotova sarunas pieraksta ar Latvijas sūtni PSRS F. Kociņu // Latvijas okupācija un aneksija... – 202.lpp.

⁸⁰⁹ Thulstrup, A. Die Schwedische Pressepolitik im Zweiten Weltkrieg // Schwedische und schweizerische Neutralitaet im Zweiten Weltkrieg. – Stockholm, 1985. – S.132; 1941. gada vasarā Zviedrijas parlaments pieņēma likumu par cenzūru (Turpat... - S. 133)

⁸¹⁰ Maskavā // Brīvā Zeme. – 1939. gada 4. septembrī

⁸¹¹ Stranga, A. Latvijas ārējā tirdzniecībā 30.to gadu nogalē // Latvijas Vēsture . – 1994. g. 3. Nr. – 27.lpp.

⁸¹² Piemēram, 1939. gada ziņojumā „Rītam” Spektators salīdzināja veco un jauno Maskavā, nosodot visa vecā paliekas un uzsverot visa padomiskā progresīvu (Spektators. Jaunā Maskava // Rīts. – 1939. gada 4. septembrī)

⁸¹³ Grīns, A. Taupīsim vārdus // Brīvā Zeme. – 1939. gada 26. septembrī

akceptēt visas pārmaiņas starptautiskā politikā. Latvija, protams, nespēja pretoties šīm izmaiņām, bet to akceptēšanas nepieciešamības nemitīgā uzspiešana Latvijas sabiedrībai bija pilnīgi lieka un liecināja par valdošo aprindu nespēju un nevēlēšanos mēģināt ievērot īstu neitralitāti.

Šīs vienaldzības pret apkārt notiekošo un personīgo labklājību, kāda nu kara apstākļos iespējama, kultivēšana ir cieši saistīta ar pārspīlēto absolūtās neitralitātes jēdziena izpratni. Būdamā bez jebkādas neitralitātes realizācijas pieredzes, šīs politikas praktisko mēģinājumu vietā stājās tukšas frāzes, iedzīvotājus moralizējoša „audzināšana” reālas politikas vietā. Jau septembra sākumā Ārlietu ministrijas Līgumu departamenta vadītājs A. Kampe kādā preseī gatavotā rakstā pieminot, ka Latvija pirmo reizi savā vēsturē ir neitrāla, uzsvēra, ka „mūsu uzmanībai jābūt divkāršai, jo mums ir gan darba, gan cīņu, bet nav neitralitātes tradīcijas”.⁸¹⁴ Tas bija pilnīgi pareizs secinājums, bet ar tradīciju trūkumu vien nevarēja izskaidrot šo pārspīlēto un dogmatisko neitralitātes interpretāciju. Tas radās arī no autoritārās iekārtas rakstura un ideoloģijas lielās nozīmes praktiskās rīcības vietā.

Valdība interesējās par sodu likumiem citās valstīs, piemēram, Igaunijā. Tā, jau 1939. gada 12. septembrī Ārlietu ministrija konstatēja, ka atsevišķas koncentrācijas nometnes nevēlamiem ārzemniekiem tur neesot, bet tos ieviešot kādā pastāvošā darba nometnē. Autoritārais režīms tās apzīmēja ar eifēmismiem, piemēram, par „darba nievātāju darba nometnēm”.⁸¹⁵ Ministru kabinets 29. septembrī veica grozījumus Sodu likumā. Tajā izpaudās gan katrai neitrālai valstij pavisam loģiski elementi, gan arī autoritārā režīma iekšpolitikas īpatnības. Tomēr daudzas kara izraisītās sodu politikas pārmaiņu iezīmes daudz neatšķīrās no citu neitrālo valstu realizētās prakses. Vēstures literatūrā par visai bargu uzskata Iekšlietu ministrijas plānus izsūtīt uz Kalnciema akmeņlauztuvēm nevēlamos ārzemniekus.⁸¹⁶ Tika paaugstināts sodu mērs par 120. pantā paredzētajiem pārkāpumiem.⁸¹⁷ Tāpat ieviesa jaunu pantu Sodu likumā – 91 prim, kas paredzēja vērsties pret spiegošanas gadījumiem.⁸¹⁸ Pantam pakļauti arī tādi gadījumi, kad aģents tikai saistījies ar spiegošanas organizāciju, bet nav sācis vēl reālu darbību.⁸¹⁹ Šāda pastiprināta vēršanās pret ārvalstu aģentiem nemaz nebija tikai autoritārajai Latvijai vai citām reģiona valstīm raksturīgs, bet arī demokrātiskajās neitrālajās valstīs realizēta politika. Holande, piemēram, tiklīdz sākās Vācijas un Polijas

⁸¹⁴ LVVA, 2570.f., 13. apr., 1228.l., 6.lp.

⁸¹⁵ Turpat, 7.lp.

⁸¹⁶ Feldmanis, Stranga, Virsis.. – 353.lpp.

⁸¹⁷ Latvijas Sodu likuma 120. pants paredzēja cietumsodu personām, kuras pārkāpušas „noteiktā kārtībā izsludinātos neitralitātes noteikumus” (*Latvijas Sodu likums. - R., 1936. – 60.lpp.*)

⁸¹⁸ Ja 1936. gadā izdotajā Latvijas Sodu likumā bija runa tikai par to personu sodīšanu, kuri nodarbojās ar spiegošanu, tad šis 91 prim pants paredzēja arī sodus tām personām, kuras atbalstīja ārvalstu aģentus

⁸¹⁹ LVVA, 2570.f., 13.apr., 1227.l., 68.lpp.

karš, atcēla visus līdzšinējos noteikumus par ārzemnieku uzturēšanos un pastiprināja pār tiem kontroli. Katru aizdomīgo politiskā policija drīkstēja sūtīt atpakaļ, bet tranzītpasažieri drīkstēja uzturēt ne vairākas 8 dienas, bet tiem ar pirmo transporta līdzekli bija jānododas tālāk.⁸²⁰ Tomēr Latvijas, kā arī citu autoritāro valstu prakses īpatnība bija tāda, ka šis sodu likums tika vērsti pret pilsoņiem arī gadījumos, kuri reāli nekādu ļaunumu Latvijas drošībai nevarēja sagādāt, t. i. pret dažādiem „baumotājiem” sabiedriskās vietās. Būtisku vietu šajā „baumotāju” apkarošanas kampaņā ieņēma vērsšanās pret dažādiem viedokļiem par Latvijas tālāko nākotni, attieksmes pret kādu no karojošām lielvalstīm paudējiem. Iedzīvotāju neitrālā stāja valdības izpratnē nozīmēja vienaldzību un vismaz publisku klusēšanu par šiem jautājumiem. Te vēl varētu piezīmēt, ka šis sodu likums tika izmantots arī pēc Latvijas okupācijas un jaunā vara kādu laiku uz tā pamata turpināja sodīt „baumotājus”, tikai par citiem „grēkiem” – galvenokārt par negatīvas attieksmes paušanu par Sarkanā Armiju.⁸²¹ Armīns Rūsis 1939. gadā rakstīja: „formāljuridiskam viedoklim par to, kādiem jābūt neitrālo valstu pilsoņu pienākumu uzskaitījumam autoritārtiesiskā valstī nav vietas. Tur Vadoņa norādījumi ir augstākais likums.”⁸²² Autoritārā valdība jutās nedroši, karš šo nedrošību tikai pastiprināja un tādēļ tā meklēja izeju policejisko pasākumu pastiprināšanā.⁸²³ Šāda pilsoņu tiesību ierobežošana pavēra ceļu visai plašai likumu, neitralitātes jēdziena interpretācijai, varas iestāžu patvaļai.

4.8. Latvijas neitralitāte un iedzīvotāju attieksme pret karojošām valstīm.

Eiropas neitrālo valstu vēstures atspoguļojumā visai maz uzmanības pievērsta tādām jēdzieniem kā „garīgā neitralitāte” [*Mentale Neutralitaet* – vāc.], ar kuru tiek izprasta sabiedrības attieksme pret karojošām pusēm. Lielā mērā šī aspekta pētniecība balstās uz šveiciešu dzejnieka K. Špittelera 1914. gada decembrī Cīrihē nolasītās runas „Mūsu, šveiciešu viedoklis”. Tajā autors aicināja šveiciešus „valsts robežas padarīt arī par politisko uzskatu atšķirību robežu”, jeb vienoties kopīgā neitrālā nostājā pret visām karojošām pusēm.⁸²⁴ Turpmāk ar šo jēdzienu skaidro preses un iedzīvotāju nostāju pret karojošām pusēm. Te gan jāpiebilst, ka šis aspekts ir ļoti vispārīgs un abstrakts, tas nepadodas arī vērtējumiem pēc dažādiem juridiskiem kritērijiem, jo nekad

⁸²⁰ Turpat, 5969.f., 1. apr., 122.l., 19.lp.

⁸²¹ 1940. gada jūlijā par baumošanu sodīto skaits krietni palielinājās, salīdzinot ar jūniju...

⁸²² Rūsis, A. Neitralitātes būtība un neitralitātes likums // Jurists. – 1939. gada Nr. 5. – 89.lpp.

⁸²³ Feldmanis, Stranga, Virsis... - 380.lpp.

⁸²⁴ Spitteler, C. Unser Schweizer Standpunkt // Neue Zuericher Zeitung. – 1914, 17. Dezember

starptautiskajos likumos netika aizliegts neitrālo valstu pilsoņiem piedalīties citu valstu karos, izteikt savu viedokli privātos masu informācijas līdzekļos.

Tagad pievērsīsimies sīkāk Latvijas sabiedrības attieksmei pret karojošajām valstīm. Īpaša uzmanība būtu jāpievērš attieksmei pret Vāciju un PSRS, jo atsevišķi Polijai netika pievērsta liela uzmanība un to sakāva salīdzinoši ātri. Savukārt Rietumvalstīm labvēlīgie noskaņojumi Latvijas sabiedrībā nebija tik izteikti. Var pieņemt, ka pamatā visa tā sabiedrības daļa, kas bija prorientumnieciski noskaņota arī bija lojālākā Latvijas neatkarībai. Savukārt tieši atšķirīgie uzskati PSRS un Vācijas draudu uztveres vērtējumos iezīmēja būtisku atšķirību starp dažādiem uzskatiem Latvijas sabiedrībā.

Runājot par sabiedrības neitrālo vai ne tik neitrālo stāju pret PSRS un Vāciju te būtu jāatkāpjas mazliet no tā neitralitātes jēdziena, ar kādu to izprata Latvijas valdība.

Ja Latvijas valdošās aprindas Vāciju un PSRS uztvēra vairāk kā sabiedrotās, tad Latvijas sabiedrība uztvēra šīs valstis lielākā vai mazākā mērā kā divas ja ne naidīgas, tad tikai īslaicīgi sabiedrotas lielvaras. Īpaši jau padomju diplomātu ziņojumos vērojama tendence uzsvērt Baltijas valstu it kā Vācijai, ne Rietumvalstīm draudzīgo noskaņojumu. Tiem daudz ticēt nevar, jo viņi pat konfidencialajos uz Maskavu sūtītajos politiskajos ziņojumos nevairījās atspoguļot notikumus caur padomju ideoloģijas prizmu. Tomēr nevar arī pilnībā tos uzskatīt par safabricētiem. Tā, piemēram, 1939. gada 30. oktobrī Igaunijas sūtnis Berlīnē Karls Tofers sacīja savam padomju kolēģim Aleksandram Škvarcevam, ka „...frančiem un angļiem neizdosies uzvarēt nostiprināto un labāk apmācīto vācu armiju.”⁸²⁵ Mazliet agrāk līdzīgu viedokli Škvarcevam bija izteicis arī Latvijas sūtnis Berlīnē Krieviņš, kurš „augstu novērtēja vācu armijas pārākumu apmācības un tehnikas ziņā salīdzinājumā ar angļu un franču armiju.”⁸²⁶

Te svarīgi uzsvērt, ka, neskatoties uz to, ka šīs abas valstis bija taktiskas sabiedrotās 1939./1940. gadā, tomēr viņas pārstāvēja dažādas politiskās un ideoloģiskās sistēmas, kā arī Latvijas sabiedrības priekšstatos tās tika uzskatītas kā divi savstarpēji naidīgi pretspēki, vismaz to pārstāvēto ideoloģiju dēļ. To sadarbība tika uzskatīta drīzāk par izņēmumu un, lai gan tās rezultātā iesākts karš un pārveidoti daudzu Austrumeiropas tautu likteņi, nedrīkstētu pārspīlēt patiesās šīs sadarbības uztveri attiecīgā laika sabiedrībā. Abas šīs divas lielvalstis, neapšaubāmi, nevar uzskatīt par karojošām viena pret otru, līdz ar to arī nevar runāt par kādu neitralitāti starp abām šīm valstīm, ja mēs par neitralitātes pamatu ņemam tikai tradicionālus politiski tiesiskus kritērijus. Tomēr ja ar šo

⁸²⁵ Latvijas okupācija un aneksija... - 163.lpp.

⁸²⁶ Turpat... - 159.lpp.

jēdzienu saprotam sabiedrībā valdošos priekšstatus, tad te jau ir cits aspekts. Šai sabiedrībā valdošo priekšstatu līmenī, kuri bieži vien secināmi vien no politiskās policijas aģentu piefiksētām dažādām baumām, neitralitātes jēdziens jāskata no tā viedokļa, ar kādu to arī izprata sabiedrība. Šo abu lielvalstu uztveres sabiedrībā būtisks faktors bija arī iekšpolitiska rakstura noskaņojumi – ja pret PSRS varēja izjust simpātijas zināma daļa kreisi noskaņotās Latvijas sabiedrības daļa⁸²⁷, kas pārstāvēja galvenokārt trūcīgākās sabiedrības aprindas, tad pret Vāciju – drīzāk turīgākās aprindas, kuras baidījās no komunistu un PSRS pārlieku lielas ietekmes. Protams, te būtu jāmin arī galēji labējos pārkoņkrustiešus, kuru simpātijas Vācijai noteica ideoloģiska rakstura motīvi.

Latvijas diplomātiskajās aprindās PSRS un Vācijas sadarbību uztvēra galvenokārt kā apstākļu spiestu. Molotova un Ribentropa pakta uztverei Latvijā mēs nepieskarsimies, jo šis jautājums jau skatīts pietiekoši Latvijas vēstures literatūrā. Polijas un Vācijas kara sākums nebija mainījis būtiski priekšstatus par Vāciju kā galveno drošības garantu valstīs, kas bijušas jau draudzīgi pret Vāciju noskaņotas līdz tam, kā, piemēram, Igaunija un Somija. To varētu izskaidrot ar to, ka Vācija pēc uzbrukuma Polijai tāpat tika uzskatīta par galveno iespējamo sabiedroto pret PSRS. Šādas ziņas pienāca, piemēram, no Somijas. Latvijas pārstāvis Helsinkos septembra vidū ziņoja, ka Somijas sabiedrībā „Vācijas oreols nenobālēja” arī uzbrukuma Polijai rezultātā.⁸²⁸ Latvijas Ārlietu ministrijas sagatavotā pārskatā par starptautisko stāvokli 15. septembrī uzsvērts, ka PSRS un Vācija pret noslēgto augusta līgumu izturas ar savstarpēju neuzticību.⁸²⁹ Sūtņu ziņojumos vērojama neticība PSRS un Vācijas ilgstošas draudzības iespējai. Īpaši daudz tas parādījās ziņojumos no Helsinkiem, jo tieši Somijā Vācijas un PSRS intereses šķita visvairāk krustojamies. Arī Latvijas sūtnis Vācijā E. Krieviņš centās savos ziņojumos uzsvērt Vācijas un PSRS līguma pagaidu raksturu, viņa ziņojumos skaidri var saskatīt bažas par šī pakta un abu lielvalstu draudzības seku ietekmi uz Latvijas likteni, lai arī viņam nebija skaidrs, ka 23. augusta līgumam noslēgts slepens papildus protokols.⁸³⁰ Iespējams, ka tas izskaidrojums ar viņa paša un neapšaubāmi lielākās daļas Latvijas diplomātisko aprindu vēlmēm, lai Vācijas un PSRS sadarbība nekļūtu pārāk cieša. Vācijas diplomātu mierinājumus, ka izlīgums starp Maskavu un Berlīni ir Latvijai izdevīgs, šķiet, vismaz E. Krieviņš, neņēma

---

⁸²⁷ Atsevišķi par nacionālajām minoritātēm, to uzskatu atšķirībām no latviešu sabiedrības darbā nav runa

⁸²⁸ LVVA, 2574.f., 76.a.l., 17. apr., 7.lp.

⁸²⁹ LVVA, 2574.f., 3. apr., 3308.l., 97.lp.; Turpat, 3305.l., 163.lp.

⁸³⁰ Feldmanis, Stranga, Virsis... – 303.lpp.

nopietni.⁸³¹ Lai arī droši nezinot par pakta slepeno papildprotokolu, tomēr viņš centās uzsvērt Vācijas un PSRS sadarbības nedabisko raksturu. Varētu piekrist lielā mērā kādam viņa ziņojumam 1940. gada sākumā: „Patreizējo vācu Austrumu politiku (attiecības ar krieviem) ar sirdi un dvēseli netaisa līdzī neviens vācu Ārlietu ministrijas ierēdnis. Varbūt tikai Himlers.”⁸³²

Atsevišķi jautājumu par Polijas uztveri Latvijas sabiedrībā kara laikā mēs sīkāk neizskatīsim, jo Polija tika iznīcināta aptuveni mēneša laikā, tās uztverē nebija tika lielas atšķirības kā PSRS un Vācijas draudu vērtējumā. Vēlreiz gan jāatzīmē, sabiedrība visumā līdzjūtīgi izturējās pret Polijas likteni, īpaši jau plašo antivācisko noskaņojumu dēļ. Šeit būtu tikai jāpiemin Latvijas diplomātisko aprindu attieksmi pret Poliju, bez kuras izpratnes nebūtu iespējams arī izskaidrot apkaunojošo 21. septembra soli – Polijas vēstniecības slēgšanu. Interesantu šī soļa attaisnojumu minējis Latvijas sūtnis Rumānijā Ēķis. Kāds Latvijas pilsonis Bekmanis 1939. gada decembrī no Francijas bija ieradies Bukarestē, lai dotos tālāk uz Latviju. Uz viņa stāstījumu par to, kā satiktie Francijas politiķi un Polijas diplomāti Francijā pārmetuši Latvijas valdībai 21. septembra soli, Ēķis aizbildinājies, ka tas bijis nepieciešams, „poļu arogantās uzstāšanās” un „vācu un krievu iespējamo represiju” dēļ.⁸³³ Tomēr Ēķim šo pēdējo argumentu bija grūti atspēkot, kad Bekmanis minējis, ka leiši un igauņi Polijas vēstniecību nav slēguši. Galvenais viņa arguments palika poļu un īpaši sūtņa Klopotovska paša it kā pret Latviju vērstā nostāja. Sarunā ar Polijas sūtniecības vadītāju Ankarā vēl 1940. gada jūnijā Ēķis sacīja, ka šis Latvijas solis būtu izpalicis, ja „poļu karaspēka vienības un sūtnis nebūtu aizmirsuši, ka atrodas neatkarīgā valstī.”⁸³⁴ Šie bija pilnīgi tukši argumenti. Polijas militārie bēgļi nekādā mērā neapdraudēja Latviju un 21. septembra solis bija tikai mēģinājums izpatikt PSRS un Vācijai.

Sabiedrības attieksme pret trim pusēm skaidrāk iezīmē robežšķirtni starp dažādiem sabiedrības slāņu noskaņojumiem: komunistisko, provācisko un rietumniecisko. Šī jautājuma nozīme vēl jo vairāk svarīga tādēļ, ka palīdzētu izprast tādus būtiskus jautājumus kā Latvijas pasivitātes, padomju prasību pieņemšanas un izteiktā fatālisma cēloņus. Līdz šim šie jautājumi skatīti vairāk caur atsevišķu svarīgāko politiskās elites pārstāvju priekšstatu prizmu, bet šeit mēģināsim vairāk ieskicēt sabiedriskā noskaņojuma ietekmi, tā saistību ar svarīgāko ārpolitisko lēmumu pieņemšanu. Tā kā pēc vācbaltiešu izceļošanas

⁸³¹ Ribentrops, piemēram, sacīja 1939. gada beigās kādā pieņemšanā Igaunijas sūtnim Berlīnē Mellersonam, „ka arī Baltijas valstis ir ieguvējas no pakta, jo „kas gan būtu no Baltijas valstiņām palicis pāri, ja Vācija un PSRS iesaistītos karā” (LVVA, 2574.f., 4. apr., 7671.l., 2.lp.)

⁸³² LVVA, 2574.f., 4. apr., 7671.l.15.lp.

⁸³³ Turpat, 24.lp.

⁸³⁴ Turpat

politiskā pārvalde vairs neinteresējās tik daudz par vācbaltiešiem, cik par tieši par noskaņojumiem strādniecībā. Darbā neapskatīsim ne vācbaltiešu, ne arī ebreju noskaņojumus, jo tie ir atsevišķu pētījumu objekti.

Visai grūti ir atrast kritērijus pēc kuriem izvērtēt sabiedrības noskaņojumu mūs interesējošā kontekstā. Tādēļ jāpaļaujas uz Politiskās policijas materiālos fiksētajiem „baumotāju” un „plāpātāju” izteikumiem, mēģinot noteikt, kādai karojošai pusei attiecīgais „noziedznieks” izteicis simpātijas vai antipātijas. Galvenokārt var izšķirt Vācijai vai PSRS labvēlīgus un naidīgus noskaņojumus. Izteikti rietumnieciski, demokrātiskās lielvalstis atbalstoši noskaņojumi sastopami retāk. Iespējams, Rietumvalstis atbalstošā sabiedrības daļa bija arī lielākā, lojālā Latvijas Republikai, kuras noskaņojumi atsevišķi Politiskās policijas ziņojumos neparādījās. Toties varam konstatēt sabiedrības aizvien lielāko vilšanos Rietumvalstīs Vācijas panākumu rezultātā 1940. gada pavasarī.

Latvijas sabiedrības nostāju pret karojošām pusēm, protams, nevar uzskatīt par kādu svarīgu faktoru valdības politisko lēmumu pieņemšanā, jo tai daudz neinteresēja sabiedriskā doma, bet tomēr nevar arī ignorēt sabiedrisko noskaņojumu pētīt valdības piekāpšanos PSRS 1939. gada rudenī un 1940. gada pirmajā pusē.

1940. gada 3. jūnijā Politiskās policijas Liepājas rajona priekšnieks rakstīja, ka viņa pārzinātajā rajonā šī attieksme varētu būt sadalāma šādi – 10% atbalsta Vācijas uzvaru, 10% „savu atzinību izsaka Padomju Savienības rīcībai, (..) no kuriem lielākā daļa krievi, bet ir arī latvieši (..)”, „80% strādnieku cer uz Sabiedroto uzvaru”.⁸³⁵ Protams, ka šādi procenti ir visai aptuveni, bet gribētos apšaubīt to, ka antivāciskie un antikrieviskie noskaņojumi būtu tik vienādi šajā laikā Latvijā. Te arī jāņem vērā ziņojuma autora atbildības rajonu – tā bija Liepāja ar visai latvisku strādniecību. Latgalē, vai Rīgā, iespējams, būtu citādāka šī proporcija, bet šādas reģionālas atšķirības mums arī nav jāmēģina sīkāk izdibināt. Gribētos vien norādīt, ka tomēr tie, „kuri savu atzinību izsaka Padomju Savienības rīcībai”.

Par laimi ir arī vēstures avoti, kuri uzskatāmāk ar kvantitatīvākiem materiāliem liecina par plašāka iedzīvotāju loka attieksmi pret karojošām valstīm un ļauj precīzāk spriest par vienai vai otram pusei labvēlīgi vai nelabvēlīgi noskaņotās iedzīvotāju daļas proporcijām. Tā, piemēram, par attieksmi pret PSRS plašākās masās liecināja laikraksta „*Izvestija*” pirktu eksemplāru skaits. Līdz ar PSRS karaspēka izvietojumu Latvijā, Sabiedrisko lietu ministrija, acīmredzot Maskavas spiediena rezultātā, sāka pastiprināti izplatīt „*Izvestiju*” Latvijas pilsētu avīžu kioskos. Liela interese Latvijas sabiedrībā par šo laikrakstu nebija pat Latvijas krievu sabiedrībā. Tā, piemēram, Ventspilī 1940. gada divās pirmajās nedēļās

⁸³⁵ No Politiskās policijas Liepājas rajona priekšnieka N. Roznieka ziņojuma Drošības policijas departamenta direktoram J. Frīdrihsonam // Latvijas okupācija un aneksija... – 311.lpp.

tika pārdoti tikai 46 „*Izvestija*” eksemplāri, bet Latvijā iznākušo „*Segodņa*” ik dienas pirka ap 50 eksemplāros, pirms vācu izceļošanas tas tika pārdots pat 130 eksemplāros. Sabiedrisko lietu ministrija pēc bāzu līguma parakstīšanas sāka izplatīt Latvijas presē padomju propagandas rakstus no padomju preses, piemēram, „Padomju Savienības ogļraktuvēs paceļama darba ražība”, „Padomju Savienības kokvilnas raža jāvēc noteiktā laikā un bez zaudējumiem.”⁸³⁶

Latvijas drošības iestāžu materiāli ļauj arī veikt nelielu kvantitatīvu salīdzinājumu, pret kurām no karojošām valstīm Latvijas iedzīvotāji izjuta lielākas simpātijas vai antipātijas. 1940. gada jūnija sākumā par „baumošanu un spriedelēšanu”, kuras centrā atradās ārpolitiskie jautājumi, administratīvi sodīti kādi 30 cilvēki un Kārtības policijas atskaitēs ļoti vispārīgi minēta attiecīgā „pārkāpēja” „baumošanas un spriedelēšanas” īss saturs. No šiem 30 cilvēkiem visvairāk bija tādi, kuru izteicieni bija vērsti pret Vāciju, kopumā astoņos gadījumos skaidri var secināt pret Vāciju vērstus izteikumus. Pamatā tie bija vērsti pret Vācijas iekarošanas politiku: „ja Vācija Franciju saka, tad Dievs ir mazs puika.”⁸³⁷ Tieši vienam no antivāciski noskaņotajiem Latvijas pilsoņiem piesprieda vissmagāko sodu no visiem 30 sodītajiem – 300 Ls soda naudas vai divi mēneši arestā, jo viņš iereibušā stāvoklī autobusā „lamājis Vāciju, sakot, ka visi iedzīvotāji esot pret vāciešiem”.⁸³⁸ Četras personas tikušas aizturētas par proietumnieciska rakstura „baumošanu”. Tomēr attieksmē pret Rietumvalstīm dominē vilšanās motīvs, ka šīs valstis nav neko darījušas, lai apturētu Hitleru. Trīs iedzīvotāju „baumošanas” saturs bijis provācisks. Viena no šajā „pārkāpumā” aizturētajiem provāciskums izskaidrojums ar antisemitismu un antikomunismu, savukārt abi pārējie gaidījuši Vācijas uzvaru, jo cerējuši, ka tā atnesīs mieru, sakaujot visus savus pretiniekus. Savukārt divi bijuši antikomunistiski un divi – prokomunistiski noskaņoti. Abu prokomunistiski noskaņoto iedzīvotāju noskaņojums viņu „baumās” tika pamatots ar cerībām, ka komunisms spēs pasargāt Latviju no ieraušanas karā.⁸³⁹ Abu antikomunistiski noskaņoto motīvus grūti secināt, viens no viņiem, piemēram, „...krievu vārdiem rupji lamājis komunistus.”⁸⁴⁰ Runājot par nākotnes izredzēm dominē bailes no Latvijas ieraušanas karā, gandrīz pat pārliecība, ka Latvijai šis karš neies secen un pārliecība par to, ka beigu beigās Anglija tomēr Vāciju saka. Tātad var secināt, ka iedzīvotāju sašutums lielā mērā bija vērsti pret Vāciju kā kara izraisītāju, bet vienlaikus arī zināmas simpātijas pret Rietumvalstīm, kuras tomēr tika uzskatītas par

⁸³⁶ LVVA, 3758.f., 1. apr., 512.l., 44.lp.

⁸³⁷ Turpat, 3235.f., 1/6.apr., 712/1, 28.lp.

⁸³⁸ Turpat, 29.lp.

⁸³⁹ Turpat

⁸⁴⁰ Turpat, 30.lp.

„nodevīgām”, īpaši daudz negatīva var secināt izteikumos par Angliju, kā blēžu un spekulantu zemi, kas pārdod arī mazas tautas. Šī zināmas bezizejas sajūta, iespējams, noteica lielā mērā arī augstākā politiskā līmeņa lēmumu pieņemšanas procesus.

Pēc Latvijas okupācijas, balstoties uz 1940. gada 21. jūnija valdības deklarāciju par amnestiju, jaunā vara atbrīvoja vai izsvītvoja no sodīto saraksta aptuveni 100 administratīvi sodīto par „pretvalstisku tenku izplatīšanu.” Šiem cilvēkiem gan netika atmaksāta vēl LR pastāvēšanas laikā samaksātā soda nauda. Visas šīs lietas neapšaubāmi liecina par iedzīvotāju satraukuma pieaugumu, jo attiecas galvenokārt uz 1940. gada maiju vai jūnija sākumu. Baumās viennozīmīgi varēja konstatēt iedzīvotāju bažas vai tieši pretēji – cerības, par to, ka drīz mainīsies politiskā iekārta. Var piekrist vēstures literatūrā izteiktajam apgalvojumam, ka „pārmaiņas cilvēki paredzēja galvenokārt kā režīma maiņu (apvērsums) vai kaimiņvalsts (galvenokārt PSRS) karaspēka ienākšanu.”⁸⁴¹ Starp LVA 271. fonda 3. un 4. lietu par tenkošanu administratīvi sodīto un pēc varas maiņas amnestēto materiālos gandrīz nekur nav minēti pretpadomju izteicieni. Iespējams, ka tādi arī ir bijuši, bet tie vai nu nav lūguši amnestiju uz to necerot, vai arī viņu „tenku,, saturs nav administratīvā lietā pierakstīts. Tikai mazākajai daļai no šīm aptuveni 100 amnestēto lietām ir pieminēts konkrētās personas izteikums, bet parasti lietā ierakstīts, ka sodīts par „sabiedrībai kaitīgu baumu un nepatiesas informācijas izplatīšanu.” Savukārt mazākā daļā no lietām, kurās var saskatīt baumu saturu parādās prokomunistiski motīvi, citur, parasti dzērumā izteikti, dažādas neapmierinātības izpausmes ar valsts politiku. Dažkārt šajās baumās cilvēks pat neizteica simpātijas komunistiskajam režīmam, bet vienkārši filozofēja par nākotnes starptautisko stāvokli. Tā, piemēram, februārī kāds Alūksnes iedzīvotājs bija izteicies, ka mazās valstis drīz vairs nepastāvēs, bet būs tikai divas lielvalstis.⁸⁴²

Politiskās un Kriminālās policijas materiāli lielākoties liecina par atsevišķiem pretvalstiskiem noskaņojumiem, baumu izplatītājiem, kas ir pētījuma šai nodaļā svarīgākie materiāli. Viens no svarīgākajiem jautājumiem, runājot par iedzīvotāju attieksmi pret karojošām pusēm ir Latvijas sabiedrības tradicionālais antivāciskums. Cik liels tas bija un cik lielā mērā Latvijas pēdējā pastāvēšanas gadā šie motīvi bija vērojami Latvijas sabiedrībā? Te jāņem vērā tādu ļoti nozīmīgu notikumu kā vācbaltiešu izceļošana, jo tieši vācbaltiešu un latviešu savstarpējās attiecības bija nozīmīgākais faktors vācbaltiešu un lielā mērā ar to

---

⁸⁴¹ Dūra D., Gundare I. Okupācijas vara un Latvijas cilvēks: izmaiņas sabiedrības psiholoģiskajā noskaņojumā (1940 – 1941) // Okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1959. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 10.sēj.-2002. – 99.lpp

⁸⁴² Latvijas Valsts arhīvs (LVA), 271.f., 1. apr., 4.l., 189.lp.

saistītajā Vācijas uztverē Latvijā. Iespējams, ka Vāciju pēc vācbaltiešu izceļošanas un aizvien reālāko Krievijas draudu iespaidā sāka pamazām uzskatīt par iespējamu sabiedroto. Tomēr nav daudz faktu, kas šādu tēzi varētu apstiprināt. Šķiet, ka tomēr tradicionālais antivāciskums turpināja pastāvēt līdz pat valsts bojā ejai. Arī laikabiedru atmiņās, kurš ir visai neobjektīvs avots, tomēr sastopamas norādes, ka arī vāciešu izceļošana neesot daudz mainījusi latviešu attieksmi pret vāciešiem un karš ar Vāciju uzskatīts par vienu no iespējamākajām briesmām.⁸⁴³

Neapšaubāmi Vācijas un Polijas kara rezultātā antivāciskums Latvijas sabiedrībā vēl tikai pastiprinājās. Sabiedrisko lietu ministrijas sagatavotā pārskatā rakstīts: „Tiklīdz izcēlās Polijas un Vācijas karš, visur dzirdēja uztrauktas balsis – kas būs ar mūsu Latviju. Jaunatne runāja, lai tik Hitlers nākot ar saviem tankiem uz Latviju; cik pa dienu atsūtīšot, tik pa nakti ar benzīna pudelēm iznīcināšot.”⁸⁴⁴ Politiskās policijas ziņojumi no Liepājas uzraudzības punkta liecina, ka sabiedrība tomēr joprojām arī pēc vāciešu izceļošanas bija noskaņota antivāciski. Pēc izceļošanas šajā rajonā bija palikuši 1300 vāciešu. Pietika tikai vācbaltu mācītājam Hussam nolasīt dievkalpojumu vācu valodā, lai izraisītu vietējās latviešu sabiedrības dusmas.⁸⁴⁵ Vācijai, gūstot panākumus kaujaslaukos 1940. gada maijā, Liepājā palikušie vācieši tomēr uzvedās samērā atturīgi, zinot latviešu strādniecības antivāciskumu.⁸⁴⁶ Pret PSRS turpretim šāds naids nebija vērojams.

Pirms aplūkot detalizētāk propadomiskos noskaņojumus Latvijas sabiedrībā, gribētos norādīt, ka šīs tendences ir cieši saistītas arī ar pretvāciskajiem noskaņojumiem. Krievu uztvere ir cieši saistīta ar vācu – būdami Latvijas sabiedrības priekšstatos galvenās briesmas, to faktors zināmā mērā lika meklēt glābiņu iedomās, ka Maskava varētu stāties pretī kaut kādai Vācijas agresijai Latvijā, kuru atbalstītu arī vietējie vācbaltieši. Visnekritiskāk pozitīvs Padomju Krievijas tēls, protams, bija Latvijas kreiso aprindās, un to ļoti lielā mērā ietekmēja tieši antivāciskie motīvi.

Te gan jāuzsver, ka nevar gūt pietiekoši objektīvu aina par to, cik plaši bija šie prokrieviskie noskaņojumi, tomēr var izteikt divus apgalvojumus. Pirmkārt, šādi noskaņojumi palielinājās, īpaši jau Rīgas nomalēs un Latgalē. Otrkārt, tie bieži nebija saistīti ar apzinātu pretvalstisku darbību, bet gan lielā mērā balstījās iedzīvotāju vēlmē panākt sava sociālā stāvokļa uzlabošanos vai arī saistījās ar atsevišķu

---

⁸⁴³ Piemēram, „Likteņarhīva” izdotajā Šķēļu dzimtas hronikā minēts, ka laikabiedriem vācu 1940. gada pavasara panākumi radīja iespaidu, ka varbūt „vācietis nāks arī uz Latviju.” Esot pat baumots, ka vācieši projām braucot nokrāsojuši māju skursteņus baltā krāsā, lai atgriežoties zinātu, kuras ēkas nav jābombardē (*Šķēle, A. Dzimtas hronika. - Latvijas Kultūras fonds, 1992. – 118.lpp.*)

⁸⁴⁴ Sabiedrisko lietu ministra Alfrēda Bērziņa ziņojums Kārlim Ulmanim // Latvijas okupācija un aneksija... – 214.lpp.

⁸⁴⁵ LVVA, 3235.f., 1/8 apr., 505.l., 2.lp.

⁸⁴⁶ Turpat... - 108.lp.

cilvēku personīgās atriebības motīviem, kuras realizācijas iespējamība tika saskatīta politiskās varas maiņā. Iepretim krieviem Latvijas sabiedrības plašas aprindas izjuta zināmu pārākumu, atšķirībā no vāciešiem, pret kuriem bija jūtami mazvērtības kompleksi un ar to saistītas bailes. Vēsturiski 20. gadsimtā ar krieviem nebija piedzīvotas tik smagas attiecību komplikācijas kā ar vāciešiem. „Krievi taču esot slinki, viegli ietekmējami un slikti organizatori. (..) Lai krievi iekaro Latviju; latvieši izdarīs PSRS apvērsumu un gāzīs komunisma valdību. Kā būtu, ja latvieši valdītu pār visu Krieviju?”⁸⁴⁷ Šāda bravūra nebija tikai trīsdesmito gadu beigu parādība. Jau līdzīgi toņi ieskanējās Latvijas ārlietu ministra Z. Meierovica runā 1922. gada augustā.⁸⁴⁸ Latvijas sabiedrības noskaņojums bija praktisks, iedzīvotāji domāja par savas materiālās labklājības saglabāšanu, kas kara apstākļos nebija tik vienkārši. Jaunākās paaudzes strādnieki, atšķirībā no vecākās saskatīja padomju bāzu ierīkošanā arī pozitīvos aspektus: saimnieciskās aktivitātes palielināšanos, ko radīs padomju Krievijas bāzes.⁸⁴⁹ Šie apsvērumi būtiski palielināja arī PSRS ietekmes nostiprināšanos Latvijā.

PSRS uzbrukums Polijai un vēlāk arī Somijai sāka sabiedrībā izraisīt nemieru un dusmas pret PSRS. Vēstures literatūrā sabiedrības noskaņojuma pētījumi par PSRS un Somijas karu ir veikti ļoti nedaudz, neskatoties uz to, ka kopumā Latvijas ārpolitikai šai jautājumā pievērsta salīdzinoši liela uzmanība. Tā, piemēram, vēsturnieks Valters Ščerbinskis raksta, ka pamatā Latvijas sabiedrībā bija jūtams atbalsts somiem.⁸⁵⁰ Lai arī šajā darbā šim jautājumam uzmanība pievērsta maz, tomēr pamatā šādam uzskatam var piekrist. Iedziļinoties sīkāk Politiskās pārvaldes ziņojumos patiesi var sastapties ar sabiedrības zināmas līdzjūtības izpausmēm, cik nu sabiedrība vispār par šo jautājumu interesējās, salīdzinot ar citiem jautājumiem. A. Bērziņa ziņojumā 8. februārī rakstīts: „Nordeķu rajonā strādnieki un pārējie iedzīvotāji visumā noskaņoti par labu Somijai. (..) Katrs izsaka savas domas atklāti par Vācijas un PSRS varmācībām. Liela daļa strādnieku jau atmetuši gaušanos par grūtajiem laikiem un gatavojas pavasarī uz karu.”⁸⁵¹ Strādnieku, kuri tradicionāli tiek uzskatīti par ne to Padomju Savienībai naidīgāk noskaņoto iedzīvotāju daļu, pret PSRS vērstie izteikumi nepārprotami liecināja par šīs valsts tēla pasliktināšanos sabiedrības uztverē, pilnīgi pretēji no tā tēla, kādu par šo valsti centās radīt Latvijas prese. Varētu piekrist arī Igaunijas vēsturniekam M. Ilmjarvam, ka Latvijas un Igaunijas sabiedrības nepatika

⁸⁴⁷ Latvijas okupācija un aneksija... – 214.,215.lpp

⁸⁴⁸ Z. A. Meierovica uzstāšanās Latvijas nacionālo kultūras biedrību sanāksmē (1922. gada 25. augustā) // Baltijas valstis starp Vāciju un PSRS (1920. – 1934.). Vēstures avoti augstskolai. – 2. sēj. – R., 2003. – 116. lpp.

⁸⁴⁹ LVVA, 3235.f., 1/8. apr., 343.l., 268.lp.

⁸⁵⁰ Ščerbinskis... - 118.lpp.

⁸⁵¹ Latvijas okupācija un aneksija... - 215.lpp.

pret PSRS Ziemas kara laikā tikai pieauga.⁸⁵² Tomēr cits jautājums, cik lielā mērā šie noskaņojumi liecināja par sabiedrības gatavību upurēt mierīgo dzīvi un patiesi cīnīties tāpat kā somi. Līdzjūtība un simpātijas pret somiem vēl nenozīmēja, ka šī sabiedrības daļa arī bija gatava sekot somu piemēram. Ščerbinskis pats arī piemin Politiskās policijas fiksētu drošības pieaugumu sabiedrībā pēc PSRS un Somijas miera līguma parakstīšanas.⁸⁵³ Diemžēl šai jautājumā avotu trūkuma dēļ nevar iedziļināties, bet jau iepriekš atzīmēta Latvijas diplomātiskajās aprindās valdošā neapmierinātība ar Somijas pretošanos, kas liecina par to, ka Latvijā daudz lielākā mērā tieši izvairīšanās no kara par katru cenu piešķīra lielāku vērtību kā Somijā, kuras armijas un politiskā vadība vairāk varēja cerēt uz zināmiem rezultātiem bruņotā cīņā.

Prokrievisms kopumā tāpat Latvijas sabiedrībā nebija liels. Politiskās pārvaldes ziņojumos norādīts, ka latviešu strādnieku vecākā paaudze nevēlas piedzīvot PSRS ietekmes pieaugumu.⁸⁵⁴ Vai propadomiski noskaņoti bija 10% vai mazliet vairāk vai mazāk, nav svarīgi. Būtiski, ka sabiedrība kopumā bija lojāla valstij, komunistiskā propaganda notika tikai nelegāli un kreisajiem lielas ietekmes sabiedrībā nebija. 1940. gada 8. februāra ziņojumā A. Bērziņš rakstīja: „Visumā, neraugoties uz dibinātām saimnieciskām grūtībām, (...) strādnieku garastāvoklis ir labs un uzticību valsts varai nav varējuši kaut cik jūtami iedragāt nedz lieli politiskie notikumi, nedz saimnieciskās grūtības, nedz aģitatoru musinājumi.”⁸⁵⁵ Līdzīga rakstura informāciju no Lejaskurzemes ik mēnesi sūtīja Politiskās policijas Liepājas rajona, Kurzemes un Saldus punktiem. Visos ziņojumos tika uzsvērts, ka noskaņojums visās iedzīvotāju šķirās, „izņemot pretvalstiskos elementus, ir valstisks, tagadējai varai simpatizējošs.”⁸⁵⁶ Tiesa, musināšana Lejaskurzēmē apkļusa, nevis tādēļ, ka strādniekiem apnika „politiski kreiso un to līdzskrējēju spriedelēšana”, iespējams, tā strādnieku lielāko daļu vispār neinteresēja, bet tādēļ, ka 17. martā policija bija apcietinājusi virkni šādu „spriedelētāju”. To ietekme bija neliela, viņi bija kopumā mazskaitlīgi. Tomēr bija cilvēki, kuri, iespējams, pat nekādu politisku motīvu nevadīti piegādāja krieviem nepieciešamās ziņas, meklēja kontaktus un tirgojās ar krievu virsniekiem tiklīdz Latvijā tik izvietotas PSRS karaspēka bāzes. Tās bija dažādas iedzīvotāju kategorijas. Daļa bija jaunas meitenes un pat precētas sievas, kuras atrada jaunus „draugus” PSRS armijas virsnieku vidū, varbūt vienīgi cenšoties tādā veidā pārvarēt lauku dzīves

---

⁸⁵² Ilmjarv... - p. 443

⁸⁵³ Ščerbinskis... - 118.lpp.

⁸⁵⁴ LVVA, 3235.f., 1/8.apr., 343.l., 268.lp.

⁸⁵⁵ Sabierisko lietu ministra Alfrēda Bērziņa ziņojums Kārlim Ulmanim // Latvijas okupācija un aneksija... – 311.lpp

⁸⁵⁶ Piemēram, Politiskās policijas Kuldīgas punkta vadītāja Zaula ziņojums 1940. gada janvārī (LVVA, 3235.f., 1/8. apr., 505.l.)

vienmuļīgumu.⁸⁵⁷ Par krieviem izrādīja interesi arī vietējie iedzīvotāji. Kreisi noskaņotais Dainis Grīnvalds savās atmiņās rakstīja, ka „cilvēki skatījās viņos [sarkanarmiešos-J.K.] kā brīnumā. Labu gabalu sekoja apbrīnodami.”⁸⁵⁸ Ja šīm atmiņām daudz nevar uzticēties paša autora politiskās pārliecības dēļ, tomēr galīgi bez pamata šie vērojumi nav. Pat iekšlietu ministrs bija spiests konstatēt, ka „mūsu cilvēki krieviem nevajadzīgi uzbāžas.”⁸⁵⁹ Tomēr pat krievu vēsturnieki ir atzinuši, ka Latvijas sabiedrība nevēlējās, lai Latvija tiktu pievienota PSRS un zaudētu valstisko neatkarību, lai gan šādu priekšstatu par Latvijas iedzīvotāju noskaņojumiem Maskavas ārpolitiskai vadībai centās radīt padomju diplomātiskie pārstāvji Latvijā.⁸⁶⁰

Prokrieviski noskaņojumi bija jūtami īpaši sabiedrības zemākajos slāņos, kas izskaidrojams bieži vienīgi ar cerībām mainīt savu sociālo statusu valsts iekārtas maiņas rezultātā vai vienkārši šie pretvalstiskie un propadomiskie uzskati izskaidrojami ar kādu deklasēto, zemāko slāņu pārstāvju atriebības, ieriebšanas kāri saviem vairāk veiksmīgajiem līdzcilvēkiem. Grūti spriest, cik vispārēji bija šādi PSRS draudzīgi noskaņojumi, jo Politiskās un Kriminālās policijas rīcībā esošie materiāli liecināja galvenokārt par atsevišķiem gadījumiem, kuros parādījās pilsētu strādniecības simpātijas komunismam vai PSRS kā „baumošana” vai „pretvalstiski izteikumi”. Kāds dzērājs 1939. gada septembra beigās Kuldīgas centrā draudējis vietējam kārtībniekam: „Drīz Latvijā ienāks kolhozieši un tad es tev parādīšu.”⁸⁶¹ Tipiskāks „PSRS draugu” piemērs ir Priekules pagasta virskārtībnieks Ritums, kurš būdams „politiski nenosvērts, cenšas piemēroties apstākļiem, ja caur to iegūstams kāds personisks labums. Pirms vāciešu repatriēšanās viņš draudzējies ar tiem, tagad – ar krieviem.”⁸⁶² Viņš mēģināja pārdot tuvējā padomju bāzē savu motociklu par 900 latiem un, būdams pats aizsargs, sarunās ar padomju virsniekiem nievāja aizsargu organizācijas kaujasspējas. Vai šie gadījumi saistīti ar spiegošanu vai tas ir tikai augstākminētu sadzīvīskāku un ikdienišķāku apstākļu noteikts „propadomiskums”, tas ir grūtāk atbildams jautājums, kurā nav vajadzības iedziļināties. Katrā ziņā padomju izlūkdienests bija pietiekoši apgādāts ar informāciju no Latvijas avotiem. Politiskā pārvalde konstatēja, ka krievi zinot tik daudz, ka „rodas

---

⁸⁵⁷ Apbrīnojama ir Politiskās informētības pakāpe par Latvijas iedzīvotājiem laukos. Piemēram, Saldus punkta vadītājs 1940. gada jūnijā rakstīja, ka kāda kārtībnieka sieva tiekas ar PSRS virsniekiem, zvana uz Ezerē izvietoto PSRS armijas bāzi, pati arī saņem zvanus no turies, pie viņas viesojas Sarkanās armijas virsnieki pat tad, kad vīrs mājās (*LVVA, 3235.f., 1/8. apr., 551.l., 10.lp.*)

⁸⁵⁸ Grīnvalds D. Tā es redzēju tās lietas. – R., 2002. – 54.lpp.

⁸⁵⁹ Latvijas okupācija un aneksija... - 222.lpp.

⁸⁶⁰ Зубкова, Е. Прибалтика и Кремль 1940 - 1953.- Москва, 2008. – с. 61

⁸⁶¹ LVVA, 3235.f., 1/8. apr., 343.l., 260.lp.

⁸⁶² Turpat, 551.l., 13.lp.

iespāids, ka krievi saņem informāciju no mūsu cilvēkiem, kuri ieņem augstas vietas mūsu ministrijās.”⁸⁶³

Lai gan Latvijas inteliģencē pēc bāzu līguma garastāvoklis bija nospiests, vairāk nacionāls, nekā kreisajās aprindās, tomēr arī šajās aprindās vērojami prokrieviski noskaņojumi. Pat tāds kaismīgs Latvijas nacionālists kā dievturis Eduards Brastiņš, uzstājoties Konservatorijas telpās dievturu sanāksmē 15. oktobrī sacījis, ka „Padomju Krievija ir tikpat nacionāla kā mēs, (..) mums nacionālās briesmas nedraud.”⁸⁶⁴ Vai šādi uzskati saistīti ar bailēm no politpārvaldes represijām, ja tiktu pausts citāds viedoklis un Brastiņš atkārtoja tikai oficiālās dogmas, to ar pilnīgi droši nevar teikt, katrā ziņā viņš drīzāk būtu paklusējis, ja patiešām uzskatījis savādāk. Lielā mērā šāds viedoklis bija balstīts Brastiņa lielajā antivāciskumā, kas bija viens no galvenajiem faktoriem, kas sabiedrības apziņā krievu iespējamās briesmas krietni mazināja, ļāva tās uzskatīt par „mazāko ļaunumu”. Ar gandarījumu viņš savā runā atzīmēja, ka latviešu tautas lielākie ienaidnieki – vācieši nu ir prom.⁸⁶⁵

Svarīgi atzīmēt, ka kara apstākļos iedzīvotājus uztrauca galvenokārt jautājums par to, vai Latvija paliks ārpus kara. Te arī jāņem vērā, ka sabiedrība galvenokārt interesējās par materiālās drošības un labklājības jautājumiem, ne tik daudz vienas vai otras lielvalsts ietekmi Latvijā. Arī A. Bērziņš savā ziņojumā 1940. gada februārī piemin šo apstākli. „(..) Kad Latvija noslēdza ar PSRS savstarpējās palīdzības līgumu, tad daudzi atviegloti nopūtās. PSRS taču pasargāšot Latviju no vācu briesmām un, galvenais, došot Latvijas rūpniecībai tik nepieciešamās jēlvielas.”⁸⁶⁶ Šīs cerības uz saimniecisko sadarbību piepildījās tikai daļēji. Tomēr saimnieciskās grūtības nebija katastrofālas un tādēļ arī iedzīvotāju noskaņojumu būtiski neietekmēja. Tieši rūpes par labklājību, dažādu radikālu un pretvalstisku noskaņojumu novēršana bija viens no aspektiem, kas sagādāja bažas valdībai. Ne velti visos Politiskās policijas ziņojumos bija pievērsta uzmanība saimnieciskajam stāvoklim attiecīgajā iecirknī. Latvijas iedzīvotājus, īpaši pilsētniekus, visvairāk apgrūtināja obligātie meža darbi. Lai segtu poļu laukstrādnieku deficītu, sagādātu nepieciešamos koksnē krājumus un kaut kā nodarbinātu bez darba palikušos rūpnīcu strādniekus, valsts organizēja pilsētnieku izvietošanu dažādos lauku darbos. Tas sagādāja sadzīviskas problēmas, īpaši smagi skāra ģimenes, ja vīrietim bija jādodas uz pāris nedēļām strādāt laukos. Stabilizējoties apstākļiem un cilvēkiem pierodot pie kara, kas risinājās kaut kur ārpus Latvijas, sabiedrībai gribējās dzīvot kā parasti, tā nebija gatava nest lielus upurus. Tieši saimnieciskās labklājības

---

⁸⁶³ Turpat, 505.l., 60.lp.

⁸⁶⁴ Turpat... – 75.lp.

⁸⁶⁵ Turpat

⁸⁶⁶ Latvijas okupācija un aneksija... – 311.lpp

saglabāšanas centieni bija svarīgs apstāklis, kurš veicināja visumā neitrālas un valdībai uzticīgas stājas saglabāšanu Latvijas sabiedrībā.

Sabiedrībā pieauga arī neapmierinātība ar pastāvošo iekārtu, lai gan tā attiecās galvenokārt uz valdības saimnieciskās politikas lēmumiem un neizpaušanās aktīvā pretvalstiskā darbībā. Vislielāko neapmierinātību izraisīja Darba centrāles izveidošana un 1939. gada maija beigās pieņemtais saimnieciskā dienesta likums. Strādnieki nebija apmierināti ar nepieciešamību doties obligātajos darbos uz laukiem. Tomēr šī neapmierinātība nenozīmēja, ka strādnieku vairākums vēlējās padomju varas nodibināšanos Latvijā, lai gan var piekrist apgalvojumam, ka palielinājās simpātijas pret PSRS.⁸⁶⁷ Tieši otrādi, var runāt pat par zināmu pretvalstisko aktivitāšu samazināšanos, ko diez vai varētu izskaidrot ar tikai ar martā un aprīlī izvestajiem arestiem. Par to liecina Rīgas rajona Politpārvaldes nodaļas, kura tradicionāli ierosināja visvairāk krimināllietas par pretvalstisku darbību, tiesām nosūtīto lietu skaits. Ja 1940. gadā Rīgas rajona politpārvaldes nodaļa tiesām nosūtīja lietas par 63 personām, tad aprīlī par 48, bet maijā – par 34.⁸⁶⁸ Tā varētu būt sakritība, bet arī citi avoti, pretēji vēstures literatūrā pieņemtajiem uzskatiem, norāda uz kreiso spēku aktivitāšu samazināšanos. Tā, piemēram, 1940. gada pavasarī samazinās Kriminālās policijas izņemto pretvalstisko uzsaukumu un citu aģitācijas materiālu skaits. Ja aprīlī tika konfiscēti 424 šādu „ražojumu” eksemplāri, tad maijā – 250.⁸⁶⁹ Grūti spriest, ar ko izskaidrojama šāda parādība. Iespējams kreisajās aprindās, lēnām zuda politiskās cīņas motīvi gan policijas vajāšanu rezultātā, gan arī kara izraisītās baiļu un nedrošības atmosfēra attālināja daudzus no aktīvas nelegālās darbības. Lielā mērā šo aktivitāšu samazināšanos ietekmēja starptautiskie notikumi, baiļu sajūta sabiedrībā, ka karš var skart arī Latviju. Šis faktors veicināja zināmu apolitiskumu un koncentrēšanos uz šauri personīgu jautājumu risināšanu, saimnieciskās situācijas uzlabošanas centieniem aizvien pieaugošo, bet kā vēlāk noskaidrosim, ne dramatisko valsts saimniecisko grūtību apstākļos. Šī koncentrācija uz personisko un saimniecisko sfēru darbojās pretēji tiem apstākļiem, kas veicināja pretvalstiskos un revolucionāros noskaņojumus, kuriem attiecīgajā laikā neapšaubāmi bija labvēlīga augsne. Tomēr visdrīzāk gan šķiet, ka kreiso aktivitātes samazinājās Maskavas rīkojumu ietekmē. Pēc bāzu līguma parakstīšanas Kremlis galveno uzmanību pievērsa labu attiecību saglabāšanai ar Baltijas valstu valdībām, nevis kreisajiem spēkiem. Tā, piemēram, 1939. gada 21. oktobrī Molotovs rakstīja PSRS pārstāvim Lietuvā, ka visiem sūtniecības darbiniekiem ir

⁸⁶⁷ Stranga, Gore... – 73.lpp.

⁸⁶⁸ LVVA, 3235.f.,1/6.apr., 711.l.

⁸⁶⁹ Turpat, 1/22.apr., 886.l., 23., 28.lp.

aizliegts iejaukties Lietuvas iekšpolitikā.⁸⁷⁰ Kad Igaunijas celtnieku arodbiedrība uzaicināja padomju sūtniecības pārstāvjus uz 7. novembra svinībām savā pārstāvniecības namā, Molotovs kategoriski aizliedza sūtnim Ņikitinam pieņemt šo ielūgumu.⁸⁷¹ Neapšaubāmi, ka arī Latvijā Maskava neveicināja komunistu aktivitātes šai laikā. Šī darba ietvaros nav sīkāk jāiedziļinās Latvijas iekšpolitisko apstākļu detaļās, jāatzīmē tikai, ka Latvijas „neitralitātes” saglabāšana, kuras vienīgais saturs plašas sabiedrības un politiskās elites izpratnē bija izvairīšanās no tiešas ieraušanas karadarbībā, bija pats svarīgākais ārpolitikas uzdevums un šī mērķa sasniegšanu arī visvairāk vēlējās plaši sabiedrības slāņi.

Lai gan lielāko Latvijas latviešu iedzīvotāju vairumu varētu uzskatīt kara pirmajā gadā par „neitrālu” pret karojošām valstīm un PSRS, iespējams, klusībā simpatizējošu Rietumvalstīm, tomēr pastāvēja arī zināmas prokrieviskas tendences. Vācijai labvēlīgi noskaņojumi sastopami krietni retāk. Tomēr šie PSRS draudu nenovērtēšanas cēloņi meklējami bailēs no Vācijas, savā ziņā apziņas, ka agri vai vēlu būs jāizšķiras starp „krievu un vācieti.” Vācija latviešu sabiedrības apziņā bija uztverta kā kara galvenā uzsācēja, un kopā ar tradicionāli antivāciskajiem noskaņojumiem šis fakts lika to uzskatīt par iespējami galveno draudu. Diezin vai varētu runāt par to, ka šie draudi un saimnieciskās grūtības ietekmēja sabiedrības gatavību aizstāvēties, ja būs tāda vajadzība, bet tie neapšaubāmi jāņem vērā vērtējot valdības pasivitāti, jo šādi noskaņojumi arī kaut kādā mērā bija jūtami valdošajās aprindās.

Kāda saimniecisko grūtību nomākta pilsonē Kronberga 1939. gada beigās ieminējusies, ka „slikti, ka nepretojāmiem krieviem, Latvija tiktu sakauta un Ulmaņa režīms gāzts.”⁸⁷² Arī komunisti bija tie, kas visvairāk vēlējās Latvijas iesaistīšanos karā, jo tādā veidā tiktu satricināta valsts saimnieciskā dzīve un Latvijā iebruktu „vācieši vai poļi.”⁸⁷³ Neitralitāte valdošo aprindu priekšstatos nebija nekas vairāk kā iespēja palikt ārpus kara par katru cenu. Tieši izvairīšanās no kara bija ne tikai priekšnoteikums Latvijas valdošo aprindu centieniem noturēties pie varas, bet tā atbilda arī sabiedrības plašu masu interesēm. Apzinoties savu vājumu un ievainojamību, plašas Latvijas tautas masas bija gatavas pieņemt suverenitātes ierobežošanu, pat pieciest saimnieciskās grūtības, ja vien tādā veidā tika sasniegts galvenais mērķis – novērsts postošs karš Latvijas teritorijā. Zīmīgi, ka bāzu līgums neizraisīja, vismaz spriežot pēc Politiskās policijas materiāliem, nekādu plašu masu satraukumu, kā, piemēram, Vācijas un Polijas kara sākums.⁸⁷⁴ Lai arī cik traģikomiski bija

⁸⁷⁰ Полпреды сообщают... - С.100

⁸⁷¹ Турпат... - С. 139

⁸⁷² LVVA, 3235.f., 1/8. apr., 343.apr., 438.lp.

⁸⁷³ Турпат, 36.lp.

⁸⁷⁴ LVVA, 3235.f., 1/8. apr., 505.l.,

valdības pamatojumi bāzu līguma slēgšanai, tomēr šādi izprasta neitralitāte, iespējams, uz laiku paglāba Latviju no kara un nenovēršamās sakāves un okupācijas, iedzīvotāju lieliem zaudējumiem.

NOBEIGUMS.

Latvijas ārpolitika ir labi pētīta tēma un pēdējos gados tās pētniecībā paveikts liels darbs. Tomēr viens no jautājumiem, kura pētniecību varēja papildināt bija jautājums par Latvijas izvairīšanās politikas no citu valstu konfliktiem stratēģiju, kura nosaukta par neitrālo politiku un neitralitāti. Tieši šie jēdzieni lietojami tās stratēģijas raksturošanā, kura Rietumeiropas valstīs apzīmēta ar neitralitātes jēdzienu.

Lai arī ne Latviju, ne kādu citu Baltijas valsti starpkaru periodā lielvalstis līdz 1939. gadam nemēģināja ievilkt kaut kādās viņām bīstamās militāri politiskās aliansēs, šo valstu ārpolitiskā vadība vienmēr centās izvairīties no iekļūšanas nevajadzīgos lielvalstu attiecību sarežģījumos. Tiesa, Lietuvas nostāja šai jautājumā bija mazliet atšķirīga, ņemot vērā tās ārpolitisko mērķu specifiku, tikai 1938. gadā neitralitātes jautājumā tās pozīcija sāka līdzināties Latvijas un Igaunijas nostājai.

No 1933. līdz 1936. gadam izvairīšanās no iespējamā lielvalstu, galvenokārt PSRS un Vācijas, konflikta, nebija īpaši aktuāla. Šai laikā par galveno drošības garantu Baltijas valstis uzskatīja kolektīvo drošību – Tautu Savienību un lika cerības uz Austrumu pakta parakstīšanu. Savukārt pēc 1936. gada Latvijas neitrālā politika ieguva skaidrākas izpausmes V. Muntera pārspīlētajos priekšstatos par Baltijas kā nozīmīga spēku balansa lomu starp Vāciju un PSRS. Latvijas ārlietu ministrs uzskatīja, ka nepieciešams papildināt Latvijas un PSRS neuzbrukšanas līgumu ar tādu pašu līgumu ar Vāciju un tādējādi Latvija un, ja Igaunija un Lietuva darītu tāpat, visa Baltija kļūtu par abu šo lielvalstu spēku balansa sastāvdaļu. Pēc viņa domām, gan Vācija, gan PSRS baidītos aizskart Baltijas valstis, jo riskētu ar pretējās puses vitālo interešu apdraudēšanu. Lai gan Latvijas nostāju, salīdzinot ar Igauniju, varētu raksturot kā neitrālāku, tomēr arī Latvijas ārpolitikā maz bija vērojamas iezīmes ievērot līdzvērtīgu distanci starp Berlīni un Maskavu.

Līdz pat 1938. gadam tā vairāk orientējās uz Maskavu saspīlēto attiecību ar Vāciju dēļ. Tiesa, Latvijai nebija arī īpaši nekādas iespējas uzlabot attiecības ar Vāciju. Līdz 1939. gadam Berlīne nevēlējās neuzbrukšanas līgumu ar Latviju, bet Latvijas valdība arī nepievērsa īpaši lielu uzmanību savā ārpolitikā neitrālas stājas ieturēšanā starp abām lielvalstīm. Šī neitrālā politika izpaudās vairāk nenozīmīgos un formālos soļos. Piemēram, Latvijas valdība atteicās no pārāk pompozas PSRS ģenerālštāba vadītāja Aleksandra Jegorova uzņemšanas 1937. gadā, lai mazinātu Vācijā aizdomas par pārāk labām Latvijas un PSRS attiecībām. Tāpat arī tā izvairījās no tāda Austrumu pakta varianta parakstīšanas, kurā nebūtu Vācija un Polija. Acīmredzot Munteru daudz neinteresēja viņa

paša 1937. gadā pausto principu, ka Latvijai nebūtu jānosveras ne uz Vācijas, ne PSRS pusi, realizācija. Faktiski līdz 1938. gadam Latvija ieturēja tuvākas attiecības ar Maskavu, nekā ar Berlīni. Tiesa, jāšaubās vai vispār Latvijai bija kāda iespēja realizēt tādu ārpolitiku, kura radītu abās lielvalstīs nepārprotamu pārliecību par Latvijas neitrālu stāju to iespējamā konfliktā. 1938. gadā Latvijas orientācija mainījās nosveroties par labu spēcīgākajai Eiropas valstij – Vācijai, vēl vairāk zaudējot patiesa līdzvara iespējas. Tomēr šī nosvēršanās uz Vāciju notika apstākļos, kad Baltijas valstis nonāca aizvien lielākā lielvalstu, īpaši PSRS un Vācijas uzmanības lokā. Līdz ar 1939. gada 28. marta Ļitvinova notu Latvijai un Igaunijai mēs varam runāt, ka pieauga arī spiediens no Maskavas un ārpolitiskā orientācija uz Vāciju jāvērtē kā neitrālās politikas politikas sastāvdaļu.

Līdz ar Tautu Savienības statūtu 16. panta pasludināšanu par fakultatīvu varam runāt par reālu gatavošanos neitralitātei gadījumā, ja sāksies karš. Latvijas ārpolitikā šis solis faktiski neizraisīja būtiskas pārmaiņas. Ar to Baltijas valstis tikai demonstrēja, ka nav vairs juridiski saistītas ar šīs organizācijas statūtu svarīgāko pantu un ieturēs konfliktā „absolūtu” neitralitāti. Tomēr faktiski šāda politika nebija vairs iespējama, īpaši pēc Minhēnes vienošanās un Vācijas aizvien izteiktāko agresīvo uzvedību. Baltijas valstis bija pašu spēkiem neatrisināmas dilemmas priekšā – ja tās turpinātu saglabāt uzticību Tautu Savienībai, nepieņemtu Hitlera piedāvājumus slēgt neuzbrukšanas līgumus, tas pasliktinātu attiecības ar Vāciju, bet ja tās pasludinātu neitralitāti – ar PSRS. Patiesa neitralitāte vairs nebija iespējama un kurss uz „absolūto neitralitāti” arī faktiski nozīmēja tuvināšanos Vācijai. Šis kurss uz „absolūto neitralitāti” skatīts līdzās vēl pastāvošajai neitrālajai politikai. Darbā konstatēts, ka tā bija visracionālākā un pamatotākā rīcība, ņemot vērā Latvijas nemitīgo vēlēšanos netikt ievilkta vienpusīgās savienībās vai blokos, izvairīties no starptautiskiem sarežģījumiem.

Lai arī ne visai būtisks Latvijas kopējā ārpolitikas stratēģijā bija lēmums atteikties no Tautu Savienības statūtu 16. panta, tomēr tas iezīmēja pārmaiņas paņēmienos, kā palikt ārpus lielvalstu konfliktiem. Tagad vairs Tautu Savienība netika uztverta kā nozīmīga organizācija, kas ar savām saistībām varētu kavēt šī mērķa realizāciju. Baltijas valstis nu apņēmas brīvi izlemt vai attiecīgajā konfliktā palikt neitrālām vai izpildīt šīs organizācijas uzliktās saistības. Šis laikabiedru un vēsturnieku kritizētais solis attiecīgajā situācijā šķita neizbēgams, ņemot vērā kompleksa rakstura procesus starptautiskajā situācijā: 1) demokrātisko lielvalstu atsacīšanos no iestāšanās par mazo valstu interesēm; 2) pārējo Eiropas mazo valstu atsacīšanās no 16. panta saistību obligātas pielietošanas; 3) lielākās daļas lielvalstu spiediens pāriet uz neitralitāti un

bailes, ka Tautu Savienības saistības varētu tikt izmantotas, lai pieprasītu karaspēka tranzīta tiesības caur Latvijas teritoriju noteiktos apstākļos.

Sākoties Vācijas un Polijas karam 1939. gada 1. un 3. septembrī Latvija izvēlējās pasludināt neitralitāti, sekojot pārējo Eiropas neitrālo valstu paraugam. Savukārt 17. septembrī pēc PSRS iebrukuma Polijā šāda deklarācija nesekoja, jo Latvija nevēlējās atzīt PSRS par karojošu valsti, lai tādējādi nesarežģītu attiecības ar Maskavu. Šai ziņā arī Latvija sekoja pārējo Eiropas valstu praksei, kuras PSRS iebrukumu Polijā nevērtēja tāpat kā Vācijas iebrukumu. Attiecīgajā situācijā bija pilnīgi neizbēgami, ka daudz vairāk apdraudētākās Baltijas valstis vēl daudz mazāk varēja iestāties pret Maskavas iesaistīšanos Polijas sadalē kopā ar Hitleru, nekā citas reģiona valstis.

Juridiskā ziņā pēc 1939. gada bāzu līguma noslēgšanas neitralitāte kļuva par pilnīgu fikciju, jo nekādas eksistējošās starptautiskās tiesības nepieļāva neitrālās valsts teritorijā izvietot kādas karojošās puses karaspēku. Arī ārpolitikā neitralitāte faktiski bija tikai tukša skaņa un Latvija pēc kara sākuma palika tikai abu lielvalstu – PSRS un Vācijas - politikas objekts. Latvijas ārpolitikā pēc 1939. gada septembra visai nelielā mērā bija vērojami mēģinājumi turēties pretim Vācijas un PSRS spiedienam, kā arī cenšanās balansēt starp Vāciju un PSRS.

Tomēr nav pamata uzskatīt, ka Latvijas valdība nevēlējās būt neitrāla. Starptautiskā situācijas nelabvēlīgās attīstības rezultātā, īpaši pēc bāzu līgumiem Baltijas valstis bija spiestas sava ģeopolitiskā stāvokļa dēļ ieņemt PSRS un Vācijai labvēlīgu nostāju. Tā bija visu Eiropas mazo, neitralitāti pasludinājušo valstu problēma, ka neitralitāte zaudēja savu bezpartejisko, stingro jeb, attiecīgā laika terminoloģiju lietojot, absolūto raksturu. Raksturojot Latvijas stāvokli pēc 1939. gada oktobra līguma starptautiskā kontekstā, tad visai nosacīti to varētu salīdzināt ar „labvēlīgo neitralitāti”, vai „nekaršanu” (*non belligerence*). Šāds statuss pirmo reizi parādījās ASV juridiskajā literatūrā četrdesmito gadu sākumā un Latvijā šādi jēdzieni netika izmantoti valsts stāvokļa raksturošanā. Nekādi avoti neliecina, ka šis jēdziens pat akadēmiskajās aprindās būtu pazīstams. Saskaņā ar šo statusu valsts atsakās no sava bezpartejiskā stāvokļa un politiski, saimnieciski vai militāri piešķir kādai karojošai pusei priekšrocības, bet tieši neiesaistās karadarbībā. Šāda politika tiesiski tika formulēta Itālijas (līdz tās iesaistīšanās karā 1940. gada 10. jūnijā), Spānijas un Turcijas pieņemtajās „nekaršanas” deklarācijās Otrā pasaules kara sākumā. Faktiski līdzīgu politiku kādu laiku realizēja arī Ungārija, Rumānija, Bulgārija un Portugāle, lai gan oficiāli arī tās savu statusu uzskatīja par neitrālu. Šai ziņā Latvijas un pārējo Baltijas valstu nostāja nebija unikāla Eiropā – arī citās Eiropas valstīs neitralitāti traktēja brīvi un praktiskā politikā vadījās no acumirkļīgā izdevīguma apsvērumiem.

Otrā pasaules kara sākumā neitralitātes izpratne balstījās 19. gadsimta novecojušajos klasiskās neitralitātes principos, kuri nepazina karu amorālo raksturu, nešķiroja karus „pareizajos” un „nepareizajos”. Otrā pasaules kara realitāte ieviesa savas korekcijas, no kurām pati uzskatāmākā pētījuma kontekstā bija mazo valstu lielā atkarība no lielvalstīm, tās bija spiestas laipot, pielāgoties. Neitralitāte ir tikai līdzeklis ārpolitisko mērķu sasniegšanā. Ja 19. gadsimtā tas bija vislabāk realizējams ar pilnīgi bezpartejisku stāju pret visām karojošām pusēm, tad Otrā pasaules kara sākumā šie līdzekļi bija citi un daļēja piekāpšanās ideoloģiskajā, saimnieciskajā, militārajā sfērā neizbēgama. Mainījās arī neitralitātes satura izpratne un ar to apzīmēja jebkādu politiku, kura vērsta uz izvairīšanos no ieraušanas tiešajā karadarbībā, ne vairs pilnīgu un stingri neitrālu stāju. Šveicē un Zviedrijā „aukstā kara” laikā gadu desmitiem dominēja uzskats, ka šīs valstis bijušas neitrālas Otrajā pasaules karā. Ģeopolitiskā situācija visām Baltijas valstīm bija daudz neizdevīgāka, nekā pārējām Eiropas mazajām valstīm un tādēļ to piekāpšanās lielvalstīm izpaudās daudz lielākā mērā.

Lai arī sākot ar 1939. gada pavasari bija mēģinājumi uzlabot attiecības ar Vāciju, lai tādējādi izlīdzsvarotu PSRS draudus, tomēr šie mēģinājumi bija ļoti nekonsekventi un būtībā nespēja neko dot Latvijas drošībai, par ko liecina kaimiņvalsts Igaunijas liktenis, kuras attiecības ar Berlīni bija nesalīdzināmi labākas kā Latvijai. Vācija nebija ieinteresēta Baltijas valstu neatkarībā. Līdz ar to Latvijas neitralitāte bija drīzāk šķietama un iluzora.

Vērtējot Latvijas ārpolitiku darbā mēģināts diferencēt ārpolitiskās iespējas un to ideoloģisko pamatojumu, konkrētos lēmumus ārpolitikā un to interpretāciju presē. Secināts, ka vislielākā valdības kļūda bija neitralitātes ideoloģiskā instrumentalizācija, izmantojot to iekšpolitisko represiju pastiprināšanā pret iedzīvotājiem un labprātīgi kļūstot par PSRS un Vācijas „garīgo provinci”. Šai ziņā Latvijas valdībai bija vairāk rīcības brīvības, nekā ārpolitiskajā sfērā. Latvijas valdība pat pēc bāzu līgumiem kontrolēja valsts teritoriju. Pārspīlēti identificējot neitralitāti ar nepieciešamību izpatikt attiecīgajā laikā Latvijai visbīstamākajai valstij – Vācijai un tad PSRS, Latvijas valdība veicināja neadekvātu priekšstatu par drošību un valsts nākotni izplatīšanos sabiedrībā. Īpaši tuvredzīga bija Polijas vēstniecības slēgšana 21. septembrī. Tieši šādus nevajadzīgus soļus, kuri liecināja par abu totalitāro valstu vērtību pieņemšanu, demokrātiskajās valstīs visvairāk nosodīja. Tomēr Latvijai simpatizējošajām aprindām Skandināvijas un citās Rietumeiropas valstīs acīmredzot bija skaidrs, ka ārpolitikā Latvijai nebija citas rīcības iespējas kā vien cerēt glābties pašpasludinātajā neitralitātē un bāzu līguma ar PSRS pieņemšanā.

AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS.

VĒSTURES AVOTI

1. Nepublicētie avoti.

Latvijas Valsts vēstures arhīva fondi.

293. fonda 1. apraksts: Latvijas Republikas sūtniecības Vašingtonā fonds
506., 351. lieta.

1313. fonda 1. apraksts: Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas fonds
141.lieta.

1533. fonda 1. apraksts: Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas
Neitralitātes komisijas fonds
2414.lieta.

2575.fonda 14. apraksts: Latvijas Republikas sūtniecības Vācijā fonds
7., 9., 10. lieta

2575. fonda 15.apraksts: Latvijas Republikas sūtniecības Polijā fonds
110.lieta

2575. fonda 7.apraksts: Latvijas Republikas sūtniecības Igaunijā fonds
1693.

2575. fonda 17.apraksts: Latvijas Republikas sūtniecības Zviedrijā fonds
76(a)., 76(b). lieta

2574. fonda 3. apraksts: Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas Politiski
ekonomiskā departamenta Baltijas valstu nodaļas fonds.
3079., 3107., 3108., 3109., 3146., 3079., 3217., 3233., 3292., 3293.,
3294., 3217., 3305., 3307., 3308. lieta

2574.fonda 4. apraksts: Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas Politiski
ekonomiskā departamenta Rietumu nodaļas fonds.
6481., 6482., 6780., 7652., 7671., 7679., 7489. lieta

2574. fonda 2. apraksts: Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas Politiski
ekonomiskā departamenta Austrumu nodaļas fonds.
6832., 6862., 6934., 7081. lieta

2570. fonda 13. apraksts:
1224., 1225., 1226., 1227., 1228., 1230. lieta

2630. fonda 1. apraksts: Latvijas Republikas ārlietu ministra V. Muntera
personīgais fonds
7. lieta

3235. fonda 1/22. apraksts: Latvijas Republikas Politiskās pārvaldes
fonds.
324., 521., 708., 712., 725., 920., 922., 570., 886. lieta

3235. fonda 1/8. apraksts: Latvijas republikas Politiskās pārvaldes fonds.
425., 495., 343., 505., 551. lieta

3235. fonda 1/6. apraksts: Latvijas Republikas Politiskās pārvaldes fonds.
711., 712. lieta

3758.fonda 1. apraksts: Latvijas Republikas Sabiedrisko lietu ministrijas
fonds.
512.lieta

5696. fonda 1. apraksts: Latvijas Republikas Ministru prezidenta K.
Ulmaņa personīgais fonds.
95., 291. lieta

Latvijas Valsts arhīva fondi

270. fonda 1. apraksts: Latvijas Republikas Ministru kabineta
stenogrammas.
2. lieta

271. fonda 2. apraksts: LPSR Iekšlietu Tautas komisariāta fonds
3., 4. lieta.

Vācijas Ārlietu ministrijas Politiskā arhīva lietas

R31276, R.104628, R.102395, R.411514, R.411561, R.84668, R. 84404,
R.102395, R411555 lieta.

Šveices Federālā arhīva lietas.

Schweizerisches Bundesarchiv, E 2300, Bd. 383

2. Publicētie avoti:

Dokumentu krājumi:

Документы и материалы внешней политики СССР. – Москва, 1968. -
Том 16

Latvijas okupācija un aneksija 1939 – 1940. Dokumenti un materiāli. -
R., 1995.

Год кризиса: документы и материалы : в 2-х т. – Том. 2. -
Политиздат, 1990.

Полпреды сообщают...: Сборник документов об отношениях СССР с
Латвией, Литвой и Эстонией: Август 1939 г. - август 1940 г. –
Москва, 1990.

Atmiņas:

Bērziņš, A. 1939. Liktenīgo notikumu priekšvakarā. – New York, 1976.

Cielēns, F. Laikmetu maiņā: atmiņas un atziņas 3 sējumos. - 3. sējums. –
Lidīngs, 1967.

Grīnvalds, D. Kā es redzēju tās lietas. Mana tēva Jāņa Grīnvalda atmiņas.
– R. 2002.

Klīve, Ā. Latvijas neatkarības gadi. Latvijas politiskā veidošanās un
augšana. – Grāmatu Draugs, 1976.

Krieviņš, E. Viņās dienās. – Melbruna, 1966.

Legzdīņš, H. Ronis – mana būdiņa un pils. – R., 2002.

Šķēle, A. Dzimtas hronika. – R., 1992.

Valters, M. Mana sarakste ar Kārli Ulmani un Vilhelmu Munteru Latvijas
tragiskajos gados - Westeras, 1957.

Likumdošanas akti un starptautiskie līgumi:

1907. gada 18. oktobra Hāgas V Konvencija „Neitrālo valstu un personu tiesības un pienākumi sauszemes kara gadījumā”:

<http://www.yale.com/lawweb/avalon/lawofwar/hague05.htm> (skatīts 2007. gada 5. jūlijā)

Latvijas Sodu likums. - R., 1936.

Līgums par aizsardzības savienību starp Latvijas un Igaunijas Republikām [1923. gada 1. novembris] (*Andersons E. Latvijas vēsture 1920. – 1940. Ārpolitika. – 2. sēj. - Stokholma, 1984. – 548.lpp.*)

Likums par neitralitātes noteikumiem // Valdības vēstnesis. – 1938. gada 20. decembris

Saprašanās un sadarbības līgums starp Latviju, Lietuvu un Igauniju // Valdības Vēstnesis. - 1934. gada 26.septembrī.

Savstarpējās palīdzības pakts starp Latviju un Padomju Sociālistisko Republiku Savienību [1939.gada 5.oktobrī] (*Latvijas okupācija un aneksija 1939 – 1940. Dokumenti un materiāli. - R., 1995. - 119.lpp*)

Vācijas un Latvijas neuzbrukšanas līgums [1939. gada 7. jūnijā] (*Andersons E. Latvijas vēsture 1920 – 1940. Ārpolitika. – 2. sēj. – Stokholma, 1984. – 554.-555. lpp.*)

4. Prese

Albats, H. Neitralitāte un neitralitātes likumi // Jaunākās Ziņas. – 1938. gada 29. oktobrī

Bergs, A. Baltijas valstu drošība // Latvis. – 1934. gada 10. janvārī

Bergs, A. Lielā politika // Latvis. - 1934. gada 23. septembris

Ducmanis, K. Baltijas valstu neatkarības garantija // Brīvā Zeme. – 1934. gada 24. janvārī

Eglītis, A. Uz Latvijas – Polijas robežas // Jaunākās Ziņas. – 1939. gada 9. septembrī

- Feldmanis, J. Baltijas valstu starptautiskā neitralizācija // Tieslietu Ministrijas Mēnešraksts. – 1935. gada oktobris
- Grīns, A. Kas notiek Padomju Savienībā? // Brīvā Zeme - 1937. gada 12. jūnijs
- Grīns, A. Baltijas Antante // Brīvā Zeme. – 1934. gada 5. novembrī
- Grīns, A. Starptautiskās politikas bilance gadu mijā // Brīvā Zeme. – 1934. gada 31. decembrī
- Grīns, A. Taupīsim vārdus // Brīvā Zeme. – 1939. gada 26. septembrī
- Kas rīdziniekiem trūkst? // Brīvā Zeme. – 1939. gada 19. septembrī
- Latvijas un Somijas draudzības manifestācija // Jaunākās Ziņas. – 1937. gada 13. aprīlis
- Liepiņš, O. Kas Baltijas jūru slēdz kā rotaļā // Pēdējā Brīdī. – 1935. gada 13. septembrī
- Liepiņš, O. Baltijas doma // Pēdējā Brīdī. – 1934. gada 6. novembrī
- Liepiņš, O. Vienotā Baltija // Pēdējā Brīdī. – 1934. gada 31. augustā
- Līgotņu Jēkabs. Mūsu stāvoklis // Jaunākās Ziņas. – 1939. gada 1. septembrī
- Maskavā // Brīvā Zeme. – 1939. gada 4. septembrī
- Menders, Fr. Baltijas valstu neatkarības nodrošināšana // Sociāldemokrāts. – 1934. gada 14. janvārī.
- Mums nekādas tiešas briesmas nedraud // Brīvā Zeme. – 1939. gada 4. septembrī
- Munters, V. Vienīgi nacionāla, stipra un vienota valsts var pastāvēt tais pārvērtībās, kas mūsu acu priekšā norisinās // Brīvā Zeme. – 1938. gada 4. aprīlī
- Munters, V. Tautu Savienības autoritāte // Brīvā Zeme. – 1937. gada 6. aprīlī

Nīgrands, J. Ceļā uz jaunu līdzsvaru Eiropā // Brīvā Zeme. – 1938. gada 8. novembris

Neitralitet // Segodņa. – 1939. gada 14. oktobrī

Neitrālo valstu svars šajā karā lielāks nekā iepriekšējā // Brīvā Zeme. – 1939. gada 5. septembrī

Neutralisierung der Baltischen Staaten. Litvinovs Versuchsballon geplatzt // Rigasche Rundschau – 1934. – 5. Januar

Nordicus. Jaunākās Ziņas. – 1936. gada 12. maijā

Nordicus. „Drošības ķēde” no Vidusjūras līdz Baltijas jūrai // Jaunākās Ziņas. - 1934. gada 29. jūnijā

Pacelts svarīgais Baltijas valstu neitralizācijas jautājums // Jaunākās Ziņas – 1934. gada 4. janvārī

Pirmie iespaidi Padomju Savienībā // Rīts. – 1939. gada 2. septembrī

Poļu armijas 4 miljoni vīru gaida tikai īstās kaujas sākumu // Brīvā Zeme. – 1939. gada 15. septembrī

Rimscha, H. Neutralitaet und Selbstaendigkeit // Rigasche Post. – November, 1937

Rūsis, A. Neitralitātes būtība un neitralitātes likums // Jurists. – 1939. gada Nr. 5.

Skalbe, K. Jaunā Krievija // Jaunākās Ziņas. – 1934. gada 8. maijā

Spitteler, C. Unser Schweizer Standpunkt // Neue Zuericher Zeitung. – 1914, 17. Dezember

Spektators. Jaunā Maskava // Rīts. – 1939. gada 4. septembrī

Vācijas blokāde // Ekonomists. – 1940. gada Nr. 1

Valsts Prezidenta K. Ulmaņa vēstījums tautai // Brīvā Zeme. – 1939. gada 12. oktobrī

Valters, M. To pašu ceļu tālāk // Latvijas Kareivis. – 1938. gada 16. oktobrī

Valters, M. Tautu savienības jaunā gadskārtējā sanāksme // Latvijas Kareivis. – 1938. gada 14. septembris.

Vegda, P. Minhēnes konference un mūsu neitralitāte // Brīvā Zeme. – 1938. gada 1. novembrī

Veritas. Eiropas valstu ārējā politika // Latvis. – 1934. gada 3. janvāris

Žuvenals, A. Krievu – franču pakta īstā nozīme // Brīvā Zeme. – 1934. gada 14. maijā

VĒSTURES ZINĀTNISKĀ LITERATŪRA.

Ahmann, R. Die baltische Staaten zwischen Deutschland und Sowjetunion 1933 – 1939. Neutralitaet oder Allianz – zwei Wege uz ihrem Untergang // Contact or isolation. – Stockholm, 1989.

Ahmann, R. Nichtangriffspakte: Entwicklung und operative Nutzung in Europa, 1922-1939. Mit einem Ausblick auf die Renaissance des Nichtangriffsvertrages nach dem Zweiten Weltkrieg. Baden – Baden, 1988.

Aizsilnieks, A. Latvijas saimniecības vēsture 1914 – 1945. – Stokholma, 1968.

Āmans, R. Rusofils, anglofils vai ģermanofils: neizprastais Latvijas ārlietu ministrs Vilhelms Munters nacionālsociālistu skatījumā // Latvijas Vēstures institūta žurnāls. – 1993., Nr.3. – 132. – 136. lpp.

Amstrup, N. The penerial problem of the small states: survey of the research efforts. – Cooperations and conflict XI, 1976. – p. 170 - 179

Andersons, E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. – Toronto, 1983.

Andersons E. Latvijas vēsture 1920. – 1940. Ārpolitika. – 1. sēj. – Stokholma, 1982.

- Andersons, E. Latvijas vēsture 1920. – 1940. Ārpolitika. – 2. sēj. - Stokholma, 1984.
- Baker-Fox, A. Power of Small States: Diplomacy in World War. – New Yourk, 1972.
- Bankovskis, P. Idejas vergs // Rīgas laiks. – 1999. g. Nr. 12
- Bindschedler, R. Die Neutralitate im modernen Voelkerrecht. - Berlin, 1973.
- Bonjour, E. Geschichte der Schweizerischen Neutralitaet. – Bd. 1. – Zuerich, 1968.
- Brandell, U. Die Transitfrage in der schwedischen Aussenpolitik waehrend des Zweiten Weltkriegs // Schwedische und Schweizerische Neutralitaet im Zweiten Weltkrieg. – Basel, 1985. – S.87
- Carlson, S. Die Schwedische Neutralitaet - eine historische Uebersicht // Schwedische und Schweizerische Neutralitaet im Zweiten Weltkrieg. – Basel, 1985.
- Carsten, H. Danish Neutrality. – Berlin, 1991
- Cerūzis, R. Vācu faktors Latvijā (1918 – 1939). Politiskie un starpnacionālie aspekti. – R., 2004.
- Cohn, E. Neo neutrality. – Columbia University, 1939.
- Dunsdorfs, E. Kārļa Ulmaņa dzīve. – R., 1992.
- Dūra, D., Gundare, I. Okupācijas vara un Latvijas cilvēks: izmaiņas Latvijas cilvēku psiholoģiskajā noskaņojumā (1940 – 1941) // Latvijas vēsturnieku komisijas raksti – 10. sēj. – R., 2004.
- Ezergailis, A. Valtera pēdējā vēstule Ulmanim // Izglītība. – 1993.g. 15. jūlijs
- Ezergailis, A. Valtera pēdējā vēstule Ulmanim 1940. gada 20. janvārī // Jaunā Gaita. – 1991. g., Nr. 3

Егоров, Ю.А.. " "Нейтралитет" Скандинавских и Прибалтийских стран - как одно из средств развязывание Второй мировой войны и содействия германской агрессии - Тарту, 1949 (Автореферат дисертации).

Fiedler, H. Sowjetisches Neutralitaetsbegriff in Theorie und Praxis. – Koeln, 1959.

Frei, D. Die Dimensionen der Neutraler Politik. – Bern, 1972.

Feldmanis, I., Stranga, A., Virsis, M. Latvijas ārpolitika un starprtautiskais stāvoklis 30.to gadu otrajā pusē. – R., 1994.

Feldmanis, I., Stranga, A., Virsis, M. Krustceļi un sānceļi // Pretstatu cīņā – R., 1990. – 185. – 208. lpp.

Feldmanis, I., Stranga, A. The destiny of the Baltic entente. – R., 1994.

Henning-Setzen, F. Neutralitaet im Zweiten Weltkrieg. Irland, Schweden und die Schweiz im Vergleich. - Hamburg, 1997.

Hug, P. Schweizer Ruestungsindustrie und Kriegsmateriallhandel zur zeit des Nationalsozialismus – Teil. 2 – Zuerich, 2002.

Ilmjarv, M. Silent submission. – Stockholm, 2004.

Jēkabsons, A. Latviešu tautas apvienības „Pērkoņkrusts” darbība Latvijā 1932. – 1940. gadā // Jaunas idejas un pieejas vēstures pētniecībā. - 1. sēj. – R. 2005. – 194. – 218. lpp.

Jēkabsons, Ē. Latvijas reakcija uz Otrā pasaules kara sākumu 1939. gada septembrī un attieksme pret Poliju // Latvijas kara muzeja gadagrāmata. – 2005.g.

Jēkabsons, Ē. Polijas militārie un civilie bēgļi Latvijā 1939. un 1940. gadā // Latvijas Vēsture. – 1993. gada Nr. 3

Karsh, E. Neutrality and small states. – London, 1988.

Kaestli, T. Selbsbezogenheit und offenheit. Die Schweiz im 20. Jahrhundert. – Zuerich, 2005.

- Keruss, J. Šveices un Zviedrijas neitralitāte Otrajā pasaules karā // Latvijas Vēsture. – 2005.g., Nr.4. - 69.-74.lpp
- Koever, J. F. Drei Stufen der Neutralitaet in Europa // Aussenpolitik. Zeitschrift fuer internationalen Fragen. - V. Jg. - Heft V. - Mai, 1954
- Kreis, G. Kleine Neutralitaetsgeschichte der gegenwart. - Basel, 2004.
- Krupņikovs, P. Latvija Krievijas un Vācijas ietekmes spēku laukā // Sarunas IV. Jaunā akadēmija - Rīga 2003. – 100. – 110.lpp.
- Laasi, E. Finlands Winter war and Estonian Neutrality // Journal of Baltic studies. – 1993. Nr.3.
- Laurinavičius, Č. The Baltic States between the World Wars: Foreign Policy options and the problems of Neutrality // Die baltischen Staaten im Schnittpunkt der Entwicklungen. – Basel, 2002.
- Leits, A. Buržuāziskās Latvijas ekonomiskie un politiskie sakari. – R., 1958.
- Liljefors, M., Zanders, U. Der Zweite Weltkrieg und die Schwedische Utopie // Mythen der Nationen. – Bd. II. – Berlin, 2005. – S. 569 - 593
- Loenroth, G. Policy of Osten Unden // The Dilpomats. – Vol. 1. - Chicago, 1982.
- Meissner, B. Die Sowjetunion, die Baltischen Staaten und das Völkerrecht. – Koeln, 1956.
- Myllieniemi, S. Die Baltische Krise 1938. - 1941. – Helsinki, 1977.
- Mittler, M. Der Weg zum Ersten Weltkrieg. – Zuerich, 2003.
- Morgenthau, H. The Resurrection of Neutrality in Europe // The American Political Science Reviewe. – Vol. 33, 1939. – p. 481. – 483.
- Neff, S. The rigths and duties of neutral powers. – London, 2000.

- Nurek, M. Britische Politik und die Politik der Neutralitaet im Ostseeraum // Beitrage zu Geschichte des Ostseeraumes. – Hamburg, 2002.
- Oberlaender, E. Latvian – German relations, 1939 - 1940 // Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. – R., 2000. – 41.lpp.
- Politis, N. Neutrality and peace. – New York, 1935.
- Rechtliche Aspekten der Schweizerischen Fluechtlingspolitik // Unabhaengige Expertenkomission Schweiz – Zweiter Weltkrieg. – Bd. 18. – Zuerich, 1997.
- Riklin, A. Handwörterbuch der Internationaler Politik. – Opladen, 1986.
- Ritenis, J. Lielbritānija un Baltijas valstis angļu, franču, padomju sarunās Otrā pasaules kara priekšvakarā // Latvijas Vēsture. – 1999. gada Nr. 2 – 78. – 90. lpp.
- Ronis, I. Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā. - R., 1994.
- Rūsis, A. Sūtņa Jūlija Feldmaņa ierosinājums // Jūlijs Feldmanis. – Vaidava, 1962.
- Seene, A. Kas illussionidiplomatia: Eesti Vabariigi neutraliteedipoliitika ja selle rahvusvaheline taust 1918 – 1940. – maģistra darbs aizstāvēts 2001. gadā, Tartu
- Senne, A. Skylla ja Charybdise vahel: Eesti erapooletuse idee enne Teist maailmasõda // Ajalooline Ajakiri. – 2000.g., Nr. 3
- Сенявская, Е.С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России. — М., 1999.
- Schweizer, P. Die Geschichte der schweizerischen neutralitaet. – Zuerich, 1895.
- Schweitzer, M. Neutralitaet. Voelkerrechtliche Begriffsbildung und Ausgestaltung // Geschichtliche Grundbegriffe. – Stuttgart, 1978. – S. 315 - 371
- Sīpols, V. Dzimtenes nodevība: buržuāziskās Latvijas ārpolitika no 1933. līdz 1939. gadam. - R., 1963.

Sīpols, V. Pirmskara politiskā krīze Eiropā. – R., 1976.

Stranga, A. Ebreji un diktatūras Baltijā. – R., 1997.

Stranga, A. Ebreji un diktatūras Baltijā 1926. – 1940. Otrais papildinātais izdevums. – R., 2002.

Stranga, A. Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis: 1934. – 1938. // Starptautisko attiecību problēmas. Profesoram Varoslavānam 70. – Rīga, 2005. – 90. – 102.lpp.

Stranga, A. LSDSP un 1934. gada 15. maija apvērsums Latvijā. – Rīga, 1998.

Stranga, A. „Ziemas karš” un Latvija // Latviešu strēlnieks. – 1990. gada decembrī

Stranga, A. Latvijas ārējā tirdzniecība 30.gadu nogalē // Latvijas vēsture. – 1995. gada Nr. 3.

Stranga A. Latvijas ārējā tirdzniecība 30. gadu nogalē // Latvijas vēsture. – 1993. g., Nr. 4.

Stranga A. Anglijas – Polijas savienība un Baltijas valstis (1939.g.) // Latvijas Arhīvi. – 1994.gada Nr. 3 – 25. – 31.lpp

Stranga, A. Anglijas – Polijas savienība un Baltijas valstis (1939.g.) // Latvijas Arhīvi. – 1994.gada Nr. 4 – 19. – 35. lpp.

Stranga, A. Latvia and the Baltic policies of the USSR, Poland and Germany in late 1930s. Part I: Competition among the USSR, Poland and Germany, 1934 to 1938 // Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis. – 1993. gada Nr. 11. – p. 10. – 19.

Stranga, A., Gore, I. Latvija: neatkarības mijkrēslis, okupācija. – R., 1992.

Suter, A. Neutralitate – Prinzip, Praxis und Geschichtsbewusstsein // Kleine Geschichte der Schweiz. - Zuerich, 1999.

Ščerbinskis, V. Latvija un Ziemeļvalstis: tuvināšanās un neitralitātes politika // Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XII zinātniskās konferences materiāli. – VI sēj. – Daugavpils, 2003. – 76.lpp.

Ščerbinskis, V. Ziemas karš un Latvija // Latvijas Arhīvi. – 1997. g. Nr.2. – 111. – 132.lpp.

Taurēns, J. Baltijas virziens Latvijas Republikas ārpolitikā 1934 – 1940. – Disert., aizstāvēta Rīgā, 1999.g.

Taurēns, J. Latvija un Baltijas Antantes izveidošanās // Latvijas Vēsture. – 1996. gada Nr. 5. – 82. – 89. lpp.

Taurēns, J. Latvija, Baltijas Antante un Austrumu pakta metamorfozes // Latvijas Vēsture. – 2000.g., Nr. 2 – 97. – 102.lpp.

Thulstrup, A. Die Schwedische Pressepolitik im Zweiten Weltkrieg // Schwedische und schweizerische Neutralitaet im Zweiten Weltkrieg. – Stockholm, 1985.

Toomas, H. Magnus Ilmjarv: Haaletu alustumine, Eesti, Latija leedu Valiispoliitise orientasioni kujunemine ja iseseisvuse kaotus // Forschungen zur Baltischen Geschichte. – 2006., Nr. 1.

Werenfels, S. Die Schweizerische Praxis in der Behandlung von Fluechtlingen, Internierten und entwichenen Kriegsgefangenen im Zweiten Weltkrieg // Schwedische und Schweizerische Neutralitaet im Zweiten Weltkrieg. – Basel, 1999

Zemite, L. Latvia in the League of Nations. – R., 2002.

Zemīte, L. Neitralitāte Tautu Savienības ietvaros // Latvijas Vēsture. - 1998. g., Nr.1. – 93. – 97. lpp.

Žagars, Ē. Nopietns pētījums Latvijas PSR jaunāko laiku vēsturē // Latvijas zinātņu akadēmijas vēstis. – 1963.g. – Nr. 12 – 135. - 137.lpp.

Зубкова, Е. Прибалтика и Кремль 1940 - 1953.- Москва, 2008

Uzziņu literatūra.

Jēkabsons, Ē., Valters, Š. Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918 – 1991. Biogrāfiskā vārdnīca. – R., 2003

Neutralitāte // Latviešu Konversācijas vārdnīca. – 15. sēj. – R., 1937. – 28859. – 28862.lpp

Neutralitaet // Der grosse Brockhaus. – Bd. 13. - Leipzig, 1932. – S. 332

Protektorāts // Latviešu Konversācijas vārdnīca. – 17. sēj. - R., 1938. - 34200.lpp.

Interneta resursi.

ASV Valsts sekretāra S. Eizenstata vadītās komisijas ziņojums par Sabiedroto valstu centieniem apzināt un atgūt Vācijas Otrajā pasaules karā salaupītās zelta un citas vērtības

<http://fcit.usf.edu/HOLOCAUST/RESOURCE/GOLD/GoldMenu.htm>

(skatīts 2008. gada 23. jūlijā)

Somijas zemūdeņu darbība Ziemas kara laikā

<http://users.tkk.fi/~jaromaa/Navygallery/Submarines/submarines-winter.htm>

(skatīts 2008. gada 15. jūlijā)

Šveices prezidenta M. Pilē – Golā runa 1940. gada 25. jūnijā

<http://www.geocities.com/Athens/Delphi/8730/pilet1.html> (skatīts 2008.

gada 23. decembrī)

